EESTI KIRJANDUS

LUGEMIK

XI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A - 21477

EESTI KIRJANDUS

LUGEMIK XI KLASSILE

KOOSTANUD L. VIHALEM

1971

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

JUHAN SÜTISTE

(1899—1945)

HOMMIK SEPIKOJAS

Tänaval kui kõmab piimavanker,
ronib päike üle plangi,
hüppab aknast sepikotta,
mustas ruumis ringi kaeb.
Aastakümneid juba lokand
tolm ja nõgi selles laes,
nurgas rattad, rauakangid,
seinal viilid, puurid, tangid,
keset koda rautamisekast.
Kasetüvest alaspakul
laiavöödiline kass
nurru lüües haiget käppa lakub.
Ja kui parajasti söetõrde
päike torkab kiirtesõrme —
kolksahtades lahti uksed
viskab elatanud sepp.

Läbi ruumi lendab tukse,
vilksab hirmund kassi retk,
poisid käsi vibutavad järgi.
Noorem lõmmest ääsile teeb lõkke,
tõstab tõrrest süsi märgi,
kergelt vurab lõõtsa tuul.
Keerleb lakke auru, nõge,
tahmub mütsilott ja suu.
Tasa vilistades teine,
heitnud sahtli kehva eine,
viilib kohviveskil' vastset võlli.
Seni sepp löönd ette nahkse põlle,
heidab pilgu üle läve:
rentslis jookseb vetesoon,
põrisedes heinavoor
linna suunas sammu läheb,
õhk on öisest kahust kerge.
Hoog ja rühk sest valgub verre.
Haarab nurgast toore raualati,
mõõdab, saagib, murrab katki,
poisi kätes ägab lõõts.
Tõmbab varnast suured pihid,
lakkab koldel tuulevihin, —
alasil käib sädemete lõõsk.
Haamer haamri järgi kõrgelt
laseb alla kaare vilkja,
kolmas vasar takti kilkab,
nätsub raud ja naksub selg,
palgeid mööda higi nõrgub.
Nii saab töös ja tules vastne telg.
Mõtlik sepp kaeb mustaks pinnit rauda,
rahu saabund talle töös, —
teab, et elutule kaudu
oma juuksed halliks löönd.
Aga poiste rinnatõusus
hoovab märtsiõhu kergust,
lauluümin kostab suist.
Homse ootus annab erksust,
vasar lihastesse jõudu,
veretungi näitab sädemete tuisk.
Ja nii mürtsub hommikuti ala
nende löökest raud ja alas,
põrub koda, kõlksub pinn,
valmib hoburaud, telg, adratera,
vingub lõõts ja viiliteras —
sääl, kus Võru maanteel algab linn.

1930 Kogust «Peipsist mereni» (1930)

VAEVAMÄGEDE MAILT

Põline töömees
oli minu isa
Vaevamägede mail.
Põlat proleet
ning enese isand
vaevade läbi tast sai.

Kümnes töötavas sõrmes
oli tema külv ning lõikus —
aeg sellegi viis.
Ta otsis kaitset ja õigust,
kuid ikka oli nõrgem,
ja muresid uputas viin.

Ta ründas ning orjas
nagu mees
kaelakandmise ajast —
tasuks halle juukseid vaid korjas
ja sügavat vaikimist keel
alati vajas.
Õnn nelja temast mööda ajas.

Andis oma koreda käe
hääle ja kurjale
ning ühe hooga
elu raske kandami
tõstis turjale.
Ja ennäe —
vajus noorelt juba looka
kaelast kannani.
Nüüd pole vajuda palju enam viimase rannani.

Täna, kui ta tuleb
otsimast tööd,
kaebab, et mure
viib unegi ööl.
Ja kõikudes vanadusest,
istub tooliga nurka,
mõtleb ja mõtleb vaikselt ning nukralt
otsekui kallimast saladusest
pikki töötuid tunde
ta unistaks.
Mul on tunne,
et see nahkund pale
ja habetund lõug
sõnatult tunnistab:

kogu töömehe elu on vilets ja vale,
kui jahtub heitluse hoog ning laguneb jõud.

Ent nüüdki kevadpäike sulatab
tema tarduva vere veel valla
ja esimesel mail
jalg alati ulatub
tööväe lippude alla,
kus sammub uus noorus Vaevamägede mailt.

1930 Kogust «Maha rahu!» (1932)

MATUS

6. V 31

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta
katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jatkus.

Poja järgi —
kirstu järgi
kõndis ema ainult mustas rätis.
Kuivatades silmi märgi,
tõstes kivel tudisevat jalga —
tardund pilgu maha jättis
uudishimuliste salka.

Kuulsin sõnu,
julmi sõnu
oma võikalt naabrilt selja
tagant:
— Vaat, kus koera kantaks'
õlul!

Ässitaja, linna ääres
südaöiti lehti jagas ...
Saadi jaole, — lasti maha ...
üleeile.
Kuuli kihutas veel säärde
politseile ...
Raipe viskama peaks aia taha!

Nagu võõras,
päris võõras
olin maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.
Veri südamesse mõõnas,
olin üksi, päris üksi
kevadises tänavkäras.

Leinamarsi,
nukra marsi
helidele käidi vaikselt järgi.
Polnud papi kõrval patust
leinarongis ära märgit —
seltsimeeste käsivarsist
laipa kanda küllalt jatkus,
ja sest jatkus.

1931 Kogust «Maha rahu!» (1932)

RIIGILIPU ALL

Oli lämmatavalt kuum.
Ei olnud pilvi ega tuuli.
Äikest ähvardas sonnune ruum.
Riigilipudki —
milledega maju ehtida kästi —
longus päi pööninguilt rippusid.
Ja mäletan hästi:
oli esmaspäev, 27. juuli.

Oma äsjavärvit maja ees
seisis nõretav kõrtsimees,
haigutas, kergitas rippuvat vatsa
ja ähkis,
näos higitses tursunud ninanipp.
Oli öö läbi kalland viina ja jagand vähki,
nüüd rasvund kaelal polnud enam õhku.
Aga pää kohal seisis valvel me riigilipp.

Samas tuli loivates ligi
kroobatand maaler,
väike ning kõhn.
Mütsilotiga tervitas kõrtsmikku maani,
pühkis käisega higi —
äikest ähvardas õhk.
Kuulsin lipu alt kaebavaid sõnu:

— Tulin palga järgi...
Söömata lapsed... Kodus haige on naine.
Ise kukkusin redelilt,
parem külg on põrund.
Tegi käega tõrjuva märgi
haigutav kõrtsimees kuidagi vedelalt —
nagu see redelil võõbatund paine
silmiga rõhuks ta vatsa.
Vastuseks vaevu kõgises
ning puhkides paigalt end lahti kaksas —
vedel keha nurga taha lödises.

Korraga kihutas häält
autode rida:
sõitis silinderdet riigipää,
sõitis diplomaate läänest ja idast,
sõitis pappe ja kindraleid —
istus kõrvuti rist ja mõõk.
Sõitis lilletet daame,
käed kaenlani kinnastet,

silmis peoveinide hõõg,
näod õrnad ning kaamed.
Sõitsid ajuga kiirelt —
äsja kirikus õnnistet jumalast.
Tolmu vaid sumatas
ning kumme alt liiva rabises.
Üleval õhuväe eskadrill tiirles.
Lippki kõrtsi vardas nagu vabises.

Mõtted kiskusid risti ja rästi —
nägin trepil paljapäi maalrit morni.
Ei olnud pilvi ega tuuli.
Ja mäletan hästi:
oli esmaspäev, 27. juuli.
Õhtul lõi pikne Oleviste torni.

1931 Kogust «Maha rahul» (1932)

ÕHTULAUL

Uinu, laps, ma laulan sulle —
sinust kasvab mees,
sirgud suureks, kasvad julgeks,
leiad oma tee.

Akna taha tuisand lumes
vahib pime öö,
sule silmad, küll sa unes
kõhu täis taas sööd.

Ühisabi näljasuppi
homme jälle toon,
pooleks teeme leivajupi,
kinnituseks sool.

Pea meeles: sadas vihma,
kaebas tuultejooks,
vaesus võttis püksirihma —
isa kuuri poos.

Pea meeles värvit silmi,
kuldseid hambaid suus —
need me vaenlased on ilmsi,
südamed neil puust.

Inimarm sääl kinni jäätund
nagu aken, näed, —

sinu süda heldeks jäägu,
ausaks ikka käed.

Kui mind vaesus vara murrab,
mulda matab pää —
ära omaks võta kurja,
ära norgu jää.

Uinu, laps, ma laulan sulle —
sinust kasvab mees,
sirgud suureks, kasvad julgeks,
leiad oma tee.

Kogust «Kaks leeri» (1933)

TARES

Ving mõrumaiguline hõljub tares
ja seina paistab süte kustuv hõõg.

Silm tõmbub vesiseks ja kurk on kare,
tuult neelab mühisedes ahjulõõr.

Hoogvihma sagar tusameelselt väle
seinpalgel tuimalt alla rabistab.

Siis veereb pereema üle kõrge läve,
käes rõske viht ja valge labidas.

Ta kolde sompu tõmbab söed ja tuha
ning kapsalehed labidale säeb.

Veekausis kirjuservalises uhab
ta puhtaks sinisoonelised käed.

Tükk tüki järgi taigna pätseks voolib
ja hellitades otsi paitab pihk.

Saaks küpsemisel pruun ja sile koorik —
vett vilkalt kastes paindub kumer piht.

Ta iga leiva pääle tõmbab risti,
ja ahju ette lükkub vana kard.

Jääb hämarusse laulma ainult ritsik
ning kuumas tares hooti praksub pars.

Kogust «Südasuvi» (1934)

SÕIT

Kasuk selga, läkiläki pähe,
kaenla alla ohjad, taosed ja piits.
Õues vilklevad veel hommikused tähed,
talli manu saadab lumekriiks.

Kinnitada rinnus, look ja sedulg,
rauad suhu, puhastada rähmas silm.
Puhand looma jalad nagu vedrud, —
metsa suunas läheb kabjapild.

Taadi raudjas kergelt nagu agan
puristab ja laseb traavi kaugel ees.
Varsti, varsti üles tõuseb selja tagant
suitsev hommik nagu uduveest.

Härmas metsa regi lauldes sorab,
põske näpistama kipub külmasõrm.
Kuuske mööda üles vilksab käbe orav,
saba sorgus, kikkis väike kõrv.

Juba kirves lajatades hõikab,
juba põlismänni tüvve särtsab saag.
Hommik pimeduse jalalt maha lõikab,
punetades kumab sügav laas.

Kogust «Päikese ootel» (1935)

PUŠKINIT LUGEDES

I

On sõiduks lahti löödud värav
ja sajand vilksatab kui sild.
Su ümber kolletusest särab
oktoobri värviline ilm.

Õhk põldudele nagu tardund
ning hääletuks on soikund laas.
Karm põhjamaine sügiskargus
ju kahutama tõmbab maa.

Siis Vene lagendike sajust
lööb läbi madal päikse kiirg.
Kõik lumevalgusesse vajub
ja teegi lõpmatusse viib.

Silm seletab mõnd külalaiku
ja kloostri kupleid kaugel ees.
Ning keset õhtueelset vaikust
laul virgutamas voorimeest.

Siin avaruse meeleks liitub
tumm kannatus ja eluröõm.
Kord nagu säde sähvab kiitus,
kord nukraks muutub
mõttehõõg.

Öö tasandiku ümber põimub
ning lumel virgub tuulejooks.
Siin nagu mingid salavõimud
su meeltes nägemusi looks.

Hõõg silmis, postiteele longib
rohtlaane ahneks nälgind hunt.
Ja küünla valgel kloostri kongis
loeb tsaari võimu üles munk.

Kuu mattub. Taevas paisub
maani.
Ja vaikib postipoisi laul.
Tuisk mähib hobused ja saani,
öö mustab ees kui jäine haud.

Nüüd tühja lagendiku üle
ürgelust kihab iga vaks.
Tuul tormab, lumepilved süles,
ning haliseb kui eksind laps.

Nüüd lagiseks kui koolnu
kondid,
lööb risti ette postipoiss.
Tuisk äratand on stepitondid,
ei taltsuta neid ükski loits.

2

Rohtlaanes mustlaslaager kihab,
käib kõrvu armastus ja mõrv.
Poltaavas kahurite viha
jääb äkki kuulatama kõrv.

Näe, ärkab Volga vete raugus
ja üles sõidab sünge laev.
Saab imelähedaseks kaugus,
klaasselgeks muutub ruum ja
aeg.

Kord tulekahju lõõmas kumab
Dubrovski kättemaksu kirg,
kord armuunistusist sumab
öö pehmuses Guadalquivir.

Siis tõuseb mässumeelne Uural
ning tuiskab kasakate pilv.
Kirgiisi vari stepis luurab,
käib ringi rahutu maailm.

Prospektel kihab tõtlik rahvas
ja saales joobumuste ask.
Kuid raske taeva pilvetahmast
kaeb Peetrilinna hullumask.

Ning tujukusest tõmbub morniks
hall Soome lahe tagasopp.
Tuul kiirustades tõuseb tormiks,
lööb näkku sügisvihm ja lopp.

Graniidist Neeva kaldahambad
nüüd murrab maha paisuv voog.
Vaskratsanikki laskub sambalt
ja tormab hävinguga koos.

Siis läbi vee ja võimsa tuule
lööb kõrvu helisev akord:
— Jää terveks, vaba
mereluule —
mu ees sa õõtsud viimne kord!

Koit tõuseb vastne. Taevas
sinab.
On taltund öine tormi peks.
Ning veski taga hommikvinas
kaht saani varjab talimets.

Nüüd võpahtavad valged kurud,
käib lask ning sähvab
tulijoon . . .
Ja samal hetkel seisma surub
külm veskiratta rõõmsa hoo.

3

Kõik, mis on elus suur ja püha,
ei mata seda ajapiir.
Arm, vabadus ning mere müha
meid kõiki silmsi kaasa viib.

Kõik käib, mis liikuma on
pandud
kord vägevate vaimujõust.
Suur sõna südametes randub
ning liigub edasi kui kõu.

Laviini ala sööstev pinge
võib vabisema panna mäed.
On õnnis see, kes oma hinges
kaaselu tulvast läbi näeb.

Nii murdus see, mis oli vale,
mil kõdunenud tuum ja kest.
Ja tõusis uus maailma pale
sääl üles vana rusudest.

Toob iga veerev laine saasta
ja iga õnne segab sapp.
Guadalquiviri kaldaid laastab
veel täna kirglik vennatapp.

Meil põhja rahus akna taga
on külmast hõõguv küünlakuu.
Päev kahe käega valgust jagab
ning härmas särahtavad puud.

Püstloodis igavikku sujub
hall, vaevu liikuv suitsuhing.
Rõõm päikesest loob kuldse tuju,
su ees on tõelisuse ring.

Tungeluline, puhas hoovus
su haarab hõlmast, käisest veab, —
kui oleks selle ilma loonud
suurmeistri äsjaloetud read.

Kui kadak põleda sa tahad
ning särada kui tuleleek.
Võib-olla juba homme maha
jääb rõõm ja sadu matab teed.

Ning käies otsatuste vahel, —
siin vaim, sääl kiirgav lagendik,
sa tead, et helge võitlustahe —
see ongi luule igavik.

1937

Kogust «Ringkäik» (1937)

TUHAS JA TULES

1

Rauk-vedur üsna väsind jalu
meid kumendavas koidus veab
ja nagu hulkuv kondivalu
käib läbi vagunite-rea:
kord vile kähisedes huigub,
kord mäe all raskelt lõõtsutab,
siis künkalt orgu õõtsutab,
et kogu maailm ringi tuigub.
Laud ägab seinas, kääksub laes,
all pidur põrab, puhver raksub
ja suikujalgi kaasa naksub
öö-roidumuses lõtvund kael.
Ning kõige lisaks rongi ahtris
lööb tolmu iga luuk ja tapp,
et varsti päramises lahtris
sa oled must kui rehepapp.

Nood suitsend isad ammu vabaks
said tsaari rehetahma alt,
kuid tänagi veel tolmusambad
meid jälitavad pidevalt.

Nüüd tolmlevad kõik teed ja tuuled
ning laenukunstis kumatus
tahm ongi vaimu jumalus,
sest meie närbujate luulest,
mil kestaks kiirgav kassikuld,
lööb ninna lausa kuiva tolmu
ja harva vilksab värsikollu
sääl mõni säde ränituld.
Kuid pole vaja pikka sõitlust,
lõpp särab niikuinii ses loos —
kui peaks Euroopa tolmuvõistlust
me esikoha koju tooks.

Ma olen tundnud sõidu norgu
nii mitme kuu ja päikse ees,
kui vana kikas suled sorgu
nüüd lasen lühimalgi teel
ja vaatlen vaikselt rongirahvast,
kes loidub, tukub, haigutab
ning läbi une maigutab
kui havi kalamehe kahvas.
Mu kõrval näitsik kõhn kui raag
end bambusroona hoiab sirgu,
üks tüse nina ajab pirdu
ja kolmandal on kurgus saag.
Mu silm ei leia varavalgel
siit põlisrikast, puruvaest —
need kõik on nurgelised palged,
pool-linnastunud Viru paes.

Õhk on nii ränk, et kärbes püsti
ei jaksa tõusta mehe käelt,
kes näo ette tõmmand mütsi,
ja jumal teab, mis und ta näeb.
Suur, voldiline säärik puhkab
täispikkuses nüüd pingi all —
raudrupsikutes tugev tald
ning iga volt täis kivituhka.
Töömehe krobe sinipluus
on läbi käinud mitmest kurjast
ja rinnatasku katkend nurgast
kaeb terasmõõduk tuliuus.
Ta süles puhkavad kaks kämmalt,
kaks suurt ning rasket mehekätt,
neis punetavalt tõmbund lämmaks
on iga tugev kondijätk.

Suurvaime võlub käte ilu
ja Pheidias too oli vist,
kes ülikauneid sõrmi silus
antiigi valgest marmorist.
Sünk Angelogi loomishoogu
sai tollest müstilisest jõust,
mis omab käte kõrgem tõug
ja millest taidur ikka joobub.
Veel tänagi kultuuriväed
on Gordioni sõlme keerus,
et kuidas hoidis Milo Veenus
kord oma täiuslikud käed?
— — —

Nüüd innustavad ammust aega
mind hoopis teised käed ja peod,
neid ei saa mõõta iluvaega —
neil kaasas käivad maised teod.
Neid vormind kaevanduste kangid,
treipingid, vikatite löed
ning praksatavad ääsisöed,
kõrgahjud, vasarad ja tangid.
Neil puudub marmormahe toon
ja ravimiste paindlik pehmus,
vaid neis on argipäeva ehtsust
ning peidujõu külma joont.
Need käed ei kuulu kunsti rivvi,
mis nautleb ainult suud ja vööd —
Rodini peitel musta kivvi
need rusikad ehk oleks löönd.
— — —

Ka needki kämblad, mis siin rüpes
mu vastaspingil lebavad,
on töödes nurgelisteks küpsend —
täis lisandusi ebakaid:
liigliha arme, paisund sooni,
ja pihus lõhkend marrasnahk,
neist kumbki nagu kivirahn,
mis tuul ning vihm on halliks voolind.
Käed sellised, kui saabus käänd,
lõid barrikaadesse Pariisi
ning giljotiini alla viisid
türanni lõdiseva pää.
Need tõusid üles pinnalt soiselt
kord Peetrilinna tänavail
ja nende ohverdaval hoidel
Madrid ei ava väravaid.

Nii mitmes tiirus kaugeid ringe
meist läbi näitab ajalääts
ja keegi meist ei ole ingel,
et koosneks ainult sulahääst
näolapist, valgest tiivapaarist
ning pikast rahupasunast.
Meis pole enam seda last,
kes usuks õndsaid muinassaari
sääl kuskil teispool tõelisust.
Nüüd avardunud meheteele
meid juhib elu viiemeelne
ja homse paremuse usk.
Sest kõik, mis lainetab ja kiigub
või selja taha ära kaob —
see siiski kaugemale liigub
kui vagungi siin terasvaol.

Ja sõrmil ikka jookseb kärbes,
just nagu kämbla arme loeks,
ta hoolsalt uurib iga tärget
ning pihuõnarusse poeb.
Rong jaama pööranguil kui murduks
metalli tummal raginal —
mu vastas raskelt magajal
suur käsi järsku tõmbub kurdu
ja virgumise magus ohk
teeb kehas karuliku käänu —
kuid rõõmsast kärbsest pihku jäänud
on ainult rõskelt mustav koht.
Siis suvehommikune kargus
meid umbsest ruumist välja viib,
me lähme teine teise harru
ja sammud matab maantee liiv.

Siin kõige esmalt tunneb nina,
kuspool on õige matkasuund,
ja selle järgi musta vina
toob mere sihist suitsend tuul.
Silmnäolt võssa väänleb rada
ja põudselt kõmab nagu malm,
ning tahmakorrast tinahall
on paju, orjavits ja kadak.
Siis sugenevad vingu seest
suurhooned, korstnad, tornid, paagid,
raudtorud, aurupilved, kaablid
ning suminad kui jooksvad veed.

Ma seisatan. Pilk väidab kindlalt —
see pole Manchester, ei Ruhr,
kuid pilt me suvitaeva pinnal
on võrdselt võimas, ränk ja suur.

2

Puutrepi vedrutades alla
kaldkaevusesse laskume,
teel libisema mähib tallad
märg savi sitkes raskuses.
Ja kobamisi mööda laudu
käib nõtkumisest võõrdund samm
ning latern käes on liiga ramb,
et juhatada astme kaugust.
Kuid juba matka alguses —
kui sa ei ole õilis erand —
saab varsti vabaks silmatera
maapinna suvevalgusest.
Pilk mõõdab pimeduseväge
kui põhjatuma kaevu suus
ja peatselt paindub pärimäge
sul õiges kaares põlv ning puus.

Sa tunned, kuidas seinust ihhu
külm, liikumata rõskus poeb,
see valgub näole, kleepub pihku
ning peatub viimaks seljakoes.
Aeg-ajalt riietele tilgub
suur pisar halli lubjavett
ja mõni ülivaikne hetk
laest alla viskab kivikillu.
Siin haualõhnu higistand
on savi, muld ja paekivid —
nii nagu ürgse looja pihid
nad korra kokku pigistand.
Siin allmaa pimeduse sombus,
kus immitsevad põhjaveed,
su endagi teeb mustaks tombuks
karbiiditule surnud leek.
— — —

Ja kohe laudse ukse taga
töö sumiseb kui allmaa kosk, —
siitsamast vagunite saba
veab kõmisedes üles tross.

Voor tõuseb, ragiseb ning umab
ja lõgisedes sinna kaob,
kust paistab nagu läbi prao
laik avause kauget kuma.
Siin viivuks puhkab meestesalk
ning morni põske toetab käsi,
pilk pimedusest hall ja väsind
meid mõõdab kõõrdi kulmu alt.
Ma annan jõudu. Tuimalt kõlab
hääl, nagu räägiks võõras larv,
ja vastuski pool-üleõla
on umbne, lõbutu ning karm.

Käik hargneb kolmeks. Vasakule
me käime raskes pilkases
ja kaevurite väiksed tuled
teed juhatavad vilgates.
Neid tuhme tulukeste kilde
näed võbisemas kaugel ees,
neist mõni virvendab kui vees
ning mõni mattub nagu pilve,
või puhu mitmekesi koos
risturg neid sügavusse paotab,
tolm mõne umbusesse kaotab
kui leegi sügiseses soos.
Kord nõnda aurikute ahtrid
mu silmist mattis merering,
ent praegu kaen, kuis kivilahtris
tööd murrab visa piht ja hing.

Tuurkangid nagu ahastavad
siin õlist läbiimbund mäes
ja kukersiiti lahastavad
artelli kuuekordsed käed:
alt mügerikke kokku rabab
raudkühvli põhja ohkav — krooks!
ning kõrval iga kirka hoop
suurt pruuni rahnu pähe tabab.
Ma vaatan, kuidas järsku töös
üks käsi paberossi kahmab
ja teine järjest rahnu rahmab,
et pilgukski ei katkeks löök.
Ning nagu õises metsaparis
täit selgust ei saa mööduv pilk,
kus lõpeb mees ja algab vari,
kas langeb kild või higitilk.

Me jatkame. Teel hoburakend
on lõõtsutades seisma jäänd
ja aisa otsas kõlkuv latern
nüüd moonutamas looma pääd.
Kaks suurt ning vesist silmamuna
meid tunnistavad lähedalt
ja külma õhku kähedalt
lööb hingeauru sõõrmepuna.
Ta pehmelt painduv moka nuhk
kui tahaks hirnahtada leina,
et kuskil päälmaa ristikheinas
meelõhna laotab tuulepuhk.
Kuid juba kõlisevad ketid
ja kostab mitmekordne nõõ —
siis ragisevad vagonetid
ning looma neelab mustav õõs.

Sääl hargi otsa haarand mehe
on kriiskav suruõhupuur
ja puurija kui haavalehe
lööb värisema iga tuur.
Jalg pingutatud koopa põhja
ning higist nõretamas laup —
nii kihtidesse tungib auk
ja ajab kõrbend õli lõhna.
Puur kihutab, et tummub kõrv
kui metsalise vihakisas,
rind hargi vastu surub visalt,
raudklambriks muutund iga sõrm,
mis kivvi juhib teemantterast
või järgi tõmbab voolikut —
see nagu siug on laisalt keras,
nii mugavalt ja poolikult . . .

Ma järgnen juhi sammudele
külglõhestikku. Madal lööv
on mitme lambi läikest hele —
siin koopaseinu laeb minöör.
Puuraukudesse kinni surub
pikk varras padrunite päid
ja hoiatavalt läbi käib
vaskvile õige mitmest urust.
Jääb roopail seisatama loom
ning tardub eemalt vilkuv tuli,
paar hetke ainult nõva vulin
me kõrvu eluhääli toob.

Siis surisema süütetahid
minööri käsi läidab sees,
ja sädemete salakahin
alt pinnalt lae poole keeb.

Pääkäigu varjulisse nõkku
me taganeme üheskoos
ja lõhkemiste terav rõkkus
kui päästaks lahti vetevoo:
kakskümmend mürtsu lüüa rassib
kihtseinus vägev meliniit,
kakskümmend korda alla viib
laeng tümisedes kivimassid,
et ümber tuigub pime pind
ja lendleb lahmakate ragin,
pää kohal raskelt ohkab lagi
ning hooti paigalt võppub king.
Mu kõrva juures tugisambal
poolähvardavalt raksub kael
ja pae tüükalised hambad
lööb lõgisema viimne laeng.

— Nii, valmis, lausub lõhkemeister
ning paksu suitsupilve kaob.
Suits, mis siin niiskusega heitleb
pea matab kinni iga prao,
et vaevu-vaevu laternaga
sa oma jala varju näed,
et tuleb hargu lüüa käed
ja vaistu järgi paterdada.
Su kurku pöörleb mõru õhk
ning silmadesse vesi nõrgub,
sa otsid sobivamat võrdlust,
kui järgi annab suitsurõhk.
Kuid kujutelm vist oleks poolik
ka siis, kui abiks võtta usk
ja mõelda: kohe pärast loomist
maailm võis olla nõnda must.

Ja jälle kirkad tümahtavad,
kang põrab, kuskil karjub puur
ning mõne sõna ümahtavad
töö sekka nägematud suud.
Meid läbi mitme kõverkäänu
viib mööda urge kauge kaar,
sa oled väsinud kui vaar
ja tujugi on nulliks hääbund.

Lööb verre vastne kirendus,
kui niiskelt külmast šahti põhjast
näed päevavalgust siniõhkjat
ning valge pilve virvendust.
Ja tõustes üles läbi ava,
sa helendusse seisma jääd,
sööt hõõgub kuumust nagu lava —
ning sul on inimlikult hää ...

3

— — —

Siin õlitahmas kõrbend pruuniks
on iga kruvi, traat ja sõlm,
ning läbi mitmekordse ruumi
käib pikas rahus keskne võll.
Ja hammastiku ülekanne
lööb ratastelt sisse hoo,
et kogu hoone ülalpool
ööd-päevad müriseb kui tanner.
Siin särisedes jookseb rihm,
sääl trummel vingub nagu raju
ja kodarate lendav aju
tuult tuhistab kui sügisvihm.
Kord karjatavad otse sässi
ventiilid ülal, all ja ees,
kord igas seinas risti-rästi
on kummaline elu sees.

Mu vastne saatja — määrdund vennas
kui haraline tõrvakänd,
käeviipel mõista annab ennast
ning püsti üles algab ränd.
Trepp kisub keerulisi ringe
kui vaevaline taevatee,
kus imekiiresti käib ees
mu juht ning õlitatud ingel.
Käed mõlemad ma hoian toeks
ta järel minnes kitsal võrel
ja mulle tundub — liiga hõre
see raudne raam on kandvaks koeks.
Ning mida kõrgemale tõmbab
meid maa päält mustav trepiurg,
siis seda julmemasse kõmma
sa mattud nii, et oled kurt.

Tipp-purustaja otse möirgab
kui elajas, kel kõriks kõu,
ja kividesse teraspöidlad
ta surub lömastaval jõul.
Suurt kolu kindlas vägevuses
veab ringi kõikumata telg
ning hooti paugub raudne selg
ses puremise ägeduses.
Ma jälgin, kuidas roomav lint
alt üles kannab tõmmud kivid,
ning selle lõppematu rivi
viib purustaja kurku vint.
Siin kopad, rullid, rasked parred
kõik liiguvad kui sõjaväed,
tõmbketid, hoovad, kistavarred
üksühte sikutavad käest.

Ja nagu hullund koerakarjast
alt tolmust tõuseb kriisk ning ulg —
nii vihaselt sääl sari sarjab,
et ootad sähvatavat tuld
või kuskilt purunevat raksu,
mis kogu maja kokku viiks.
Kuid sinu mõtte hiirepiiks
ei muuda masinate jaksu,
vaid veelgi vägevamas veos
sind raputab pöörsõelte kisa —
see on vist müra viimne lisand,
mis iga hääle surmab eos.
Ning lõikavas metalli kajas
sind piirab lendlev tahm ja kruus,
et varsti nagu purustajal
sul hambad krõgisevad suus.

Siis elevaator jälle alla
meid keerutab kui korgivinn,
lööd kaelusnööbid ruttu valla —
lämbkuuma õhku imeb rind.
Retordid, võimsad utmisahjud
siin mühisevad rängas reas,
sa põigeldes käid nende seas
kui hingematvas tulekahjus.
Mees kuivaks kõrbenud kui vähk
rauduksest juhib leegimässu,
kuid sinu juuksed rabab krässu
ju eemalt tuleneelu sähv.

Siit vuhisevast ruumist surub
meid peatselt taganema lõõm
ja kaua igas nahakurus
veel kibeleb kui väävlihõõg.

Nii läbi hoonestiku juhib
meid leitsak, mürin, ratta rutt,
külm hoovus, dünamote tuhin
kui segilöödud hõisk ja nutt.
Kord ägisevad vasksed torud,
siis vingub ummisaparaat,
hiidtsistern ohkab, raske paak
alt välja saadab musta soru,
leek, gaas ja kivi segi keeb,
et teada võib vaid kogend keemik,
mis siit kõik saab ja mida teenib
tark riik või kaval ärimees.
Jääb võõra kõrvu kilin-kõlin
ja kurku mõrulema ving —
kõik muu siin kiirelt muudab õliks
töövaeva mitmekordne ring.

Kuid vaevalt sobib luule jatkuks
bensool, bituumen, pigi, tõrv —
see põiming proosaliseks patuks
jääks sellele, kel vaim on õrn.
Ja liiati, kui sa ei taba
noid lahutusekunsti teid,
võib mõne teise vaate leid
su tollest teemast lasta vabaks.
Sa näed, kuis tehniline hiid
romantiliselt käib ja mühab
ning kõik, mis toona oli püha,
ta enesega kaasa viib.
Samm-sammult kaugemale taandub
õlgkatus, kaevukook ja põld,
paks nõgi söötidele maandub
ja kirka alla kaardub õlg.

Sa astud mitmes mõtlemises
töökasarmute halle maid
ning avameeli tõtlemises
tõeliseks koondub teine aim.
See vägevus, mis üles kerkleb
sääl tulest, inimjõust ja maast,
siin uue näo ja värvi saab,
kui sinus veel on mõõtvaid erke.

Ning olgem siirad: selles paes
must mure pragudesse juurdub,
nii nagu iga ränka suurust
ja uhkust pureb oma vaev.
Sest nii see on, et ühe rikkaks
teeb keeruline põlev kuld,
kuid enneaegselt raugaikka
viib teised labidas ja muld.

Ja õhtu tulles raskeid vorme
veel teravamaks tahub öö,
on tunne, nagu kolmekordselt
maasüda tuikaks selles vöös.
Õhk tardub pruuniks. Käpakile
suits langeb korstnail. Kohab aur.
Rong sõidab. Umab rooparaud
ning vedur laseb pika vile.
Ja vastu taevast kural käel
rippteedel roomaksid kui tõugud —
sääl vagunite mustad jõugud
tuld kummutavad tuhamäel.
Ning vana vahetuse kaevus
alt koobastikust maale toob,
barakes liigutab end vaesus
ja kustund unistusi loob.

1938

TARTU

— — —
Mu eluõppe kirjud aastad
kõik möödusid siin maal ja jõel,
suurvesi ühes võttis saasta
ja maha jättis puhtad tõed.
Sain koha keldri. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud turjal leivasundi.
Ma tihti ärkvel koitu uut
ju nägin tõusvat üle linna,
kui viimne hetk mul oli minna,
kus ootas pink, pintsett ja luup.
Sel ajastul bensiin ja õli
mu käed halliks rasvatas
ning kellaratta täpne kõlin
proleedi vaimu kasvatas.

Ma nägin viletsuste sõdu
siin kehvikute linnajaos,
ma nägin läpatavat kõdu
ja vaesust igas seinapraos.
Ma kuulsin, kuidas uste taga
käis järjest koputamas nälg
ning kroonu raudse saapa jälg
siin keisri ainuõigust jagas,
kuis müüdi viimne tool ja kapp,
kuis leiba nutsid laste silmad,
kuis surijale teises ilmas
kuld-paradiisi tõotas papp.
Mu rändav isa viinasõõmu
siin oma viha hajutas,
tööorjus ema elurõõmu
päev-päevalt mureks vajutas.

Sel ajal lähemale läänest
tõi sõda Preisi kahurväe
ning üles tõstis Neeva ääres
mass oma otsustava käe.
Kuid tolle hiigeltule haardeks
on jambid liiga saamatud,
seepärast ajaraamatust
võib näha, kuidas nelja kaarde
lõi üles leek ja võitlus järsk,
kuis rahva hing ja pale muutus —
ning seda sõnastada suutnud
on ainult Majakovski värss.
Kõik see, mis kumas siia linna
ning kääris, lõhkes, kaasa viis —
sel pole hinnatavat hinda,
see noori joobnustas kui viin.

Me pärisime ülikooli,
kui ära väsis sünge Marss —
ja kohe mõnel õppetoolil
sai filosoofiks loomaarst.
Meil kõrvadeni kasvas uhkus
ning kriitikata endausk,
ent varsti saabus meeltetusk —
kõik pahupidi käis ja — luhtus.
See kõrgeis sambais esikülg
ka mulle alul näis kui Meka,
liturgiaks sai iga eksam,
siis kehvus järsku ütles — küll!

Peab jätma lootused, kui tarkust
võib paluda vaid raha eest —
mull' soojalt soovitati Harkut,
kui Kant või Hegel liiga teeb . . .

Jah, kahju. — Jõudsin tõe manu,
et õiglus meil on ainult müüt.
Jäi minu mängu ainus panus —
mu elurõõm ja kümme küünt.
Mis tuli, tulema see pidi
kui vankumatu tasakaal.
Mind vähe köitis tantsusaal,
kuuvalgus, lepalinnu vidin,
vaid oma puhkeaja reas
ma käisin spordimeeste killas,
marss suundus ikka üle silla —
paraad veel sobis tolles eas.
Sääl nõtke oda lendas eetris
ja hõljus ketta kaunis kaar,
rind lõikas lõppu sajas meetris,
lõi üle lati jalahaar.
— — —

Ja vaata, samas üles tungib
noor-tulipääde väike salk,
rind kunstiründamisest pungil,
maa nagu kaob jalge alt.
Oi uljaid uhme, tusklemisi,
kus tõena paistis iga ulm —
meil oli sõprust, julgust, tuld
ning aadetega pusklemisi.
Meid jälgis mure, tõukas rõõm,
me otsisime loomismõtet,
me haarasime otsevõtet —
jook oli kehv, kuid suur me sõõm.
Ning tihti vormi tühjast kolist
sai ohvriablas jumalus
ja hiljem mõistsid, et too oli
vaid kaunis äbar rumalus.
— — —

Aeg ammu teinud umbse käänu,
kõik vaevu kobiseb kui vaht,
linn ise tõsiseks on jäänud
ja omalt võetud mitmes nahk.

Siin tarkustemplis teadust luua
ei saa, kui segab p l e e b s i t u n g —
nii õpib see, kel isa pung
ning taltsas pää on kaasa tuua.
Kõik ist ja ast ja tung ja toon
on tuppe ehmund siinseis majus,
kus valmis eesti esiaju
ning õitses elu verev moon.
Ja üsna lihtne potisine
ju rõhub verre alt ja päält —
siin kõik on akadeemiline,
kuid muu ei tohi tõsta häält.

Veel Toome sillal seisab kiri,
et p u h k u s j õ u d u k a r a s t a b,
sild ise küll on juba viril —
siin pole miskit parata.
Kõik muutub, tuhmub, längu vajub
ning tuimaks jääb mu kodulinn,
mu südames kui torkaks pind
nüüd punakirja lehesajus.
Kõik, mis on valminud siin hääd,
sa pead endast ära andma —
lai elu tormab mereranda
ning sinna peatuma jääb.
Mu siseootust otse solvab,
kui näen, et mandub noorusleek,
all kuivab jõgi, ülal tolmab
professor, Toom ja biblioteek.

Ma laulan siiski sellest võlust,
mis minu meeli siia seob,
mis sest et juba ammu põlus
on kõik mu toimingud ja teod.
Ma olen kohal, siis kui haned
viib lõuna poole hallaöö
ja kõrtsi nurgas vaikselt sööb
roostbiifi üliõpilane,
kui sügisene selge ilm
siin kirjuks maalib puud ja kingud,
kui raadio mu kõrvus vingub
ning kinos karjub röövlifilm.
Ja siis, kui linna langeb uni,
haudvaikseks maa ning laotus jääb —
lamp põleb ärklis hommikuni
ning laual käele toetub pää.

MAAKERA PÖÖRDUB ITTA

Värss-montaaž

1

Neljast maailmakaarest
lõõtsus meid tuul.
Olime murdunud üksikuks saareks —
päeval piiras meid meri, öiti uinutas kuu.
Korraga lõhkend on kest, tungid paiskuvad üles,
paljud ärkavad täna — uue maailmaga süles.
Kannata —
kannata, lauliku sõna ja rida,
mässutsev vorm ja kihutav hoog!
Maakera pöördub. Läheneb ida —
ja korraga mõõtmatult rannata
on vabade rütmide voog.
Ma astun üle väljaku. Tunnen ja mõtlen
pööriöö sügavat hingust.
Veel möödunud päevast meeled on pingul —
pilt pildi kõrvale kasvab ning tõtleb.

Nõnda see algas:
Hommik. Päike. Ja meri
õõtsus kui roheline sapp.
Mööda Lühikest Jalga
käis rahvast vastu ja peri —
rühkis ehmund minister, paterdas papp.
Samal ajal
ümber põlise mäe
vana võitluslaul lähemale kajas:
— Nüüd üles, keda needus rõhub! . . .
Ja läbi juunikuu sinava õhu
punalippe kandsid tugevad käed.

Päev eile veretas. Kui äikse-eelne
õhk oli raske. Möödus umbne öö.
Suust suhu lendas sõna: jätkem töö
ja mingem täna võitlejaina teele!

Nüüd hõõgub väljak. Hõõgub eluhooga
ning tihenevad marssijate read.
On sirgund turjad, püsti tõusnud pead
ja käed, mis pingutusist tõmbund looka.
Siin tuules võitluslipu punast lendu
kaeb uhkusega iga selgund silm.
Siitsamast paigast algab vastne ilm —
tööväe ülestõus ja terasnõtke vendlus.

Juba langevad sõnad tribüünilt,
juba väljakut virgutab hääl:
Seltsimehed, murtud on püünis,
poolele teele meie enam seisma ei jää! . . .
Sa pilguks vaatad,
kuidas järsku on koorund see tuum:
siin sadama sinine pluus,
sääl põldur, kes elanud maata,
ja otse su ees
kuivetand kangur telgede tagant
innukalt plakateid jagab.
Siin metallist. Sääl parkal ja labidamees.
Kuid lubjatud kiriku kõrval —
puutüviku taga kõnniteel
kikitab närbunud kõrva
jumalasulane: — Eh-ee!
Kuup-süllaline tõusikueit
sügab nohisedes reit
ning kallistab kaenlas värrastund mopsi.
Talle see kõik on vaid mäng,
rumal ja popslik,
mis peatselt möödub.
— Ei, lugupeetud iludus + koerahänd,
olete lõplikult löödud.
Katsuge mõista, katsuge mõelda —
peate leppima tuleva tõega,
peate mõistma võitlevat inimest.
Küllalt sest!
Mõte voolab ning paisub. Sõna sähvab kui äikest.
Õhk väriseb karedast laulust ja päiksest.

2

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.

Need hooned ja tehased oleme loond,
meid viletsus jälgis kui vari.
Me oleme põldudeks kasvatand sood,
kuid saagi viis kaarnate kari.

Me hädasid irvitas rikaste lääs,
me õigusi unedeks pidas.
Meid võitlema virgutas punetav ääs
ja päike, mis säratab idas.

Nüüd kadugu kahtlus — siin on meie käed,
need kadu on kuulutand ööle.
Uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed
ning meri meid kutsuvad tööle.

Nõnda sumiseb park. Sumiseb puiestee
roosatava lossi ees.
Eemal läbi puudevöö,
üle kalda kollase liiva,
pronksingel oma tarretund tiivad
äralennuks on laiali löönd.
Seisab roosakal rõdul
losside valitseja —
mõtete mõõtja ja tungide talitseja:
tudisev ning põdur,
vana ja hall.
— Kus vendade voor! Kus ungari täkkude tall!
— Meie ei liputa saba.
— Vangid vabaks!
hüüavad rõdule tuhanded suud.
— Vabaks,
kordab paene kallas.
— Vabaks,
kordavad põlised pargipuud.
Kuid inimene vaatab alla
nagu kahe tee harul
ega tea, kuhu minna.
Sest tema ei mõista, tema ei saa enam aru ...
— Hei, seltsimehed, — tagasi linna!

Tuul paisutab pilvi ja kihvatab veri
ning minekul kiireneb samm —
lööb laineid ju kaldale rahutu meri
ja kohiseb reidi ees tamm.

Hall hoonestik põrnitseb lainete harju —
kõik aknad on trellide räos.
Vaat raudade taga kui hõljuksid varjud
ning kumaks kui koltunud näod.

Säält niiskunud kongist vaid lapikest taevast
on vaadelnud võitlusevend.
Säält möödusid kahuripaadid ja laevad
ja kajaka keerutav lend.

Kuid täna on virgem see vilede kumin
ning võimsam on lainete ramm.
— Kas kuulete, vennad, kui tavatu sumin,
kui arglik on valvuri samm?! ...

Pika Hermanni tornis vibutab
priske meretuul
lippu.
Vastu vaatavad katedraali sibulad
ning kuldsed poolkuud
on ristidel kõhuli rippu.

Hüvasti — kellade uinutav kõlin,
preestrid ja pikad palved!
Hüvasti — tuluke altari valvel,
jumalaema ja paastuõli!
Täna on taevasel abil
lõppude lõpp —
ei aita enam pintslist pühaveé sabin,
ei kipp ega kõpp.

Aga ennäe —
kaks vesipritsi
nagu viimase väe,
nagu hirmutama lambaid või kitsi,
välja käsutand võimurid tunased.
Ja pritsidki värvilt on punased.
— See on puhas, puhas vesi,
Ülemiste Vana kaitseb,
et ei rikneks selle maitse.
Sõitke, paagid, sõitke ära tasakesi.

Lähevad. Häbelikult keerleb mootorite ving
läbi naeratava rahva.
Täna otsustav käsi ja hing
eilse lõpuni lahkab.
— Hurraa! Elagu! müristavad korraga suud.
— Murtud on trellid ja tabad!
— Elagu! Oleme vabad,
vastavad autodelt vangid. Kihiseb lossieelne ruum.
Kaelustab sõsarat veli.
Käsi vargsi üle silmade veab.
Lainetavad Internatsionaali helid.
Paljastuvad pead...

— Pikk oli aeg, isakene?
— Viisteist aastat, poju.
Oleme Ingeri vened.

Nüüd saame koju.
— Ja sina, emake, kaua olid teel?
— Seitse. Leival ja veel.

Õhtutaevas ju punetust alla hingab.
Mehed püssidega rühivad linna.

4

Sume juuniöö. Rannavärava mägi.
Tornide väljak. Pärnad ja kased.
Astuvad Kroonlinna oktooberlased.
Valkavad pluusid. Kõlguvad täägid. Saabaste kägin.
Tiirutab soomusauto — hall nagu mutt.
Reidilt üle taeva lööb helgiheitja tuline jutt.

Pehmed meretuule iilid,
heinaritsik põõsas viilib,
hõljub punaroosi lõhn.
Trahh — lööb kaugel püssiragin,
värahteleb taevalagi,
valge öö ja sinav õhk.
Mühatavad vanad müürid —
ärka unistusest, lüürik,
saabund suurim ajakäänd.
Suitsujuga läände öördub,
eha hommikusse pöördub —
kõik, mis oli, maha jääb.

Juba ligineb koit. Hõõguvad tornid ja puud.
Kustub lääne pool tähtede hõbe
uduähmaste pilvede ritta.
Astub tunnimees. Kõhatab kojamehe luud.
Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.

Sept. 1940

GRUUSIALE

Vaat nääripakases erk kujutlus mu ette
toob helge lõunamaa ja haljad oruteed.
Ma mõttes sinna teen nüüd tervitava retke —
sääl kuumav Gruusia, siin noor ENSV.

Kuldvillakute maa — su mineviku trotsi
on julgelt hoidnud mäed ja mustav merejoon:
sind ahne argonaut kui muinasilma otsis,
Dareios ihaldas ja karmilt haaras Room.

Kuldvillakute maa — sääl Kaukasuse taga,
nüüd uhke saatus sul on sõnas, töös ja teos.
Ma praegu sinuga uut elujõudu jagan —
üks terav mälestus su rahvaga mind seob.

Mu lausik kodumaa siin Läänemere kaldal
su poegi kasvatas kord uljas õppe-eas.
Mind, haljast poisikest, aukartus ikka valdas,
kui nägin tänaval neid käivat teiste seas.

— Kes on too tõmmu mees, kel nõnda terav ilme,
must mantel maani käib ja kõver nuga vööl,
kel hambad valged suus kui puhtad põuapilved,
kes sirgelt rühib teed ning võõrast laulu lööb?

Nii pärisin ma kord. Ja vastu ainsa sõna:
— Grusiinlane, ma sain. Too luulena siis näis.
Ent laulev — Gruusia, see igatsuslik kõla
kui sügiskure hääl mus helisema jäi.

Kuldvillakute maa — su mägirahva rühti,
küpressi sihvakust ja hingetuld nüüd näen.
Sa vägivalla teed ei ole talund ühtki,
vaid põlisvabadust on nõudnud sinu mäed.

Ei šahh, ei Tamerlan, seldžukk, ei osav osman
ei suutnud surmata su vabaduse tuld —
ja kuulsal Sõjateel võib iga kalju kosta,
kuis sädemeid lõi mõõk või lendas kuuli ulg.

Sääl elust muutlikust sai «Sangar tiigrinahas» —
kus Rustaveli vaim käis lauldes muusiga.
Kui hele päiksekiir, mis pilvist langeb maha,
koos tema nimega nüüd kõlab — Gruusia.

Ja samal ajastul, kui õitsva oru süles
poos õiglust risti tsaar ja rahvast reetis nuhk —
siis sinu tuha alt kui fööniks tõusis üles
suur, julge inime — töörahva võimas juht.

Su karmest mägedest ja kuumendavast päiksest
ja džungli mahladest sai kokku kolmas leek,
maailma pöörangul ta kõmistas kui äike:
on Majakovski too — proleetide poeet.

Kuldvillakute maa — nüüd pikka rahusõõmu
sa mõõdad. Sinu ees Kazbeki särav tipp.
Su vaimu juhib töö ja uhket elurõõmu
viib uljalt edasi maa keskel punav lipp.

Nüüd jõed ohjendad ning kuristikud võidad,
ja põlluks kuivatad subtroopilised sood,
sa mäkke puurid end, sa merelaineid sõidad,
sa vastset inimest ja vastset elu lood.

Su mäginõlvakuil nüüd kirendavad karjad,
all õitseb viinapuu ja käärib mahe viin,
ürgmetsa padrikus end nõtke panter varjab
ja orus valmineb kuldkoldne mandariin . . .

Nii kujutluses sa siin kerkid minu ette,
sest ühine me siht ja ühine me tee.
Nüüd vennalikult kõik me teeme hiigelretke —
sääl kuumav Gruusia, siin noor ENSV.

1941

ARM

1

Hää saatus, sinu kirglik käsilane
ma olen olnud kogu möödund ea —
nüüd käsi jälle minu pääle pane,
mu sulge õnnista ning silmas pea.

On paber valge, aga must on valu,
mis üles hingab kodumaine muld.
Mind hoia sellest, mida aeg ei talu
ja mille kohal pole märgutuld.

Kuid käies keset purustavat rahet,
kus mehiselt peab rinda jääma nuuks,
ma jälgin sinu hoiatavat tahet,
ja jäädes oma südamele truuks —

nüüd, mil ju koltumas mu südasuvi,
ma lasen lendu armu kirjatuvi.

7

Öil sügis-süngeil pingutasin üha
ma unistusi kongi raskuses.
All peksis randa vaba mere müha
ja naaber nuuksus une raskuses.

Siis mõtlesin, et luues läinud nurja
on inime — too looja meistriteos.
Ma kõikjal nägin ainult verd ja kurja
ning kägistusekrampi tundsin peos.

Kuid varem veel kui mõte teoks muutus,
mu juurde hõljus kodu tubasus.
Su käsi varjuna mu laupa puutus,
Su lepitava pilgu hubasus

siis tagasi säält läbi sünge rusu
tõi loojasse ja inimesse usu.

15

Kuldpäike kaste väriheinalt pühib
ja rukkilaineid embab kuumav kiir.
Hall täpp me kõrvalt püsti üles rühib,
tiib võbiseb ning nokas lõõr ja liir.

Kuldküpsed viljad, karjakella kõla,
kuldlaulu luiked lõokese suus,
kuldlainetena langeb üle õla,
mu lemmik, Sinu nisukuldne juus.

Kuldhommik. Vaba vaateveeru vina
mind saadab suve lõhnalises voos.
Kuldhommik, kodumaa ja armsam — Sina,
mu eluhõnguks jääte üheskoos.

Nüüd tulgu sügisööde halla valjus —
meis kolmes püsib elu igihaljus.

20

Ju roostetanud lehti vahtralt maha
suur sügis rebib. Nukralt kaunis hetk
on hommik nüüd, mil tõustes pilve taha
kaob häbelikult külma päikse retk.

Poolpaljas pihlak pakub viimseid vilju
ja ladvalt veelgi lahkuda ei saa
kuldnokaparv. Ta laulab hilju-hilju,
et karm on sügis, karm on kodumaa.

Kuid sinuga, mu armas, veel ei sule
päev eluringi. Mustal porikuul,
karm sügis, — kõige valjusega tule,
on sulle juba sõnad küpsed suul:

võid hooti pimestada kodumaad,
ent katsu, kas mu armust jagu saad.

1942 Kogust «Umbsed päevad» (1945)

TERVITUS TEILE, VÕIDUKAD VÄED!

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.
Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast —
minu mure oli siiras ning puhas.
Siis õitsev toom ja tühi teivas
võllaks muudeti talus ja luhas.
Pidagem vastu, hõiskasin kord,
ning uskuge ülestõusvat tõde!
Siis mõrvati vend, oksa tõmmati õde —
kalme kaanetas näärikuu torm ...
Olin inimlik ning hell
oma lugude luikel,
kuni rahvaste kohal lõi matuste kell
Germaania tankide tuikel.
Jälle meie söödamaile harjus
värrastund paruni lõust.
Kõigest jõust
talle õnnistust karjus
üksik lammaste lammas kodumaa tõust.
Olime jälle vandaalide osta ja müüa,
võõraste hooste tallata
jäi meie vili ja pahmas.
Meie söömaaeg oli nende süüa,
meie viin nende kurku kallata.
Ja mina vaikisin, nagu vaikis mu rahvas.
Rahus nagu laps,
kes lendlevaid räitsakaid püüab,
tahaksin minagi käed
tõsta valgete helvete poole.

Kuid vihisev tuuleraps
varemeis hüüab:
tervitus teile, võidukad väed,
tervitus tõele ja rünnaku hoole!
Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade arvutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal,
meenutagem meie sihvakaid mehi
röövhuntide mundreisse püütult,
nähkem surnuks piinatud kehi
üles tõusvat ööst —
ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevööst.

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.
Võidusaluutidest mürise, Moskva õhtune õhk,
kihuta, rünnaku rõhk,
enne me ei lakka,
kui põlvitab pime Berliin!
Juba praguneb-jaguneb,
pettusest laguneb
pruunide pullide lauda
terasest kest.
Tugevamat tuld, tulisemat rauda —
Pariis, Brüssel, Belgrad ja Bukarest!

Hei sina, Müncheni õllekeldrite suitsus
küpsend oraakel,
julm rasside praaker,
surmkondine roimade isa —
kas sinuni ikka ei kosta talvises tuisus
lämbujate kisa?!
Kas ikka veel verest ja viinast on purjus
raudristiga uhkeldav lurjus?
Hei sina, naeruväärne Augustus,
pahupidises roojuses —
sinust mõtegi mustus
inimsüdamete soojuses.
Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest

rahvad tulevad läbi tulest ja veest,
ja pole paika enam päästval imel.
Nad tulevad krampunud käsi,
tulevad inimlikus vihas,
nad ei väsi —
sest varem ei kustu valu nende veres ega lihas.
Kas sa ei tunne, kuidas mullapind
põletab juba su kandu?
Sul pole enam varjavaid randu —
koolnute käed kõikjalt leiavad sind.
Sinu ümber pole vereta kändu ega käbi —
sina, tuhandeaastane inimsoo häbi!

Ja meie tahame mõruda karika
nüüd põhjani juua.
Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

1945

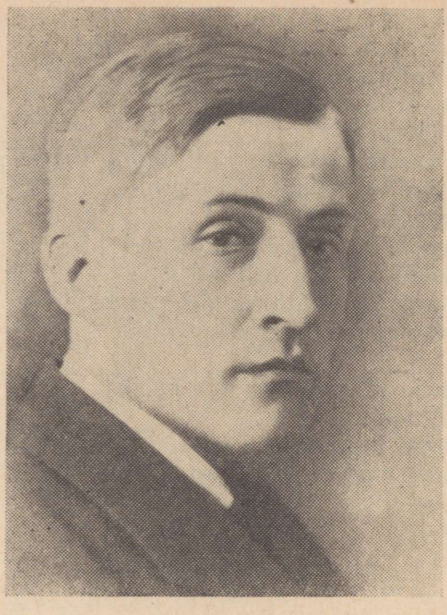

JAAN KÄRNER

(Sünd. 1891)

TÖÖORJADE RÜNNULAUL [1]

Me tuleme: päev päeva kõrval vägi
meil kasvab nagu võimukas laviin.
Saab kübemetest korra kõrge mägi
ja paisub vihaks nälgijate piin.

Meid tagant kihutab me laste kisa
ning sunnib saatus tõusva inimsoo.
Me rinnus ärganud on tahe visa
uut lehekülge keerda ajaloo.

Me tahame ja meie õigus käsib,
et kaoks maailmast orjus, vägivald.
Maa ennem teljel ringi käimast väsib,
kui väsib astumast me tugev tald.

Meil rügemente järjest juurde rühib
ja meie ründ on armutu ning karm:
kui tuulispea eest viimse tõkke pühib
me käsivarte karastatud tarm.

[1] Kõik järgnevad luuletused on võetud valikkogust «Luulevalimik» (1951).

Ei enam tagane me hirmu pärast,
et ootab põrgu meid kui paganaid.
Me pettund taeva illusoorsest särast,
mis vaimutoiduks andnud aganaid.

Me lööme puruks uhked kaardimajad,
kus ees me aralt seni kuletand.
On kannatusis kulgend aastasajad
me rinda usu uue tuletand.

Me usume vaid oma käte tegu
ning vabadust me ainult usume.
Sest kostku laul me julgelt, tormitsegu:
me ülekohtu põrmu rusume.

1931

UNELAUL

Tilluke illike, väikene,
maga, mu maimuke, maga.
Looja on läinud päikene,
uinub metsade taga.

Lokkis peakene lahuga
ilusti pane patja,
uinu vaiksesti, rahuga —
olen su hoidja ning katja.

Ära küsi, miks olen kurb:
üksi on hirmus valus.
Väljas on kevad, pakatab urb,
kannikenegi salus.

Üksi on valus, valusam
kahekesi — sa maga.
Tuleb elu, mis tugevam —
jätad mu jumalaga.

Tuleb elu kui trotsija,
rahutuse toob rindu.
Enam ei lähe me otsima
lepikust lepalindu.

Maga, mu tilluke illike,
udusulgede süles.
Vastu uuele päevale
kätel su tõstan üles.

1933

LAPSE SUVI

Hüppad ühes hommikuga
voodist otse kööki:
pole tarvis kahvlit, nuga —
käega haarad sööki.

Ruttu, ruttu, väikesesse
suhu kaovad palad,
juba jooksmas päikesesse
sinu kärmed jalad.

Hullad emaga ja kilkad
loodusega võidu,
õde suurt ja tarka pilkad,
tallegi teed sõidu.

— Üles maast ja kähku vette, —
magad nagu pime.
Mäletad, kuis kõigist ette
eile ujusime?

Vesi pritsib hõbedasi
piisku ja su naeru:
tõsta sul on tühi asi
kahte käte-aeru.

Varsti oled üle järve
lõkendavas tujus.
(Säästes lihaseid ja närve
õde poolde ujus.)

Ja siis jälle päikse alla,
edasi — täis kihku,
meeleo kõige vastu valla,
päeva haarad pihku.

Seda mängitad kui lelu,
ja su suu, see vastab,
ning ma tunnen: minu elu
sinus rõõmsalt kestab.

1938

LIITUMINE

Kui mõtled: lõunas õitseb viinamari,
polaarses vöötmes virmaliste helk,
maad läänes katab õine pilvevari,
ent idas päiksest lõõskab taevatelk,
siis rinda avaruse tunne täidab
ja koduarmastuse leegiks läidab.

On vägev kindlus Liit, mis loodud tööga, —
maailmas ainus tõeline ning suur.
Ta kaitstud kõikjalt murdumatu vööga,
et kasvaks jõukus, areneks kultuur.
Ja kuna mujal lehvib lõpu-oodang,
siin aina tõuseb tootlikkus ja toodang.

Siin rajatakse tehaseid ja koole,
loov mõte voolab nagu Volga lai.
Teed tulevikku murrab inimsoole
me viljaväljul traktor ja kombain.
Siin lokkab terakas ning raske nisu,
ja töö on rõõm, ja looming — elu sisu.

Jõud võitmatu, mis võimsat Liitu kannab,
on tema ühtsus, terasene, karm, —
on rahva armastus, mis viimse annab,
kui nõuab kodumaa, ja ind ning tarm,
mis aina uusi saavutusi ihkab
ja vaenlast purustavas vihas vihkab.

Kui mõtled: kuulud ise sesse suurde
tööriiki sa, mis kuuendikku Maad
ju hõlmab viljavalt ning loovalt, juurde
kui allikast uut värsket jõudu saad.
Ja vabrik huugav annab sulle hoogu,
kui veretukset tajud viljavoogu.

Kui mõtled: Vaikse ookeani rannul
ja Läänemerel kõlab sama viis,
et pole inimesel kubjast kannul,
et seljataha jäänud nälg ja kriis,
siis sinu vannet ükski võim ei murra:
maa selle hüveks elada ja surra.

1941

Elas julm ja jõle härra lossis Kaarnamäel.
Polnud piiri tema võimu meelevaldsel väel.

Küürakil käis vald ta käsúl, maoli roomas mõis.
Varandust ja elu võtta oma orjelt võis.

Oli kohutav ja jube hommikul ta tõus.
Aimata ei võinud keegi, mis tal jälle nõus.

Oma ülbuses ta vandus kokku maad ja merd.
Isu polnud tihti tal, kui polnud näinud verd.

Häda sellele, kes sellal tema silma jäi:
kes ei käinud kummargil või polnud palja päi.

Peksupinki laskis saata, olgu naine, mees,
kes ei suutnud armu leida tema palge ees.

Värvis ihu esimene sooja vere piisk,
tõusis tema kurgupõhjast rõkkav rõõmukriisk.

Tõmbus irvituseks nägu, kuratlikult õel.
Paiskas sõna parastava, terava kui nõel.

Kõditas ta kurja kõrkust karjumiste õud.
Otsis ohvreid abitumaid tema toores jõud.

Isu tõusis hea kui loomal — istus lauda, sõi,
kuna õues kubjas alles viimseid hoope lõi.

Kord, kui õelamalt kui muidu tõusis härra julm,
tütarlast noort õues nähes kortsu läks ta kulm.

Oli erutavalt ilus tütarlaps see noor.
Ihu oli õrn ja valge nagu kasekoor.

Elutuli helkis silmis hea ja armas tal,
aga kes see lubas käia härra akna all?

Peksupingil lunastama eksituse ta
pidi härra meeltelõbuks oma verega.

Hambad kokku pigistatud, hinges — kättemaks,
sangarlikult talus peksu, mida soovis saks.

Kuulis peksust sellest kutsar, tulles talli poolt,
tundis oma südamesse tungivat kui noolt.

Paiskas verehoo ta pähe valus vihasööst.
Tohtis aga mõelda ori härra häbitööst?

Surus viha enesesse, tõsiseks jäi mees.
Varsti jälle hobud olgu härra ukse ees.

Sõidutas ta õelat härrat nagu ennemalt.
Vaatasid vaid sünged silmad kurjalt kulmu alt.

Silme eest ei kadund enam hetkeks peksupink
ega veedelnud ta vaadet õitsev org, ei kink.

Ühel õhtul tuli kaugelt kodu poole sõit.
Härra nägu hiilgas ülbelt, silmis säras võit.

Süngelt istus kutsar pukis, meeles neitsi noor,
kelle ihu noor ja valge nagu kasekoor.

Ehahelenduses helkis eemal taevakaar.
Kodu poole kippus kiirelt kärmas hobupaar.

Rangelt hoidis kutsar ohje — olid kindlad käed.
Mööda välgatasid põllud, metsad — orud, mäed.

Ehahelenduses üles kerkis lossitorn,
valitsedes üle valla, kivine ja morn.

Vastumeelselt tõmbas kutsar pilgu lossi pealt.
Nagu pesemata häbi teda tõrjus sealt.

Vasakule pööras vaate: küpsev nisu, kaer.
Meelde aga tuli jälle peks ja ilkuv naer.

Äkki: jäärak, kõrge kallas, all kui peegel järv, —
kumendas ta vaiksel pinnal nagu verevärv.

Ainus pilk, ja kutsar tõmbas ohjest hobuseid.
Küllap teadis, kuhu keeras — tundis kõiki teid.

Hetk veel mõni uhket traavi — kadus loss ja põld,
kuristikku vasakule keeras järsult tõld.

Tšeljabinsk, jaanuar 1943

LUULE KOHUS

Peab luule vaimu relvastama, —
seks rikas sõna-arsenal.
On sõna relv ja mürsk seesama,
mis käsitada võitlejal.

Võib peita hirmsat mõttejõudu
ja vihatunde võimsust see,
mis külvab vaenlasele õudu,
kui selle süütab suur idee.

Siis sõnad paiskavad kui laavat,
kus surmav iga piisk ja kild,
jõuks survest vabastavaks saavad
nii tundepursk kui mõttepild.

Tuld annab iga värsirida
nii nagu iga relvaliik,
mis purustab «uut korda», mida
kui orjust kannab «kolmas riik».

Ja salmid sammuvad kui rivid,
saab luuletusest koondund salk,
kes veermes veeretab eest kivid,
ja ründab vaenlast, karm ning kalk.

Nii luule oma osa täidab
me pingsas võitluses ja töös
ja vastuhakuleeki läidab
ka sealpool, umbses orjaöös.

Sest tõuse, värss mu, värske hooga,
löö vaenlast, sõpra julgusta,
kui laine vabastava vooga
koos veere võimsalt üle maa!

Tšeljabinsk, 27. V 1943

KAUGES LINNAS

Mu süda on kinni su pinnas,
mu kannatav sünnimaa.
Kui võimsalt köidab ses linnas
noor kevad mind õitega.

Ma tunnen su häda ja puudust,
mu kodu, ja alandust.
Siin leian võitmatut truudust
su vastu ja armastust.

Siin kestab loov elu ja kestab
suur võitlus — ka sinu eest.
Rõõm kummaline on sestap
mul õitsevast maast ja veest.

Ja nii mida kindlamalt kutsub
mind, kodu, su valu, piin,
mul seda pingsamalt tuksub
koos kõigega süda siin.

See on, mida kaitsesin sinus,
kui vaba veel olid sa;
see on su igatsus minus,
mu kannatav sünnimaa.

Ja tundes jõurikkust ja hoogu,
mis siinse on elu laad,
ma tunnen: mis aeg veel toogu,
sa uuesti vabaks saad.

Tšeljabinsk, 10. VI 1943

SANGARLUS

On vähe veel öeldud seni —
näib sõnadest nagu põud —,
mis määratu võimsuseni
võib tõusta me rahva jõud,

mis sangarlust sünnib rindel
maa vabastamise eest,
mis sealgi, kus surm on kindel,
veel innustab sõjameest.

Kes mujal maailmas, nähes,
et ründab tankilaviin,
käes pudel, granaadid, läheks
ta vastu rinnu kui siin?

Kes mujal küll vaenlast kütiks
veel lennukis põlevas
ja maanduks kui elav sütik
just vaenlase tehnikas?

Kes mujal küll seda julgeks,
et tulepesade suud
ta enda kehaga sulgeks,
kui vahendit pole muud?

Kes mujal tules ja rauas,
mis põletab vett ja maad,
võiks püsida nõnda kaua
kui sangarlik Stalingrad?

Või Leningrad, kolmat aastat
kes kindlana seisab ju,
ehk teda küll julmalt laastand
on vaenlane meeletu!

Ei, sõnadest tuleb puudus, —
ei kõike veel öelda saa,
mis üleinimlik truudus
me rahvast viib võitlema.

Sest, kuidas ta võitleb vahvalt,
veel sajandeid kostab laul.
On päikese iga sel rahval
ja päikese hiilgus ta aul.

Jegorjevsk, 3. VII 1943

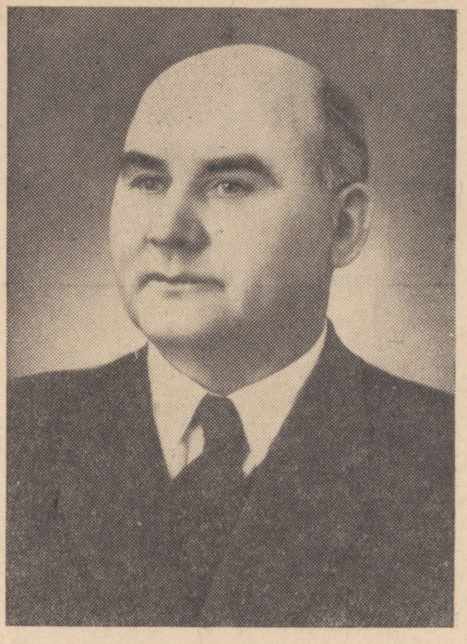

JOHANNES VARES-BARBARUS

(1890—1946)

VÄRSSJUTT SURIJAST TÜTARLAPSEST

1

Astub koidik kikivarvul,
kiirte lugematul arvul,
hurtsikusse aknapilust
piilub, voodis sõrmitseb,
räbalaist kust määrdund linust
värvuke surija põrnitseb,
vaatab imestava näoga:
seinal tunnikell on käoga,
keti otsas rasked poldid,
tiksub laisalt kellaraag,
näeb: kui luustik, — need ta kondid,
kopsus saeb köhasaag.

*

Haigus kolletanud naha,
käsivars kui küünlavaha,
korvivitsad — väljund roided.
Paberina huulte nahk
kuivand, tõrjub lapse oiged,
hingamine — raske vahk.

2

— — — —

Vahib vaesus igast praost,
ema põsilt — näljavaost.
Dissonantsina silm paitab:
«Vara tööle, hilja voodi!»...
(mis see fraas seal seinal aitab?!)
kas nii «rikkus tuppa toodi»?

3

— — — —

Tss, tss! laps vaibub unne,
silmis kustuv süsi hõõgub.
Ei neist minuteist saa tunde,
kopsudes kui miski rõõgub,
südamel kui kiire rutt:
see on surma kutsuv jutt.
Tiisikus söönd puna palgelt,
silme all kui süsi — viirud.
Nõnda juba elualgelt
ümber surmaingli tiirud...
Ema — nutet silmega,
ahastava ilmega.
Otsaees külm piiskleb higi,
tunnikellast kägu kukkuv
kuulutab, et tund on ligi.
Und näeb värvukene hukkuv:
jookseb oja... puud on õites...
astub üle, — raskust võites.

4

Astub koidik kikivarvul,
kiirte lugematul arvul,
hurtsikusse aknapilust
piilub — voodis lapse laip.
Ei siin rääkida saa ilust:
peale visat räbal-vaip.

Kogust «Maailm on lahti» (1927—1930)

AEG ON SAABUND

Aeg on saabund — olla valmis,
kanda põues põlgust, viha,
nüüd on rauda vaja salmiks,
võitluse- ja võiduiha,
vaprust, julgust, vastupanu!
Haaraku värss eest ja küljelt,
loetud minutid kui tunnid,
mida märgivad annaalid,
vaenlane kui ründab ülbelt,
kus teutoonid, hullund hunnid
— võimuahneimad vandaalid
kustutamas verejanu.
Ärgaku meis ürgsed piinad,
meeltes mälestused mornid,
hetk, mis minevikust hiivand:
orjapõlve nutunormid,
rõhumise raevud ranged,
kus meid vallutasid ordud,
ristirüütlid: mõõk ja piibel!

Arvates, et kõik taas kordub,
tundes jälle tuuli tiibel,
nüüd kus ammu suland hanged,
lilled lehvitavad lippu,
põllul võrsub vili haljas,
jultumus on tõusnud tippu:
— näeme saksa surmasõnne,
haakrist varrukal, mõõk paljas
käes, et lõigata me õnne
pooleks, mida töötav rahvas
tagund alasil, tööpingil,
teades, milline on väärtus
vabaduse õilsal kingil,
mis on loodud sütetahmas,
millest käsi, nägu määrdus,
hinge sädemeid vaid sadas,
mõttes tõustes leegiks, lõkkeks,
lauluna see vastu kajas
kõigi südametes. Tõkkeks
ei saand olla võõrad sõnad,
viis kui ühtne — tuntud kõlad.

Aeg on saabund — liisk on heidet,
ei siin ole mingit kahtlust:
võit on meisse, mehed, peidet,
teritagem aina tahtlust!

Ei me lase endilt võtta,
mis maailma uueks sisuks,
ei ka siis, kui kõiki sõtta
ülbe vaenlane meid kisuks!

Suure Isamaasõja esimesel päeval,
22. juunil 1941

Kogust «Relvastatud värsid» (1943)

LENINGRAD KEVADÕITES

Ju helberäitsaka on raputanud tooming,
ta õitelumi jalgteel pilku riivab.
Kui hiigellaevastik mu ümber Peetri looming,
ta kuulsusesse sõiduks ankruid hiivab.

Vaim Lenini, ta töö, — meid hingestav siin hõljub,
suur geenius teel saadab igal sammul.
Ta õpetus kui relv kõik vaenlased siit tõrjub
ning ilmaruumi hoovab mõtterammul.

Siin-seal, kesk rohelust, kui lähed piki Neevat,
näed — kastanid on oma küünlad läitnud.
Kui lühtrid pidulikult sädelevad eemalt —
salk lodjapuid, — nad kevadplaani täitnud.

Täis õisi roosakaid on kuslapuude samet —
kui silmi kohkunuid, — laud tulvil nukrust.
Siin mesilased matkal, see on nende amet,
ju kevadmahladega teevad tutvust.

Siin sirelite rivi hommikuses nestes,
muist lillas rüüs, ent enamik neist valged,
nad palju kannatanud, nutnud sõja kestes,
sest praegu kahvatud veel nende palged.

Linn vapralt ületades oma värsket leina,
veest, rohelusest tõuseb, karm ja puhas,
ju kuhtund aedades silm seletab taas heina,
kus verd ja pisaraid on lämmatatud tuhas.

Siin ahervarte vahel tontlik surm on hulkund,
nälg viirastuv on inimesi luurand,
kui verejanulised hitlerlased jultund
kõik kahurid su poole olid suunand.

Nüüd löödud haavade ja kannatuste üle
suur kevad laotand lillelise krooni.
Nii peidab hoolikalt ja hellalt emasüle
näol mure kortsusid ja valu jooni.

Ning hilja õhtuti, kui tukuvad massiivid,
meil võidulaulud helisevad kõrvus,
siis järsku avanevad rõõmu raudsed riivid,
me südant täidab õhuline õrnus.

Su vetel, kumerdund kus sildade on kaared,
erk unistus käib ringi valgeil öödel,
me hinges terenduvad peatse õnne saared,
peas mõtted käivad — ehitusetöödel.

Graniidis rahulik, linn — murdumatu malmis,
sa sangarina seisnud vaenlast võites.
Ma siiralt imetlen sind vähenõudvas salmis
ning ikka sooviksin sind näha õites!

Leningrad, juuni 1944

Kogust «Rindeteedel» (1944)

ME ELAME...

Me elame, — teame, kuhu
viib välja meid stalinlik plaan.
Kes elanud peost vaid on suhu,
tend pimestab säärane maal,
kus järsku on avarusi palju,
kui kardinad tõmmatud eest:
väike Eesti kui paene kalju
end püsti ajab Balti mere veest.

Kõik näeme — ju avasilmi,
kui avar kerkib vaatepiir.
Näen kiiresti jooksvat filmi,
kus sündmuste päikesekiir
me püüdlusi kroonib ja kuldab,
sulab ühte kus töö ja luul,
kui värss vahel peenraid ka muldab,
puhub hinges ääsilõõtsade tuul.

Me näeme — värvide gammas
on õites aed, aasad ja nurm.
Kõik, närind mida ajahammas,
selle jäädavalt pärib surm,
et üles viia riiki, rahvast, —
on tuntud, mis tähendab töö:
käed sageli kaetud siis tahmast,
kui tarvis, päevaks muudetakse öö.

Me vaatame, — näeme juba,
me elul on milline taust,
loovmõttel nüüd avaram luba,
et kasvaks nii sisu kui kaust,
kus tellingutes tehased järsku
on nõiaväel võrsunud maast,
kui kuulates sisemist käsku,
kõikjal keemas ülesehitus, taast.

Me kuuleme erilist laulu
hammasrataste, poltide hoos,
kui vedur pahvib jaamas auru,
kus vagunid käsitsi koos,
et jätkata uuesti ringi,
kord veres kui ratastetakt, —
see hällilaul pole mingi,
vaid me ajastu dokument — akt.
— — —

Kui lõõmavad kõrg-, valuahjud,
saab malmiks ja teraseks maak,
siis ununevad sõjakahjud,
uus lõikus kui toidab meid — saak,
julgelt maitseme uudse vilja,
asju kompame, — haistemeel
tunneb: tulevik vara, hilja
kõik annab meile, puudub mis veel!

Väljaandest «Kogutud teosed» II (1948)

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

JOHANNES SEMPER

(Sünd. 1892)

PUHASTUS

Rünkpilvedes taevas tukkus,
tilkhaaval vaigutses mänd,
ruskas okstes oravahänd,
alla vaikusse käbi kukkus.

Oma unedes mesiselt-laisus
laskis ristikhein longu pea:
oli hääbuda juurteni hea,
kui sind hoiti nii tulises kaisus.

Aga õhk — see paisus ja pundus
ning ähvardust imbus täis.
Üle haabade värahtus köis
ning veel vaiksem siis vaikus tundus.

Pea käppadel, peni vahkas,
must vari läks üle vao.
Üks raps — ja pilvedemao
nagu pussiga äike lahkas.

Ja siis pahinal alla paiskus
kõigist lüüsidest vetepais.
Üks rabin vaid puis ja mais,
peksti välja sealt unistav laiskus.

Ja kui ilm oli uueks uhat,
hinges vilet lõid peoleod.
Ah, need tahted, püüud ja teod —
neid näis korraga terve tuhat!

1936 Kogust «Tuuleratas» (1936)

NAD RÖÖVISID

Nad röövisid siiski me ranna,
ise hõiskasid: siin meie ruum!
Panid rahva kaelale kanna,
kui veel külade tuhk oli kuum.

Taevas välklesid tulijooned,
varjas pealinna suitsusein.
Ahervarde jäid koduhooned.
Mis nad tõid, oli nälg ja lein.

Mõni kahtleb: kas see veel muutub,
kui kord kukile saanud on saks,
kes see isandat enam puutub,
kui on rahvalt võetud jaks?

Ei, mu sõber kodusel rindel,
ei nüüd kõnnita norgus päi!
Meie võit — see on kaljukindel.
Suvi must — kauaks seegi jäi?

Las kord liikuma hakkavad stepid,
kohab taiga ja mühiseb laas —
tõkked murduvad eest kui kepid,
kes nüüd hoopleb, see põlvitab maas.

Ei me heitlused enne rauge,
kui on kaelalt tõugatud kand.
Tuleb päev — ja see pole kaugel,
murrab vabaks end kodurand!

1941 Kogust «Ei vaikida saa» (1943)

SEL HOMMIKUL

Kui sel hommikul said vara
oma silmad valla,
peeglisse lõid pilgu ara:
juustes kas ju halla.

Aga kus on täna laste
karikakraist pärjad?
Nende ripsmed hommikkaste-
taoliselt märjad.

Tagant kehvalt kaetud laua
keegi ammu puudu.
Igatsus viib pilgu kaua
läbi aknaruudu.

Kas ka täna võrkkiik liigub
kahe uibu vahel?
Või ta tuules tühjalt kiigub,
kuigi ruumi kahel?

Või sa astud metsa viivat
põlluäärset rada,
meeles meri, rannaliivad
kahe jalutada?

Või ehk aknalaual istud,
kuulad veretuksest,
kuidas nagu tormist kistud
kedagi näed uksest?

Tean, sa ootamast ei väsi,
saagu suvi talveks.
Õhtuti su vaevund käsi
ristub nagu palveks.

Kätes neis, ma tean, on kangust
läbi silmaveegi.
Kui läind keegi käevangust,
ega murra seegi.

Ah, kuis tahaks sulle rõõmu
täna sülle tuua!
Sinu peost ma suure sõõmu
saanud elu juua.

Kustumatuks jääb mu suule
viimne suudlus panti,
ka veel siis, kui juba tuulde
kõik me saatus kanti.

1942 Kogust «Ei vaikida saa» (1943)

KÄSKJALG

Käele nagu koduaknalt
lepatriinu laskus.
Kodu, kodu... Mis sest jäänud?
Ainult võti taskus,

ainult kalli kiri lehel,
rebitud mis vihust,
ainult väriheinakene
lapse pehmest pihust.

Aga nagu liivaterast
kasvab kõrge mägi,
nõnda igatsuse ivast
võrsub võluvägi,

vägi, millest, väike käskjalg,
kodumaale teata,
ütle: miski selle hoogu
võiduteel ei peata.

Näe, ju kasteheingi laulab
vikatist ja luhast,
juba võtme ette tõuseb
tuhat hoonet tuhast.

1943 Kogust «Ei vaikida saa» (1943)

NAD ARVAVAD

Nad arvavad küll — need härrad
tursunud kaelaga
oma relvatehastes ja pangahoonetes,
et pole nii võimatu sugugi
kogu seda maailma võtta pärra
nagu kutsikat paelaga.
Nad ju tahaksid, et ajalugu
suurtes joontes

üldse ei liiguks,
vaid niisama, tasakesi
ainult kiiguks
edasi-tagasi
või seisataks
nende jalge ees vagusi.

Nad ju tahaksid, et nende lipud heisataks
kõigis maailmajagudes.
Ei nad küsi,
kellele kuulub Kongo uraan
või Ruhri süsi
või nafta Iraanis,
sest nende plaanis
on ajada
oma haarmed
igasse kaarde,
et võtta, mis vaja.

Nad tahaksid oma aatomikärakatega
kogu inimsoole
peale käratada,
et ta sammugi ei astuks
sotsialismi poole.
Nende mürki täis keel
ei lakka
paiskamast sülge
me kodumaa vastu,
mille külge nende hammas ei hakka,
ja rahvaste vastu, kelle meel
demokraatia rindel
on kindel.

Ei, sadade miljonite tõusu ja indu
ükski Wall Streeti pank
ega lendav kindlus
või tank
kinni pidada ei saa.

Nagu kalju tohutu rank,
enesekindel ja tugev,
kõrgub Nõukogudemaa,
maailma rahvaste tugi,
rahu võitmatu kindlus,
millest ühtegi kildu
keegi murda ei saa.

Ent kui siiski on hulle,
kes jälle maailma
kord peaksid
tõukama tulle,
et nad siis teaksid:
lööb see leek nende eneste silma!

1951

MART RAUD

(Sünd. 1903)

SUREMATUS

Suur sõna
LENIN
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.
Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
jääb elama ta nimi rahva rinda.
Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.

Moskva, 21. I 1943

Kogust «Uued sillad» (1945)

KAKS KUUSKE

(Valm)

Kaks kuuske kasvasid kord kingul,
kus mullad olid head ja ilus avar paik.
Kui lõõtsus torm, siis ladvad pingul,
kui hõõgas suvi, tüvest nõrgus vaik.

Aeg aga varsti hakkas avastama,
et iseloom ei olnud nendel sama:
üks kasvas uhkelt püsti päi,
justnagu pilvi püüda tahtis,
kuid teine aina maha vahtis
ja järjest jässakamaks jäi.
«Oo, tuul ja päike . . .» Sirge kohises.
«Maadligi kindlam . . .» Kõver nohises.

Läks mööda kütt või seeneline,
üks oli kõigil arvamine —
kui Sirge südamele rõõmu tegi,
siis Kõverat ei pandud tähelegi.
See Kõverikul torkas hinge okka.
No lokka, lokka . . .
ta mõtles tigedalt ja otsis nõu,
mis murraks naabri kasvujõu.

Kui talvel metsa tuli mees,
kel kirves rees,
Jäss püüdis sõbralikult kohiseda:
«Oh, inimene, vaata seda,
kas pole täitsa paras see —
lõõ maha, latiks tarasse . . .»

Kui sügisene tuulekeeris
umbrohuseemned lendu lõi
ja siia tõi,
Jäss Kõverik siis neidki agiteeris:
«Mu naabri alla heitke maha
ja sügavale sirutage juur.
Seal, kullakesed, maa ei ole paha,
kui kuuskki kasvab nõnda suur . . .»

Kui suvekuumast tõusis äikseilm
ning suures sajus
ja äikserajus
lõi tulist piitsa tume pilv,
siis Jäss veel väga küüru vajus
ning tema kohin muutus väga hardaks:
«Oo, pilve peremees ja pikse isand,
no mis sa'nd
neid välke nõnda huupi raiskad,
kes teab kus soos nad maha paiskad, —
näe, naaber mul kui loodud pikṣevardaks . . .»

Ent kirvemehed teisalt latte tõid.
Umbrohurämps võis maas küll mättaid katta,
kuid mitte varjata nii kõrget latva.
Ja välgud siiski mujal sisse lõid . . .

Siis ühel päeval tuli Peremees.
Ta tõstis silmad korraks Sirge ees
ning muhe naeratus tal ilmus laugele.
«Ei sellest,» ütles, «tee ma taralaudu,
ei sae ta tüve sõimekastiks;
see kuusk veel kasvab laevamastiks,
mis mitme suure mere kaudu
veel purjetab kes teab kui kaugele . . .»

Siis aga pööras pilgu Kõverale,
ja mõrkjalt muigele tal tõmbus pale:
«Kuid ei sest
teisest
mul tule muud
kui tulepuud . . .»

Ning piserdanud pihku pisut sülge,
ta lõigi kirve Kõveriku külge . . .

*

Kes juba maas, sel õppida on hilja,
kuid teadku teised sama vaimu perest,
et kadedatel kaovad kalad merest
ja vihaga ei kasvatata vilja.

1955

LAULUD EI LÕPE

I

Tuul nagu kruusa mu aknasse puistab,
karedat rähka ja rahet,
ulub ja kohiseb, sajab ja tuiskab, —
maa ega taeva vahet!

Aeg oleks metsa alt ülaseid leida,
kased võiks tilkuda mahla.
Talv aga kasukat maha ei heida,
rinnuni hangedes kahlab.

Vaatad ja mõtled ning nukraks teeb tunde —
tuisk matab külvide aegu.
Lõokesed tulid nii suurde lumme,
kus nad end varjavad praegu?

Oodaku . . . viimased tunnid on rahel,
hangel, mis aeda katab.
Kevad ja tõde — nad viibivad vahel,
iial ei jää aga saabumata.

Siis seda suurema võitlejahooga
külvaja põllule astub.
Lõokeste laul seda rõõmsamalt voogab
selgele päevale vastu.

II

Tuisust ta tuli ja varrukaid märgi
künnisel raputas lumest.
Tuli ja teretas — kevademärgid
silmis ja jumes.

Ahjusuu paistel ta kuivatas pihud,
sõnad veel kohmetult harvad.
Võttis siis taskust ja ulatas vihu —
mis ma ta asjadest arvan?

Avanud vihiku sinise kaane,
lahti on mulle ta laulud.
Loen, ja me vaikides tuttavaks saame
lihtsate laulude kaudu.

Südamlik-siirad on päeviku laadis
maalitud loodusevaated,
matkates jala või Võrtsjärvel paadis
sõprade saatel.

Armsad on kodused põllud ja salud,
jõed, kus ta supleb või sõuab.
Virilaist viljadest tuksatab valu, —
unistus rohkemat nõuab.

Aga ta ise — kas teab, kuhu minna?
Teab. Otsus valmis on valikuajaks:
lõpetab kooli... ja Lenini linna
laevade ehitajaks!

Sõitku nad mērd, punalippudes laevad,
millele laulik on teinud plaanid,
alla Hiina ja India taeva,
sõitku läbi kõik ookeanid!

Viigu nad vilja, kus puudust veel leidub.
Tarkust ja terast nad viigu ja andku.
Ning teda ennastki, laulikut-neidu,
maailma ümber kord kandku.

Tõde on ühine. Maailm on tervik.
Kohta ei ole, kus päike ei koida.
Ühiste võitluste tuline tõrvik
kõikjal on tõsta ja hoida...

III

Unista, noorus! Sul lennaku julgelt
mõtted kui rändlinnuparvede kohin!
Ajal ja maal, kus me elutee kulgeb,
seda on tarvis ja tohib.

Võitlused edasimineku pinges
käivad kui kevaded tuisus.
Laulude kohus on kõhklevas hinges
võita hiliste hangede tuimus.

Kirjuta täis oma sinine vihik,
järgmised võta ja jätka, —
luule on leidnud sul õiged sihid
Võrtsjärve paadimatkalt.

Laulud ei lõpe. On hea sellest tunne,
aimata järge — veel parem.
Rahvas su salmidest rõõmu kord tunneb,
hiljem või varem.

Aastate raskusest laulik kord väsib —
laulud ei lõpe! Ei iial.
Näed, kuidas valmis on nooruslik käsi
tõrviku edasiviijal.

1955

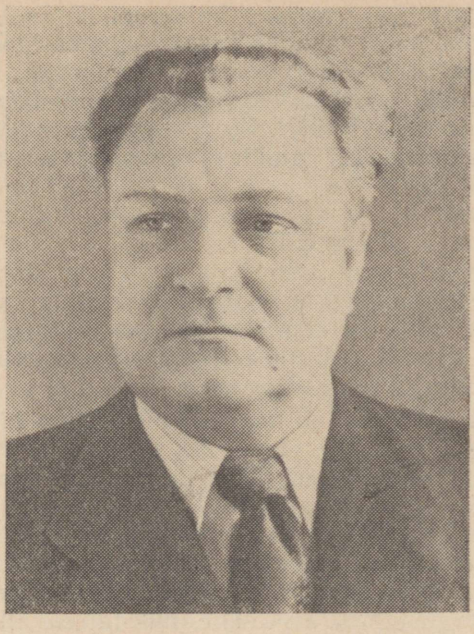

AUGUST JAKOBSON

(Sünd. 1904)

OSKAR TIITUS ASTUB ÜLE LÄVE

5

Paar nädalat hiljem, ühel hilisel õhtupoolikul läks Oskar Tiitus rutulisel sammul läbi tühjade ning kõledate tänavate alla jõele, mille tagant algas äärelinn. Ta oli laokil ja rahutu, sest viimaseil päevil ei läinud tal enam kuigi hästi. See, et ta oli saanud eile osakonnajuhatajalt vallandamisteate, ei rõhunud teda siiski niivõrd, kui äsjane referaat Töölismajas, milles esitatud väiteid rünnati kuulajaskonnast otse kirgliku vihaga. Ja nüüd näis talle, nagu peaks midagi väga halba juhtuma tema ulatuslikumategi plaanidega, sest talle oli ootamatult teatatud, et ta esitaks need juba täna.

Oli jälle külm nagu nüüd alati — puhus tugev põhjatuul ja raudkarm udu hõljus majade vahel. Lumi oli paks ja tuhkjas. Iga sammu juures vajus ta säärteni hangedesse. Suured määrdinud pilverünkad rippusid üsna katuste kohal ja rullusid pehmelt, kuid võimsalt edasi linna ümbritsevate väljade poole.

Peale pooletunnilist vaevalist käiku jõudis ta viimaks pärale. Ja ta muutus kohe palju rahulikumaks, — jah ta tundis seda kohta, ta ei kartnud enam eksida.

Ühekordne maja hoovi parempoolsel serval oli pime ja vaikne, nagu ei elaks siin üldse kedagi. Ka uks oli lukustatud. Ta pidi enne mitu korda koputama, kui kuuldus viimaks lähenevaid samme ja madal naisehääl küsis:

«Kes seal on?»

«Mina, Tiitus ... Tehke lahti ...»

Võti ragises, käsiraud, millest ta kogu aeg kinni hoidis, pöördus viltu. Hoonest välja tungiv soe õhk muutus kohe auruks. Oli võimatu midagi näha. Ta komistas hetkeks vastu ust hoidvat kätt, mille puudutus sisendas kujutluse, nagu oleks ta hilinenud ja nagu oodataks teda siin juba ... väga kaua.

«Tere õhtust ... Teised on muidugi juba siin?» küsis ta eeskotta astudes.

«Jah, Pedussaar tuli just mõni minut tagasi,» vastati sõbralikult.

Inimesel on vahel väga vähe vaja, et langeda ühest äärmuslikust meeleolust teise äärmuslikku meeleollu. Ja Oskar Tiitusega juhtus nüüd samuti: pimeduses seisva naise sõbralik häälekõla andis talle korraga tagasi kõik selle, mis tal oli alles äsja puudunud — julguse, enesekindluse, tahtmise oma vaadete eest võidelda ja neid nagu kord ja kohus kaitsta.

Ta ootas, kuni uks jälle lukku keerati, ja küsis siis:

«Aga teised?»

«Kes?»

«Noh, ma ei tea ... Siin pidi ju olema täna midagi ... koosoleku taolist.»

«Minule ei ole sellest küll midagi kõneldud,» ütles naine, läks tast mööda ja riivas teda nüüd omakorda.

Tuba, kuhu Oskar Tiitus pisut hiljem astus, oli väike, auklikuks kulunud värvimata põrandaga ja madala laega. Aknad olid hoolikalt kaetud tihedate valgete eesriietega, nurgas konutas helekollane kummut, selle kohale asetatud riiulil säras kõrge klaaskuppel. Seinal tiksus vana käokell ja roosilised tapeedid olid siit-sealt rebenenud.

Keset tuba seisva laua juures istusid kaks meest — Kristjan Sarv ja seltsimees Pedussaar; ja esimene neist tõusis kohe ning ütles:

«Nii, nii ... oledki siis kohal. Otse lahinguväljalt, mis?»

«Jah, seda küll,» noogutas Oskar Tiitus, võttes palitu seljast.

«Istu, ole hea.»

Külaline tõmbas endale tooli. Ja nüüd oli ta oma ärakohutatud inimese meeleolust juba täielikult võitu saanud, — mis siis, asugem aga kohe asja juurde! Endine poliitiline vang vaatas teda vaikides üle laua, toetas siis lõua käte najale ja ütles viimaks:

«Nojah, te võitlesite ju tublisti.»

«Kus sa sellega — nagu see peab olemagi!» ütles Kristjan Sarv ja naeris äkki valju häälega.

Oskar Tiitus imestas jälle silmatorkava vastuolu üle, mis selles hiiglasekehaga inimeses peitus: ühingus oma töölaua taga istudes oli ta karm ja asjalik, nagu tükk raudkivi, eraviisiliste kokkupuudete puhul aga säras ta lausa tujuküllusest. Kui seltsimehe kõmisev hääl jälle vait jäi, ütles Oskar Tiitus õlgu kehitades:

«Jah, võidelda tuli seal tõesti enam kui teadsin oodata. Ja nagu mulle endale paistab — kaunis tagajärjetult.»

«Ei tea'nd... teile endale võib ju tõesti nii paista. Aga mina arvan siiski pisut teisiti. Te panite nii mõnegi mõtte liikuma. Ja see on peaasi,» ütles Pedussaar.

Kristjan Sarv möiratas uuesti.

«Pole midagi!» hüüdis ta ja lükkas jalad suure kolinaga laua alla.

«Eks ma rääkinud sulle juba kohe käsikirja lugemisel, et... enamik sinu poolt esitatud põhjendustest intelligentsi passiivsuse kohta ühiskondlikus võitluses laseb end seletada ka hoopis teistsuguste põhjendustega kui sina seda teed. Ja nagu sa täna nägid — lasksidki. Ära aga mõtle, et päristõde peitub nendegi meeste sõnade taga, kes sulle seal nii uljalt vastu sääri ladusid. Pealegi osa neist vaidles sinule vastu mitte sellepärast, et nad võtavad sind ennastki veel nagu ühte neist... intelligentidest. Ja väga mitmesuguste asjaolude tõttu ei hinda meie inimesed sedaliiki kodanikke just... kuigi kõrgelt. Kas ülekohtuselt või mitte, see on muidugi hoopis ise küsimus.»

Pedussaar vangutas mõtlikult pead.

«Jah, see on õigus,» ütles ta hetkelise vaikimise järel. «Nad ei hinda neid tõesti. Ja mis te arvate, teie, kes te täna sama vitsaga lüüa saite: miks see on nõnda kujunenud?»

Oskar Tiitus süütas paberossi, tõmbas suure sõõmu suitsu kopsudesse ja hakkas seda vähehaaval jälle välja puhuma. Midagi säärast oli ta märganud juba isegi, kogu tolle lühikese aja jooksul, mis ta oli Töölismajas kaasa tegutsenud. Esialgu teda nagu võõrastati — temast hoiduti kõrvale ja tema kulul katsuti isegi nalja heita. Siis hakati talle igas asjas vastu vaidlema ja püüti kõigest jõust ta ettepanekuid ning kavasid kõrvale suruda. Hiljem lepiti temaga küll vähehaaval, kuid jäeti siiski endi ja tema vahele nagu mingi kitsas joon, mis ei kadunud kunagi päriselt, ka siis mitte, kui seda polnud ehk vahel märgatagi. Ja mis veelgi imelikum — ka temal endal oli mõningal juhul nagu pisut liiga raske kohaneda sealsete kommete ning mõtetega — ta oli nagu võõrasse ümbrusse sattunud, omas nagu hoopis teistsugust välisvormigi. Ja seda kõike meenutades kehitas ta jälle abitult õlgu ning ütles:

«Jah, kui ma isegi seda teaksin, miks see nõnda on kujunenud...»

Pedussaar koputas piibu vastu tuhatoosi põhja tühjaks, pistis selle rinnataskusse. Ta helesinised silmad olid ikka ühteviisi rahu-

likud ja väga ükskõiksed, — kõnesolevad küsimused näisid temast mööda minevat, justkui ei huvitanud teda. Ometi teadis Oskar Tiitus ka täna, et see pole siiski nõnda, jah, ta teadis koguni, et see on just vastupidi. Ja alles siis, kui ta nagu abi otsides üle laua vaatas, sõnas endine poliitiline vang pikkamisi:

«Aga mis te arvate, kui me seaksime küsimuse nüüd teravikuga vastupidises sihis? ... Kas tulemused oleksid ... teistsugused?»

«Kuidas? Seleta, pagan!» ütles Kristjan Sarv.

Pedussaar laskus pisut ettepoole, rinnaga vastu lauaäärt.

«Nojah ... meie inimesed ei hinda sedaliiki kodanikke ... see tähendab, eesti intelligentsi ... kuigi kõrgelt. Aga kuidas hindab eesti intelligents meie inimesi ... see tähendab — töölisi?»

«Niisama madalalt! Täiesti selge!» hüüdis Kristjan Sarv.

«Eks ole?» küsis Pedussaar, vaatas Oskar Tiitusele kuidagi teraselt otse silma ja jäi vastust ootama.

Ja kui seda kohe ei järgnenud, lisas tä järsu jutukusega, mis mõjus veidi ootamatult:

«Just selles kogu asja tuum seisabki. Nende kahe kihi vahel on tekitatud ebaloomulik lõhe, ja seda lõhet peamegi tasandada katsuma. Ma mõtlen muidugi lõhet meie tõelise, arvestatava tööliskonna vahel, tööliskonna vahel, kes omab juba minimaalselgi määral klassiteadvust, ja edumeelse, arenemisvõimelise, kapitalistliku korraga kas või alateadlikuski opositsioonis seisva intelligentsi vahel. Äärmusi ei maksa esile tõsta. Need kas ... kohanevad hiljem samuti või ... likvideeruvad. Nagu te teate, on meie juurde tulnud peale teie ka üksikuid teisi haritlasi, kuid kõik teie kokkugi kujutate endist siiski väikest erandit. Probleemi jalad toetuvad aga hoopis laiemale alusele. Ja sellest tuleb kibedasti mõtlema hakata, sest nii mõnedki sündmused ei lase end oodata enam igavikuni. Siis aga peame olema ... kõigekülgselt ette valmistatud.»

Kristjan Sarv kergitas kulme, hakkas samuti tõsinema. Ja sel silmapilgul muutus ta jälle selleks, kes ta oli Ühingus oma töölaua taga — karmiks ja asjalikuks teoinimeseks, valmis julgelt vastu astuma mistahes raskustele. Ta seadis oma määratu suured käed kõrvuti lauaservale ja sõnas noogutades:

«Jah, see on kindel, — meie haritlaskonda tuleb hakata aktiviseerima, üldistesse plaanidesse sisse lülitama. Veelgi enam: oleks lausa lubamatu jätta teda kauem enda hooleks, juhuslikult puhuvate tuulte tõugata. Aga kuidas seda teha? Kuidas seda läbi viia? Me oleme siin loenguid korraldanud ja kõigile teadaolevatele nõndanimetatud edumeelsetele inimestele kutseid saatnud — väga väikeste tagajärgedega, seltsimehed. Vilksatab ainult üksikuid. Ja needki ei tule järgmisel korral enam tagasi, sest, nagu kuulda, on ühele kui teisele neist vastava ametiasutuse poolt sõbralik hoiatus tehtud. Ja paljud ju oma nahka kergemeelselt turule viia ei taha. Muuseas — on see õige, et sinugagi olevat juba südamlikku ja sooja juttu puhutud?»

«Jah, on küll. Eilsest peale olen ma ... töötatööline,» ütles

Oskar Tiitus ja punastas korraga kõrvuni, — talle näis jälle, nagu võiks see vastus kõlada suurustlemisena või ebakohase kelkimisena.

Kristjan Sarv vilistas pikalt.

«Vallandati?»

«Jah,» vastas Oskar Tiitus, muutudes veelgi kohmetumaks. Tekkis hetkeline paus, — kõik kolm näisid midagi mõtlevat, kõigil oli nagu millegi üle hädavajalik järele kaaluda. Pedussaar tõstis käe, silitas üle oma palja lagipea; Kristjan Sarv niisutas keelega huuli; seina tagant kuuldus laste trallitamist ja siia-sinna kõpsivaid samme; ja Oskar Tiitus mõtles mingi valulise kärsitusega, et sääraseid küsimusi ei maksaks siin üldse praegu arutada. Kui teisel pool lauda istuvad mehed ikka veel midagi ei lausunud, pomises ta pahuralt:

«Olgu ... jätame ... see ei puutu täna asjasse.»

Pedussaar noogutas:

«Nojah, seda küll.» Ja karates kohe tagasi äsjasele kõneainele, lisas ta rahulikult: «Me räägime kogu aeg haritlaskonna progressiivsest osast, kes on oleva korraga opositsioonis või vähemalt ... ei moodusta kapitalistlikkude ringide aktiivset seljatagust ... ühes tõeliselt tagurlike gruppidega. Ometi aga oleks huvitav teada ka seda, kas seesama haritlaskonna progressiivne osa ... kõigest hoolimata ... pooldab meidki ... aktiivselt?»

«Jajah, seda oleks tõesti huvitav teada,» ütles Kristjan Sarv.

Oskar Tiitus viivitas jälle vastusega. Ja korraga pidi ta mõtlema kõigile vanadele tuttavatele, kellega ühes ta oli mööda saatnud nii mõnegi mõnusa õhtupooliku, keda ta oli teatud ulatuses isegi armastama hakanud ja kelle suhtumine temasse muutus nüüd päev-päevalt üha reserveeritumaks. Viimasel ajal juhtus sageli, et teda ei nähtud, et temast nagu märkamatult mööda libiseti, et temale vastu juhtudes tunti ebaloomulikult suurt huvi kas või mõne koloniaalkaupluse akna vastu. Jah, oli enam kui kindel — nad eitasid juba aastaid oma kodumaal valitsevat kapitalistlikku korda, kuid nad polnud veel kaugeltki armastama hakanud ka neid võimalusi, kuhu ajalugu oma arenguteel sihtis. Kas pidi ta valusa tõe lagedale tooma kogu selle alastiolekus või pidi ta katsuma veel kord optimistlikke lootusi põhjustada, lootusi, millesse ta isegi ei suutnud veel uskuda, ehkki ta püüdis seda teha mingisuguse sisemise tungi sunnil kõigi oma meeltega? Aimates oma jalgade ette põrandale vaadates, et kahe seltsimehe silmad on ärapöördumatult tema poole suunatud ja et ta kuidagi vastamisest ei pääse, sõnas ta viimaks ebamääraselt:

«Enamik neist peab end erapooletuks.»

«Erapooletuks? Nõnda,» ütles Pedussaar.

«Jah, nii see on, — enamik neist on praegusel silmapilgul «erapooletud»,» kordas Oskar Tiitus pikkamisi. «Aga see ei peaks meid liiga pessimistlikuks tegema. Nad on, nagu ikka, lihast ja luust inimesed, oma ümbruse ja kasvatuse vili, ja missugune see ümbrus ning kasvatus on seni olnud, seda me ei tohi unustada.

Vaja on neile nüüd tasapisi lähenema hakata ... hoopis teisest suunast. Vaja on kapslid nende ümbert katki muljuda ja nad sealt välja lasta. Vaja on ... vaja on ... ühesõnaga ... vana vammus nende hingeelult tükkhaaval maha koorida ja uus vammus selle asemele panna. Täna ja homme on nad ehk tõesti meie vastu, aga tunahomme või veel pisut edasi on nad meie poolt. Kindlasti! Ma olen veendunud. Ja ... pealegi ... eks te isegi tähendanud alles mõni minut tagasi, et me ... ei tohi neid siiski kauemaks nende endi ja juhuslikkude tuulehoogude lükata-tõugata jätta ja et me ... peame hakkama neid endile lähemale tõmbama. Ühesõnaga — lõhet meie haritlaste ja tööliskonna vahel tasandama asuma.»

«Jah. Aga kuidas?» küsis Pedussaar.

Oskar Tiitus tundis vaistlikult, et on saabunud silmapilk, mil ta võib oma kavadega lagedale tulla, kavadega, mida ta oli haudunud juba ligi kuu aega ja milles ta oli viimasel hetkel pisut kahtlema löönud. Praegu polnud neist kahtlustest aga enam jälgegi järel, — pikad üksildased õhtud ja unetud ööd, mil ta oli selle kõige üle põhjalikult järele mõtelnud, sisendasid temasse jälle hoogu ning löögijulgust. Mis siis — kaaluge, korrigeerige, tehke täiendusi ja lisandusi, võtke ette kas või olulisi muudatusigi, kuid ärge katsuge ignoreerida kõike üksnes sellepärast, et selle esitaja olen mina, tühine ja väike juurdetulija! mõtles ta sõjakalt. Ta põsed kippusid õhetama, ta sõrmedesse sigis kerge värin. Ja korraga hakkas ta rääkima — rahulikult ja kaalutledes, ehkki tal oli samal ajal tunne, nagu võiks ta hääl iga silmapilk katkeda.

«Kolme nädala eest tehti mulle ülesandeks koostada lähem kava kultuurilise kasvatustöö intensiivistamiseks Töölismajas. Ja ma mõtlen, et kas me ei saaks just selle kaudu ... tabada ka teist kärbest ...» ütles ta.

«Nimelt?» küsis Kristjan Sarv ja muutus äkki tähelepanelikuks: see oli vesi tema veskile, see oli midagi, mis puudutas otseselt tema enda igapäevaseid muresid.

Oskar Tiitus jätkas ühetooniliselt:

«Niikuinii oleme me alati hädas oma väikese lektoritekaadriga. Üks ja sama vaene mehike on sunnitud loenguid pidama mitmesetme hoopis erineva aine üle. Mis oleks, kui me katsuksime seda kaadrit laiendada ... ka väljapoole meie oma inimesi? Ja just selle progressiivse intelligentsi arvel, kelle õigustamise eest ma täna õhtul selle ränga sauna sain.»

«Nojah ... Kuidas te seda ... päris konkreetselt mõtleksite?» küsis Pedussaar ja nõjatas lõua jälle risti pandud sõrmedele.

«Konkreetselt? Võtame näiteks meie kirjandusliku ringi ...» ütles Oskar Tiitus. «Teatavasti tegelen sellega praegu peamiselt mina. Ometi pole ma neis küsimustes kuigi kompetentne. Aga miks me ei võiks pöörduda otseselt tolle ala spetside poole? Niikuinii on nad viimasel ajal päris ootamatu julgusega risti vastu astunud ... teisele leerile. Nõnda ütelda — oma paadi ühest kaldast otsustavalt

lahti lükanud. Mis siis muud kui tõmbame nad tasakesi täiesti siinpoolse kalda juurde.»

«Kuramus... see on ju õige mõte!» ütles Kristjan Sarv.

Oskar Tiitus laskis tal lõpetada ja alustas kohe uuesti:

«Või jälle edumeelsed pedagoogid. Praegu valgustab meid kasvatuslikkudes küsimustes elukutseline arst paragrahve studeeriva juristi kaasabil. See pole otstarbekohane. Tegelik õpetaja, kui teda pealegi pisut suunata, teeks seda kindlasti hoopis paremini. Muuseas, üheks esimeseks sammuks, mille teostamist ma näeksin juba kõige lähemas tulevikus, oleks... ärge imestage... korraldada meie saalis alaline kunstinäitus. Võib-olla oli see ehk liigne etteruttamine, aga... ma julgesin seda siiski teha. Nimelt sondeerisin ma juba vastaval pool pinda. Terve rida noori meistreid oleks valmis pikema jututa meiega kaasa lööma. Ja siis veel — seeria loenguid loodusteaduste valdkonnast, alates maailma tekkimisest ja lõpetades kõige moodsamate vaadetega keemias ja füüsikas, — muidugi võimalikult arusaadavas, nõndaütelda päris tavalises ristiinimese keeles. Ja... see oleks ka kogu minu plaan, mille pärast te mind täna siia kutsusite. Kui te suudaksite mu ettepanekuid tõsiselt võtta, koostaksin ma lähema paari päeva jooksul enamvähem kõlvuliste inimeste kohta provisoorse nimestiku, ei suuda te seda mitte, noh... siis... midagi paremat ma tõesti välja mõtelda ei oska.»

Ta vaikis. Nüüd, kus ta oli selle viimaks välja ütelnud — ehkki katkendlikult ja veidi süsteemitult —, alanes pinge temas jälle kiiresti.

Vaadates teda üksisilmi, sõnas Pedussaar:

«Miks me ei peaks siis suutma seda tõsiselt võtta. Idee on hea. Tuleb muudkui selle teostamisele asuda.»

«Selge!» ütles Kristjan Sarv ja lõi lahtise pihuga patsatades vastu lauda.

«Jah, tuleb muudkui selle teostamisele asuda,» kordas Pedussaar.

Jutt katkes, sest naine, kes oli ennist Oskar Tiitusele ukse avanud, tuli teekannuga. Kuigi aeg oli niigi juba väga hiline ja külalised oleksid pidanud mõtlema lahkumisele, tõi auravate klaaside nägemine siiski kõigisse nagu uut vestluslusti. Pedussaar sirutas selga, surus enda ringutades vastu toolileeni. Kristjan Sarv kolistas aina jalgadega. Oskar Tiitus oleks ümber laua askeldavale perenaisele meelsasti seljale patsutanud — rõõmsalt ja siiralt, nagu ta oli kord ammu sõprust avaldanud oma vanale emale.

«Palun, värskendage endid ivake. Suudki... hakkavad teil vist kuivama... sellest suurest jutuajamisest,» naeratas naine.

«Tänan!» ütles Oskar Tiitus.

Nad arutasid veel ligi tund aega edasi-tagasi, piiritlesid kavatsetavaid ülesandeid juba täpsemaltki. Ja kui kell viimaks kaks lõi, olid nad nii mõneski küsimuses üksmeelsele otsusele jõudnud. Inimesi oli vaja juurde tõmmata, nad olid selles vajaduses täiesti

veendunud. Ja kui need inimesed ei tulnud otseselt omaenda algatusel, siis ... pangem nad tõesti liikuma kas või sääraseid kõrvalteid mööda! «Liiatigi, kui need säärased kõrvalteed sisaldavad juba niikuinii rohkesti kasutoovat ja tarvilikku!» ütles Kristjan Sarv, kes tundis end selle tagajärjeka õhtu pärast kindlasti kõige õnnelikumana.

Viimaks hakkasid nad väsima; mõtted ei töötanud enam vajaliku selgusega, silmad muutusid kibedaks tuba täitva suitsu ja ründava une pärast. Sest kuigi see päev oli küll pühapäev, oli igaühel neist seljataga rohkesti pingutusi ning tööd — hommikust peale kuni hilise õhtutunnini. Ja Pedussaar tõusis ning ütles oma tavalise sõnaahtrusega:

«Aitab. On tarvis vahel ka magada. Hakkame minema, seltsimees Tiitus.»

«Jah, ongi aeg.»

Kristjan Sarv saatis neid kuni eeskojaukseni, avas selle ja laskis nad endast mööda.

«Nojah, head õhtut,» ütles Pedussaar, kadudes kohe tuisusesse pimedusse.

8

Pärast ajakirjaniku lahkumist seisis Oskar Tiitus pisut aega liikumatult tänavanurgal ja pöördus siis koju. Kuuldud uudis oli tas kõik segi raputanud, oma aluselt kõrvale nihutanud. Tüütavad külmavärinad jooksid mööda ta selga üles-alla, kõrvad kohisesid, jalad tõusid ning astusid mingisuguse erilise kergusega, otsekui liigutataks neid väljaspool tema enda tahtmist. Ja ikka näis talle, nagu peaks ta kiiresti-kärmesti jooksma pistma, et arenevaist sündmustest ette jõuda ja et päästa veel, mis vähegi päästa laseb ...

Kuid see ebamäärane, nagu udus ringi taaruv meeleolu lahkus juba varsti, andes maad hoopis kainematele mõtetele, kuigi ka need olid veel täis sihitut rahutust, täis valusat rabelemisvajadust. Ta vaatas vargsi üle õla, nägi kuskil väga-väga kaugel kaht ülestõstetud kraega mehekogu vastamisi seisvat: Jakob Karm oli jälgi ajava advokaadi kinni püüdnud ja viitis nüüd selle kallist aega. Silmapimestavalt selge talvepäike pani kõnnitee kõrval asuvate majade aknad särama ja härmanõelad seintel värisesid nagu tibatillukesed sädemed. Kogu nähtav ümbrus, kuhu ta pilk ulatus, hõõgus seda siirast, südamesse minevat sõbralikkust, mida tajudes oli raske midagi halba ning alatult-reetlikku ... isegi kujutleda, veel vähem uskuda.

Ta katsus nüüd kramplikult mingisugusele otsusele jõuda, — jah, polnud kahtlust, ta pidi midagi ette võtma. Ometi aga ei osanud ta ikka veel millestki kinni haarata, millegagi algust teha ... isegi oma peas sündivaid mõtteid korralikult lõpule viia. Hetkeks

näis talle, nagu oleks vaja tagasi kohvikusse minna ja vanalt sõbralt veelgi täpsemaid andmeid küsida; veidi hiljem aga haaras teda uus, veelgi suurem tegutsemishoog ja ta mõtles mingi magusvalusa ahastusega, et küllap nood kavalad verekoerad on tema järelt näpanud iga pisiasjagi, mille hoidmisega ta ei osanud küllalt hoolas olla. Ja alles siis, kui ta oli juba koduväravasse jõudmas, suutis ta end jälle pisut tugevamini kätte võtta, taibates esmakordselt, et õieti peaks ta ju praegu hoopis kuskil mujal olema ...

Korraga muutusid ta mõtted väga selgeks, — kõik juhuslik ja ebakindel kadus, selle asemele asus mingisugune lõikav teravpiirilisus, mis ei lasknud enam sihitult ringi tammuda. Ta pöördus järsult, vaatas veel kord selja taha ja sammus kähku vastu jõge suunduvasse põiktänavasse.

Ta käis nii kiiresti, et külmavärinadki seljas ja õlgades varsti järele andsid. Siis tegi ta veel paar üsna ülearusena näivat jänesehaaki. Ja kui tänav ta läheduses nüüdki tühjaks ning vaikseks jäi, rahunes ta lõplikult.

Ta jõudis lumisele puiesteele, läbis selle, läks konarlikust nõlvakust alla jõe jääle ja sammus vastaspoolsele kaldale. Ikka nägi ta oma teel ainult üksikuid inimesi, aga keegi neist ei pööranud talle erilist tähelepanu, välja arvatud ehk üsna tavaline uudishimu. Ja jõudnud viimaks kuhugi sügavate hangedega täidetud umbsoppi, ikka kellestki nähtavalt jälitamata, lähenes ta kohe otsejoones väikesele aiamajakesele, mis vaatas teda nagu oodates üle paljaste sõstrapõõsaste.

Ta tõmbas pruuniks roostetanud kellasanga, ootas veidi aega, tõmbas uuesti. Üks nägu vilksatas rõduakna kardinate varjust, piilus, vaatas läbi lillelehtede, kadus siis jälle ruumi mustavasse sügavusse. Oskar Tiitus ei kuulnud sammude lähenemist, aga äkki raksatas ta näo ees teravalt, uks avanes ja Pedussaar, seistes keset suurt edasi-tagasi lainetavat aurupilve, ütles sõbralikult, sinatades teda esimest korda:

«Jah, tule sisse. Ruttu.»

Oskar Tiitus liikus temast külge ees hoides mööda ja ütles kohe:

«See on hea, et ma ... su kodunt leidsin. Asi on halb.»

«Noo?» venitas endine poliitiline vang pikkamisi: «Halb?»

«Jah. Ja nimelt nõnda, et ...»

Pedussaar oli ukse lukustamisega valmis saanud, pöördus nüüd ja naeratas vaikselt. Ta tõstis kaks tooli laua juurde ning ütles, kõrgendamata ikka veel häält:

«Ja nimelt nõnda, et ... politseihärrad on otsustanud tegutseda. Ja et sinu enda kannule on asunud su lähem sõber, kes katsus teha kõik, et sa täna enam kedagi meist ei kohtaks. Jah, ma tean. Mis seal parata, meie töös tuleb arvestada igasuguste üllatustega ja ... valmis olla. Ära siis sellepärast meelt heida. Ka halval asjal on vahel hea külg. Ja kes teab, miskaudu nende tänane vägitegu meile kord kasuks pöördub. Muuseas — siia tulla poleks sul küll maksnud.»

Oskar Tiitus vaatas enda ees istuvat meest kitsaks tõmmatud laugude vahelt, oli nagu pisut pettunud, tundis loomusunniliselt, et ta peaks kohe jälle minema hakkama. Kuid ta ei teinud seda, istus nüüd samuti ja küsis:

«Miks?»

«Noh, on mõnesuguseid põhjusi, mis manitsevad pisut suuremale ettevaatlikkusele. Ametlikult mina ja minu vanglakaaslased praegu ju millegagi ei tegele.»

Vana võitlusmehe rahulik suhtumine seadis Oskar Tiituse lõplikult jalule. Taibates nüüd isegi oma kaalumatut kergemeelsust ütles ta:

«Jah, see on õige, aga ... ma tõesti ei teadnud esimesel silmapilgul, mis teha või ette võtta. Ja ei tea praegugi veel ... päris täpselt. Kuidas siis nüüd saab?»

«Mitte midagi erilist,» ütles Pedussaar. Kuni ta piipu täitis, tekkis jälle lühiajaline paus. Tubakas oli niiske, ei võtnud kohe tuld, ta kõhnad põsed liikusid imedes üles-alla, kuni ta suunurkadest hakkas viimaks siniseid suitsupilvekesi ilmuma. Võib-olla katsus ta mingisugusele konkreetsele otsusele jõuda, võib aga ka olla, et ta tahtis hirmunud külalisele vajalikku rahunemisaega anda. Siis viskas ta põleva tiku tuhatoosi, kustutas selle kohe piibupõhjaga ja lisas jälle sõnahaaval: «Kell hakkab varsti pool kaks saama. Mine kohale ja ... ära karda midagi. Arvatavasti tahavad nad sind üle kuulata ja ... küllap sa juba näed isegi, mis edasi sünnib. Loomulikult ei tohi sa kõnelda neist kaugematest sihtidest, mis ... Nojah üldse, — kogu asi seisis ainult üsna tavalistes kultuurilistes küsimustes. Tänase käigu siia võtsid sa muidugi ette ... täiesti juhuslikult ... ütleme ... hariliku jalutusena. Nii, eks ole?»

«J-jah,» pomises Oska Tiitus.

Natuke hiljem ta lahkus, läks jälle läbi päikeses sädelevate äärelinnatänavate, peatus veidi aega sillal ja teeskles üle selle serva allavahtimist. Kui ta raekoja ette jõudis, nägi ta enda ees minevat kolme tuttavat mehekogu — vana elutarka kirjanikku, kolonel Rajandit ja advokaat Suurkaske, seda äraandjat. Ja selle asemel et neist suures kaares mööda hiilida — nagu ta esimesel silmapilgul kavatses —, läks ta neile kärmesti järele ja küsis hästi teeseldud lõbususega:

«Noh, kuhu siis nüüd?»

«Täpselt sinna, kuhu sina ise, täpselt sinna!» ütles ohvitser rõõmsalt ega paistnud ta äkilise ilmumise üle imestavatki.

Kirjanik Sammal nihutas enda üsna kõnniteeveerele ja seletas kohe pikemalt:

«Jah, see oleks teie ilusa algatuse vastu lausa hoolimatus, kui me seda kaasa ei teeks. Muide, kogu meie laudkond otsustas teie ettepaneku jaatavalt. Kohtuhärra ühes avaliku arvamisega kõndisid juba enne meid minema. Ainult professorid paistsid oma põhimõtetest karmilt kinni pidavat, aga ... ma ei imestaks, kui nad samuti juba meist varem pärale jõuavad.»

«Vaata, vaata, see on ju tõesti tore erapooletu suhtumine... tõesti tore!» ütles Oskar Tiitus.

Advokaat Suurkask pistis käe oma tavalise kombe kohaselt ta kaenla alla, naeris südamlikult ja ütles:

«Kiidad neid asjata, vennas. Edvistavad! Püüavad endid näidata hoopis vabameelsematena, kui nad seda tegelikult on. Jah, jah, ärge salake midagi, — eks see olnud mina, kes teile nii kaua visalt peale käis, kuni te... viimaks järele andsite. Mis, pagan, poliitilised vaated jäägu poliitilisteks vaadeteks ja vaimsed üritused vaimseteks üritusteks. Ja küllap nähakse juba varsti, et nii mõnigi teravus, mis praegu tundub väga olulisena, pole pärit mitte kusagilt mujalt kui vanadest ürgatavistlikkudest setetest, mis ei tohiks moodsal ajastul ometi nõnda domineerida. Kenad ja vabameelsed mehed, nagu me alati oleme! Eks ole ju nõnda, sõbrad?»

Ta pikad tugevad sõrmed pigistasid oma ohvri käsivart. Ja valus surve, mis sellest pigistusest tekkis, moondus Oskar Tiituse peas mõtteks, nagu ei kuuluks see juudasõprust avaldav käsi ühele kindlale isikule, vaid kogu tagurlaste kihile, kes olid alustamas oma viimast võitlust elule ja surmale. Jah, polnud kahtlust: nende hääled olid küll tänagi veel leplikud ja mõista püüdvad, nende naeratavate nägude tagant võis aga juba aimata sügavat ning kurja klassivaenu, nagu see oli alles hiljuti täies pikkuses püsti hüpanud. Nad olid ainult kavalad ja ettevaatlikud, nad polnud siiski veel vajalikul määral teadlikud vastase jõu täiest suurusest, — sestap oli targem hoiduda lõplikust ja halastamatust sildade põletamisest, et omada taganemisteed, kui seda tõesti peaks kord tarvis minema. Kummatigi olid nad paari viimase kuu jooksul pidanud nägema nii mõnegi oma roosilise soovunelma purunemist, nii mõnegi oma uhke õhulossi rusudeks langemist: kes seda nii kindlasti teabki, mihuke pool lõpuks võitjaks jääb, — maailmas sünnib ju pahatihti halbu ootamatusi!

«Tõele au andes tuleb küll tunnistada, et teie inimestel on väga palju leidlikkust ja värsket tahet, mille pärast peame neile lausa kadedad olema,» ütles kirjanik Sammal.

«On, on!» noogutas kolonel Rajandi.

«Surev ja tõusev maailm kõrvuti, — pole ju mingisugust kahtlustki, kumb kummale silmad ette annab!» hüüdis advokaat Suurkask pühalikult.

Nõnda üksteise võidu aina uusi teravmeelsusi leiutades jõuti viimaks tänavale, kus asus Töölismaja. Juba eemalt-kaugelt võis näha mustendavat rahvamurdu, mis täitis selle ees asuvaid laiu kõnniteid. Ja kirjanik Sammal muutus nüüd koguni pateetiliseks, kõmistades oma sügava rinnahäälega:

«Olge head, sõbrad! Milline huvi, mihuke suur huvi! Ma ei mäleta üldse, et mõni kunstinäituse avamine oleks kunagi nii suurel hulgal asjahuvilisi kokku tõmmanud. Räägitagu veel, et meie inimestel puuduvad...»

Ta ei lõpetanud lauset ja vangutas ainult pead.

«Jahah!» ütles advokaat Suurkask.

Oskar Tiitus surus hambad vastamisi ja tundis, et ta ei suuda enam veiderdada. Nii meelsasti oleks ta neile elukutselistele, kõike eitavatele nihilistidele midagi haavavat näkku karjunud, midagi sellist, mis oleks kogu nende olemise ainsa hoobiga paljaks kiskunud. Iga sammu juures, mis viis ta Töölismajale lähemale, hakkas ta süda järjest tugevamini peksma, oleks nagu kõrgemale tõusnud, raputas teda nagu vasaralöökidega. Siis jõudsid nad pärale. Ja kirjanik Sammal, kes kõndis ta kõrval, pomises äkki, osutades kohkunult kahele politseinikule, kes seisid teine teisel pool Töölismaja välisust:

«Mis-s-s see siis peab tähendama?»

«Kurat... jah!» hüüdis advokaat Suurkask.

Kolonel Rajandi võttis paberossi suust, nohisedes valjusti.

Oskar Tiitus naeris nüüd kurjalt ja ütles läbi silmapilguks paljastuvate hammaste:

«See tähendab, et ... t e i e o m a d tegutsevad. Ei teadnud? Nnoh!»

Nad ei pääsenud enam edasi — uudishimulikkude murd sulges tee ja tõrjus nad oma lakkamatu voogamisega trotuaari saatvasse rentslisse. Kuskil seletati midagi monotoonselt venitades, kuskil naerdi, kuskil vannuti südametäiega. Üsna Töölismaja juurde olid kogunenud inimesed agulitest — kehvalt ning juhuslikult riietatud mehed ja naised; teisel pool tänavat seisis aga hoopis teistsugune publik — härrad kängurumütsidega, mustade kõvakübaratega, karakullkraedega palitutes ja keppidega käevangus; peened ja sihvakad olendid, kes olid oma kaaslastega ühes tulnud — peamiselt vist jalutama —, levitasid magusat puudrilõhna. Ja veelgi veidi kaugemal, laternaposti ning kuulutustulba vahelises vabas ruumis, seisis käputäis kolmandagi kodanikkudeliigi esindajaid, — need, keda oli kohale toonud küll samuti huvi avatava kunstinäituse vastu, kes püüdsid aga nüüd kramplikult teeselda, nagu oleksid nad siia sattunud siiski kõige juhuslikumal kombel.

«Noh... teate, sääraste tooruste vastu peab küll valju häälega protesti tõstma!» ütles advokaat Suurkask, vaadates nagu õigust otsides ringi.

«Ma ei saa aru... tõesti ma ei saa aru...» pomises kirjanik Sammal, kellel näis ilmselt pisut piinlik olevat.

«Tuleb... tu-leb protesteerida!» kordas advokaat Suurkask.

Samal ajal lähenes neile kaks erariides meest — otsejoones, nagu kindla, ammu läbimõeldud kava kohaselt. Nad peatusid, asetasid end nõnda, et Oskar Tiitus nende vahele jäi. Ja kergitades ümmargust randlasemütsi, ütles teine neist vaikselt, kuid tungivalt:

«Härra Tiitus... palun meiega kaasa tulla.»

«Kuhu?»

«Esialgu... sinna sisse.»

«Töölismajja?»

«Jah.»

Kirjanik Sammal ja kolonel Rajandi tõmbusid loomusunniliselt tagasi. Oskar Tiitus pistis käed taskusse ja pöördus minekule.

Aga ta ei saanud veel kõnniteelegi astuda, kui ilmus korraga halli kuulutustulba varjust välja pikk, nagu hüppeks kõverduv mehekogu, astus raskeid samme võttes temast mööda ja virutas ikka veel lärmata katsuvale Suurkasele täiest jõust rusikaga näkku.

Hetkelisele vaikusele, mis kohe tekkis, järgnes kokkujooksva rahvahulga korratu kisa: naised kiljatasid, mehed parastasid või vandusid, üks purjus poiss laulis möirates.

Oskar Tiitus naeratas tahtmatult, vaatas korraks üle õla ja nägi parajasti, kuidas nagu maa alt välja kasvanud kordnikud Jakob Karmist hoolimatult kinni haarasid ja teda vihaste hoopide saatel kuhugi tirima hakkasid.

Siis jõudis ta kahe saatja vahel ukse juurde ja a s t u s ü l e l ä v e, julgelt ning rõõmsalt, — inimene, kes tunneb oma teed.

Kogust «Valitud teosed. Jutustused II» (1954)

ELU TSITADELLIS

DRAMAATILINE JUTUSTUS NELJAS VAATUSES

OSALISED

AUGUST MIILAS — vanade keelte professor, erus, 62 a.
EEVA MIILAS — tema teine naine, 38 a.
KARL }
LYDIA } — nende lapsed, kaksikud, 20 a.
RALF — prof. Miilase poeg esimesest abielust, 36 a.
RICHARD MIILAS — prof. Miilase vennapoeg, arst, 45 a.
ANTS LILLAK — prof. Miilase sõber, kirjanik, umbes 50 a.
FRIEDRICH VÄRIHEIN — ehitusmeister, luuletaja-diletant, umbes 65 a.
EMILIE VÄRIHEIN — tema naine, 55 a.
ANTS KUSLAP — ehitusinsener, Punaarmee major, 30 a.
ANNA — tema ema, perenaine prof. Miilase majas, 50 a.
JAAN SANDER — kirjanik, ajalehe toimetaja, endine partisan, 35 a.

TÕMMU PROUA
PRILLIDEGA HÄRRA
KÜLALINE
SEERSANT
KOLM PUNAARMEELAST
SAKSA OHVITSER

TEGEVUSKOHT: provintsilinn Eestis

AEG: september — detsember 1944

KOLMAS VAATUS

VIIES PILT

Lavaseadeldis nagu eelmises vaatuses.
Udune sügishommik — läbi akende ja rõdu-ukse tungib sisse halli, nukravõitu valgust.
Anna koristab virgalt tuba: võtab tolmu, nihutab mööblit.

RALF *(tuleb pahemalt; avab veidi närviliste liigutustega nahkkuue nööpe, vaatab ringi; eeskotta)*: Ole hea, võta mantel maha ja astu kohe edasi. *(Annale.)* Kas perenaine algab alles või lõpetab juba?
ANNA *(lühidalt)*: Lõpetan. *(Ära paremale.)*
RALF *(ei märka Anna lahkumist)*: Vaat kui tore, vaat kui tore. Kohtasin ootamata kedagi tuttavat, ajaksime pisut juttu. *(Hõõrub käsi.)* Ülal minu toas on kütmata ja külm. *(Jälle eeskotta.)* Noh, vanapoiss, kas oled valmis?
KÜLALINE *(pikk mees vesihallis ratsaülikonnas; astub kuidagi eriliselt allarõhutatult raske sammuga saali)*: Ahah, siin, tähendab, sa eladki.
RALF: Jah. Istu, palun. *(Kisub nahkkuue seljast.)* Teen ka enda olukorra ivake kergemaks. Vabanda mind silmapilguks. *(Ära pahemale.)*
KÜLALINE *(seab enda mugavalt tugitooli, vahib ainult silmi liigutades ringi)*.
RALF *(tuleb tagasi tuppa; märkab alles nüüd, et ta on külalisega üksi jäänud)*: Nii, nii, olemegi — tähendab — omavahel. *(Istub samuti.)* Noh, mis kuuldub?
KÜLALINE *(pikkamisi)*: Veedad siin oma päevi ... nagu vanajumala selja taga ...
RALF *(naeratab)*: Jah, seni küll.
KÜLALINE: Professor Miilas, see teatud mõttes kuulsus, on sinu lähedalt sugulane?
RALF: Oojah, kaunikesti lähedalt.
KÜLALINE: Onu?
RALF: Ei, isegi veel lähemalt. Ta on minu isa.
KÜLALINE *(ajab huuled torru)*: Oo! *(Paus.)* Kuidas on tema aktsiad hinnas ... tänapäeval?
RALF: Paistab, et temast peetakse päris hästi lugu. Kui taat ise ennast ainult pisut liiga ei isoleeriks.
KÜLALINE: Kas ta siis teeb seda?
RALF: Mõningal määral jah. Kuigi ta ise motiveerib seda kontsentreerimisvajadusega oma vaimsete ürituste jaoks.
KÜLALINE: Kas teda ... usutakse?
RALF: Kindlasti. Selle kohta, et ta «Odüsseiat» tõlgib, ilmus näiteks märkus — kui ma ei eksi, alles paar päeva tagasi — nii kohalikus kui ka Tallinna ajalehes.
KÜLALINE *(mõtlikult)*: Säärasel korral tuleb sellist isoleerimist ainult heaks kiita. Ja sinu enda olukord?

RALF: Peaksin küll ütlema, et täiesti rahuldav. (*Vaatab hetk aega oma ristipandud sõrmi; tõstab pea.*) Muuseas — kas sa ehk jooksid midagi?
KÜLALINE: Näiteks mida?
RALF: Ütleme — martelli kohviga.
KÜLALINE: Martelli kohviga . . .? Joon.
RALF (*tõuseb, läheb parempoolse ukse juurde*): Anna . . . Proua Anna! (*Ootab.*) Kas te oleksite nõnda lahke ja teeksite meile paar klaasi hästi kanget kohvi? Kuidas? Ah ongi juba valmis? Oo, tore — seda parem. Ja sinna juurde serveerige ka see konjak, mis seisab minu toas raamaturiiulil. Nii. Tänan teid juba ette. (*Istub tagasi endisele kohale, hõõrub jälle veidi erutatult käsi.*) Erakordne juhus, kohv ongi juba valmis.
KÜLALINE (*joonistab õhku hooletu kaare*): Kas sa ei arva, et siin tuul tõmbab?
RALF: Ei. Siin on kõige kindlam ja tihedam. (*Vaikselt.*) Muuseas — seda pooltumma eite ma pisut pelgangi. Näilikult ükskõikne ja huvitu nagu kala. Aga silmad elavad vahel rohkem kui see loomulik oleks . . .
ANNA (*tuleb kandikuga; lõpetab kiiresti serveerimise ja lahkub sõna lausumata*).
RALF: Niiviisi . . . (*Täidab klaasid.*) Skool, vanapoiss.
KÜLALINE: Proosit. (*Joovad.*) Kuulsin, et linnas olevat käimas mingisugune elanikkonna registreerimine. Sind ei ole see veel riivanud?
RALF: On. Käisin juba eile. Korras.
KÜLALINE: Ahah. Väga hea. Ja kuidas jäi sinu okupatsiooniaegse ametiga?
RALF: Ei midagi. Töötasin vastavate dokumentide andmeid mööda ühes kaugemas kodumaa linnakeses väikesel majanduslikul kohakesel. (*Osutab pudelit.*) Kas ehk kordame?
KÜLALINE: Tänan, jah. Ja kuidas kavatsed sa ennast sisse seada tulevikus?
RALF: Tunahomme istun juba laua taga. Ankeedid läksid seltsimees juhataja kätte just tund aega tagasi. Kella poole viie ajal on mul nende põhjal juba veidi pikem jutuajamine. (*Täidab jälle klaasid.*) Skool, vanapoiss.
KÜLALINE: Proosit. (*Joovad; pistab käe põuetaskusse, võtab sealt ümbriku.*) Säh, sulle on kiri.
RALF (*ilmse erutusega, mida tal ei õnnestu sel korral kuigi hästi varjata*): Kiri? Oo! Kellelt?
KÜLALINE (*järsult*): Ma ei tea.
RALF (*rebib ümbriku lahti*): Pagan võtaks . . . pagan võtaks . . . mis asjas see võiks siis olla . . .?
KÜLALINE: Ma ei tea.
RALF (*loeb, kortsutab kulmu*): N-nii! (*Tasakesi.*) Kas ka edaspidi . . . sina tuled?

KÜLALINE: Ma ei tea. (*Niisama järsult.*) See pole ka tähtis. Ükskõik, kes. Pea meeles — see on igal juhul «Kajakas». (*Tõuseb.*)
RALF (*tõuseb külalise eeskujul*): «Kajakas»?
KÜLALINE: Jah.
RALF (*väikese pausi järel*): Kas sa enam ... ei soovi? (*Osutab klaasidele.*)
KÜLALINE: Ei, tänan. (*Ulatab Ralfile käe, lööb kannad kuuldava klõpsatusega kokku.*) Niisiis ... elame hästi! (*Ära.*)
RALF (*saadab külalise eeskotta; tuleb varsti tagasi; peatub laua juures, joob; kordab*): «Kajakas» ... «Ka-ja-kas» ... (*Pöördub, läheb kikivarvul parempoolse ukse juurde, avab selle järsu tõmbega; jalutab pikkamisi edasi-tagasi, joob.*) «Ka-ja-kas» ... (*Joob jälle.*) Nõndaks, nõndaks ... (*Helistatakse.*)
ANNA (*tuleb sisetrepist alla, läheb läbi toa pahemale*).
DR. MIILAS (*jookseb suure hooga tuppa*): Tervist, tervist, onupoeg. Oo, mis ma näen! Konjak! Martell! (*Anna poole.*) Perenaine, pai perenaine, palun hoolitsege ka minu eest. (*Silmitseb pudelit.*) Ehtne rahuaegne, pagan võtaks! Mihuke vanus, Jeesus! Isakese Noa enda villitud ... hehehee. Ai, ai, ai, ai, kes see noor prints võis küll olla, kellega sa ... niisuguseid peeni jooke raiskad?
RALF (*katsub naljatada*): Arva. Muuseas — see puutub ka sinusse.
DR. MIILAS: Oo, ka minusse?! (*Läheb päris Ralfi nina alla.*) Kes? Noh!
RALF (*kummardub dr. Miilase kõrva kohale ja sosistab midagi*): Selge, eks ole?
DR. MIILAS (*siira üllatusega*): Ooo ...
RALF: Jah.
DR. MIILAS (*istub, kortsutab kulmu*): Kuidas siis nõnda ... kurat võtaks ... praeguse seisukorra juures ... See on ju mõttetu ... mõt-te-tu ... ütlen ma!
RALF: Võib olla. Mina isiklikult olen liiga väike sellike, et sulle selle kohta autoriteetset vastust anda.
DR. MIILAS (*raputab energiliselt pead*): Ei, ei, ei, ei! Mina ... ei tee kaasa! Mina ... ei ... tee ... kaasa! Aitab! Laevad vajuvad kõigis sadamates, meie siin aga peaksime ... lootsikuga tormisele merele minema. (*Käib erutatult edasi-tagasi, käed seljal.*) Mis õnne ma veel otsima hakkan? Tänu jumalale, et ma sellest vehkimisest üldse veel kahe kõrvaga välja pääsesin. (*Loetleb.*) Korter on? On. Sisustus selle korteri jaoks on? On. Kuulsus ja nimi on? On. Sadula all midagi mustade päevade jaoks on? On. (*Raputab jälle pead.*) Ei, ei, ei, ei, täiesti kindel — mina jään sel korral mängulauast kõrvale. Sellepärast, et peale poti tuusa pole mul seal praegu mitte midagi loota. Aga mis tähendab minutaolisele eluõõmsale mehele üks poti tuus, seda teame me ... mõlemad. Jah, see on otsustatud ja see on ka ... kindel.
RALF (*pikkamisi*): Vaata, vennas, vahel juhtub nõnda, et inimene satub äkki teele, kus ta peab muudkui astuma. Aina astuma ja ... astuma. Sest niipea kui ta seisma jääb, on tema lauluke lauldud.

DR. MIILAS: Noh, ja siis?
RALF: Meie oleme sattunud kah säärasele teele. (*Läheb doktor Miilasele hästi lähedale, räägib sellele peaaegu näkku.*) Eemaletõmbujaid loetakse vahel samaväärseteks reetjatega. Mõistad, eks ole?
DR. MIILAS (*kuivatab laupa*): Ah ... ah ... nõndaviisi ...?
RALF: Jah, hea nõbu, just nõndaviisi võidakse tõlgitseda ka sinu eemalejäämist. Muuseas — milleks praegu jalgu vastu ajada? See on ju ainult teade, et me oleme ... arvel. Väga võimalik, et midagi rohkemat üldse enam ei tule. Kõik oleneb muidugi sellest, kuidas arenevad asjad frondil ... oma lõpufaasis.
DR. MIILAS (*hingab nagu kergendatult*): No-jah, seda tuleb muidugi uskuda. (*Joob järgemööda kaks klaasi konjakit; viivitades.*) Ja kuidas selle ... meie oma ettevõttega läks?
RALF (*õngitseb tagumisest taskust; ulatab dr. Miilasele paki raha*): Palun.
DR. MIILAS: Uuuu! (*Peidab raha kähku põue.*) Nii et ... korras?
RALF: Korras.
DR. MIILAS: Ja tasus ikka vaeva ära?
RALF: Isegi üle ootuste.
DR. MIILAS (*heldinult*): Vaat see on kena, vaat see on kena. Et inimene ka oma kannatuste ja vintsutuste ja halbade ning raskete üleelamiste eest veidigi tasutud saab ... (*Joob jälle; konjak hakkab juba mõju avaldama.*) Ja järsku peaksime me kaelad uuesti pakule painutama ... Kui kõik ümberringi hakkab jälle fassongi võtma! (*Tasakesi, küünilise irooniaga.*) Näed sa — pidasin eile õhtul meie kliiniku personalile ligi kahetunnilise loengu teemal «Veneroloogilised taudid kui Kolmanda Riigi alatumaid relvi». Kuulati mind ... lausa lahtiste suudega. (*Patsutab kuueesisele.*) Nii et ... eriti kokkuhoidlik pole vaja olla?
RALF: Muidugi mitte.
DR. MIILAS (*veelgi enam esiletükkiva küünilisusega*): Ja tõtt ütelda, ma polegi ju laiutaja ... Sellepärast ... ma ei läinud ju, nagu sa tead, oma kogumises kunagi äärmuseni ... (*Ohkab.*) Jah, olgem õiglased ... (*Pilgutab kavalalt teist silma.*) Tänu ... tänu meie töötava rahva valitsusele ja korrale ... Tule mind kord vaatama, paikene. Kolm kaunist tuba, ühtekokku *circa* 60 ruutmeetrit. Ilus vann, tammest ustega seinakapid ... Kandidaate oli mitu. Keegi vastutav seltsimees, kes tuli ühes kangelasliku Punaarmeega, keegi purupaljaks põlenud insener, kes hakkab kavandama linna taastamist, ja ... mina. Otsustati ... minu kasuks. Muuseas — kas sa oled kuulnud: varsti korraldatakse intelligentsetel aladel töötajatele suur miiting ja ... mina kah võtaksin seal meelsasti sõna. Palun, palun, mis sa nüüd naerad ...
RALF (*pead kuklasse heites*): Hahahahaa! (*Valab konjakit.*)
DR. MIILAS: Jäta, noh ... niisugune hirnumine.
RALF (*joob, asetab klaasi tagasi lauale*): Ei saa pidada, kallis onu-

poeg, mitte kuidagi ei saa pidada. Tõepoolest — ma ei imestaks, kui sa ilmuksid siia järsku viisnurgaga rabatil... Hahahaa!
DR. MIILAS: Aga armas aeg, mis seal siis imestada oleks? (*Võtab midagi rinnataskust.*) Näed, keegi minu uutest sõpradest kinkis. Uraali rubiin. Otse leiukohast toodud.
RALF: Hahahaa!
DR. MIILAS (*vaatab kella*): Oi, pagan, tuleb rutata. Teen ju praegu kah väikest kodust konsultatsiooni...
RALF: Istu nüüd, ära tõtta.
DR. MIILAS: Ei ole midagi parata — aeg napib, aeg napib. (*Teel ukse poole.*) Ja peale eravastuvõttude algan ma täna õpinguid meie poliithariduslikus ringis. Esimene sissejuhatav ettekanne on kelleltki seltsimehelt linnakomiteest. (*Ära.*)
RALF: (*eeskojas*): Hahahaa...! (*Tuleb tagasi tuppa, istub laua juurde, toetab pea käte najale; joob. Helistatakse. Tõuseb kiiresti, taarudes pisut jalgadel, ja läheb avama; astub varsti tagasi saali ühes major Kuslapiga; on ilmselt väga erutatud; hoiab teist kätt taskus.*) Jah, palun. Millega ma võiksin teid siis teenida?
MAJOR KUSLAP (*silmi pööramata Ralfile otsa vaadates*): Te ei saanud minust vist hästi aru...
RALF: Miks mitte, miks mitte. Küsisite, kas võiksite silmapilguks sisse astuda. Noh?
MAJOR KUSLAP: Vaadake, ma lisasin veel midagi, mida te vist ei kuulnud. Ma tahaksin nimelt kokku saada kellegagi, kes elab siin, teiega ühes majas.
RALF (*kergendatult*): Aa, see on siis teine asi.
MAJOR KUSLAP (*rõhutades*): Jah, ma arvan ka, et see on teine asi.
RALF (*muigab, võtab käe taskust*): Tähendab — et mitte minuga?
MAJOR KUSLAP (*raputab pead*): Ei, mitte teiega. Kas vanaproua Anna on kodus? (*Seletab.*) Ta on nimelt... minu sugulasi.
RALF: Teie sugulasi? Vaadake, kus uudis, peab tunnistama. Muuseas — kui ma ei eksi, ma olen teid näinud... vist juba varemgi.
MAJOR KUSLAP: Jah, te ei eksi. (*Paus.*) Täiesti kindel, et te olete mind näinud juba varemgi.
RALF: Kus?
MAJOR KUSLAP: Juhtusin muuseas siia umbes kuu aega tagasi... saksa poisse jälitades.
RALF: Õige! Mäletan, mäletan. Sestap ma mõtlesin, et... Nõnda siis... kutsun teie sugulase siia?
MAJOR KUSLAP: Jah, kui ma paluda tohiksin.
RALF (*üsna ehtsana tunduva viisakusega*): Kõigepealt võtke muidugi sinel maha ja olge nagu kodus. Ja saagem ka tuttavaks. Miilas... on minu nimi. Olen siit maja peremehe poegi.
MAJOR KUSLAP (*teeb kerge kummarduse*): Major Kuslap. Mis puutub sinelisse, siis ei maksa vist vaeva.
RALF: Miks mitte, miks mitte.
MAJOR KUSLAP: Astusin sisse ainult silmapilguks.

RALF: Kas või silmapilguks! (*Sirutab käe.*) Palun, lubage.
MAJOR KUSLAP (*naerab*): Noh, kui tõesti teisiti ei saa. (*Kisub sineli seljast, võtab küljetaskust püstoli ja pistab selle püksitaskusse.*)
RALF: Aa! Kannate relva päris nimetissõrme läheduses kohe.
MAJOR KUSLAP: Jah, on kord juba niisugune harjumus. (*Kehitab õlgu.*) Praegune sõda on ju, nagu te teate ... «totaalne». See tähendab, et kokkupuutumine vaenlasega ei tarvitse toimuda mitte ainult rindel, see võib toimuda ka näiteks kas või sellessamas väliselt täiesti sõbralikus pisilinnas. (*Naerab.*) Ja — uskuge — mõnesuguses olukorras on palju lihtsam tulistada otse läbi sinelitasku, selle asemel et hakata kõiki tavalises korras paratamatuid liigutusi tegema. Eks ole ju?
RALF (*naerab samuti*): Küllap, küllap. (*Viib sineli ja mütsi eeskotta, tuleb kohe tagasi.*) Istuge, palun. Arvatavasti suitsetate, seltsimees major? (*Ulatab portsigari.*)
MAJOR KUSLAP: Palju tänu. Aga meelsamini ma popsutaksin oma vana piibutobi. On sellega maha käidud ju üsnagi pikki teid ja välja hautud nii mõnigi kena plaanike, — eriti sel ajal, kui ma mööda metsi hulkusin ja sobivat saaki luurasin.
RALF: Aa! Tähendab — partisan?
MAJOR KUSLAP: Jah, kunagi olin.
RALF: Ja omate nüüd kindlasti väga erutavaid mälestusi?
MAJOR KUSLAP (*hakatab piipu*): Seda ka, seda ka. Muide — kord pidin selle kaba siiski kaotama.
RALF: Lahingus?
MAJOR KUSLAP (*on piibu põlema saanud*): Ei, vastuoksa. (*Jutustab.*) Juhtisin parajasti surmaotsuse täideviimist ühe tedretähelise ss-lase kallal. Oli laagrikomandandiks ühes moodsas põrgus. (*Paus.*) Poosime ta oksa.
RALF: N-nii ... (*Ajab enda sirgu, naeratab.*) Ja nüüd ... palun üks hetk oodata — ma otsin teie sugulase kohe üles. (*Ära paremale.*)
LYDIA (*tuleb rõõmsalt laulu lüües teiselt korralt, raamat käes*): Vabandust ... (*Tunneb major Kuslapi ära.*) S i n ä ... oled!
MAJOR KUSLAP (*tõuseb*): Jah, mina, nagu näed. (*Teretab tüdrukut viisakalt, kuid selgesti märgatava intiimsusega.*) Õigust ütelda — sind otsima ma tulingi.
LYDIA (*hellalt*): Mind otsima? Ja istud ise ... siin?
MAJOR KUSLAP: Jah, näed sa, pidin isegi veidi luiskama. (*Võtab jälle Lydia käe.*) Saatus on meie kavatsuste vastu, kallis.
LYDIA (*tasakesi, nagu kartlikult*): See tähendab, et ...?
MAJOR KUSLAP: Jah, sain just täna õhtuks ühe kiireloomulise ülesande. (*Tõmbab tüdruku lähemale, püüab ta nukrust hajutada.*) Mis seal teha, aeg on ju veel säärane, et me pole just alati enda päralt. Küllap jõuame kõnelda kord veel vägagi pikkade lausetega ... (*Teeb katset naljatada.*)
LYDIA: Ma ju ... mõistan, armas. Miks mitte! Aga mis ma sinna

parata saan, kui iga ... i-ga ... mu mõte aina sinuga tegeleb. (*Surub enda usaldavalt vastu mehe külge.*)
RALF (*ilmub uksele, tõmbub kohe eesriide varju, mille alt jäävad paistma ainult tema läikivad säärikuninad*).
MAJOR KUSLAP: Olen ma sulle siis tõesti ... nii lähedaseks saanud?
LYDIA (*vaikselt, kuid kirglikult*): Mis sa ... küsid! (*Nagu unistades.*) Juba siis, kui ma sind esimest korda nägin, ei saanud ma sinust enam päriselt vabaks. (*Paus.*) Ikka ja jälle tulid sa mulle meelde ... Kuidas me siin ... kahekesi ... istusime ... Ja kuidas me õhtuhämaruses välja aeda läksime ... Ja kui sa siis sellel saatuslikul korral, millest ma mõtlesin, et see meie vahel midagi ära otsustab, tulemata jäid, siis ... kukkusin ma alla justkui kuskilt kõrgelt ja valgelt kohalt ... otse pilkasse pimedusse. (*Naiivselt-lapsikult.*) Palun, palun ära naera mu üle! (*Jutustab edasi.*) Juhtus mitugi korda, et ma läksin sinna paplite alla, seisin seal kaua-kaua aega ... (*Veelgi vaiksemalt.*) Või koguni hüüdsin sind ... Kordasin sinu nime ... Sosinal ... Tänapäeval, kus maailmas on kõik nii karm ning külm, ei saaks ma vist üldsegi enam elada, kui mitte sina nõndaviisi mulle toeks ei oleks. (*Naeratab, katsub endast võitu saada.*) Millal me's võiksime veidi kauemini koos viibida?
MAJOR KUSLAP: Loodame, et tunahomme. (*Silitab Lydia pead.*)
LYDIA: Loodad? Ainult ... loodad?
MAJOR KUSLAP: Teen kõik, et see õnnestuks.
LYDIA: Seda enam, et tuleval nädalal sõidan ma ära.
MAJOR KUSLAP: Sõidad ära? Kuhu?
LYDIA: Tartusse. Katsun jälle peale hakata ... oma poolelijäänud õpingutega. (*Nagu häbelikult.*) Mis sina sellest kavatsusest arvad?
MAJOR KUSLAP (*tõsiselt*): See on täiesti õige mõte. Millal sa läheksid?
LYDIA: Oleneb autost. Kõneldi, et see minevat kõige varem tuleval laupäeval.
MAJOR KUSLAP: N-nii? See tähendab umbes kümne päeva pärast. Aga oletame, et mul õnnestub sind teele korraldada paar päeva varem ...?
LYDIA (*surub enda jälle mehele hästi lähedale*): Kas sa tahad siis tõesti minust nii kiiresti lahti saada?
MAJOR KUSLAP (*naeratab*): Rumalake! Muidugi mitte. (*Mõtlikult.*) Hea küll, eks me näeme.
LYDIA: Kallis ... (*Tõuseb kikivarvule, suudleb major Kuslapit.*)
RALF (*on tasakesi kõrvaltuppa tõmbunud; köhatab, tuleb hästi tugevasti astudes saali*): Vabandage, et ma teid oodata lasksin. (*Teeb, nagu märkaks ta alles nüüd Lydiat.*) Oo, tuttavad juba?
MAJOR KUSLAP: Jah, oli kord niisugune õnnelik juhus.
RALF (*hõõrub käsi*): Vaata kui kena, vaata kui kena ... Teie sugulane tuleb kohe ... Noh, mina isiklikult ei sega teid enam. Nägemiseni, seltsimees major. (*Kummardab, läheb mööda sisetreppi teisele korrale.*)

ANNA (*tuleb paremalt*): Sina, poeg ...
MAJOR KUSLAP: Jah. (*Seletab kohe.*) Tahtsin sinuga Lydiale kirja saata, kohtasin aga tänagi teda ennast. Kuidas läheb, ema?
ANNA: Ei midagi. Kõik on vanaviisi. Ootan muudkui sõja lõppu, et jälle sinuga ... ühte saada ... (*Naeratab.*)
MAJOR KUSLAP: Küllap tulevad needki päevad. Enne seda asutame sinu aga elama päris omaette. Tore, ent ma sind siiski kohtasin, — tunnen jälle, et niidid eraeluga pole veel täiesti katkenud. (*Lydiale.*) Ja meie vahel on siis kokkulepe saavutatud, eks ole?
LYDIA (*alistudes*): Jah, hea küll.
MAJOR KUSLAP (*ulatab talle käe*): Nägemiseni. (*Pöördub kohe minema.*)
LYDIA: Jah, nägemiseni. (*Saadab külalise eeskotta, tuleb ühes Annaga tagasi.*) Kas isa aina töötab?
ANNA: Jah, juba hommikust saadik ... vahetpidamata. (*Ära paremale.*)
RALF (*tuleb tasakesi astudes mööda sisetreppi alla; ta on vahepeal veelgi enam purju jäänud; läheb kuulmatul sammul Lydia juurde, asetab käe selja tagant ta pihale.*) N-noh ...
LYDIA (*võpatab, vaatab ringi*): Sina oled, Ralf ... Ma ei kuulnudki, kui sa tulid.
RALF (*sosinal*): Aaa ... ei kuulnud ... (*Tõmbab õe endaga ühes sohva juurde; istuvad.*) N-noh ...?
LYDIA (*nihutab enda poolvennast loomusunniliselt eemale*): Mis ... on?
RALF: Oled ... mul ... kauniks ... läinud ...! (*Läheneb uuesti Lydiale.*)
LYDIA (*tõuseb*): Algad jälle oma lollusi!
RALF (*endiselt*): Kauniks oled läinud jah ... minu isa tütar ...! (*Naerab tasakesi.*)
LYDIA (*taganeb*): Ralf, mis see ... tähendab?
RALF: Aina õilmitsed ... aina õilmitsed ... minu isa tütar ... (*Kähinal.*) Eelarvamused ... Kõik ... kõik on ... eelarvamused! Pole tarvis! (*Haarab Lydia käest kinni, saab aga kohe hoobi näkku; muutub otsekui kangeks.*) Ah ... n-nõn-da ... väike ...!
LYDIA (*nuuksudes*): Idioot! (*Põgeneb toast välja.*)
PROF. MIILAS (*jookseb kärsitult rutates sisse, kutsudes endaga kaasa Eeva Miilast*): Palun, palun, armas naine! Siin on juba ... hoopis enam ulatust. (*Näeb poega.*) Ahah, Ralf, sina kah siin. Seda parem, seda parem. Palun teid mõlemaid raisata minu kuulamisele mitte enam kui viis minutit. Esimesed tõsisemad saavutused, mille kohta ma tahaksin kriitikat kuulda. (*Võtab kuue välistaskust pikuti kokkumurtud käsikirja, ajab enda pisut koomiliselt kikki ja loeb vajalikult rõhutades.*)

Vastas nüüd jumalanna, selgesilmne Athena:
«Oo, meie isa Kronion, kõrgem valitsejatest,
vägagi õige on see, et nuhtlus nurjatut tabas,

hukkugu nii igaüks, kes sarnases roimas on süüdi.
Kuid mul on murdumas süda tubli Odysseuse pärast;
õnnetu, omastest kaugel, ta kaua ju kannatab piina
lainetest ümbritset saarel, mis mere keskel kui naba.
Saarel on rohkesti puid, seal asumas on jumalanna,
kellel isaks on kavalameelne Atlas, kes tunneb
kõiki süvikuid meres, kes üksinda toetab neid sambaid
kõrgeid, mis hoiavad maad ja taevast üksteisest lahus.
Atlase tütar on see, kes nüüd teda, õnnetut, kurtvat,
kinni vägisi peab ning leebeil, magusail sõnul
võlub, et ununeks meelest tal Ithaka, aga Odysseus,
soovides kodumaa tõusvat suitsugi silmata veel kord,
igatseb surma. Kas nüüdki, olümplane, veel sinu süda
koguni temast ei hooli, kas alati pole Odysseus
rõõmustand ohvriga sind argiivlaste laevade juures
Trooja avaral maal; miks, Zeus, oled vihane talle?»

(*Vaatab üle prillide.*) Noh, sõbrad, mis te mulle selle peale ütlete? Kuidas on? Kas *«Exegi monumentum aere perennius . . .»* või ehk koguni *«Ex arena funiculum necto?»* (*Ootab vastust, kulmud kõrgele tõstetud.*)

RALF (*tumeda häälega, suutes end vaevalt vaos hoida*): Jumalik . . . jumalik.

PROF. MIILAS (*jääb tõsiseks*): Liialdad, poeg. (*Kõnnib edasi-tagasi.*) Püüan, püüan kõigest jõust. (*Läheb raamatukapi juurde, võtab sealt õhukese köite.*) See siin tahab olla kah suure kreeklase surematu poeemi tõlge meie keelde! *Horribile visu, horribile dictu,* hirmus näha, hirmus kõnelda! (*Kehitab õlgu.*) Aga mis seal parata. *Nemo ultra posse obligatur,* kedagi ei saa kohustada üle võimete, — nagu ütlesid samuti vanad roomlased . . . (*Lahkub halvustavalt pead vangutades paremale.*)

RALF (*vaatab Eeva Miilast mingisuguse hundiliku ilmega, lõug veidi ette aetud*): Noh . . . võõrasema . . . minu isa naine . . .

EEVA MIILAS (*tasakesi*): Nägid nüüd . . . E-lu! (*Surub pea käte vahele.*)

RALF: Elu tsitadellis . . . Hahahaa . . . (*Astub Eeva Miilase juurde; viivitades.*) Noh, võõrasema . . . minu isa naine . . .

EEVA MIILAS (*ajab enda nagu suure vaevaga sirgu, vaatab üles; märkab Ralfi ilmet; toetab käed tugitooli külgkorjudele; näib, nagu ei suudaks ta oma pilku mehe silmadelt enam ära pöörata*).

KUUES PILT

Lydia tuba — väike, maitsekalt sisustatud ruumike, mille aeda avanevate akende kaudu paistavad tugevas tuules kõikuvad puuladvad. Parempoolse seina ääres kirjutuslaud, selle kõrval madal raamaturiiul, siin-seal heledavärvilisi toole, pahempoolse seina ääres diivan. Ilm hakkab juba hämaraks kiskuma. Väikesel ristis jalgadega laua-

kesel, mis seisab kahe akna vahekohal, põleb kõrge õlilamp. Selle ühetasane nõrk valgus annab kogu pildile veidi pehme ning piirjoontetu ilme.

Major Kuslap ja Lydia istuvad diivanil; Karl seisab kirjutuslaua juures, toetudes selja taha asetatud kätega vastu selle serva; Anna istub akna all ja heegeldab, — kuigi ta ei sega teiste toasolijate vestlusse, näib ta sellest siiski osa võtvat.

MAJOR KUSLAP (*Karlile*): Ja teie siis kardate, et sõda enne teie rindele-jõudmist otsa lõpeb? (*Naeratab sõbralikult-irooniliselt.*)
KARL: Jah. Sellepärast, et taganemine tal ju ... muudkui käib aina.
MAJOR KUSLAP (*noogutab*): Käib, see on õige. Ja mida varem temaga valmis saadakse, seda parem. (*Mõtlikult.*) Oleme juba niigi tema ninali-löömiseks hirmus palju kallist verd kaotanud.
KARL (*seletava tooniga*): Ei, ega mina's ju sõja venimist ei soovi. Aga tarvis oleks m e i e g a veidi kiiremini talitada.
MAJOR KUSLAP: See tähendab?
KARL: Sakslased kihutati siit välja juba tublisti enam kui kuu aega tagasi. Minuni näiteks jõudis aga kutse ... alles nüüd.
MAJOR KUSLAP (*jälle sõbraliku irooniaga*): Mis seal parata, võtab aega.
LYDIA (*veidi lapsikult*): Kas sul's mitte põrmugi ... hirmu ei ole?
KARL (*halvustavalt*): Hir-mu! (*Major Kuslapi poole.*) Jah, homme olen ma komisjonis. (*Ajab enda sirgu, teeb paar rasket sammu.*) Ja ... mis ma tahtsingi teie käest küsida ... (*Paus.*)
MAJOR KUSLAP: Küsige, küsige.
KARL: See oleks nimelt väeliikide suhtes ...
MAJOR KUSLAP: Jajah?
KARL: Minule endale, näete, meeldiks kõige enam lenduri kutse. Aga õppimine seal ... võtab vist väga palju aega?
MAJOR KUSLAP (*noogutab*): Oojah, see võtab tõesti üsna tublisti aega.
KARL (*kaalutledes*): Ja sõjalaevastik ... oleks kah huvitav. Aga liikumine ja lahingutegevus merel ... on juhuslik. Ütleme ... ehk mõned abioperatsioonid rannikute pommitamise näol ... (*Paus.*)
MAJOR KUSLAP: Otsekohane olles, — võib tõesti nõnda juhtuda.
LYDIA (*naerab*): Jah. Ja võid seal suures ootuses isegi vette kukkuda.
KARL (*rangelt*): Palun, jäta lollused! Kahurväe tähtsus on tänapäeva sõjas ... vist kaunis suur?
MAJOR KUSLAP: Oojah, oojah. Meie terminoloogias nimetatakse seda vahel isegi «sõja jumalaks».
KARL: Ja ega vist väljaõpegi seal ... ei ole liiga aeganõudev?
MAJOR KUSLAP: Noh, päris lihtne see muidugi vist ei ole ...
LYDIA: Ja mis peaasi — mürinat ja kärinat on seal rohkesti.
KARL: Jä-ta järele! Või ehk tankistikski ... (*Nõjatub uuesti vastu lauda.*) Mis te arvate, seltsimees major, kas meid suudetakse kuuga nii ette valmistada, et me kõlbaksime lahingusse viimiseks ...?

MAJOR KUSLAP: Kuuga? Küllap vahest suudetakse. Praegu käib see ju vähemalt kümme korda kiiremini kui rahu ajal.
KARL (*valib paberossi ja süütab selle; ta väike suitsumehe-oskus torkab kõigile silma*): Tijah ... Nüüd on ta küll sihukese obaduse saanud, et ta luud-kondid on iga silmapilk hunnikusse kukkumas. Aga mis pagana pärast ta ikka veel nõnda vastu vehib? Kas ta ise's tõesti veel mingisugust lootust hellitab?
MAJOR KUSLAP (*muutub hoopis tõsisemaks*): See vastuvehkimine, armas sõber, on pärit hoopis isesugusest allikast. Käisite Klooga laagris ...
LYDIA: Jumal ... see ei lase mind praegugi veel rahulikult magada!
MAJOR KUSLAP: Usun. Ja vaat just sealt, just niisugustest surmalaagritest nende kõrilõikajate agar vastuvehkimine tulebki.
KARL (*viivitades*): See tähendab — kardetakse tasumist?
MAJOR KUSLAP: Mina nimetaksin seda, mida nad kardavad, mitte tasumiseks, vaid õiglaseks kohtumõistmiseks. (*Jutustab.*) Kuskil lõunarindel — ma ei mäleta enam täpselt, kus nimelt — piirasid meie omad sisse suurema grupeeringu sakslasi. Üle kümne diviisi hävitati täielikult, kuna nad keeldusid alla andmast. Ja hiljem leiti ühe hukkunud pisifüüreri taskust kiri, mida ta polnud saanud enam rõngast välja saata. Selles kirjas kõneles too maadevallutaja peaaegu sõna-sõnalt nõnda: «Jäime kotti. Kahurimürin kaugeneb iga tunniga — meie omad taganevad. Paistab, et me peame võitlema kuni viimse hingetõmbeni. Sest vangiandmisest ei maksa meil kõneldagi — on vähe lootusi, et meile armu antakse. Meie käed on selleks liiga verised.» Asjalikult, otsekoheselt ja küüniliselt-lihtsalt, eks ole?
KARL: Jah. (*Tumedalt.*) Ja minagi, kui ma oleksin sattunud Kloogale lahingut lööva sõdurina ja kui minu kätte oleks langenud sealseid vastutavaid tegelasi, poleks hakanud neid ... kohtusse kaebama.
MAJOR KUSLAP: Noh, näete nüüd. Ja seda teavad nemad isegi.
EEVA MIILAS (*koridorist*): Anna, An-na!
ANNA (*tõuseb virgalt*): Oi, ma unustasin. Jäin teid siin kuulama ja ... (*Asetab käsitöö lauale, tahab kähku väljuda.*)
EEVA MIILAS (*ilmub uksele*): Lydia, ega sa ei tea, kuhu meie perenaine on kadunud?
ANNA: Jah ... ma kohe ...
EEVA MIILAS (*harjub toa hämarusega*): Oo, palun vabandust.
PR. VÄRIHEIN (*Eeva Miilase selja tagant*): Vaata ikka vaata, peetakse nagu salakoosolekut. Ega midagi, jääme aga meie kah siia!
EEVA MIILAS (*naeratades*): Mis me neid segame, kaks vana kändu.
LYDIA (*tõuseb, jookseb ema juurde*): Ema, kuule ...
EEVA MIILAS (*vaatab teraselt major Kuslapit*): Noh, lapsuke, mis siis on?
LYDIA: Päris tõesti, ema, istu kah pisut meie seltsi.

PR. VÄRIHEIN: Arusaadav, et istume. Arusaadav!
ANNA: Ma tulin siia oma pojaga veidi juttu ajama ja ... jäingi hooletuks.
EEVA MIILAS: Oma ... pojaga?
LYDIA (*kärmesti sädistades*): Jah, ema, saa tuttavaks ... Major Kuslap.
MAJOR KUSLAP (*on kohe Eeva Miilase tulekul püsti tõusnud; kummardab*).
EEVA MIILAS (*ulatab major Kuslapile käe*): Väga rõõmustav teiega kokku puutuda. Nõnda et teie oletegi siis meie perenaise salapärane poeg, kellest me oleme seni ainult ... kuulnud?
MAJOR KUSLAP (*naeratab*): Nii see on — mina'p see olen.
ANNA: Mis seal teha ... On ju aegu, kus ema peab maha salgama oma lihased lapsedki. (*Seisab kõrval, kuni major Kuslap teretab ka proua Väriheina.*) Kas seal oli midagi väga kiiret ära korraldada?
EEVA MIILAS (*ikka kerge kohmetusega*): Oh, pole tarvis ... rutata. (*Seletab.*) Mu mees töötas kogu eelmise öö ja tunneb end väsinuna. Ta palus endale kohvi keeta, ma ei leidnud aga kannu üles. Kui ütleksite, kus see asub, ma siis ise ... (*Näib valmistuvat lahkuma.*)
LYDIA (*hoiab teda käest*): Ema, palun, ära mine veel!
PR. VÄRIHEIN: Mida minagi's talle kõnelen! Kuula nüüd! Pole vanahärral selle kohviga nii kibe taga midagi. (*Major Kuslapile.*) Issand ... need elupõlised teadusemehed ja luuletajad! Nende närvid on ju nii hirmus otsas, et ... Seda musta kohvi nad ju aina neelaksid. Kas teie siis ... ei olegi sealt ... idamaalt?
MAJOR KUSLAP: Tulin küll ida poolt. Pärit olen aga siit.
PR. VÄRIHEIN: Is-sand, kui huvitav! (*Sosinal.*) Siis teie olete näinud oma isikliku silmaga kõike sedagi, millest räägitakse ... ainult omavahel ja väga salaja?
MAJOR KUSLAP: Ei. Mina olen näinud seal oma isikliku silmaga peamiselt seda, millest võib rääkida ... lausa väga valju häälega.
PR. VÄRIHEIN: M-mis te ... kõnelete!
EEVA MIILAS (*pr. Väriheinale*): Kui me ehk siiski ... läheksime oma teed.
PR. VÄRIHEIN: Oota nüüd! Kannata!
ANNA (*lahkub*).
EEVA MIILAS (*naeratab, läheb Lydia ja major Kuslapi saatel diivani juurde ja istub sinna*): Noh, olgu siis pealegi.
PR. VÄRIHEIN (*surub enda tugitooli*): Minule, teate, meeldivad niisugused riistapuud, mis hoiavad sind kinni ... igast kandist.
EEVA MIILAS (*pärast väikest pausi Karlile*): Keegi sõjaväevormis tüdruk käis sind otsimas. Nõudis sinu järele kindlasti isiklikult. Mis ta sinust tahtis?
KARL (*otsib rinnataskust kutselehe; tähtsalt*): Palun, ole hea.
EEVA MIILAS (*võtab kutselehe vastu*): Mis see on?
KARL (*endiselt*): Palun ... loe.
EEVA MIILAS (*loeb*): See siis tähendab, et ...? (*Ei lõpeta lauset.*)

KARL: See tähendab seda, et varsti lähen ka mina sõtta.
EEVA MIILAS (*vaikib hetk aega*): Kuidas siis nüüd ... nõnda?
PR. VÄRIHEIN: Mis? Sina ja ... sõtta?!
EEVA MIILAS (*kordab*): Jah ... kuidas ... kuidas siis nüüd ... nõnda?
KARL (*nooruslikult ulja üleolekuga*): Väga lihtne. Toodi vajalik korraldus. (*Naerab.*) Koondatakse lõpuhoobi andmiseks jõudu ja ... kõik.
LYDIA: Kuuled nüüd, ema ... ja kõik. Ilma temata on sõja lõpetamine küsitav ja ... kõik.
EEVA MIILAS (*jääb üksisilmi enda ette vahtima, ei lausu midagi*).
PR. VÄRIHEIN: Is-sand! Mihukesed püstihullud päevad! Sõtta! Sina, Karl? Tuleb kah minna ja ... ennast tappa lasta!
KARL (*suureliselt*): Seda ma, ristiema, ei kavatse. Parem juba tapan ise sakslasi.
PR. VÄRIHEIN (*tasakesi*): Nali naljaks, aga ... sul tuleb kaduda!
KARL: Kuidas — kaduda?
PR. VÄRIHEIN: Teadagi, kuidas. (*Sosinal.*) Nüüd's veel, kus sõja tagumine ots juba paistab. (*Hirmunult.*) See pole ju nali! Kõneldakse, et sakslased põmmutavat vastu nagu kuradid!
KARL (*vaatab häbelikult major Kuslapi poole*): Las aga ... põmmutavad!
PR. VÄRIHEIN (*vangutab pead*): Oleks veel, et ... täiskasvanud mees ja targa aruga. Poisike ... nagu sa oled! Ammuks see oli, kui ma sind veel põlvel kiigutasin. Ei oska palavast kohast kõrvale hoida ja ... saadki kuuli külge!
KARL (*rangelt*): Võitluse ajal ei hoita palavast kohast kõrvale ... Sihukest kohta just otsitakse!
PR. VÄRIHEIN (*pahaselt*): Ah, mis me nüüd ristipoeg! (*Justkui taipab midagi.*) Paistab, nagu kipuksid sa sinna ... lausa ise?
KARL: Täiesti õige, kipungi.
PR. VÄRIHEIN (*ootamatu vihahooga*): M-mis?! Kas sa loll oled või! Nagu meil, vanadel, oleks veel vähe muret südames ... (*Lööb energiliselt vastu tooli külgkorju.*) Jah, ära ole ... puupea. Ei lähe sa sinna kaklema ... eluilmaski. Mõistad, ristipoeg!
KARL (*suudab vaevu rahulikuks jääda*): Ma ei tea ... ristiema ... Aga need sõnad, mis sa praegu räägid, on küll ... väga imelikud.
PR. VÄRIHEIN: Pole need mu sõnad mitte midagi imelikud! Is-sand küll! Või tema läheb sõtta! Või tema hakkab kah poliitikat tegema! Kannata, kannata, ja las isa saab sellest kõigest kuulda! Teeb sulle sihukese peapesu, et ... (*Otsustavalt.*) Jah, see on kindel! Sina, poiss, ei näe sõjast mitte kibedat kiipsugi!
KARL (*on äkki väga rahulikuks ja üleolevaks muutunud; pilgutab major Kuslapile silma*): Aga, armas ristiema, see on ju kroonu käsk.
PR. VÄRIHEIN: Mingu nad seenele selle kroonu käsuga! (*Loetleb sõrmedel.*) Neljakümne esimesel oli kah kroonu käsk. Leidus aga küllalt ja küllalt sääraseid, kes ei läinud, ja ... oligi korras selle

kroonu käsuga. Sakslaste ajal tehti leegione, — kohtunik Lutvei ja direktor Jänes moogerdasid oma Elmarid aga selgi korral soojadesse pesakestesse ja asi vask! (*Tasakesi.*) Ja nii üks kui teine saatis oma poisid maale varjule ka nüüd, juba ligi kaks nädalat tagasi, ja ... ongi korras selle kroonu käsuga. (*Osutab lihtsameelse hoogsusega major Kuslapile.*) Küsi oma sõbralt. Kas tal oli seal kerge? Küllap ta on nii mitmelgi korral kahetsenud, et ta ... õigel ajal sellest supist eemale ei põgenenud.

KARL (*raputab pead*): Niisugust rumalust ma seltsimees majorilt muidugi küsima ei hakka, sest ma tean juba ette, mis ta vastab. Mis aga puutub minusse endasse, siis ... kohtunik Lutvei ja direktor Jänese Elmarite teele ma ei asu mitte iialgi. Virutan varsti seal Saksamaal nii enda nimel kui oma taadigi nimel vastu Berliini väravaid. Ja püüan neid maha murdes heaks teha ka kõik selle, millega taat on viltu läinud.

PR. VÄRIHEIN: Jeesuke ... ristipoeg! Oma isast ja — nõnda! Kuidas ta's sinu arvates on ... viltu läinud?

EEVA MIILAS: Jah, Karl, sa võiksid tõesti sõnu valida.

PR. VÄRIHEIN (*lausa lõkendades*): Mis sa mängid Kalevipoega, poisike! Kah ... kipub! Kah jookseb kutsakese kombel suurte penide pulmast osa saama! Või tema virutab vastu Berliini väravaid! Need Berliini väravad ei puutu meisse, nõndasamuti nagu ei puutunud meisse mõnede arvates Moskva väravad, kui va Hitler sinna kippus ... neid maha murdma. Häbi, häbi! (*Tõuseb; proua Miilasele.*) Rabanduse võib saada ... sihukest juttu kuuldes. Lähen alla ja ootan sind seal. Ptüih, millega inimene peab veel oma hinge ärritama! (*Upitab pea kuklasse ja liigub auväärse kõnnakuga toast välja.*)

EEVA MIILAS (*pikkamisi Karlile*): Ägetsesid asjata. Ristiema sai pahaseks.

KARL: Saagu! Ta mõte ja meel on liiga mustad, et neid taluda!

EEVA MIILAS: Kas sa siis ei mõista, et see on ju ... hirmus rumal.

KARL: Rumal! Muidugi rumal — tema poolt.

EEVA MIILAS (*vaatab major Kuslapile kõrvalt otsa*): Eriti veel ... kuna me pole ainult omavahel. Kuna meil on külaline. (*Paus.*) Paluksin teid selle ootamatu loo pärast väga ... väga vabandada.

MAJOR KUSLAP (*heatujuliselt muiates*): Ei, milleks? Need on ju probleemid, mis minu tähelepanekute kohaselt siin kodumaal pole just päris haruldased.

EEVA MIILAS: Jah, näete, me ei tea tõesti vahel, kuidas on õigem, kuidas on tulusam.

KARL (*pahuralt*): Mõned vahest tõesti ei tea! Mina tean aga küll.

EEVA MIILAS (*vaatab poega veidi aega pika pilguga; pöördub uuesti major Kuslapi poole*): Kas ma võiksin teilt midagi küsida ... päris otsekoheselt?

MAJOR KUSLAP: Palun, miks mitte.

EEVA MIILAS (*maha vaadates*): Mis teie sellest asjast arvate?

MAJOR KUSLAP: See tähendab — kas on õigus sellel vanaprouat või on õigus teie pojal?

EEVA MIILAS: Jah.
MAJOR KUSLAP: Teie kui muretsev ema ei näe ise enam küllalt selgesti, ei suuda mõtelda enam küllalt loogiliselt?
EEVA MIILAS: Jah... Sest pole ju tõesti kerge kujutleda, et... (*Ei lõpeta.*)
MAJOR KUSLAP (*väga tõsiselt*): Ei ole pisimatki kahtlust, et ainus ja õige otsus, mida võib kõnesolevas küsimuses langetada, on see, mille on langetanud teie poeg ja minu noor sõber. (*Vaikselt muiates.*) Ma olen täiesti veendunud, et te olete väga hea ema ja väga arukas naine... Aga sellelegi vaatamata puudub ainult üsna tilluke samm, et ka teie ise hakkaksite soovitama oma pojale astuda häbiteele, mis kindlasti määriks kogu tema tulevase elu. (*Paus.*) Oletame, et ta — tõesti nõnda talitades — jääb ellu ja kõigist õnnetustest puutumata. Oletame, et talle koguni andestatakse... tema häbistav kõrvalehoidmine oma mehekohustuste täitmisest... Ja ometi — sel ajal, kui teised temaealised võivad minna läbi maailma uhkelt sirgetena, pea kuklas, peab tema hiilima mööda varjulisi kohti, peab tema oma ninakese maas hoidma. Väejooksik! Äraandja! Argpüks, kes ei julgenud osa võtta maailma õnne kaitsmisest! Andestage mu otsekohesus — te olete väga lähedal suure roima sooritamisele!
EEVA MIILAS (*tasakesi*): Te siis arvate, et...?
KARL: Loomulikult arvab seltsimees major, et mul tuleb minna ja et ma... lähengi!
MAJOR KUSLAP (*naeratab otsekui hellalt*): Jah, seal on sul õigus, nõnda ma arvan. (*Proua Miilasele.*) Ja kui te kord oma bioloogilisest ematundest, oma paanilisest kaotusehirmust lahti saate, siis arvate ka teie samaviisi. (*Paus.*) Tänapäeval on olemas ainult kaks teed — tee ausate meeste sekka, mida mööda meie generatsioon sammub surematusse, ja tee häbi ning alanduse tühjadele väljadele, kus puuduvad künkad ja mäekingud, mille alla varjule pugeda, olgu siis enda eest, olgu siis nende eest, keda sa oled reetnud. Ja sinna viimasesse paika tahavad üksikud meist kiskuda kogu meie rahvast. (*Paus.*) Väliselt täiesti sarnased teod omavad erinevates olukordades — ärge seda unustage — hoopiski erinevat väärtust. Kui too keegi kohtunik Lutvei oma Elmari kõrvale toimetas saksa mobilisatsiooni eest, siis oli see puhtal kujul meie aitamine, seega tõe ja õiguse toetamine. Kui aga toosama kohtunik Lutvei saatis oma Elmari nüüd pakku ka meie mobilisatsiooni eest, siis on see puhtal kujul fašistide aitamine, seega tõe ja õigusega vastamisiminek.
KARL: Teiste sõnadega — nende aitamine, kes... kes... ehitasid enamiku Euroopast täis hävituskäitisi, nagu me nägime seda ka meie Klooga metsas.
EEVA MIILAS (*peaaegu hüsteeriliselt*): Jä-ta! Ma olen sulle kümneid kordi rääkinud — ära puuduta minu kuuldes neid hirmsaid asju!
MAJOR KUSLAP: Ometi on see ju nõnda, seal pole midagi parata. (*Veidi monotoonselt.*) Teate, proua Miilas, miks teil on nii valus

mõtelda oma poja sõttaminekust? Aga just sellepärast, et te ei taha maailma näha ega vaadata lahtiste silmadega; aga just sellepärast, et te ei taha taibata nende hiiglaslikkude sündmuste sisemist tähendust, nende hiiglaslikkude sündmuste, mis meie ümber toimuvad ning arenevad; et te ei taha neid sündmusi mõista kõige minimaalsemalgi määral; nende üle järele mõtelda, neid analüüsida ... kainelt ja objektiivselt, mitte millegi ees pilku kõrvale pööramata. (*Paus.*) Enam kui kolm aastat on inimkonda veristatud, muljutud, tema kallal toime pandud taevani kisendavaid jõledaid mõrtsukatöid. Ja ma ei kahtle silmapilgukski, et te olete kuulnud neid mõrtsukatöid mainitavat igal sammul. Jah, olete kuulnud. Kindlasti. Kuid olete seda kuuldes oma kõrvad lahti jätnud ka selleks, et see kuuldu võimalikult kiiremini teie teadvusest jälle välja lendaks ning unustusse vajuks. Olete seda kuuldes kuuldu ja oma analüüsiva ning järeldusi tegeva aju vahele langeda lasknud tiheda terasluugi, mis ei võimalda teil antud fakte mõista kogu nende olulises sisus, kogu nende asjalikus ja konkreetses tähenduses. Olete seda kuuldes hoidunud edasi mõtlemast, olete seda kuuldes hoidunud oma kujutlusvõime produktiivsest rakendamisest, nõnda et ei saanud tekkida tervikpilti loovat üldistust. Te olete kuulnud sadu ning tuhandeid kordi sääraseid termineid, nagu näiteks «juudiküsimuse lahendamine», «sõjavangide likvideerimine», «saksa natsioonile eluruumi rajamine idaaladel», «bolševistliku mõtlemisviisi karm väljajuurimine» jne., jne. Kuid te pole vaevunud mitte iialgi neid termineid lahti mõistatama, pilku heitma nende terminite sisusse, nende terminite taga nägema määratu suuri hävitamisettevõtteid — alastikooritud laipu linnatagustes kraavides, tehnika viimase sõna kohaselt ehitatud põletusahje, moodsaid laoruume kõrgetesse virnadesse seatud ja eeskujuliku täpsusega arvele võetud kottide ning pakkidega, mis sisaldavad naiste juukseid madratsivabrikute jaoks; miljoneid paare kingi-kingakesi, mis hingavad endast veel soojade lastejalakeste lõhna; väljamurtud kuldhambaid, mõrvatavailt riisutud ihupesu ... Ja kuna te pole vaevunud seda kõike nägema, mõistma ning lahti mõtestama, siis pole teie ette loomulikult hetkekski kerkinud kõiki neid jubedusi plaanitseva ja kordasaatva «uue eurooplase» lõust, selle marssiva, sõtkuva, hävitava, vägistava ning kogu maailma õnne vastu hambaid paljastava «uue eurooplase» lõust, nõnda nagu see on tõeliselt, nõnda nagu see ennast juba meie vanale heale maakerale küünilise avameelsusega tunda andis. (*Paus; süütab paberossi, suitsetab veidi aega vaikides.*) Kui teie poeg siin ennist ainult möödaminnes nimetas ss-hävituslaagrit Kloogal — miks te hakkasite korraga teda keelama ja hüüdsite «jäta, jäta!»? (*Laseb enda veidi kummargile, ootab vastust.*)

EEVA MIILAS (*ebakindlalt ja otsekui üha süveneva sihitu süütundega*): Sellepärast et ... mu närvid ... on liiga nõrgad nende julmuste ja jubeduste jaoks. (*Tõstab käed hetkeks silmade ette.*) Ma ei saa. Ma ei suuda!

MAJOR KUSLAP (*vaikse, peaaegu õrna häälega*): Aga ometi —

peaksite saama! Aga ometi ... peaksite suutma! (*Paus.*) Ja kui te seda tõesti saaksite ning suudaksite, siis ... uskuge mind ... viiksite te ise oma poja relvade juurde ja suruksite talle püssi pihku. (*Paus.*) Jah, selle asemel et oma südames võib-olla pooldada tolle sõnaka vanaproua soovitusi ja nõuandeid, saadaksite te tema kõige kiiremas korras kõige lähemasse mobilisatsioonipunkti ja annaksite talle lahinguteele kaasa oma armastava emaõnnistuse.

EEVA MIILAS (*pikkamisi, hajameelselt laupa silitades*): Jah ... võib olla ... võib olla ... (*Vaatab kõrvale, muigab nukralt.*) Jah, seda «uut eurooplast» olen ma vist juba näinud ... kuigi alles nüüd, hilinemisega. (*Paus; tõstab äkki pea.*) Vabandage mind ... kui vana te olete?

MAJOR KUSLAP: Kolmkümmend aastat.

EEVA MIILAS: Jah ... Ja relva kannate te juba sõja algusest peale?

MAJOR KUSLAP: Jah, nõnda see küll on.

EEVA MIILAS (*mõtlikult*): See tähendab — nüüd juba neljandat aastat?

MAJOR KUSLAP: Jah, nüüd juba neljandat aastat.

EEVA MIILAS: Ja kes te olite enne sõda?

MAJOR KUSLAP (*väikese viivitusega, otsekui peaks ta oma endise elu meeldetuletamiseks tublisti pingutama*): Enne sõda ...? Enne sõda olin ma ehitusinsener.

EEVA MIILAS (*kordab*): Ehitusinsener ...

MAJOR KUSLAP: Jah. Ja veel enne seda olin ma ühe väga vaese isa kiusu ja jonni täis poeg, kes ei tahtnud mitte kuidagi leppida sellega, mis see nõndanimetatud elu talle vabatahtlikult pakkuda kavatses. (*Muigab pisut; tõsineb jälle kohe.*)

EEVA MIILAS: Te olete vist kõiges selles uues täiesti kindel ja veendunud ... S e l l e s uues, mille vormi te praegu kannate ja mille eest te olete ... juba nii pikka aega võitlust pidanud.

MAJOR KUSLAP: Jah, selles olen ma küll täiesti kindel ja veendunud.

EEVA MIILAS: Kas juba ... maast-madalast?

MAJOR KUSLAP (*kortsutab kulmu*): Kas juba ... maast-madalast ...? (*Näib mõtlevat.*) Tuleb vist küll tunnistada, et ... kuni sõjani oli minu poolehoid nõukogude korrale peamiselt teoreetiline. Aga kõik, mis on veel ainult teoreetiline, ainult kainele mõistusele tuginev, on ju ühtlasi ka ... leige. Õieti armastada ja õieti vihata ei suuda inimene iialgi ilma konkreetse, kombatava kogemuseta, millest tulevad välja tõelised tunded. M i n d karastas nii üheks kui teiseks kahtlemata too hiiglalahing, millest minu hea saatus lükkas mu osa võtma. (*Naeratab, suitsetab jälle.*)

EEVA MIILAS (*pikkamisi*): Nii armastama kui ... vihkamagi?

MAJOR KUSLAP: Jah, nii armastama kui vihkamagi.

EEVA MIILAS: Armastama ... seda uut, seda praegust?

MAJOR KUSLAP: Jah, armastama kõike seda, mis läheb edasi, mis areneb, viib inimkonda lähemale tema õnnele ning heaolule ...

olgugi suurte kannatuste ja loobumiste hinnaga, olgugi ränga, ennastsalgava, tagasivaatamatu tööga, millest me oleme vahel kokku langemas ja millest paljud ning paljud meist ehk langevadki kokku.
EEVA MIILAS (*viivitades*): See tähendab — kõike seda, mida te nimetate sotsialismiks või ... kommunismiks?
MAJOR KUSLAP: Jah.
EEVA MIILAS: Ja vihkama õppisite te ...?
MAJOR KUSLAP: Vihkama õppisin ma seda kõnealust «*homo novus't*» ja tema taotlusi-püüdlusi, — seda halastamatut, kurja, kõige madalamaid kirgi süütavaid ja edendavaid vaiste äratavat monstrumit, kelle jälgi maailm on praegu täis nagu roiskuvaid katkumuhke. (*Kustutab läbipõlenud paberossi, vaatab kella.*) Oo, aeg on juba hiline, pean kahjuks selle huvitava vestluse pooleli jätma. (*Tõuseb.*) Kui te minu nõuannet veidigi arvestada tahaksite ja tõesti lahtiste silmadega ringi vaataksite, uskuge, teil poleks enam nii raske olla ... (*Kummardab.*) Nüüd aga lubage teile head õhtut soovida.
EEVA MIILAS (*tasakesi*): Teile samuti, seltsimees major. Ja ... tänan teid südamest.
MAJOR KUSLAP (*naerab kuidagi sõbralikult-koduselt*): Mille eest, proua Miilas? Muuseas — kui ma järgmine kord teid tülitama tulen, röövin ma teilt ära ... teie perenaise. On tund saabunud jälle kindlamale pesakohale mõtelda. (*Jätab kättpidi jumalaga ka Lydia ja Karli, kes on seni vaikides pealt kuulanud.*)
EEVA MIILAS (*kerge piinlikkusetundega*): Jah ... ja meie — kujutage ette — ei tulnud mõttelegi, et meie heal Annal on niisugune poeg ...
MAJOR KUSLAP (*valmistub lahkuma*): Niisugune poeg, kes pole saanud mahti täita tema vastu oma algelisemaidki kohustusi juba enam kui kolme aasta jooksul. Kes on temalt seni ainult võtnud, mitte midagi vastu andmata. Noh, pole viga, katsugem muudkui seniseid puudusi parandama hakata. (*Võtab varnast sineli, tõmbab selle selga; teeb üldise kummarduse.*) Veel kord — head õhtut!
EEVA MIILAS (*saadab külalise ukseni*): Jah, head õhtut!
MAJOR KUSLAP (*ära*).
LYDIA (*astub pikkamisi akna alla, vaatab üksisilmi aias valitsevasse kuuvlagusse*).
KARL (*istub diivanile ja näib midagi endamisi mõtlevat*).
EEVA MIILAS (*tasakesi*): Lydia ...
LYDIA: Jah, ema.
EEVA MIILAS (*ootab; veelgi vaiksemalt, kuna Lydia siiski ringi ei vaata*): Lydia ... tütreke ...
LYDIA (*viipab vargsi; laseb käe uuesti langeda, otsekui püüdes seda liigutust varjata*): Jah, ema ...
EEVA MIILAS (*astub ta juurde*): Kas sa lehvitasid ... sellele, kes siit praegu läks?

LYDIA. (*pöördub, vaatab häbelikult maha*): Jah... (*Surub enda äkki õnnelikuna vastu ema külge.*)
EEVA MIILAS (võtab Lydia õlgade ümbert kinni): Hea... küll... Hea küll... (*Vaatab Karli poole, kes on uuesti püsti tõusnud, jälle silmitsedes oma mobilisatsioonikutset.*) Jah, hea küll... hea küll...

NELJAS VAATUS

KAHEKSAS PILT

Lavaseadeldis nagu esimeses vaatuses. Aeg — pühapäeva õhtupoolik.
Prof. Miilas ja kirjanik Lillak istuvad sohvalaua juures ja mängivad malet. Ralf vaatab seda ajaviiteks pealt — ta on rahutu, nagu ootab midagi, tõuseb aeg-ajalt, käib edasi-tagasi, peatub rõdu-ukse juures, et selle kaudu välja vaadata, istub klaveri taha, mängib juhuslikke motiivikesi, käib jälle edasi-tagasi. Dr. Miilas — veidi klounilik nagu alati — laob nurgalauakese juures kaarte välja ehitusmeister Väriheinale, kes on nagu veelgi vanemaks ning stupiidsemaks jäänud.

DR. MIILAS (*sujuva häälega, nagu lauldes*): Oojaa, oojaa, härra Värihein. See on ehk isegi uskumatu, aga ometi on see tõsi. (*Koputab sõrmeotstega vastu kaardipakki.*) Jaa-jaa-jaa-jaa, see on täiesti tõsi. (*Dotseerivalt.*) Te mõtlete nüüd ühele kaardile, palun.
EHITUSM. VÄRIHEIN (*lapsikult*): Täiesti ükskõik, missugusele?
DR. MIILAS: Täi-es-ti ükskõik, missugusele.
EHITUSM. VÄRIHEIN: Kas või näituseks... ärtu emandale?
DR. MIILAS: Kas või näiteks ärtu emandale! (*Jätkab.*) Ja mina hakkan seda kaarti otsima. Enne veel, kui möödub viis minutit, asetan ma tema teie ette... ühegi eksimiseta... selili...
EHITUSM. VÄRIHEIN: He-he-he-hee... Ühegi eksimiseta...? Selili?
DR. MIILAS: Ü-he-gi eksimiseta! Selili!
EHITUSM. VÄRIHEIN: Ei usu, ei usu! (*Raputab pead, naerab kihistades.*)
DR. MIILAS: Ei usu? Teeme proovi ja te saate uskuma!
EHITUSM. VÄRIHEIN: Pole võimalik, doktor, pole võimalik. Üleloomulikkude asjade aeg on möödas... möödas... möödas... (*Jätkab naermist.*)
DR. MIILAS (*salapäraselt*): Teatud mõttes on teil õigus. Möödas. Aga müstilised jõud, maestro, müstilised jõud? Salapärased jõud?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Jaa-jaa... müstilised jõud... salapärased jõud...!
DR. MIILAS: Mina isiklikult, vabandage, olen teie luulegeeniuse austaja just nende salapäraste jõudude tõttu, mis igas teie värsis

avaldamist leiavad! (*Kummardub laua kohale.*) See Nimetu... see Tundmatu... keda te nii imeilusasti... nimetate ja tunnetate! (*Ajab enda jälle sirgu.*) Niisiis — kas proovime?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Hea küll, proovime...
DR. MIILAS (*koomilise ametlikkusega*): Nõnda. Palun, mõtelge ühele kaardile.
EHITUSM. VÄRIHEIN: Ja täiesti ükskõik, missugusele?
DR. MIILAS: Jah, täiesti ükskõik, missugusele. Kas või tõesti... ärtu emandale.
EHITUSM. VÄRIHEIN: Olengi... juba mõtelnud.
DR. MIILAS (*asetab kaardipaki lauale*): Tõstke, Solness!
EHITUSM. VÄRIHEIN: Hehehee, Solness! Ongi juba tõstetud...
DR. MIILAS: Tänan. Ja nüüd algame. (*Seletab.*) Näete, ma jagan kõik kaardid nelja hunnikusse. Teie mure olgu jälgida, missugusesse hunnikusse teie poolt mõeldud leht langeb. Alles siis, kui kogu partii on ilusasti ära jaotatud, näitate mulle, kuhu. Nii, valmis. (*Vaatab ehitusmeister Väriheinale küsivalt otsa.*) Noh, kuhu ta läks?
EHITUSM. VÄRIHEIN (*näitab*): Siia.
DR. MIILAS: Tubli. (*Korjab kaardid jälle kokku.*)
KIRJANIK LILLAK (*prof. Miilasele*): Hoiatan, sõber, varsti hakkan raiuma. Šahh!
PROF. MIILAS: Pagana päralt, kust sa siia sattusid?
KIRJANIK LILLAK: Ikka vaikselt ja vargsi, nagu see peab olema.
PROF. MIILAS: Ai, ai... hooletu olin, ja ühekülgne... (*Süvenevad jälle mängu.*)
DR. MIILAS: Nüüd laon ma teist korda. Vaadake teraselt. (*Paus.*) Noh?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Siia.
DR. MIILAS: Tubli. Ja nüüd laon ma kolmat korda. Tähelepanu... tähelepanu... Kuhu läks?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Sellesse... siia.
DR. MIILAS: Sellesse... Mhmmh... (*Sirvib mõtlikult kaarte.*) Palun — siin ta on. Mitte ärtu emand, vaid risti emand — te kavaldaja. Tabasin naela pihta, eks ole?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Õi-ge! Risti emand jah. (*Naerab.*) Veider, veider.
DR. MIILAS: Oojah, kaartides väljendab ennast nii mõnigi kummaline nähtus, millest me oma kaine mõistusega mitte kuidagi jagu ei saa.
RALF (*astub jälle klaveri juurde ja mängib veidi*).
DR. MIILAS (*Ralfile*): Midagi tõsisemat meile vanadele, midagi tõsisemat.
RALF (*vaatab ebamääraselt naeratades üle õla*): Teie käsu peale, armas nõbu. (*Algab uut lugu; lõpetab varsti.*) Noh? (*Tõuseb.*)
DR. MIILAS (*tähelepanelikult Ralfile otsa vaadates*): Kena! See oli juba hoopis midagi muud kui mingisugune kergemeelne tiri-liri. (*Väriheina poole.*) Teile, maestro Solness, — vabandage — meeldib vist ainuüksi tõsine ning sügav muusika?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Hehehee, Solness! Tõsine ja sügav... Jah. Hehehee!
DR. MIILAS (*noogutab*): Tõsine ja sügav, nagu teie endagi loojahing. (*Mängib kaardipartiiga.*) Muide, kas te sooviksite, et ma näitaksin teile nüüd ka teie isiklikku elu... läbi seletamatute imepeeglite?
EHITUSM. VÄRIHEIN: See tähendab...?
DR. MIILAS: See tähendab, et ma võiksin teile silmapilguks avada luugikese nii teie minevikku kui ka tulevikku.
EHITUSM. VÄRIHEIN (*vaatab häbelikult ringi*): Kas te siis suudaksite ka midagi... niisugust?
DR. MIILAS: Suudaksin... meie Suure Tundmatu abiga.
PROF. MIILAS (*hoogsalt*): Ahaa, sinu rünnak jooksis liiva. Sahh... ja tuld ka lipule!
KIRJANIK LILLAK: Oo, häda, häda... kahvel!
PROF. MIILAS: Anna alla! Ma hoiatan sind — anna alla!
KIRJANIK LILLAK: Ei. Jätkan võitlust kas või ilma auväärse kuningakaasata.
RALF (*käib jälle sihitult edasi-tagasi, läheb rõdu-ukse juurde, vahib välja*).
DR. MIILAS: Te olete ärtu verd, eks ole?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Ärtu verd? He-hehee. (*Tõstab õlad kõrgele.*)
DR. MIILAS: Või mitte?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Teate, härra doktor, kui ma veel noor olin, olid minu juuksed sinakasmustad ja kõvad nagu... täkulakk.
DR. MIILAS: Ohoh, nagu täkulakk!
EHITUSM. VÄRIHEIN: Uskuge... uskuge...!
DR. MIILAS: Niisiis... olge valmis tõde vastu võtma. (*Laseb enda kummargile laua kohale, laob kaarte, jälgib samal ajal kulmude varjust Ralfi.*) N-nõnda... (*Äkki helistatakse.*)
ANNA (*läheb kärmesti läbi saali pahemale.*)
PR. VÄRIHEIN (*tuleb suure hooga pahemalt*): Ter-vist! (*Läheb maletajate juurde, kes on juba viisakalt püsti tõusnud.*) Härra professor...!
PROF. MIILAS: Armuline proua! (*Suudleb talle ulatatud kätt.*)
PR. VÄRIHEIN (*lööb kirjanik Lillakut naljatades vastu rannet*): Oo, teie! Seda ma arvasingi, kui te ühes minu papikesega ära kadusite. (*Tuiskab edasi Ralfi juurde; peatub silmapilguks, paneb käed kõhul risti, laseb pea viltu.*) Is-sand... Ralf! Sa ei vanane vist üldse! Sa oled nagu... igavene. Nagu see muinasjutuline olevus, kes ennast iga päev jälle uuesti noort ja värsket verd täis imeb. Haa, ha, ha. Pakatad ju lausa, pakatad ju lausa. Kas oled juba kah ametis?
RALF (*sunnitud lahkusega*): Oojah, muidugi, armuline proua.
PR. VÄRIHEIN (*kavalalt*): Nalja saad vist nii palju kui süda soovib...? Üks silmapilk — ma pean oma mehele mõne manitsussõna ütlema, — ma tahaksin tingimata, tin-gi-ma-ta sinuga pisut vestelda.

RALF (*irooniaga, mis tundub vaenulikkusena*): Ootan kannatamatusega, armuline proua.
PR. VÄRIHEIN (*astub ehitusmeister Väriheina ja dr. Miilase juurde*): Oo, härra doktor!
DR. MIILAS (*suudleb kätt*): Tervist, armuline proua.
PR. VÄRIHEIN: Is-sand, ka teie olete ju nagu õun vastu päikest! (*Ähvardab sõrmega.*) Võrukael . . . võrukael! (*Mehele, kes on endagi galantselt püsti upitanud, ehkki ta istuks meelsamini edasi oma pehmes tugitoolis.*) Ah sina mul, papi! Ülekäte lähed! Kuidas mu süda valutas sees . . . ja kloppis. Tead ju isegi, mihukesed kahtlased ajad ja mihukesed kahtlased inimesed. (*Istub vabasse tugitooli, lõõtsutab.*) Uuh, päris higiseks läksin! (*Hüüab maletajate poole.*) Vabandage, professor, teie abikaasat polegi vist kodus?
PROF. MIILAS: Jah, käesoleval silmapilgul ei ole. (*Pöörab pead, vaatab ukse poole.*) Aga . . . sealt vist tullaksegi.
EEVA MIILAS (*astub pahemalt tuppa; major Kuslapile, kes talle järgneb*): Palun, seltsimees major.
MAJOR KUSLAP: Tänan teid. Vabandust — teil on ju külalised.
EEVA MIILAS: Pole midagi — olete vist kõigiga aja jooksul siin juba kokku puutunud.
MAJOR KUSLAP (*naeratades*): Seda vist küll. (*Teretab kõiki kordamööda.*)
PR. VÄRIHEIN: Oo, härra . . . seltsimees . . . major. Jah, meie olemegi tuttavad. Kujutage ette, mulle on juba ammugi räägitud, nagu oleks punases väes tõesti ka eesti mehi . . . Muide — kõneldi ikka, et seda ei olevat. Ja neile, kes meie keelt oskavad, olevat see ainult pähe tuubitud. Juba eelmine kord tahtsin teilt küsida, aga unustasin. (*Laseb pea jälle viltu, paneb käed jälle kõhul risti.*) Issand, jah — eestlane mis eestlane. (*Pöördub samas Eeva Miilase juurde.*) Armas, kas see on tõesti tõsi, et Lydia sõitvat jälle Tartusse?
EEVA MIILAS: Jah, seda küll. (*Major Kuslapile.*) Istuge, palun.
PR. VÄRIHEIN: Julgete teda's nii üksinda sihukesel ajal endast eemale saata . . . seda lihtsameelset lapsukest, kes . . .
EEVA MIILAS: Julgen küll, miks mitte.
PR. VÄRIHEIN: Pealegi ollakse ju kindel, et peale poliitika ei õpetata neile seal ülikoolis enam ei a-d ega o-d.
EEVA MIILAS (*naeratab*): Ooh, küllap ehk õpetatakse.
PR. VÄRIHEIN: Jah . . . kõneldakse aga tõesti veidraid lugusid . . . Millal ta's läheb?
EEVA MIILAS: Läkski juba. Tulime just seltsimees majoriga teda saatmast.
PR. VÄRIHEIN: Aa-a . . . seltsimees majoriga . . . (*Paus.*) Karl sattus sinul juba varem vildakule teele. Nüüd siis . . . ka Lydia veel lihvitakse sul seal ümber.
DR. MIILAS (*major Kuslapile*): Seltsimees major, ühinege, palun, meie seltskonnaga. Need malemeistrid on ju seal nii hirmus kibedasti ametis, et vaevalt leiavad nad teie jaoks vaba ajakest. Meie siin, mina ja maestro Solness, tegeleme vejdi kergemate asjadega.

MAJOR KUSLAP: Tänan. *(Tõmbab endale tooli, istub.)*
RALF *(kõnnib vaikides tiiru läbi toa, püüab tabada Eeva Miilase pilku.)*
EEVA MIILAS *(istub pr. Väriheina kõrvale)*: Kas te tulite juba ammu? *(Hoidub vaatamast Ralfi poole.)*
PR. VÄRIHEIN *(hajameelselt, kuna ta näib midagi unustanud olevat)*: Ei, paike... Papi küll, papi küll...
EEVA MIILAS: Ilm kipub tuisule...
PR. VÄRIHEIN *(endiselt)*: Jah... kipub küll... *(Elavneb äkki; Ralfile.)* Ah jaa, mõtlesin ja mõtlesin, et mis asja ma olen küll unustanud. Pidin ju sinuga ivake kurameerima, Ralf. Nii et... sinagi's teenid juba... meie uusi valitsejaid.
RALF: Teenin, armuline proua.
PR. VÄRIHEIN *(naerab äkki heledalt)*: Hihihi-is-sand küll, kuidas see kõik pidavat praegu nende juures olema ja... välja nägema! See teenimine ja ametite stiil... hihihi... Lihtsalt lõhki pidin enda naerma, kui advokaadiproua Liiv eile meil käis ja jutustas. Härra Liiv ju kah... võttis vastu mingisuguse apoliitilise ja erapooletu kohakese. Ja tema siis vahel ikka kodus kõnelevat. Juba see seltsimeeste välimus... hihihii! Direktoriks selles käitises, kus härra Liiv praegu raamatupidajat mängib, olevat keegi hiljutine tööline. Laiutab ennast muidugi endise peremehe kabinetis. Endal aga... pole kraedki kaelas. Käed... nagu talvad. Paksu nahaga ja tahmased. Allakirjutamisega saab vaevalt hakkama. Vaata-vaata, et sulepea sihukeste käppade vahel pooleks ei murdu... hihihihii! S-säärikud... Mingisugused rohelised soldati kalifeed... Ja n-naised, sa mu meiekene! Ei mingisuguseid kombeid ega midagi. Direktori sekretär — kah vist omaaegne vabrikuplika — tõmbab plotskit... Vateeritud jopp ripub akna konksu otsas... *(Sosinal.)* Aga küüned... küüned... endal... värvitud! Hihi-hi-is-sand küll! *(Vaatab ringi, jälgib oma sõnade mõju; märkab äkki piinlikku vaikust, mis on tuppa tekkinud; taipab, vahib peaaegu kangeks kohkudes major Kuslapile otsa.)* Tae-vas hoidku!
MAJOR KUSLAP *(naeratades)*: Kas ehk minu juuresolek kipub teid segama?
PR. VÄRIHEIN *(lehvitab taskurätiga tuult, silmad ikka pärani)*: Us-us-uskuge... teate... mina...
MAJOR KUSLAP *(jätkab naeratamist)*: Miks mitte, usun küll. Seda enam, et teie poolt esitatavad faktid on ju vägagi kaaluvas osas paikapidavad. *(Seletab.)* Endine tööline käitise direktoriks — tükkis oma tähelepanuväärselt suurte kätega ja säärsaabastega — see on meie juures harilik. *(Süütab paberossi, kustutab aeglaselt puhudes tiku.)* Ja mis seal's salata — ka head lastetuba pole meie omadest paljudelgi. Sest polnud ju aega, näete. On tulnud ikka ehitada vabrikuid, masinaid, on tulnud kokku monteerida tanke ja valada kahureid, kuulipildujaid. *(Paus.)* Mõni aasta tagasi tuli paljudele sellistele tänapäeval õilsate kommete vastu eksijatele kuskil freesmasina või tööpingi juures pakk-kast jalge alla torgata, et poisi või plika-

kese nina vajalikult kõrgele ulatuks. Aga küllap me kord ka selle ülitähtsa asjaga hakkama saame... küllap saame, küllap saame... See tähendab — viisaka käitumisega. Ja teenime ehk viimaks ära t e i e g i heatahtliku kiituse.

KIRJANIK LILLAK *(naeratab lõbusalt)*: Õigeid sõnu kõnelete, seltsimees major. Šahh!

PR. VÄRIHEIN *(pühib higi)*: Uskuge... uskuge... ma...

MAJOR KUSLAP: Pole viga, armuline proua.

PR. VÄRIHEIN *(lapsikult)*: Seda proua Liivi küll... oma igavese klatšiga! Ja oli mul tarvis seda rumalust kohe edasi kanda! Mine selle lõuapuu pärast veel vangigi. *(Naerdakse.)*

MAJOR KUSLAP *(heatujuliselt)*: Ooh, seda nüüd küll ei juhtu.

PROF. MIILAS: Ahaa, matt!

KIRJANIK LILLAK: Pagan, jah — õige mis õige. *(Lükkab vigurid kokku.)* Alistun. *(Vaatab üles; muheleb.)* Nõnda et teil siis, proua Värihein, juhtus üks väike sissekukkumine...?

PR. VÄRIHEIN: Jah, kujutage ette. Narrike... nagu ma olen. Is-sand küll! *(Tahab seletama hakata.)* Proua Liiv nimelt...

KIRJANIK LILLAK: Proua Liiv jutustas teile, kuidas meie elu on viimasel ajal hirmsasti maha käinud? Kuidas viisakus ja kombed jätavad soovida? Kuidas igal sammul midagi just nagu ei klapiks enam? Kuidas sakslaste säärikud läikisid peeglina, punaarmeelastel on aga need pahatihti tolmused...?

PR. VÄRIHEIN: No-jah! Just! Täpipealt niiviisi... see häbematu inimene mulle vatraski!

PROF. MIILAS *(kõhatab kiusaka rangusega)*: Ei, mis siis, ka niisuguseid asju tuleb näha! Ka niisuguseid asju tuleb arvestada! Olgugi see meie insenerile raske ja valus kuulda. Elu koosneb pisiasjadest... pisiasjadest...

MAJOR KUSLAP: Ei, seltsimees professor, see ei ole mulle põrmugi raske ega valus kuulda. Kui me suutsime toime saada selle kurja laviiniga, mis meile kogu oma hooga kaela vajus, siis saame me varem või hiljem toime ka nende välisilme iludusvigadega, mille pärast meid nn. apoliitilises seltskonnas nii kibedasti arvustatakse... kaugeltki mitte apoliitiliste eesmärkidega.

KIRJANIK LILLAK: Kui Prantsuse revolutsiooni ajal oleks tagasi kohkutud kolmanda seisuse eksimuste pärast etiketi vastu — aristokraadid olid selles suhtes kindlasti hoopis kõrgemal tasemel —, siis omaks meie ajalugu praegu küll hoopis teist nägu kui see tegelikult on.

MAJOR KUSLAP: Õige. Suuri murranguid pole maailmas läbi viinud veel kunagi mehed triibulistes siidpidžaamades ja kõvakübarais.

KIRJANIK LILLAK *(tõuseb, patsutab prof. Miilasele õlale)*: Mina, vana sõber, olen katsunud viimasel ajal oma ajusid liigutada, ja sedasama soovitan ma ka sulle. Vaevalt paar kuukest tagasi tundus mulle, et mul pole enam mitte millestki kirjutada. Nüüd aga... mõtlen ma juba hoopiski teisiti.

RALF *(käib nobedal sammul seinast seina)*.

DR. MIILAS *(piilub jälle kõõrdi Ralfi poole)*: *A propos*, seltsimehed, — meie armsa majori piltlik märkus jalgade alla asetatavast pakk-kastist oli tõesti klassikaline.
EHITUSM. VÄRIHEIN *(mõttetult)*: Õudsed päevad... Õudsed ja jubedad päevad...
MAJOR KUSLAP *(Väriheinale)*: Kindlasti. Aga — seltsimees ehitusmeister — kas ka mitte suured päevad?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Suured... päevad...!
KIRJANIK LILLAK: Jah, see on tõsi, — ka suured päevad. Ja häda neile, kes ei näe läbi tolmukübemete graniitseina. *(Paus.)* Ja missugused vastuoludki igal sammul... Ei ole harulduseks juhtumid, kus isa võitleb ühel pool barrikaade, poeg teisel pool... Üks vend siinses leeris, teine teises leeris...
MAJOR KUSLAP: Muidugi — pole kahtlust, et esineb ka selliseid vastuolusid. *(Paus.)* Aga see pole meie ajajärgule siiski mitte tüüpiline.
PROF. MIILAS: Mis te räägite, insener. See on meie ajajärgule just tüüpiline.
MAJOR KUSLAP *(raputab pead)*: Ei, siiski mitte.
PROF. MIILAS *(kortsutab haavunult kulme)*: Ja mis on siis teie arvates meie ajajärgule tüüpiline?
MAJOR KUSLAP *(vaatab veidi aega põlvedele ristatud sõrmi; pikkamisi)*: Mis on meie ajajärgule tüüpiline...? Koonduslaagri sajandil päevadel puutusin ma kokku rühmakese vene poistega, kellest kõige vanem oli kuueteistkümne aastane. Nad olid pärit kuskilt Ukraina linnakesest. Kui sakslased nende kodukoha vallutasid ja seal on «uut korda» rajama hakkasid, astusid nad omavahel kokku... need veel verisulis linnupojakesed... astusid omavahel kokku ja otsustasid alustada võitlust oma kodumaa vaenlase vastu. Nad tegid kaaskodanikkude keskel kihutustööd... Nad aitasid põgenenud sõjavangidel leida teed tagasi seltsimeeste juurde... Nad korraldasid kallaletunge fašistide moonavooridele... Ja siis juhtus neile suur õnnetus — tuisupead, nagu nad olid, langesid nad sakslaste poolt ülesseatud lõksu. Kuus poissi ja kaks tüdrukut tabati teolt, suurem osa ülejäänutest vangistati kahtlusaluseina. Neid esimesi, neid teolt-tabatuid, piinati metsikult — peksti, kõrvetati söetulel... ja mõisteti poomissurma. Kui neid hukati, viidi need, keda ainult kahtlustati ja kes ei tunnistanud midagi üles ka kõige suuremate kannatuste kiuste, seda hukkamist vaatama. Ja... mis te arvate... kuidas need õnnetud lapsed end ülal pidasid? *(Paus.)* Nad seisid vaevalt kümne sammu kaugusel oma parimatest sõpradest, nägid neid ükshaaval võllasse tõmmatavat... nägid nende viimseid surmaeelseid kõverdusi... nende paljaks kistud liigeste krampi-tõmbumist... Ja nad ei liigutanud ühtegi näomusklit, — nad ei reetnud end ka sel korral millegagi. *(Vaikus.)* Ka laagris koheldi neid nn. erirežiimi alusel. Kõik nad hukkusid. Viieteistkümneaastased poisikesed ja tütarlapsed, — kuid ometi suurimad kangelased, keda maailm on kunagi oma pinnal kandnud. *(Muigab*

nukralt.) Peenelt nina nuusata nad ehk tõesti ei osanud... Aga — surra nad oskasid. *(Paus; prof. Miilasele.)* Vaadake, seltsimees professor, n e e d noored inimesehakatused on meie ajajärgule tüüpilised!
PR. VÄRIHEIN: Is-sand! *(Ei tea nähtavasti, mida lisada.)*
RALF *(on kuulanud major Kuslapit kogu aeg mingisuguse erilise tähelepanuga; vahetab dr. Miilasega pilke).*
PROF. MIILAS: Ti-jah...
EHITUSM. VÄRIHEIN: Hirmus aeg... Õudne ja jube aeg...
KIRJANIK LILLAK *(pikkamisi)*: Jah. Ja suur aeg.
DR. MIILAS *(laskub küünarnukke edasi nihutades rinnuli laialipaisatud kaartide kohale)*: Nii et... te olete siis isegi saksa kooduslaagris viibinud?
MAJOR KUSLAP *(vaatab küsija poole)*: Jah, olen ka seda elu proovinud.
DR. MIILAS *(kuidagi leebelt)*: Oli vist ränk ja raske küll?
MAJOR KUSLAP *(kitsilt)*: Pead seal arusaadavalt ei paitatud.
DR. MIILAS *(naerab)*: Ai, ai, ai, ai, teid küll, major, isegi niisuguste asjade kulul teete te veel nalja! *(Tõsineb.)* Üldine surevuseprotsent... oli kah suur?
MAJOR KUSLAP: Keegi ametivend Valgevenest — juudi soost elektriala-insener — teadis kinnitada, et paari aasta jooksul olevat sealt läbi käinud enam kui sada tuhat inimest.
DR. MIILAS: Ai, ai, ai, ai. *(Ralfile.)* Kas sa kuuled — enam kui sada tuhat.
PR. VÄRIHEIN: Is-sand... kui hirmus!
EHITUSM. VÄRIHEIN *(monotoonselt)*: Õudsed ajad... Õudsed ja jubedad ajad...
DR. MIILAS *(jätkab küsitlemist)*: Aga teie pääsesite siiski elusalt?
MAJOR KUSLAP: Jah, juhtus.
DR. MIILAS: Süü polnud — tähendab — küllalt suur?
MAJOR KUSLAP: See oli kõrvaline asi. Härrad suguvennad uskusid, et ma olen mõne aja jooksul kasuga rakendatav ka... mitte midagi maksva tööjõuna... kuni ma ise välja kärvaksin. Minu füüsiline vastupanu oli veel erakordselt suur, nõnda nagu ei jätnud midagi soovida ka minu... kindel tahe sellest põrgust välja pääseda.
DR. MIILAS *(vaevumärgatavalt nõksatades)*: Härrad suguvennad? Miks te ütlete — härrad suguvennad? Kas te olete siis... saksa päritoluga?
MAJOR KUSLAP *(raputab pead)*: Ei. Aga tuli välja, et minu sealse saatuse peoshoidjad olid eestlased.
DR. MIILAS *(tasakesi)*: Oo! See tähendab, et...
MAJOR KUSLAP: Jah, see tähendab, et meiegi seas leidus sääraseid. *(Süütab uue paberossi.)*
DR. MIILAS *(vangutab pead)*: Ai, ai, ai, no mis te ütlete, no mis te ütlete!
KIRJANIK LILLAK: Kas te neid lurjuseid juhuslikult ka ära ei tundnud?

MAJOR KUSLAP *(viivitades)*: Ei.
DR. MIILAS: Umbes ... kuidas nad ka välja nägid?
MAJOR KUSLAP *(kehitab õlgu)*: Munder teeb inimesed teatud mõttes sarnaseks.
DR. MIILAS: Ai, ai, ai, ai ... Aga kui oletada, et te nende tegelastega nüüd järsku kokku satuksite ... nende suguvendadega. Kas te n ü ü d tunneksite nad ära?
MAJOR KUSLAP: Raske ütelda. *(Paus.)* Usun siiski, et tunneksin. *(Paus.)*
RALF *(läheb klaveri juurde, lööb sõrmeotsaga paar korda vastu klahve)*: Palju neid suguvendi's seal oli kah?
MAJOR KUSLAP: Kaks.
DR. MIILAS: Ai, ai, ai, ai. No mis te kõnelete ... no mis te kõnelete! *(Vaatab nagu imestades ringi.)*
PROF. MIILAS *(on kuulanud teiste vestlust hajameelselt enda ette vahtides; muutub järsku kavalailmeliseks; tõuseb, läheb raamatukapi juurde; võtab sealt ettevaatlikult kristallkarahvini veiniga ja kandiku klaasidega; veidi pateetiliselt)*: Armsad külalised, lubage, et ma teid nüüd pisut üllatan. *(Kõik vaatavad tema poole.)*
PR. VÄRIHEIN: Aga ... härra professor!
EEVA MIILAS *(läheb mehele abiks)*: Oota, palun. *(Täidab klaasid.)* Kuidas on, kas pean ehk ringi kandma?
KIRJANIK LILLAK: Pole vaja, pole vaja. Sõime juurde jõuab kõndida ka kõige laisem eesel. *(Astub esimesena laua äärde.)* Selle üllatuse põhjus?
PROF. MIILAS *(nagu pisut häbelikult, samal ajal kindlasti ka pisut edevalt)*: Vaadake, sõbrad, minul on mu töös mõnesugust edu olnud. *(Värihein, major Kuslap, dr. Miilas, Ralf ja pr. Värihein tulevad laua ümber kokku, igaüks võtab endale klaasi.)* Jah, mul on minu töös mõnesugust edu olnud.
PR. VÄRIHEIN: Härra professori töö ja edu terviseks!
PROF. MIILAS *(on selle segamise pärast pahaseks muutumas)*: Tänan!
KIRJANIK LILLAK: See on vist ühenduses vanahärra Homerosega?
PROF. MIILAS: Jah. *(Naeratab lapsikult.)* Asi on nimelt säärane, et ma ... lõpetasin möödunud ööl «Odüsseia» esimese laulu tõlkimise. Usun, et te võite mulle sel puhul tõesti õnne soovida.
KÕIK LÄBISEGI: Õnnitleme ... Õnnitleme ... Soovime südamest edu ka edaspidiseks ... Õnnitleme ... Õnnitleme! *(Juuakse.)*
DR. MIILAS *(ajab enda kikivarvule, suudleb onu põsele)*: Vabandage, et ma ei suuda oma lihtsameelsuses mitte kuidagi teisiti oma siiraid tundeid väljendada. Ai, ai, ai, ai, milline uudis, milline uudis!
PR. VÄRIHEIN: Is-sand küll!
PROF. MIILAS *(manab jälle näole kavala ilme)*: Ja nüüd, kus see esimene suur jaamavahe on maha käidud, avaldan ma teile veel teisegi saladuse. *(Pikkamisi.)* Seda tööd teen ma juba neljandat aastat, sõbrad! Juba neljandat aastat ... *(Üldine üllatusesumin.)* Jah, ma alustasin kõnesolevat ettevõtet juba neljakümne esimese aasta keva-

del, mil ma enda ülikoolitööst kõrvale tõmbasin. See oli ju minu ammune unistus. Aga kuigi ma tegin väga põhjalikke ettevalmistusi, ei olnud ma siiski veel päris kindel, kas mul jätkub oma julge ürituse läbiviimiseks ka küllaldaselt jõudu. Ja sellepärast ma... vaikisin. Nüüd on õige tee käes, nüüd pole seda enam tarvis. *(Deklameeriva tooniga.)* Minu tsitadell, minu tsitadell! *(Veelgi paisuva paatosega.)* Ka teie, minu kallid sõbrad, olete mul aidanud teda ehitada ja püha ning puutumatu hoida. Tänu teile, tänu teile! Ja aidake mind selles ka edaspidi... ka edaspidi. *(Joob; kõik järgnevad tema eeskujule.)*

MAJOR KUSLAP *(tasakesi, ikka oma vaevumärgatavat naeratust naeratades)*: Ja te olete veendunud, et välisel elul ei õnnestunud tõesti läbi teie krunti ümbritseva tara sisse imbuda?

PROF. MIILAS: Jah, jumal tänatud, nõnda see oli.

MAJOR KUSLAP: Ja tulevikus... te loodate sama?

PROF. MIILAS: Teen kõik, et see nõnda jääks.

KIRJANIK LILLAK *(tõstab pooleni tühjendatud klaasi vastu valgust, silmitseb seda teraselt)*: Kardan, et mitte kauaks enam.

MAJOR KUSLAP: Jah, mitte kauaks. Seda arvan ka mina.

PROF. MIILAS: Miks?

KIRJANIK LILLAK: On selliseid ajamärke.

DR. MIILAS: Mina isiklikult loodan, et saatus minu austatud onule vastu tuleb ja teda siiski ka edaspidi säästab... kõigest liiga maisest ning ülearusest.

PROF. MIILAS *(liigutatult)*: Tänan sind, Richard. *(Vaikus.)* Jah, a i n u l t niisuguses kindluses, nagu see minu oma siin, on tänapäeval veel võimalik elada ja ennast välise lakkamatu rabelemise eest kaitstuna tunda. *(Major Kuslapile.)* Uskuge mind, ainult niisuguses kindluses, insener.

MAJOR KUSLAP *(naerab)*: Kas te siiski ei eksi, seltsimees professor, — vahest on see teie poolt eemaletõrjutav elu siia ehk ammugi juba sisse tunginud... kõigi oma vastuoludega, kõige oma tooruse ning pingega.

PROF. MIILAS: Ei, seda pole juhtunud.

KIRJANIK LILLAK: Kas mitte, kas mitte...?

PROF. MIILAS *(kordab)*: Ei, seda pole juhtunud.

DR. MIILAS: Selge, — kuidas see's võimalikki oleks, kui härra onu ise pole seda märganud!

RALF *(eemaldub teistest kikivarvul, toetab õlaga vastu ahjumüüri)*.

EHITUSM. VÄRIHEIN *(mingi papagoilise visadusega)*: Õudne aeg... Õudne ja jube aeg...

PR. VÄRIHEIN *(kasutab juhust)*: Jah, papi, sul on täiesti õigus — õudne ja kohutav aeg. *(Asetab klaasi lauale.)* Ilm on juba pime. Ja kuulake, kuidas tuul mühiseb! Ennist sadas tugevasti lund — hakkab ehk tuiskamagi. Sellepärast — armas proua Eeva — meil tuleb lahkuda. *(Jätab kõik kordamööda jumalaga.)* Kaome, Värihein.

EHITUSM. VÄRIHEIN *(järgneb tuimalt naise eeskujule, ikka vahet-*

pidamata pomisedes, otsekui neid sõnu lõpmatuseni läbi närides): Kole aeg... Hirmus aeg... Õudne ja jube aeg... Õudne ja jube aeg...
PR. VÄRIHEIN *(pöördub ukselt veel kord tagasi vaatama)*: Nii et... head ööd kõigile teile. Seltsimees major, ärge mulle siis liiga pahane olge. *(Ära.)*
EHITUSM. VÄRIHEIN *(lahkub naise kannul)*.
EEVA MIILAS *(läheb lahkujaid saatma ega tule enam tagasi)*.
MAJOR KUSLAP *(istub sohvale, laseb enda veidi ettepoole kühmu, otsekui ootab midagi)*.
KIRJANIK LILLAK *(osutab malendeile)*: Noh, kuidas on, kas keegi sooviks ehk veel mõistust pingutada? *(Tuul väljas aias muutub järjest valjemaks.)*
PROF. MIILAS *(raputab pead)*: Mina mitte, mina mitte. *(Vaatab kella.)* Oo, ma tahtsin ju täna veel ümberkirjutamist alustada... *(Kirjanik Lillakule.)* Kas ma võiksin sind paluda umbes veerand tunni pärast minu juurde kord sisse astuda?
KIRJANIK LILLAK: Tulen meelsasti, vana sõber.
PROF. MIILAS: Ära aga unusta — veerand tunni pärast. *(Lahkub.)*
KIRJANIK LILLAK *(seab malendid üles)*: Oojah, torm tõuseb... Ralf, kas ehk sina... tahaksid minuga rinnad kokku panna?
RALF *(käib senisest veelgi rahutumalt edasi-tagasi)*: Mängida? Ei.
DR. MIILAS *(on klaveri taha istunud ja mängib hoogsalt, sigaret teises suunurgas)*.
MAJOR KUSLAP *(jälgib ilmse huviga Ralfi lakkamatut liikumist)*.
KIRJANIK LILLAK *(vaatab ringi)*: Tähendab — ei ole tõesti kedagi, kellel oleks isu sellel ruudulisel laual siin veidi manööverdada?
MAJOR KUSLAP *(pikkamisi)*: Mina ehk siiski... sooviksin.
KIRJANIK LILLAK: Tore. Mis siis muud, kui asuge aga platsi.
MAJOR KUSLAP *(naeratades)*: Kardan ainult, et sellest ei tule midagi välja... Ma mängiksin nimelt *(Ralfile)* teiega.
KIRJANIK LILLAK: Seda parem, seda parem. Kui otsekohene olla, — mulle on juba maast-madalast meeldinud ikka samavõrra malemängu pealt vaadata, kui ise seda kaasa teha. Noh, Ralf, — minule sa keeldusid, kuidas on aga selle uue väljakutsega?
RALF *(kortsutab kulmu, näib mõtlevat)*: Hästi, olen nõus. *(Istub; pigistab kummassegi pihku ühe eri värvi etturi, asetab rusikad selja taha.)*
MAJOR KUSLAP *(võtab tema vastu istet)*.
RALF: Valige, major.
MAJOR KUSLAP *(valib)*: Mustad? Tubli, — valged teatavasti algavad.
RALF: Jah... Valged algavad... *(Teeb käigu; tükike aega mängitakse vaikides.)*
KIRJANIK LILLAK: Ralf, pagan, mis mõte's sellel sammul oli?
RALF *(vihaselt)*: Nägid ju, et mind s u n n i t i nõnda astuma!

MAJOR KUSLAP *(tasakesi)*: Te valisite vale värvi, härra Miilas.
DR. MIILAS *(vahib üle Ralfi õla)*: Ai, ai, ai, insener! Teie mäng on ju nõnda ütelda ... mäng elule ja surmale ...
KIRJANIK LILLAK: Ralf, Ralfike, jälle üks suur rumalus rohkem selle aristokraatse ajaviite annaalides. *(Tõstab pead.)* Oo, kuulake, kuidas torm aina valjeneb. *(Ralfile.)* Jumal hoidku ... poiss ...!
MAJOR KUSLAP *(kordab kuidagi monotoonselt)*: Te valisite vale värvi, härra Miilas. *(Mängitakse jälle hulk aega sõnagi lausumata.)*
DR. MIILAS *(vaatab akende poole, mille vastu nüüd löövad järsud lumelained)*: Uu, kuidas murrab ... Tuleb minema hakata, muidu jään veel hange.
KIRJANIK LILLAK: Kuule, Ralf, sa mängid ju nagu ... kingsepp!
MAJOR KUSLAP: Te valisite vale värvi, härra Miilas.
RALF *(vihastab äkki)*: Jätke, major. Mitte mina ei valinud, vaid teie ise valisite. *(Kummardub uuesti malendite kohale.)*
MAJOR KUSLAP: Mina ka, mina ka ... Ainult mina valisin ... õieti.
DR. MIILAS *(vaatab jälle akende poole)*: Ai, ai, ai, ai, no kelle hingetorm seal väljas järsku lahti läks? Ei, siiski, — olgu teie jõukatsumine ka kui huvitav tahes, ma ei venita enam. *(Jookseb tippides eeskotta ja tuleb sealt varsti tagasi karakullkraega palitus ja samast nahast kõrges talvemütsis; tõmbab kindad kätte, nõjatub kepile; Ralfi poole.)* Kuuled sa, vemmal, et sa homset külaskäiku ei unusta.
RALF *(tusaselt)*: Ära muretse, ei unusta.
DR. MIILAS *(teeb üldise kummarduse)*: Nägemiseni, sõbrad. *(Tõstab krae üles.)* Mis siis muud, kui pigistagem oma silmad sangarlikult kinni ja mingem oma möödapääsmatule saatusele vastu, nagu mehine mees kunagi ... *(Kaob keksides rõdule, mille uksest paiskub sisse hoog külma detsembrituult; ilmub vaevalt silmapilgu pärast tagurpidi käies uuesti tuppa ja langeb kohkunult tugitooli; kähinal.)* Ralf! R-ralf!
RALF *(vaatab kärmesti üles)*: Noh? Mis ... on?
DR. MIILAS *(sosinal)*: Ukse juures seisavad ... punasõdurid ... püssidega.
MAJOR KUSLAP *(iga sõna rõhutades)*: Jah, te valisite vale värvi, härrad Miilased. *(Osutab sõrmega Ralfile.)* Nii teie, härra laagrikomandant ... *(Osutab sõrmega doktor Miilasele.)* Kui ka teie, härra laagriarst. Teie õnneaeg on ... lõpule jõudnud.
RALF *(hüppab hundina püsti, jookseb eeskotta; tuleb aga sealt juba hetke pärast tagasi, käies samuti tagurpidi nagu ennist doktor Miilas; meeletult)*: Kurat! Kurat ... Kurat ... *(Jookseb mööda sisetreppi üles; peatub äkki ja hakkab astmeid mööda uuesti alla taganema; hüppab akna juurde, tõmbab eesriide kõrvale — valgushelk langeb kiivris punaarmeelasele ja selle rinnal rippuvale automaadile.)* N-niiviisi ... *(Põrnitseb veidi aega major Kuslapit, kes sihib talle püstoliga.)* Teie ... teie siis ... saadan! Teie olite see, kes ...

MAJOR KUSLAP *(tõuseb)*: Jah, te ei eksi, härra laagrikomandant. Minap see olin, kes teie laipade järele lõhnavatele jälgedele sattus. *(Seletab.)* Täna, just enne minu siiatulekut läksid kindlasse kohta teie sõbrad, eesotsas selle nõndanimetatud Kajakaga, nüüd siis on kord ka teie kahe käes.
RALF: Kes te ... kes te ... olete ... te kurat?
MAJOR KUSLAP *(pikkamisi)*: Kes ma olen? Ei keegi muu kui üks neist vähestest, kes teie tulikuumast põrgust eluga välja pääses ... ja kes tegi kõik, et võida juhtida teie hiilgava tähelennu abitut muttajooksmist. *(Taganeb ikka hoolega sihtides ukse juurde, tõmbab selle selja taha painutatud käega lahti.)*
KOLM PUNASÕDURIT *(astuvad üksteise kannul tuppa, automaadid laskevalmis)*.
MAJOR KUSLAP *(punasõduritele)*: Võtke need kaks valve alla. Kõige kindlam — pange nad kohe raudu. *(Valvurile, kes on ilmunud sisetrepi ülemisele astmele.)* Seersant, tooge, palun, härra laagrikomandandile ta palitu.
SEERSANT: Kas too must, sametkraega, seltsimees major?
MAJOR KUSLAP: Küllap vist seesama. *(Kirjanik Lillakule, kes on sündivat mingi sisemise rahuga pealt vaadanud.)* Te muidugi vabandate meid — nii mind mu poistega kui ka ... neid seal. *(Osutab vahistatuile.)* Näete ... *(Muigab.)* Meie auväärt professor mõtles ja uskus, et ta tsitadell on rahututest välissündmustest puutumata jäänud. Tegelikult aga arenes asi hoopis teisiti.
KIRJANIK LILLAK: Midagi sellist ootasin ma juba ammu, kuigi ma ei saanud kujutleda, mis see pidi just olema.
KAKS PUNASÕDURIT *(hakkavad doktor Miilase käsi raudu panema)*.
DR. MIILAS *(meeletult)*: Jumal ... oh jumal ... ärge tehke! Olge inimesed! Är-ge tehke! *(Ulub tasakesi läbi hammaste.)*
MAJOR KUSLAP *(seersandile, kes Ralfi palituga sisetrepist alla tuleb)*: On seal ka juba ringi vaadatud?
SEERSANT: Pealiskaudselt, seltsimees major. *(Jutustab.)* Sissepääsemine nõudis aega. Käes on seinasse varjatud väike saatejaam ... Ventilatsioonitruubis oli peidus plekktoosike umbes poole kilo kullaga. Peamiselt sõrmused ja hambad. Leitnant ... töötab seal praegu täie hoolega.
KIRJANIK LILLAK *(kordab tasakesi)*: Hambad ... ?
MAJOR KUSLAP *(kirjanik Lillakule)*: Jah, hambad. Arvatavasti olete juba ajakirjandusestki lugenud, et sellist varandust ei maetud kunagi ühes nende omanikkudega maha. *(Sõduritele.)* Teeme ruttu. *(Toob eeskojast sineli, tõmbab selle selga.)* Head ööd, seltsimees Lillak. Leitnant ... seal lõvikoopas korraldab formaalsused, kuna see maja on ju nõnda-ütelda üheperekonna-elamu. *(Muigab.)* Heale professorile ja tema kaasale ütelge, et ... ma tulen homme ja seletan pikemalt, — seniks aga palun väga vabandada ... säärast äkilist sammu. *(Sõduritele.)* Valmis? Läki siis pealegi. *(Kirjanik Lilla-*

kule.) Näete — tsitadellid on olemas siiski veel ainult meie kujutluses. Veel kord — head ööd!
KIRJANIK LILLAK: Head ööd!
DR. MIILAS ja RALF *(väljuvad sõdurite vahel norgus päi).*
MAJOR KUSLAP *(pöördub rõdu-uksel, tervitab sõbralikult; teiste kannul ära).*
KIRJANIK LILLAK *(istub, suitsetab, toetab pea käte vahele, vahib mõttesse vajunult enda ette).*
PROF. MIILAS *(tuleb suure hooga tuppa)*: Oo, päris üksi! Kus teised on? Läinud?
KIRJANIK LILLAK *(pikkamisi pead tõstes)*: Jah, läinud ... *(Tõuseb.)* Läinud. Ja see, kuidas nad läksid, vajab hoopis pikemat seletamist ning kommenteerimist. *(Vaikus; sõnahaaval.)* Tuli välja, et sinu *splendid isolation*'i kiuste toimus just siin, sinu eraldatud ning erapooletuks kuulutatud pinnal, kahe antagonistliku maailma vihane kokkupõrge.
PROF. MIILAS *(ei taipa midagi)*: Kuidas? Kuidas? Siin, minu eraldatud ja erapooletuks kuulutatud pinnal? Kokkupõrge?
KIRJANIK LILLAK *(käib veidi aega edasi-tagasi; viivitades)*: Jah ... Ilma et sa ise märkasidki, kogunes siia omavahel vaenujalal seisvaid jõude nii ühest leerist kui teisest leerist. Ja sel ajal, kui sina oma vana head Homerost tõlkisid ning kujutlesid, et sa oled selle abil osanud ning suutnud kõik ebamugava väljaspool tara hoida, sai tund paratamatult küpseks selle jaoks, mis siin nüüd sündis.
PROF. MIILAS: Mis ... mis siin siis sündis?
KIRJANIK LILLAK: Vaevalt kaks minutit tagasi vangistasid Punaarmee sõdurid, kelle juhiks oli insener Kuslap — praegune Punaarmee major —, nii sinu poja Ralfi kui sinu vennapoja Richardi, kes osutusid mõlemad omaaegseiks saksa surmalaagri juhtideks.
PROF. MIILAS *(vahib sõpra nagu viirastust; jõuetult lahtivajuva suuga)*: See ... see ... ei või ju ... tõsi olla ...!
KIRJANIK LILLAK *(kehitab õlgu)*: Ja siiski on see tõsi. *(Jutustab.)* Ülal Ralfi toas viibivad praegu vastava võimu esindajad, kes tahavad arvatavasti sinugagi kui selle kindluseks muudetud maja peremehega üht-teist ... kooskõlastada. *(Paus.)* Sealt leiti salasaatejaam ja mõningal hulgal hukatute suust murtud kuldhambaid.
PROF. MIILAS *(taarub, tõstab käe laubale; läheb laua juurde; istub)*: See ... see ... ei või ... ei või ju ... tõsi ... olla! See ei või ju tõsi olla ...!
KIRJANIK LILLAK *(asetab käe ta õlale)*: See on tõsi, vana sõber. *(Korraga helistatakse.)* Kas ma avan?
PROF. MIILAS *(monotoonselt)*: Ava ... ava jah ... ja vaata, kes seal nõuab sisselaskmist. *(Vahib kivinenud pilguga otse enda ette.)*
KIRJANIK LILLAK *(väljub pahemale; tuleb varsti tagasi ühes Jaan Sanderiga; tasakesi)*: Ajalehetoimetaja Sander soovib sinuga kõnelda. Kas sa võtad tema vastu?
PROF. MIILAS *(pöörab kangelt pead)*: Ajalehetoimetaja Sander ... ajalehetoimetaja Sander ...

JAAN SANDER: Vabandage mind, seltsimees professor, aga ma tahaksin teid veel kord paluda ... teie kaastöö asjus meie kohapealsele ajalehele. Loodetavasti te mäletate mind veel?
PROF. MIILAS *(pikkamisi)*: Mäletan, mäletan. *(Paus.)* Minu ... kaastöö asjus ... *(Tõuseb, läheb kangelt astudes külalisele vastu; peaaegu sosinal.)* Kas te ... noormees ... teate kah, mis siin ... täna ... sündis?
JAAN SANDER: Jah, just praegu kuulsin, seltsimees professor.
PROF. MIILAS: Seltsimees professor ... S e l t s i m e e s professor ... Selt-si-mees ... *(Võtab nagu ahastades ajakirjaniku kuuehõlmast kinni.)* Ütelge mulle, miks ... miks ... miks see ... nõnda läks? Ütelge mulle, noormees, miks need raisakullid ... minu enda lihast ja verest ... just siia oma pesa tegid? Miks? Jah ... ütelge ... Vastake mulle ... noormees.
JAAN SANDER: Ärge pange pahaks, seltsimees professor, aga minu arvates oli see, mis need raisakullid just s i i a kokku meelitas, teie nõndanimetatud apoliitilisus.
PROF. MIILAS: Minu apoliitilisus ...?
JAAN SANDER: Jah, teie apoliitilisus. *(Naeratab, tõsineb aga jälle kohe.)* Või õigemini — teie sundidee sellest nõndanimetatud apoliitilisusest.
PROF MIILAS *(pärast pikka, sügavat pinget sisaldavat pausi)*: Minu sundidee ... Minu sundidee ...?
JAAN SANDER *(läheb endalegi märkamata üle toonile, millega püütakse harilikult veenda lapsi)*: Jah, nimelt. Sest meie edasiarenevas, kannatavas, oma õiguste ja õnne eest aeg-ajalt rasket heitlust pidavas maailmas pole t õ e p o o l e s t olemas ju mitte mingisugust apoliitilisust. *(Tasakesi, sugereerides.)* Kui ükskõik mihuke elav organism välismaailma suhtes indiferentseks, erapooletuks, nõndaütelda apoliitiliseks muutub, siis on see organism surnud.
PROF. MIILAS *(noogutab kuidagi abitult)*: Jah ... jah ... siis on see organism surnud ...
JAAN SANDER: Aga kui inimese vaim hakkab taotlema seda nõndanimetatud indiferentsust, erapooletust, apoliitilisust — see tähendab eemalejäämist ning isoleerumist ühiskonnast ja selle elu ehitamisest —, siis pole see inimene ü h i s k o n d l i k u s m õ t t e s kaugeltki mitte surnud. Lausa ümberpöördult — ta on aktiivses rakmes edu ning arengu v a s t u. *(Paus.)*
PROF. MIILAS *(abitult, kuna arusaamine temas süveneb väga aeglaselt)*: Jah ...
JAAN SANDER: Konkreetses maailmas, meid ümbritsevas tõelikkuses on need teie poolt tsitadellideks nimetatud pimedad nurgakesed ainult oma elu eest võitleva reaktsiooni pehmed pesakesed. Ja nende pesakeste läpatavas soojuses kasvatavad endale soomust kontrrevolutsiooni rästikud. *(Paus.)* Usun — teie ise asutasite ja ehitasite oma nn. tsitadelli ainult oma väikekodanliku inertsuse sunnil, oma leige mugavuse kaitseks, ja olite m u u suhtes ... ebateadlik. *(Muigab.)* Aga t e a d l i k k u s leidis siia tee ... juba üsnagi

varsti. *(Jälle väga sugereeriva tooniga.)* Nägite, kuidas need tagurluse mürgiussid siia teie kindlusse roomasid! Nad tulid üle teie kõrge tara, libisesid selle alt läbi, saatsid teie kitsast väravast sisse trooja hobuse teie enda poja näol. *(Paus.)* Kui major Kuslap poleks juhuslikult neile mürgiussidele jälile sattunud, oleksid nad teid kõiki siin oma kägistavatesse keerdudesse haaranud.

PROF. MIILAS *(mõtleb veidi aega; ta on järsku silmanähtavalt vananenud, senine veidi julm karmus on ta näolt kadunud; ta tõstab pikkamisi käe ja kobab sõrmeotstega üle lauba)*: Aga ... minu töö?

JAAN SANDER *(pärast lühiajalist vaikust)*: Ühtki tööd, seltsimees professor, ei tule teha töö enda pärast, vaid rahva ja tema õnne pärast ... seda rahvast kogu südamest armastades ja tema heakäekäigu eest selle töö abil võideldes. Mitte aga temast — sellest rahvast — oma töö kaudu eraldudes, mitte aga temast — sellest rahvast — oma töö kaudu kaugenedes ja tema eest nõndanimetatud tsitadellidesse pugedes. *(Paus.)* Meie, kommunistid, meenutame väga sagedasti Antaiost. Ärge ka teie teda unustage. Sest — pidage meeles: häda sellele, kes lõikab läbi nabanöörid, mis ühendavad teda rahvaga ... oma toitva emaga ... *(Jaan Sander kõneleb neid sisuliselt väga pateetilisi sõnu ikka ühesuguse rahulikkusega, peaaegu vaikselt; küsib järsku sõnahaaval, pilk teravana professor Miilasele juhitud.)* Kas te täna ... lubate mind istuda?

PROF. MIILAS *(pärast seda, kui ta on nende sõnade tagamõtet taibanud)*: Jah ... palun ... palun ... istuge.

JAAN SANDER *(ei istu siiski; nõjatub ainult toolileenile; naeratab)*: Nii ... see on hea. Tänan teid, seltsimees professor. Jah, näete, nõnda me õpimegi viimaks ... ühist sammu käima ... *(Järsku kuuldub väljast valju praginat, otsekui oleks seal midagi kokku varisenud.)*

PROF MIILAS *(vaevaliselt pead pöörates)*: Mis ... see oli?

KIRJANIK LILLAK *(on teistest seni veidi eemal seisnud; tuleb nüüd pikkamisi astudes üle toa; ütleb vaikselt, kuid sellise selgusega, et ta hääl näib hetke jooksul kõik muu kõrvale tõrjuvat)*: See oli sinu tsitadelli tara. Torm viskas ta ümber.

1945

VÕITLUS RINDEJOONETA

DRAMAATILINE JUTUSTUS
NELJAS VAATUSES
KÜMNES PILDIS

OSALISED

PEETER KONDOR	— tööline saeveskis, 50 a.
TOOMAS	— tema vanem poeg, tööline saeveskis, 30 a.
AUGUST	— tema noorem poeg, üliõpilane, 22 a.
MARTA	— tema tütar, 20 a.
ONU SIIM	— tema vend, tööline saeveskis, 55 a.
SAMUEL KONDOR	— tema vend, arst, 48 a.

HANS KONDOR — tema vend, saeveski platsikubjas, 40 a.
TIIT KONDOR — tema kaksikvend, saeveski omanik, endine kaugesõidukapten, 50 a.
ANNA — selle naine, 52 a.
SILVI — nende vanem tütar, üliõpilane, 24 a.
ENDLA — nende noorem tütar, abiturient, 19 a.
RUDOLF — nende poeg, üliõpilane, 21 a.
OSKAR — keskkooliharidusega noor tööline, Marta peigmees, 23 a.
JOOSEP KANGUR — Kalevivabriku I peaosanik, pangahärra, 58 a.
VICTOR SUURORG — insener, Kalevivabriku II peaosanik, 45 a.
ANTON JÜRISSON — kohaliku ajalehe väljaandja, 40 a.
ARTUR MARKUS — kaitsepolitsei komissar, 40 a.
LIISA — teenija Tiit Kondori majas, 30 a.
MIHKEL KARM — tööline saeveskis, 45 a.
VANA NAINE — Väike-Aadama ema.
I SEIMRIMEES, II SEIMRIMEES, I PLATSITÖÖLINE, II PLATSITÖÖLINE, I KRIMINAALAMETNIK, II KRIMINAALAMETNIK — töölised kpt. Tiit Kondori saeveskis.

TEGEVUSKOHT: provintsilinn Eestis
AEG: kodanliku vabariigi algusaastad

TEINE VAATUS

NELJAS PILT

Lavaseadeldis nagu teises pildis. Saaliaknad on lahti, kardinate vahelt paistev aed on täis päikesepaistet.
Söögitoast kostab lauakatmisele iseloomulikke helisid; kabinetist kuuldub kpt. Tiit Kondori pahuraid samme.

PR. KONDOR (*jookseb aeg-ajalt rõdu-ukse juurde, vahib nagu kedagi kärsitult oodates selle klaasruutude kaudu välja; muutub järsku rõõmsaks, tõttab ust avama, tuleb juba hetke pärast tagasi ühes Silviga; tasakesi, tungivalt*): Tütar, kallis... kas sa mõtled ise kah midagi!

SILVI (*kehitab õlgu*): Palun, ära alga jälle!

PR. KONDOR (*kordab*): Kas sa... mõtled... ise... kah... midagi... (*Sosinal.*) Hommik on käes, aeg läheb... ei tule ega tule.

SILVI (*püüab küsimust naljaks pöörata*): Noo-noo, memme, kallis... mis see's teeb, et ma... (*Rõõmsalt.*) Eile lõuna algas ju meie ülelinnalise tantsuvõistluse finaal. (*Ilmse edevusega.*) Tulin teisele kohale. 18 tundi 27,5 minutit. (*Naerab.*) Ongi kõik.

PR. KONDOR (*tasakesi*): Jesseke — mis sa räägid! (*Vaikus.*) Ja kas Karl... teadis sellest?

SILVI (*muutub ettevaatlikuks*): Karl?

PR. KONDOR: Jah. (*Paus.*) Ta käis jälle kahel korral siin.

SILVI (*pahuralt*): Ah... n-nii! Läheb kah omal kombel jaburaks. Pean vist iga sammu talle nina peale kirjutama. (*Teeskleb haavumist.*)

PR. KONDOR (*usubki juba tütart, kuna t a h a b teda uskuda*): Nojah ... Eks ma isegi mõtlen, et ... Aga ega meie siin kodus kõike ei tea. Isa ju kah — nagu sa isegi näed — hakkab päev-päevalt aina karmimat korda nõudma.
SILVI: Muidugi, muidugi — kakskümmend kaks aastat hulkus ringi mööda võõraid maid ja sadamaid, teistelt nõuab aga paigalkonutamist. (*Näib järsku midagi meenutavat.*) Meie andekas luuletaja vajab ehk tõesti mõnesugust järelevalvet. (*Tasakesi, pealekaebavalt.*) Eile ööse l ... vastu tänast ... olevat ta kaotanud summa, mida ei või just väikeseks nimetada. (*Suundub trepi poole.*)
PR. KONDOR (*hirmunult*): Eile ... öösel? Vastu tänast? Kuidas nõnda? Ta oli ju õhtul haiglane ja läks varakult voodisse ...
SILVI: Õndsad on need, kes ei näe, aga siiski usuvad, hahahaa! (*Ära teisele korrale.*)
PR. KONDOR (*vaatab tütrele järele; pikkamisi*): Issa ... ristike ...!
LIISA (*ilmub söögitoa uksele*): Proua, laud on kaetud.
PR. KONDOR (*võpatab*): Ah laud on kaetud ...
LIISA (*ära*).
PR. KONDOR (*läheb mehe kabineti suunas*): Isa, laud on kaetud.
KPT. TIIT KONDOR (*astub kohe saali*): Ahah, see on kena, tere hommikust! Kas lapsed on all?
PR. KONDOR: Nad ... tulevad kohe.
KPT. TIIT KONDOR: Jah, oleks hea, kui nad ei venitaks — mul on kiire. (*Ära söögituppa.*)
PR. KONDOR (*järgneb mehele*).
ENDLA (*tuleb teiselt korralt, lükkab vaheriide kõrvale; rõõmsalt*): Tere hommikust, taat!
KPT. TIIT KONDORI HÄÄL: Hommikust, tütar. Noh, kuidas abituurium edeneb?
ENDLA HÄÄL: Ei ole viga, edeneb kah. Ainult see ... trigonomeetria.
KPT. TIIT KONDORI HÄÄL: Jahah, trigonomeetria ...?
RUDOLF (*tuleb omakorda trepist alla; on väga ärev; läheb kikivarvul kabinetiukse juurde; äkki helistatakse; jookseb ummisjalu tagasi trepile; jääb ülemiselt astmelt vargsi alla piiluma*).
TOIMETAJA JÜRISSON (*tuleb paremalt*): Pean vist ootama ... nagu näha?
LIISA: Jah, härra tuleb varsti. (*Ära.*)
TOIMETAJA JÜRISSON (*istub tugitooli; hakkab suitsetama*).
RUDOLF (*tuleb uuesti trepist alla, näib endamisi meeleheitlikult midagi kavatsevat*): Tervist, härra toimetaja!
TOIMETAJA JÜRISSON (*vaatab ringi*): Oo, noorhärra Rudolf! Tervist! Kuidas läheb?
RUDOLF: Tänan, hästi! (*Paus.*) Ja teil endal?
TOIMETAJA JÜRISSON: Tänan omakorda, tänan omakorda. Kah — pole viga. (*Vaatab teraselt poissi.*) Aga kuulge, miks te nõnda murelik olete?
RUDOLF (*kohkub*): Murelik? Ei ... tõesti ... (*Otsustab äkki.*) Jah,

teate, juhtub ju niisuguseid lolle olukordi, et... (*jutustab ilmselt valetades.*) Eile palus keegi — üks kehv sõber — väikest laenu. Lubasin. Mu omad rahad olid aga läbi ja... palusin isalt. Nüüd aga tuleb välja, et olen õhtul jalutades selle ära kaotanud. Natike loll on vanameest jälle... tülitama minna. (*Paus; liigutab erutatult huuli.*)

TOIMETAJA JÜRISSON (*ebamääraselt*): Aa! (*Vaatab Rudolfit, taipab äkki.*) Muidugi, muidugi, et... natuke loll.

RUDOLF (*vaikselt*): Ma ei tea... Kas tõesti...? Mul on piinlik, aga... (*Paus.*) Kui ehk teie... saaksite mind ajutiselt aidata...?

TOIMETAJA JÜRISSON (*tunneb oma üleolekut; kurja pilkega*): Aga palun, aga palun! Jah, niisugune tühine asi... hahahaa. (*Otsib raha.*) Palju soovite? Sada? Kakssada? Kolmsada? Viissada, hahahaa!

RUDOLF: Sajast... sajast aitaks mulle.

TOIMETAJA JÜRISSON: Sajast? Aitaks? Miks nii vähe? (*Tõmbab näo veiderdades krimpsu.*) Oo, pardoon, eksisin! Olen rahakoti kogemata koju unustanud! Klaveri kaanele, valge vesti taskusse... hohohoo! (*Ähvardab sõrmega.*) E-eh, teie, elumees, hahahaa!

RUDOLF: Va-bandage! (*Kühmus seljaga ära teisele korrale.*)

TOIMETAJA JÜRISSON (*hõõrub käsi, kihistab*): Hehehee!

KPT. TIIT KONDOR (*ilmub veidikese aja pärast*): Tervist, tervist! Noh, millega võin kasulik olla?

TOIMETAJA JÜRISSON (*kargab püsti, muutub kohe roomavaks; libedalt*): Tervist... jah. Kõigepealt — lubage vabandust paluda, härra kapten... nii varase tülitamise pärast. (*Kätlevad.*)

KPT. TIIT KONDOR (*vaatab kella*): Jahah, pool üheksa. Tõepoolest — visiitide tegemiseks ivake varane aeg. (*Paus; ootab.*)

TOIMETAJA JÜRISSON (*ei tea, kuidas alata; otsustab viimaks*): Kui lubaksite küsida, härra kapten, millest see õnnetus teie enda arvates võis tulla? (*Muutub nende sõnade juures luuravaks, püüab seda aga varjata.*)

KPT. TIIT KONDOR: Missugune... õnnetus?

TOIMETAJA JÜRISSON: Kuidas — kas te siis ei tea, härra kapten?

KPT. TIIT KONDOR: Ei, ma ei tea tõesti midagi! (*Äkki heliseb telefon; tõuseb kähku.*) Üks hetk, palun. (*Jätab kabinetiukse enda järel lahti.*) Jah, kuulen. Telefoni juures. Mis?! Veorihma seib? Väike-Aadamale? Mis kuradi juttu sa ajad! (*Läheb endale märkamatult üle laevakapteni kõneviisile.*) Ta tellib kohe auto ja sõidab jalamaid siia. Ta mõistab, jah? Kordab mu käsku! (*Näib kuulavat.*) Tubli. Ma ootan. (*Lõpetab, tuleb tagasi saali.*) Sellest te siis kõnelesitegi?

TOIMETAJA JÜRISSON (*ikka kuidagi libedalt*): Jah, just sellestsamast, härra kapten. (*Tõuseb, hõõrub käsi.*) Kas pole kole, härra kapten. Mees täie jõu ja tervise juures. Naine, kaks last, vana emake... (*Paus.*) Käisin seal... Usutlesin ta seltsimehi. Fotograafeerisin. (*Viivitades.*) Kõneldakse, härra kapten, et... kõik olevat

tulnud direktsiooni hooletusest ja hoolimatusest. (*Paus.*) Kaks päeva tagasi olevat ju ka ... teie isiklikku tähelepanu seibisse tekkinud praole juhitud ... (*Paus.*)

KPT. TIIT KONDOR (*tahab nagu salata, kuid ei tee seda siiski*): Kes seal seda väidab?

TOIMETAJA JÜRISSON: Noh ... nii üks kui teine.

KPT. TIIT KONDOR (*käib edasi-tagasi*): Kes? Kes nimelt?

TOIMETAJA JÜRISSON: Mul on kõik see ... üles kirjutatud. (*Jälle magusa palvevennatooniga.*) Hirmus lugu ... hir-r-mus lugu. Vaesed süütud lapsukesed, kes kaotasid oma lihase isa ... Vaene aus töömees, kes leidis nüüd nii kuulsusetu ja masendava otsa ... Vaene armastaja naine, kes kaotas oma kalli seltsilise ja toe raskete eluvõitlustes ... Vaene õnnetu emakene, kelle silmavesi ei suuda ta muret kinni katta ... ei iialgi ... ei iialgi ... (*Paus; tasakesi.*) Kui aga võtta rahvuslikult seisukohalt ... riiklikult seisukohalt ... meie armsa kodumaa seisukohalt ... Teravused ja lõhed süvenevad, süvenevad. Oleks tarvis teha kõik, et neid vähendada. Põrandaalustele elementidele ei tohiks kätte anda ühtki võimalust jälle oma lõugu laotada ... (*Paus.*) Teiselt poolt aga ... südametunnistus, südametunnistus — olgu siis isiklik, olgu siis ühiskondlik, olgu siis sotsialistlik ... sotsiaaldemokraatliku partei oma ...

KPT. TIIT KONDOR (*pikkamisi*): Ma järeldan teie sõnadest, et juhtunud raske õnnetus annaks ennast ka veidi pehmemaks seletada.

TOIMETAJA JÜRISSON (*vaikib, vaatab maha*).

KPT. TIIT KONDOR (*ootamatu ägedusega, peaaegu jõhkralt*): Noh ... kas annab?

TOIMETAJA JÜRISSON (*laotab jälle käsi*): Väga keeruline küsimus, väga keeruline küsimus. Kuna päevakorral seisab teie Laevatehase hea nimi ... seega laiemas mõttes ka meie noore rahvusliku tööstuse hea nimi ... siis ... (*Heietades.*) Kui küsitleda mõnd teist, arukamat inimest, kellel pole hinges mürki ega sappi ... Ja kui ohverdada kah ... pisut raha ... tubaka ja viina jaoks ... (*Ootamatult jämedaks muutuva häälega.*) Millest, pagan, sihuke hooletus! Mees, kes ... pidi ometi teadma midagi ka veorihmadest ja nõnda edasi! Võtta aga järsku teivas kätte ja hakata sellega tagasi seibile tonksima rihma, mis kipub sealt maha libisema ...! Kas seal polnud jälle viin mängus? (*Paus; laulvalt-palvevennalikult.*) Kuigi — sügavamalt võttes — võiks ka oletada, et midagi niisugust poleks juhtunud, kui te oleksite selle saatusliku pragunenud seibi otsemaid uuendanud.

KPT. TIIT KONDOR (*trambib äkki raevutsedes jalgu*): Hea küll, aitab! (*Rahuneb jälle kohe; tasakesi.*) Kiiduartikli katteks minu tutvustamise eest ... vajasite te l a e n u 150 krooni ... Palju te siis n ü ü d vajate, et tõsta esile selle lolli lambapea hooletus ja töödistsipliini rikkumine?

TOIMETAJA JÜRISSON (*jätab vigurdamise, hakkab nobedasti kummardama*): Kui nagu mees mehega otsekohene olla, härra

kapten ... Jääksin teile tõesti surmani tänulikuks, kui te võiksite mind ... ivakese aidata ... ütleme 250 krooniga.
KPT. TIIT KONDOR: Hea küll, saate selle. (*Ulatab väljapressijale raha.*) Nii. Ja nüüd oleks mul tegemist. Jumalaga, härra ajakirjanik. (*Pöördub kabineti poole.*)
TOIMETAJA JÜRISSON (*koogutab ikka kummardada*): Head tervist ... head tervist ... armas härra kapten. (*Paremale ära.*)
HANS (*tuleb higi pühkides paremalt*): Uuh, kurat ... hinge võtab sihuke kihutamine välja! Good morning, sir.
KPT. TIIT KONDOR (*peatub, järsult*): N-noh?
HANS: Kuule ... õieti pole mul oma telefonilisele informatsioonile midagi juurde lisada. Väike-Aadamake — viisime ta sindri just ühest vahetusest teise — sai lagipähe nagu kahurikuuliga ja läks lahkamisele ... nõnda, nagu see peab olema. Rajooniülem sai sada krooni ja koostas protokolli ... Samuti nõnda, nagu see peab olema ... (*Tasakesi.*) M i n u a r v a t e s, sir, tuleks meil täna juttu ajada ühest hoopiski tähtsamast asjast kui see tühine sekeldus.
KPT. TIIT KONDOR (*ikka kurjalt-järsult*): Jah? Millest?
HANS: Käisin eile alevis ringi ja ... kõnelesin. Et välisturust tingitult ja nõnda edasi tuleb ka meil ehk ajutiselt kokku tõmmata ... Näib, et streigist pääsemiseks on meil siiski niisama vähe lootusi, nagu oli seda Kalevivabrikul.
KPT. TIIT KONDOR: Jajah? Edasi.
HANS (*arutleva tooniga*): Ma ju ei tea, aga ... kas see pole ehk rumalus — igal pool lõikama hakata ühel ja samal ajal.
KPT. TIIT KONDOR (*viivitades, kuid juba veidi sõbralikumalt*): Palke on meil niikuinii veel varuks ... kolmeks nädalaks.
HANS (*tasakesi*): Ah n-n-nõnda on lugu! (*Lööb endale vastu laupa.*) Siis on muidugi iseasi. (*Naerab.*) Tuleb ehk koguni omalt poolt tagant kihutada ... hahahaa.
KPT. TIIT KONDOR (*raputab pead*): Ei, ka seda ei maksa teha. (*Muutub ebatavaliselt avameelseks.*) Täna või homme lubati mulle Josseti juurest helistada. Kui saame suurema partii ... nagu selleks on mõnesuguseid lootusi ... peame tegema kõik, et streiki ei tuleks. Mis puutub sellesse tänasesse loosse, siis teata Väike-Aadama naisele, et ta eest ... hoolitsetakse.
HANS: Selge, selge, sir ... Seda ma teen kindlasti, sir. (*Telefon heliseb jälle.*)
KPT. TIIT KONDOR (*ära kabinetti, mille uks jääb ka sel korral avatuks*): Kuulen. Telefoni juures. Jah, jah, mina ise. Tervist, kapten Madisson. Nii ...? Ühe sõnaga — korras? Tänan! Nägemiseni nõnda siis ... õhtul kaheksani. (*Tuleb tagasi saali.*)
HANS: Kui tohin küsida, sir, — oligi ehk Josseti juurest?
KPT. TIIT KONDOR (*topib piibu täis, ulatab vennale rinnataskust sigari*): Nõnda küll — tema juurest.
HANS: Uus partii?
KPT. TIIT KONDOR: Jah, uus partii. (*Käib edasi-tagasi; vaikus.*)

Muuseas — on parem, kui seal aguli kandis vana Josseti palkidest veel ei kuulda.
HANS (*julgeb nüüd samuti koduseks muutuda*): All right, sir! Oleme nagu angerjas mudas, sir ... hehehee. (*Tasakesi.*) Eile õhtul käisin Peetrit vaatamas.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah ...? Noh?
HANS: Tuleb tunnistada, et peapraaker Hansu sallitakse seal hoopiski vähem kui seimrimees Antsu. (*Naerab jälle joviaalselt.*)
KPT. TIIT KONDOR: Tähendab, et ... kannavad viha?
HANS: Yes, sir ... kannavad viha. (*Sosinal.*) Sa oled ju silmanud ... neid masinal kirjutatud ja šapirografeeritud «ajalehenumbreid»?
KPT. TIIT KONDOR (*tillukese pausi järel*): Kas sa arvad, et nad ka selle asjaga meštis on?
HANS: Mitte ei arva, vaid ... tean. Ja esimesest viimaseni! Kõik!
KPT. TIIT KONDOR (*mõtleb*): Vennas Peeter ja vennas Siim, — noh, hea küll. Aga Toomas võttis ju minu teada osa vabadussõjast ... meie poolel.
HANS: Võttis. Ja kahetseb seda praegu väga. (*Paus; muutub liialdatult ametlikuks, lööb kannad kokku, tarvitab ikka oma madruseinglise keelt.*) O key, sir. Can I go, sir?
KPT. TIIT KONDOR: Jah, võid minna. (*Ulatab vennale käe.*)
HANS: Good bye, sir! (*Ära.*)
KPT. TIIT KONDOR: Head tervist, head tervist! (*Trummeldab hajameelselt sõrmeotstega vastu lauda; koputatakse.*) Sisse!
AUGUST (*astub kohmetult tuppa*): Tervist ... Vabandage, et ma ...
KPT. TIIT KONDOR (*läheb poisile vastu, raputab tugevasti selle kätt*): Tervist! Tervist! Vaata kui kena, et sa minu kutsele reageerisid. Istu, ole hea!
AUGUST (*istub*): Jah, onu Hans ütles eile, et te tahtvat minuga kõnelda. Sel nädalal olen ma öövahetuses. Ja mõtlesingi siis, et ... tulen.
KPT. TIIT KONDOR: Tore, tore. (*Vaatab vennapoega teraselt uurides — püüab aimata, kas poiss on juhtunud õnnetusest juba kuulnud.*) Tahtsin jah sinuga veidi kõnelda. Mõtled sel sügisel päris ehtsaks üliõpilaseks hakata?
AUGUST: Kava mul ju niisugune on, aga kardan, et sellest jälle midagi välja ei tule.
KPT. TIIT KONDOR (*popsib veidi aega vaikides piipu*): Nojah, see on õige. Ajad pole jõukad. Mis ainet sa õpid?
AUGUST: Juurat ... see tähendab — õigusteadust.
KPT. TIIT KONDOR (*naeratab*): Pole viga, pole viga — nii palju oskan minagi ladina keelt. Aga mis sa arvad, kui ma soovitaksin sulle ... hoopis midagi muud? Viska see juura metsa ja õpi parem inseneriks. Nende meeste päralt on tulevik igal pool laias maailmas. (*Paus; võtab Augusti õlast kinni.*) Su isa kuulutas minule sõja, — mis oleks, kui meie kahekesi katsuksime läbi saada — vastuoksa ~~-~~ pisut sõbralikumalt ...?

AUGUST (*ebamääraselt*): Mina ... mina küll ei ...
KPT. TIIT KONDOR: Sina küll ei taha tüli, eks ole? Tore. Mina ei taha seda samuti. Nimetatagu seda tüli siis klassivõitluseks või millekski muuks. (*Paus.*) Mõtlesin siin sinu üle vahetevahel ja kujutasin ette, et võimaldaksin sulle igakuise väikese siselaenu, mis aitaks sind veidi kergema vaevaga edasi minna. Tasuksid kord niisama pikkamisi, nagu mina oma laenu a n n a k s i n, — kuust kuusse. (*Paus.*) Noh, kuidas arvad?
AUGUST (*ei suuda uskuda*): Kas te seda siis ikka ... päris tõsiselt?
KPT. TIIT KONDOR: Täiesti tõsiselt, täiesti tõsiselt. (*Naeratab.*) Muidugi — kui su taat meie kavatsust keelu alla ei pane.
AUGUST (*äkki suurustades*): Noh, ma pole ju enam titake.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah, muidugi. (*Paus.*) Peale selle soovitaksin ma sulle ... kodunt ära tulla.
AUGUST: Kuidas — kodunt ära tulla?
KPT. TIIT KONDOR: Noh, täpselt nõnda, nagu ikka kodust ära tullakse. Igal ümbrusel on oma stiil. Seal agulis on oma stiil, siin südalinnas oma stiil. See esimene — agulistiil — üliõpilasellu ei passi. (*Osutab trepi poole.*) Seal ülemisel korral on veel mitu tühja tuba. — Koli sisse, ela.
AUGUST (*viivitades*): Ma ... oleksin ... oleksin küll ... nõus.
KPT. TIIT KONDOR: Tubli. Siis pole midagi. Ära lase ennast enam oma teelt kõrvale viia. Kas sul oli asja ka kellegi teise poole?
AUGUST: Ei olnud. (*Järsku avameelseks muutudes, lõkendavate põskedega.*) Usu, onu ... Kuidas ma kõige selle üle õnnelik olen ... ja rõõmustan. Ahastama pani juba ... see senine olemine. Kitsas ... must ... Kogu elu kokku pigistatud nagu vaade läbi akna tänavale. Ma ei tea, mis ma oleksin vahel teinud ... mida andnud ... et sealt tulema pääseda!
KPT. TIIT KONDOR: Noh, ütleme, et pääsedki nüüd varsti ... s e a l t t u l e m a.
AUGUST: Jah ... jah ... pääsen. (*Helistatakse jälle.*)
VABRIKANT KANGUR (*ilmub hetke pärast lävele*): Ahah, ongi kodus. Tere, kulla mees! (*Ulatab kpt. Kondorile lõdvalt käe.*)
INSENER SUURORG (*siseneb vabrikant Kangru kannul*): Tervist, härra kapten Kondor!
KPT. TIIT KONDOR (*aimab paha, kuid säilitab siiski rahu*): Tervist, tervist! (*Osutab sohvale.*) Võtke, palun, istet — ma saadan oma noore sõbra ära. (*Augustile.*) Nii et — asi on selge?
AUGUST: Jah ... jah ... on küll.
KPT. TIIT KONDOR: Siis on hea. Ja ära mind jälle kohe ära unusta. (*Kaob hetkeks ühes poisiga eeskotta.*) Nõnda, härrad, olen teie teenistuses. (*Kordab.*) Võtke, palun, platsi!
VABRIKANT KANGUR: Täname südamest! (*Istub, lükkab jalad hooletult laua alla.*) Põiad ongi selle tampimise peale tuimaks jäänud. (*Lehvitab endale kuuehõlmaga tuult.*) Jalutasime siin insener Suuroruga mööda parki ja arutasime nii üht kui teist küsimust. Ja

kuna me kord juba siia sinu vigvami juurde sattusime, siis arvasime, et ... arutame neid küsimusi ka ühes sinuga. Lugu on nõnda, et see meie väike komisjonikene, kuhu ka meie härra inseneriga kuulume, tahab juba täna õhtuks olukorrast k i n d l a t ülevaadet saada. (*Insener Suuroru poole.*) Noh, poiss, sul seisavad sõnad paremini reas — jätka nüüd sina.

INSENER SUURORG (*asjalikult, iga sõna nagu hoolikalt teravaks voolides*): Meid huvitaks nimelt teada saada, millal ka t e i e oma otsuse töölistele teatavaks teete? Kuna teoksil olevale palgakärpimisele tuleb vaadata ikkagi kui meie, ettevõtjate ühisele aktsioonile, siis oleme me vist küll õigustatud teile seda küsimust esitama.

KPT. TIIT KONDOR (*niisama asjalikult*): Jah, seda te olete õigustatud tegema. Olen sunnitud aga kahjuks tunnistama, et ma pole veel päris kindlale seisukohale asunud.

VABRIKANT KANGUR: Noo-noo, poiss, see ei peaks ju sul kuigi raske olema. (*Informeeriva tooniga.*) Kalevivabrikus, nagu sa tead, käib juba kolmandat päeva streik. Minu isikliku villakraasimistöökojakese naised leppisid aga olukorraga ja ... lõhuvad edasi ... hehehee.

INSENER SUURORG: Arvan, et eelseisev laupäev peab ka teie juures selgust tooma, härra kapten. (*Paus.*) Või olete te ka s e l l e tähtpäeva suhtes teisel arvamisel?

KPT. TIIT KONDOR: Jah, seda ma olen.

VABRIKANT KANGUR: Noo-noo-noo-noo! Kuhu sa, poiss, siis säärase taktikaga loodad jõuda? Tuleb ju ometi ühte hoida, pagan võtaks.

INSENER SUURORG (*teravalt*): M i k s te olete ka s e l l e tähtpäeva suhtes teisel arvamisel?

KPT. TIIT KONDOR: Sellepärast, et niisugusteks malekäikudeks ... kuigi need annaksid tõesti tublit puhaskasu ... pole mul enam kahjuks aega ega mahti.

INSENER SUURORG: See tähendab?

KPT. TIIT KONDOR: See tähendab, et värske tuulehoog, mida te arvasite siia, meie radadele jõudvat umbes juulis või augustis, hakkas minu poole sisse puhuma juba nüüd, aprillis. Sain tööd kõige vähemalt kuni hilissügiseni.

VABRIKANT KANGUR (*usutledes*): Kas kapten Madissoni kaudu ... tuli see tuulepuhang?

KPT. TIIT KONDOR: Jah.

VABRIKANT KANGUR: At-at-at, see vana rebane! Sestap ta käis viimastel päevadel ringi sihukese salakavala näoga! Nõnda et ... suured välistellimised?

KPT. TIIT KONDOR: Paistab.

INSENER SUURORG (*pikkamisi*): Ei usu, et s e e asjaolu seisukorda oluliselt muudaks. (*Uuesti äsjasele täpsele ning rangele toonile üle minnes.*) Töölised suudavad vastu panna kõige enam paar nädalat. Ja niikaua kannatavad ka muud tegurid. (*Tasakesi.*)

Kalevivabrikus on streigitud alles mõni päev ... Selle mõne päeva jooksul on aga vahi alla võetud tervelt viis ninameest, kes läksid oma tegevuses üle lubatud piiri. Miks ei või nõnda sündida ka igal pool mujal? Ei ole pisimatki kahtlust, ei vaikus, mis hiljem majja saabub, on ... vägagi põhjalik. (*Tõuseb; kuivalt sõnu rõhutades.*) Igal juhul, härra kapten Kondor, — kui te tahate elada nagu omataoline omataoliste keskel, siis tuleb teil kindlasti hoopis täpsemalt kinni pidada meie omavahelisest solidaarsusest.

KPT. TIIT KONDOR (*kortsus kulmul*): Peab see olema ... ähvardus?

VABRIKANT KANGUR: Kuule nüüd, kuule vanapoiss!

INSENER SUURORG (*muutub kohe üliviisakaks seltskonnainimeseks*): Ei, see ei ole ähvardus. See on ainult sõbralik nõuanne.

KPT. TIIT KONDOR: Aga kui ma seda sõbralikku nõuannet ei arvesta?

VABRIKANT KANGUR: Noo-noo, miks siis mitte arvestada, pagana pihta!

INSENER SUURORG: Peate ju silmas pidama, härra kapten Kondor, et mitte keegi meist ei ela maailmas isoleeritult. Hülgab üksik kollektiivi, hülgab kollektiiv parajal ajal ja parajas paigas ka selle üksiku. (*Ulatab käe.*) Head päeva, härra kapten Kondor! Olen täiesti veendunud, et te talitate mõistlikult.

KPT. TIIT KONDOR: Hüva! Kärbin palka. Seda aga peate te samuti nägema, et minu pool streiki e i t u l e!

INSENER SUURORG: Te ei kujutle ometi, nagu oleks meil, teistel, midagi säärase lahendusviisi vastu? Soovime teile selleks isegi õnne.

VABRIKANT KANGUR: Täpselt, vanapoiss, — soovime sulle selleks isegi õnne! Muuseas — võta arvesse — kõnelesin sinust mõni päev tagasi panga nõukogu koosolekul. Oled seal edaspidi ... tehtud mees. (*Paus; ähvardab sõrmega.*) Ainult ära ennast ise enne õiget aega täis tee! (*Ulatab käe.*) Ela hästi! Ja astu sisse, kui aega leiad. (*Naerab joviaalselt, kõminal.*) Ja kui kõik niisugused ühiskondlikud lahingud on maha põrutatud, mõtleme ka oma isiklikule elule ... ja oma laste tulevikule, hohohoo!

KPT. TIIT KONDOR (*kummardab viisakalt, otsekui selle viisakusega äsjast põikpäisust heaks tehes*): Tänan! Tänan väga!

VABRIKANT KANGUR: Pole tänu väärt, poiss. Liigud teed niikuinii ... hohohoo. (*Suundub täie hooga ukse poole.*)

INSENER SUURORG (*ulatab kpt. Kondorile tummalt naeratades käe, kummardab; ära paremale*).

KPT. TIIT KONDOR (*läheb külalisi saatma*).

RUDOLF (*on nagu ülal trepil sobivat silmapilku varitsenud; jookseb kikivarvul mööda naksuvaid astmeid alla, ruttab rõdu kaudu välja*).

Lavaseadeldis nagu eelmises pildis. Pühapäeva õhtu; ilm väljas on udune ning hall.

PR. KONDOR (*istub nurgalauakese juures ja heegeldab; helistatakse; kargab püsti, pillab sellejuures maha lõngakera, mis veereb mööda põrandat eemale; hetke jooksul ei näi ta teadvat, kas minna seda püüdma või minna ust avama; tõttab viimaks paremale; tuleb juba silmapilgu pärast tagasi ühes kpt. Kondoriga*).
KPT. TIIT KONDOR (*pikas vihmamantlis, peas läikiva nokaga meremehemüts*): Otsimas pole mind käidud?
PR. KONDOR: Ei ole.
KPT. TIIT KONDOR: Telefoniga küsitud ... pole samuti?
PR. KONDOR: Jah, telefoniga küsis küll keegi.
KPT. TIIT KONDOR: Kes?
PR. KONDOR: Nime ta ei nimetanud, aga võis vist olla kapten Madisson.
KPT. TIIT KONDOR: Ahah. (*Läheb kabinetti, kust kuuldub varsti ta käsutama harjunud häält.*) Halloo! Kõneleb Kondor. Tervist! Noh, kuidas siis lepingu kolmenädalase pikendamisega on? Ikka kiireloomuline? Isegi väga kiireloomuline? Hea küll. Kas te täna veel klubisse lähete? Noh, siis kõneleme seal pisut täpsemalt. Nägemiseni! (*Astub tagasi saali.*)
PR. KONDOR (*kartlikult*): Kas jälle ... mured ehk?
KPT. TIIT KONDOR (*ei vasta kohe; viib mantli eeskotta*): Mured?! Ole nagu konn äkke all! Vabrikantide Ühingu otsusele vastavalt kärpisin eile palka, Josseti juurest nõutakse aga mõni päev tagasi sõlmitud lepingu kiiret täitmist. (*Vihaselt.*) Kuidas kurat see peaks täidetama, kui saed homsest peale seisma jäävad!
PR. KONDOR (*sosinal*): Issa-ristike küll!
KPT. TIIT KONDOR (*läbi hammaste*): On siin rohkesti haledat juttu aetud raskest talvest, mis töölistel on tulnud üle elada. (*Tasakesi ähvardavalt.*) Kui mitte kiirust taga poleks, näitaksin neile alles, kuidas nad ... t õ e l i s e l t vingerdama hakkavad!
PR. KONDOR: Issa-ristike ... issa-ristike ... (*Helistatakse kolme leppesignaaliga; läheb avama.*)
HANS (*ilmub lävele*): Good evening, sir!
KPT. TIIT KONDOR: Tervist! Noh, mis sõnumeid tood?
HANS (*laotab käsi*): Halbu, sir, halbu!
KPT. TIIT KONDOR: Nimelt?
HANS: Streigist ei ole pääsu.
KPT. TIIT KONDOR: Nii-nii! (*Paus.*) Kas sa Peetriga said kõnelda?
HANS: Sain. Kell kaheksa, pool üheksa on ta siin. Samuti ka onu Siim ja Toomas.
KPT. TIIT KONDOR: Jah-soo? Tubli. Võid minna.
HANS: All right, sir! Good bye, sir! (*Lööb kannad kokku.*)
KPT. TIIT KONDOR (*läheb vennaga ukse poole*): Head tervist! Ja peaasi — püüa ikka selgitustööd teha.

HANS: Yes, I know, sir. (*Kummardab.*) Tean ... ja teen kõik, mis suudan. (*Ära.*)
KPT. TIIT KONDOR (*käib pikkamisi edasi-tagasi*).
PR. KONDOR (*tuleb kikivarvul söögitoast*): Nüüd toodi vist ... päris halbu sõnumeid?
KPT. TIIT KONDOR (*järsult*): Jäta, ema, küllap ma otsustan ka edaspidi ise, kas häid või halbu.
PR. KONDOR (*kohkub; tahab vaikselt-süüdlaselt lahkuda; helistatakse jälle — läheb avama*).
(*Hetke pärast astuvad tuppa Peeter Kondor, onu Siim ja Toomas.*)
PEETER KONDOR (*võtab mütsi pikkamisi peast*): Tere õhtust! Hans ütles, et sa tahtvat meiega kõnelda.
KPT. TIIT KONDOR (*ulatab kaksikvennale käe*): Seda ma tahan. Olge head, istuge! (*Osutab sohvale.*)
PEETER KONDOR: Aitäh, aitäh!
KPT. TIIT KONDOR (*teretab ka teisi*): Tervist! Jah, näete, oleks olnud küll ühest kui teisest asjast päris tõsist mehejuttu ajada. (*Võtab taskust tubakakarbi, ulatab onu Siimule*): Palun, vennas!
ONU SIIM: Ole terve ... lahkuse eest.
KPT. TIIT KONDOR (*ootab, kuni külalised on viimaks ometi istet võtnud*): Nii. Tubli. (*Märgatava sisemise erutusega.*) Pagana päralt, härrad Kondorid, — kas te tõesti ei osanud midagi paremat välja mõtelda?
PEETER KONDOR: Et kudamoodi — midagi paremat?
KPT. TIIT KONDOR: Nojah, tõstate tühjast tüli ja hakkate streikima!
PEETER KONDOR: Kui sa m e i l e selles asjas nii suurt tähendust püüad anda, siis sa küll eksid. — Otsuse streigi kohta tegi k o g u Laevatehase tööliskond.
KPT. TIIT KONDOR: Noh, noh, küllap ma juba tean!
TOOMAS (*pilkavalt*): Tähendab — tead puudulikult. — Hans töötab hooletult. Ja teiseks on asi sihuke, et kui lugu on kord juba nii kaugele viidud, tuleb kas või streikida.
KPT. TIIT KONDOR: Arvad, et tuleb? — Vaat selle küsimuse peale õige vastuse leidmiseks ma teid täna kutsusingi. Oleme ju ikkagi — teie arusaamatule jonnakusele vaatamata — omad inimesed. Arutaksime läbi, kaaluksime. Ja on vist küll selge, — kuidas teie heaks peate, sedaviisi teeb ning talitab ka suurem hulk. On nõnda?
PEETER KONDOR: N-noh, kui ollakse aastakümneid üht teed tallanud, siis igatahes ... üksteise mõttega ju arvestatakse.
TOOMAS: Täna öeldi meile näiteks, et võtku me endid selles praeguses täievoliliste esindajatena.
KPT. TIIT KONDOR (*pöördub vennapoja poole*): Kuidas ... kuidas ...? Kas te siis teatasite, et te s i i a tulete?
TOOMAS (*naerab korraga lõbusalt*): Aga mis siis onu mõtleb?
KPT. TIIT KONDOR: Mis ... ma ... mõtlen?
TOOMAS: Jah, mis siis onu mõtleb?
KPT. TIIT KONDOR: Seda poleks küll tõesti tarvis olnud.

TOOMAS (*naerab jälle*): Pidime vist tasahilju nurga tagant nurga taha hiilides siia tulema... tasahilju sosistades läbirääkimisi algama... tasahilju ringi piiludes oma sõbrad ja seltsimehed armsale onule maha müüma...?
KPT. TIIT KONDOR (*suudab end vaevu taltsutada*): Suuvärk on sul osav, poiss! (*Pöördub otseselt kaksikvenna poole.*) Tähendab — teiste sõnadega — küsisite luba?
PEETER KONDOR (*on vahepeal väga tõsiseks muutunud*): Jah, seda me tegime.
KPT. TIIT KONDOR: Küsisite luba... küllatulekuks... oma... lihasele... vennale?!
PEETER KONDOR (*raputab pikkamisi pead*): Ei, siin sa eksid. Küsisime luba vabrikuomaniku kutse vastuvõtmiseks.
KPT. TIIT KONDOR (*vahib kõnelejat tükikese aega liikumatu pilguga, pea kummargil*): Ah... n-niiviisi. (*Puhkeb äkki tigedalt naerma.*) Mõistan, mõistan, mõistan! (*Paus; käib vihaselt edasitagasi, jääb seisma üsna kaksikvenna ette.*) Tähendab — vastased selle sõna kõige kindlamas ja kõvemas mõttes?
PEETER KONDOR: Nii see on ju seni ikka olnud, et töö v õ t j a d ja töö a n d j a d on omavahel vastamisi seisnud.
KPT. TIIT KONDOR: Mina aga olen seda kujutanud ikka nii, et ühed eestlased... ühe ja sama tööka rahva liikmed... peale selle isegi ühe päritoluga — üles kasvanud ühtedel ja samadel tänavatel, leiba murdnud ühe ja sama laua juures... (*Paus.*) Teie arvates ei tähenda see kõik aga mitte midagi... mitte punast krossigi, nagu öeldakse. Ja midagi muud pole meil üksteisele enam ütelda, kui hambad paljaks ja küüned vastamisi? (*Ootab.*) Kui seletaksite üsna avalikult ja otsekoheselt: kelleks te mind õieti peate? Kõrilõikajaks?
TOOMAS: Ei kellekski muuks, onu, kui... auväärseks vabrikandiks.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah? Ja ise te olete?
PEETER KONDOR: Naljakas, et sa üldse niisuguseid asju küsid. Arusaadav, et me ise oleme töölised.
KPT. TIIT KONDOR: Ja ei mingisugust ühist kokkupuutepunkti... sisulises mõttes? Ja ei pisematki vajadust üksteisest aru saada...? Ja ei kübetki tungi läheneda meie ühistele üritustele terviku seisukohalt, kogu meie rahva, kogu meie Eesti majanduselu seisukohalt?
TOOMAS: Mis on tavalise inimese keelde tõlgitud sama kui teie protsentide, teie puhaskasu seisukohalt... Sest teie arusaamist mööda kehastate nii eesti rahvast kui Eesti majanduselu... ainuüksi teie, jõukad mehed.
KPT. TIIT KONDOR (*tumedalt*): Sina, poisike, võiksid suu pidada! Ise võitlesid meie riigi eest, meie Eesti eest.
TOOMAS: Õige, võitlesin. Võitlesin t e i e riigi eest, mitte m e i e riigi eest. Võitlesin t e i e Eesti eest, mitte m e i e Eesti eest!
KPT. TIIT KONDOR: Nõndaviisi sa siis... tõlgitsed seda küsimust. Jahah! Ja nüüd muidugi... kahetsed?

TOOMAS: Ei salga, onu — kahetsen! Jah, kahetsen! Kahetsen, et lasksin tol korral oma silmad pimedaks kõnelda.
KPT. TIIT KONDOR: Mür-gi-ta-tud oled! Kuni kondiüdini ... oled mürgitatud ...!
TOOMAS: Olin mürgitatud. Nüüd enam ei ole.
KPT. TIIT KONDOR (*käib jälle edasi-tagasi; seisatab jälle kaksikvenna ees, algab vaikse häälega, end taas täiuslikult valitsedes*): Peate mind, meid kõiki oma surmavaenlasteks. Olete arvamisel, et meiega võib kõnelda ainult tääke ees hoides. See ei ole aga õige. Oleme nagu sina ise, nagu t e i e ise! Nagu sinul, nõnda on ka minul ja igal minu kolleegilgi tarvis ainult nii palju, et end surmatunnil vabalt välja sirutada ... See tähendab — i s i k l i k u l t. Muu kõik kuulub hoopis teise arveraamatusse. (*Paus.*) On täieline rumalus näha meie huvisid absoluutselt eraldi seisvatena. Jah, see on rumalus. Neid meie huvisid tuleb, vastuoksa, näha ü-his-te-na. (Paus.) Kapital ja töö ei pea põrmugi alalises omavahelises tülis olema. Nad võivad väga hästi ka kõrvuti kõndida. Sõbralikus üksmeeles ja arusaamises. Oma rahva ja maa kasuks ning hüvanguks ... (*Väärutab pead.*) Teie aga ... teie aga ... sel ajal kui ... (*Ei lõpeta jälle lauset.*)
TOOMAS: Meie aga sel ajal, kui teie soodsat silmapilku kasutate ja meilt järjekordselt villa pügama tõttate ... ikka selle rahvusliku üksmeele nimel, ikka Eesti riigi heakäekäigu nimel ... astume endi kaitseks välja ega taha lasta oma turjalt viimseid karvaudemeid välja kitkuda? Õige, täpselt nõnda me teeme.
KPT. TIIT KONDOR (*jõhkralt*): Laseksid ehk siiski meid, vanemaid inimesi, omavahel juttu ajada ...! (*Pöördub äkki onu Siimu poole, kes ei lausu kogu aeg sõnakestki.*) Kuidas sina, vennas, sellele vaatad? Vaikid nagu haud. Miks sa ka oma arvamist ei ütle?
ONU SIIM (*laisalt*): Ooh ... mina ... niisama kuulan ja pean aru.
PEETER KONDOR (*pikkamisi, asjalikult*): Kui ütleksid välja oma ettepanekud, siis pääseksime ehk pikemat sammu astuma.
KPT. TIIT KONDOR: Minu ettepanekud? Minu ettepanek on sulle ammugi teada — jätke lollus ja jätkake homme tööd.
TOOMAS: Ilma pikkade põhjendusteta on see lihtne ja arusaadav mõttekäik ... nõnda nagu s i n a asjast aru saad.
KPT. TIIT KONDOR (*ei lase end segada, jätkab nagu raiudes*): Minu ettepanek on, et ... mõistke ometi, kuivõrra on praegune samm tööandjate poolt tingitud paratamatusest, möödapääsematust vajadusest. (*Püüab jälle veenda.*) Mitte kellelgi pole huvi teid nöörida, teie elamist-olemist kitsaks pigistada. Paraneb olukord välisturgudel, paraneb see uuesti ka meil. On arusaadav?
TOOMAS (*laskub äkki kummargile oma käte kohale*): Kõneldakse, et olukord välisturgudel olevatki juba paranenud ...?
KPT. TIIT KONDOR: Kui-das? (*Tunneb end ebamugavalt.*)
TOOMAS (*kordab sama tooniga*): Kõneldakse, et olukord välisturgudel olevatki juba paranenud.
KPT. TIIT KONDOR (*kogub end kiiresti*): M-ma ei tea. Ja ma ei ehita midagi sellele, mida k õ n e l d a k s e. (*Vaikus.*)

PEETER KONDOR: Jah, on kuulda küll, et vana Josseti palgivagunid hakkavad varsti lähemale vurama.
KPT. TIIT KONDOR (*satub jälle segadusse*): Jahsoo, jahsoo, või vana Josseti palgivagunid ... on teie pead nii selga ajanud!
PEETER KONDOR: Kas see pole ehk nõnda?
KPT. TIIT KONDOR: See ei puutu siia!
TOOMAS: Vahest onu mõtleb järele — ehk siiski puutub. Kõneldi siin ju alles silmapilk tagasi ... paratamatusest.
KPT. TIIT KONDOR (*vägivaldselt, tasakaalutult*): See puutub siia ainult niipalju, et kui te tõesti oma lolluse läbi viite, kaotab firma lepingu. Lendate kõik tänavale! Usun, et te asja siiski nii kaugele lasta ei saa.
PEETER KONDOR: Tjah ... Ja meie jälle usume, et just s i n a asja nii kaugele lasta ei saa. (*Naeratab endamisi.*)
KPT. TIIT KONDOR (*taipab, et ta on enda sisse rääkinud*): N-nanah, nanah! (*Katsub end kohe jälle taltsutada.*) Hea küll! Homseni on aega. Soovitan teil öö jooksul siiski arukamalt järele mõtelda.
PEETER KONDOR (*tõuseb*): Ja see oligi kõik, milleks sa meid kutsusid?
KPT. TIIT KONDOR: Jah. Ainult — ma lootsin, et te mõistlikud olete.
PEETER KONDOR: See tähendab — et me lepime palgakärpimisega, kuid jätame streigikavatsuse? Ja peaasi — et me teeksime omalt poolt kõik, et ka seltsimehed sõna kuulaksid?
KPT. TIIT KONDOR: Jah, sest see on ainus õige tee.
PEETER KONDOR (*võtab toolikorjult mütsi*): Nojah, ega siis midagi. Muudkui ... head tervist!
KPT. TIIT KONDOR (*ei anna kaksikvennale kätt*): Head ... tervist!
ONU SIIM: Olgu ka minu poolt — head tervist! (*Lahkub esimesena.*)
TOOMAS (*pöördub uhkelt kuklasse heidetud peaga ukse poole*).
PEETER KONDOR (*on väljumas viimasena; peatub üsna läve ees, kuna eeskojast kostab äkki Tooma üllatushüüatus*).
TOOMAS (*eeskojas*): Oo ... vaatah ... vaatah!
AUGUST (*ilmub uksele, kohvrike näpu otsas; on väga kohkunud, ei tea nähtavasti, mis teha*).
TOOMAS (*tuleb ühes noorema vennaga tagasi*): Niiviisi, taat. Ole hea ja mõtle ise siit kohalt edasi.
PEETER KONDOR (*kortsutab kulmu*): Sina, August? (*Tasakesi.*) Nii et — jäid oma kavatsuse juurde kindlaks?
AUGUST (*kogeleb*): Jah ... ma ...
PEETER KONDOR: Tulid ikkagi?
AUGUST: Isa ...
TOOMAS (*katkestab venda*): S-sa väike roomaja! (*Ära.*)
KPT. TIIT KONDOR (*on arenevat sündmust seni vaikides pealt vaadanud; läheb poisile vastu, naerab äkki*): Ole terve, August, et sa oma lubadust pidasid. (*Astub Peetri juurde.*) N-noh? N-noh, vennas? (*Paus.*) Võid kindel olla, et mõtlevat pead teie vormitule

lohele ei kasva mitte kunagi. Peksate niisama sabaga, ja see on kõik. Nõnda nagu sünnib täna ja homme, sünnib ka edaspidi: Kalevivabrikus streigitakse, Linavabrik aga lepib ülesseatud tingimustega ja töötab edasi. *(Tasakesi.)* Sest selle mõtleva pea, mis teid kõiki ühe mütsi alla viiks, võtame meie ka tulevikus oma leeri, nagu me oleme seda teinud ... minevikuski. Ja kasvatame talle hambad suhu ... sellele peale ... just t e i e e n d i vastu. *(Pöördub, hüüab söögituppa.)* Ema! E-ma!

PR. KONDOR *(astub kohe sisse, otsekui oleks ta kogu aja eesriide taga seisnud ja kuulanud)*: Mis on?

KPT. TIIT KONDOR: Ole hea, juhi meie uus perekonnaliige üles ta tuppa.

AUGUST: Isa ... kuule ... ma tõesti ...

PEETER KONDOR *(pöördub pikkamisi ja järgneb teistele)*.

PR. KONDOR *(võtab Augustilt kohvri)*: Noh, lähme, lähme siis pealegi, pojuke.

AUGUST *(sammub otsekui masinlikult onunaise kannul teisele korrale)*.

RUDOLF *(tuleb samal ajal trepist alla; peatub, käed taskus, vaatab Augustile otsa)*.

PR. KONDOR: Näe, Rudolf — August ongi nüüd siin.

RUDOLF *(vaenuliku üleolekuga, imiteerides isa kõneviisi)*: Jahah, jahah.

AUGUST *(kohmetult)*: Tervist! *(Ulatab käe.)*

RUDOLF: Jahah, jahah, tervist, tervist! *(Kummardab kangelt, jalutab alla.)*

AUGUST *(laseb tühjana õhku rippuma jäänud käe tasakesi langeda; ära teisele korrale)*.

RUDOLF *(tõstab õlad kõrgele)*: Väga huvitav! Tead sa, papa ...

KPT. TIIT KONDOR *(on teraselt jälginud poja käitumist ja selle mõju Augustisse)*: Ei, ma ei tea midagi! *(Tasakesi, kurjalt.)* Pane tähele — järgmise sigaduse puhul kõnelen ma sinuga hoopis teist juttu. Nagu viimasele laevapoisile ... annan sulle trossiotsa! Ja nüüd — käi oma teed!

RUDOLF *(kähku, kartlikult)*: Usu, ma tõepoolest ei mõtelnud, et ...

KPT. TIIT KONDOR: Palun, käi oma teed!

RUDOLF *(lahkub kohmetult, alandlikult rõdu kaudu)*.

KPT. TIIT KONDOR *(istub väsinult, surub pea käte vahele)*.

HANS *(avab tasakesi ukse, astub sisse; hoiab selja taha peidetud käes mingisugust paberit)*: Excuse me, sir. *(Irvitab hääletult.)* Võib silmapilguks sisse astuda?

KPT. TIIT KONDOR *(ajab enda sirgu)*: Jah? Sina oled ... Kas sa ära ei läinud?

HANS: No, sir. Ei, ma ei läinud ära, sir. *(Ulatab kpt. Kondorile selja taha peidetud paberi.)* If you please, sir!

KPT. TIIT KONDOR: Mis see on?

HANS: Ole hea, vaata, sir.

KPT. TIIT KONDOR *(loeb; viivitades)*: Nii, nii ... nõndaviisi ... *(Paus.)*
HANS: Jah, just nõndaviisi, sir.
KPT. TIIT KONDOR: Kommunistide põrandaalune ajaleht?
HANS: Yes, sir, — kommunistide põrandaalune ajaleht! *(Paus.)*
KPT. TIIT KONDOR: Kust sa selle ... said?
HANS *(irvitab jälle)*: Noh, vaatasin veidi ringi ja ... saingi.
KPT. TIIT KONDOR: Taskust ...?
HANS: Yes, sir, — taskust.
KPT. TIIT KONDOR: Kas Peetri ... taskust?
HANS: No, sir. *(Naerab.)* Nii veider kui see ka on — vana-onu Siimu omast.
KPT. TIIT KONDOR: Nõnda, nõnda ... nõndaviisi! *(Järsult, ähvardava tooniga.)* Tubli, hoiame varuks. Hoi-a-me ... varuks. *(Paus.)* Tahetakse sõdida? Hea küll, sõdigem siis. *(Pistab lendlehe taskusse.)* Sõdi-gem siis!
HANS: Yes, sir, — sõdigem siis, sir! *(Lööb kannad kokku, kummardab.)*

KOLMAS VAATUS

SEITSMES PILT

Köök Peeter Kondori agulimajakeses — väike piklik ruum, mida täidab kitsast aknakesest sissetungiv vahelduv õhtuvalgus; väljas on tuuline, iga natukese aja järel jookseb päikese eest läbi kergeid pilvesagaraid, mille varjud näivad üksteist taga ajavat. Otseseinas asuv uks viib välja, pahemas seinas asuv uks — kõrvalruumidesse.
MARTA *(peseb taburetile asetatud kausi kohal käsi)*: Ja peale lubaduste pole ... lilligi liigutatud?
VANA NAINE *(hiljuti tööõnnetusel surmasaanud Väike-Aadama ema — lühikest kasvu, vilgas, isegi käesolevas raskes olukorras reipust säilitav eideke)*: Mitte lilligi, mitte lilligi.
MARTA: Anti ju ometi lubadusi ja kinnitati, et hoolitsetakse ... teie kõigi eest?
VANA NAINE: Oi lapsuke, maksab siis iga lubadust ja kinnitust uskuma hakata. Kardeti, et me lärmi lööma ja nõudma hakkame, sellepärast. *(Paus.)* Eks mu oma vanamees, Väike-Aadama isa, läks ju kah ära sedakanti teed mööda: oli papivabrikus kohferbous, hakkas midagi üle katlaääre õiendama — kukkus sisse, ainult paljad kondid õngitseti välja ... Ja eks lubatud selgi korral. *(Paus.)* Oi, oi, kuidas lubati! *(Ohkab.)*
MARTA *(tasakesi)*: Kodus on teil vist ... väga raske?
VANA NAINE: Raske, raske, ikka raske. *(Murdub hetkeks, äigab rätiotsaga üle silmade.)* Kõige enam need ... linnupojukesed ... Kui nemadki vastu peaksid ... *(Paus; tõttab kohe kurvast kõneainest üle.)* Oh, mina ise ... ju tean. Vana mässumees, nagu ma

olen. Kui viiendal aastal lahti läks, ega's meiegi, eided, eemal ei seisnud. Kõndisin oma vanatoiga kõrvuti, et lase aga olla. *(Naerab.)* Suguvõsad on meie mõlema poolt madalat kasvu — veeresime nagu munad. Vangimaja juures järsku kisatakse: hakatakse peksma. Noh, meie ei lasknud endid hirmutada — põrutame muudkui edasi. *(Tõmbub nagu lind kössi, kihistab mõnusal meelel.)* S-sa taevane heldus — kui müratas korraga kuskilt hoovist salk ratsamehi välja, nuudid ja paljad mõõgad pihus ... Kuule ... süda kohe nagu jonksatas sees. Aga viha see süda endast välja ei jonksatanud — viha jäi sinna, viha ei läinud kuhugi. Kivihunnik oli trotuaari kõrval, — kähmasin sealt paraja põraka pihku ja kõige lähemale kasakale kohe obaduse otsaette. Hihihii ... pidi aga sellele poisile sarv pärast kulmule kasvama ... seda ma olen vahel nüüdki veel mõtelnud. Ise kah muidugi ... sain nuudiga vastu kinderkonti. *(Tõuseb.)* Teie, lapsukesed ... olete muidugi sihukeste asjadega harjumata, sihukeste asjadega nagu need streigid ja vastuhakkamised. Ja sellepärast ma olen nii ühele kui teisele ütelnud, et ... karta ei maksa. Härra on ihuliselt samasugune lihast ja verest olevus nagu me kõik. Ja hingeliselt, kõvaduse poolest, on ta hulga hapram kui mina või sina. *(Kohendab suurrätti, noogutab.)* Vastu peame, vastu peame ... selles pole mitte küüne väärtki kahtlemist ... ega tohigi olla. *(Viib jutu järsult mujale.)* Kas memme tervis sul ... ei taha ühtigi paraneda?

MARTA: Jah, memme tervis on praegu päris halb. Need sagimised ju kah ärritavad teda ja ... vaevavad.

VANA NAINE: Eks need kah, eks need kah ... kus sa sellega. Mõtlesin, et ajan temaga paar sõna juttu, — oli ta ju kah omal ajal kange naine ... Aga kui tal paha on, ega siis ju ... ei maksa segada. Tulen mõni teine kord. Head õhtut siis, lapseke! *(Ära.)*

MARTA *(pikkamisi)*: Head õhtut, vanaema! *(Kuivatab käed, jääb mõtlikult pliidi juurde seisma.)*

OSKAR *(astub koputamata sisse)*: Tere, Marta!

MARTA *(pöördub)*: Jah, tere!

OSKAR *(läheb ta juurde; kätlevad; tüdruku mõtlik ilme teeb poisi tähelepanelikuks)*: N-noh, mis me muretseme?

MARTA: Või seda muretsemisväärilist ... vähe on ...

OSKAR *(noogutab)*: Jah, see on õige, — seda ei ole tõesti vähe. *(Paus; näib pikemat seletust ootavat.)* Kibedaks läheb, eks ole? *(Teeb katset Martat enda vastu tõmmata.)*

MARTA *(lükkab ta käe kõrvale)*: Jäta ...

OSKAR *(jätab tõesti embamiskatse, võtab aga selle asemel tüdruku lõuast kinni ja sunnib teda endale otsa vaatama)*: No-no-no ... ära siis liiga noruta! Oled ikka seni uljalt vastu pidanud, ära's veel päris lõpu eel kokku lange!

MARTA: Kokku ma ei lange, aga ... *(Järsku tumedalt.)* Väike-Aadama ema käis praegu siin ...

OSKAR *(tusaneb samuti)*: Jah, nägin.

MARTA: Sa ju tead, kuidas nad nälgivad?

OSKAR: Tean, kallis. Aga praegu nälgib nõnda ... suurem osa meist.
MARTA *(ei näi teda kuulvat; äkki kirglikult)*: Aga aidata ei saa! Aidata ei saa ... mitte millegagi! *(Nuuksatab kuivalt.)* Juba ennegi olid nad verivaesed. Meie siin ... müüme oma kraaminatukest ja hoiame endid kuidagiviisi vee peal, neil aga seal ... pole ju müümisekski midagi ...
OSKAR *(on pea kummargile lasknud, tunneb nagu ennast milleski süüdlasena).*
MARTA *(ikka kuivalt ning lühikeste sõõmudega nuuksudes)*: Kui oleks ... veidigi neile anda? Et nad killukese leiba saaksid ... laste jaoks. Ma ... olen neid näinud ... Tillukesed ... Pead nagu linakoonlad. Ja vaevlevad nüüd ... vaevlevad ...
OSKAR *(vaikib; läheb akna alla, vahib hajameelselt selle kaudu välja hoovile; tuleb siis nähtavasti mingisugusele otsusele; pöördub, astub tagasi tüdruku juurde, vabastab randmelt uuri)*: Kuule ... mis sa arvad ... kui ...? Olen seda seni ikka hoidnud ... Tühi temaga!
MARTA *(vaatab poissi pisaratest läikivate silmadega)*: Sa mõtled siis ...?
OSKAR *(katkestab tüdrukut)*: Jah, tühi temaga!
MARTA *(rohkem ainult selleks, et üldse midagi ütelda — ta ei suuda pilku ikka veel poisi näolt ära pöörata)*: Said selle ju oma keskkooli lõpetamise tähtpäevaks?
OSKAR *(katsub naerda)*: Sain, õige! Aga mis sellest!
TOOMAS *(on vaikselt sisse astunud; peatub uksel, jälgib noorukite kõnelust; hetke pärast ilmub ta kõrvale ka onu Siim).*
MARTA *(spontaanse hellusehooga)*: Oskar ... kallis!
OSKAR *(embab teda nüüd hellalt)*: Jah?
MARTA: Kas sa's tõesti ...?
OSKAR *(ilmselt piinlikkust tundes)*: Jumal hoidku, see on ju ... tühine asi, mida ei maksa pikemalt arutada. *(Tahab kõneainet kähku teisale juhtida.)* Kuuled sa ... tulin õieti selleks, et küsida, kas sa ei saaks õhtul ivake jalutama tulla?
MARTA: Jalutama? Jah ... saan vist küll. *(Läheb jälle kohe tagasi äsjasele teemale.)* Kui sa selle uuri tõesti peaksid müüma, siis ... on sul endalgi ju raha tarvis.
OSKAR *(teeseldud uljusega, mis ei ärata usaldust)*: Minul? Meie majas pole häda midagi. *(Nagu tõtates.)* Jah, olgu nii — viin selle kronomeetri juba kohe kellasepa kätte ja ... valmis. *(Pöördub ukse poole, uur ikka veel rihmapidi peos, märkab alles nüüd Toomast ja onu Siimu; peatub poolel sammul, nagu keegi, kes on tabatud mingisuguselt piinlikult teolt.)*
MARTA *(pöördub samuti, nõjatab käed selja taha lauaservale, vaatab venna ja onu poole).*
ONU SIIM *(läheb käsi taskus hoides pliidi kõrval seisva tooli juurde, istub, ei lausu midagi).*
TOOMAS *(Oskarile)*: Mis sul seal on?
OSKAR *(kogeldes)*: Üks ... üks ... uur.

TOOMAS *(võtab noorukilt käekella, vaatab seda mõtlikult)*: Näen, et üks uur. Nii et see, mille said keskkooli lõpetamise tähtpäevaks? Ja tahad selle eest leiba muretseda neile, kes kannatavad rohkem kui sina ise? *(Paus.)* Tee seda, seltsimees. Tubli. Tee nõnda. *(Pigistab hambad kokku, kortsutab kulmu, surub jõuliselt maha endas esiletikkuva harduse.)* Kui tunneme niiviisi, ühiselt, kogu maailmas ... igas majas ja igas linnas ja igas riigis ... on see maailm lõpuks kindlasti meie oma. *(Pöördub järsult noorukist eemale.)* Jah ... tee nõnda, nagu sa plaanitsed. *(Kordab seda lauset kuidagi masinlikult, ometi mingisuguse impulsiivse sisemise soojusega; läheb laua juurde, istub, langetab lauba kätele.)*

EMA KONDORI HÄÄL *(kõrvaltoast)*: Marta ... Mar-ta!

MARTA *(ilmselt rõõmus, et saab lahkuda)*: Jah, kohe, ema. *(Ära pahemale.)*

ONU SIIM *(lühidalt)*: Läbi?

TOOMAS *(otsekui sisemiselt oiates)*: Jah ... läbi. *(Vaikus.)*

PEETER KONDOR *(tuleb ühes arstist vennaga otseuksest; võtab kuue seljast, riputab selle varna)*: Istu, Samuel. *(Läheb Tooma juurde, paneb käe selle õlale.)* Noh? Nukrutsed?

DR. SAMUEL KONDOR *(istub, kehitab end kuidagi ebakindlalt)*.

TOOMAS *(viskab pea hooga püsti; raevukalt)*: Nukrutsen? Ei! Ei nukrutse! Aga tappa tahaksin! Tappa tahaksin ... aru saad!

DR. SAMUEL KONDOR *(hirmunult)*: Kuule-kuule ... inimene — mis sa kõneled? Kuidas nüüd nõnda võib?!

PEETER KONDOR *(pikkamisi)*: Keda sa tappa tahaksid, poeg?

TOOMAS: Keda? Arusaadavalt neid, kes ... meid ära andsid, meile noa seljatagant abaluude vahele lõid!

PEETER KONDOR: Tormad, poeg. Ja see ei ole enam hea.

DR. SAMUEL KONDOR: Leplik tuleb olla! Leplik tuleb olla! *(Tõstab hoiatades sõrme.)*

TOOMAS *(heidab käega)*: Mis — torman!

PEETER KONDOR: Õpetada on tarvis, aga mitte ... tappa.

ONU SIIM: See on õige. Tarvis pole ei tappa ega ka leplik olla. Tarvis on õpetada.

TOOMAS *(tõuseb, käib vihaselt edasi-tagasi)*: Võit juba paistis. Oli juba enam-vähem kindel, et kõik pingutused ja vaevad lähevad õitsele ja kannavad vilja. *(Paus.)* Ja siis järsku ... istume katkise küna juures. Kelle süü pärast? Ainult ja üksi meie endi süü pärast. *(Paus.)* Kas see on kellegi üksmeel? Kas see on kellegi arusaamine ühisest asjast, ühistest huvidest? *(Paus; loetleb.)* Kalevivabriku omad asusid asja arutama ja seisukohti vastu võtma streigikomiteest mööda minnes — üks! *(Tõmbab sõrme piltlikult kõveraks.)* Tautsi saeveski mehed langesid põlvili ja hakkasid täna tööle — kaks. *(Tõmbab teise sõrme kõveraks.)* Laadijad sadamas, kes meid algul toetasid, nokitsevad samuti tasapisi — uute tariifidega: laevad ei tohtivat seista, neid tulevat minema aidata — kolm. *(Tõmbab jälle ühe sõrme kõveraks.)* Kõik laguneb, kõik vajub kokku. *(Paus.)*

Õ p e t a d a olevat vaja?! Õpetada?! *(Paus.)* Jah, õpetada ... Aga teibaga õpetada ... vaat mis.
DR. SAMUEL KONDOR: Intelligentsi poolehoid — igal pool — kuulub teile. I-gal pool! Ma ju tean. Ja olen rääkinud.
TOOMAS *(järsult)*: Täname selle poolehoiu eest, mida te seal oma hoolega suletud uste taga tunnete. S e e tuli ei soojenda meid mitte krossigi eest.
PEETER KONDOR *(väikese viivituse järel)*: Tormad, poeg, tormad. Streik arenes üldiselt paremini kui oodata võis. Et me võib-olla võiduni ei jõua, sellest on muidugi kahju. *(Paus; tasakesi.)* Mina, vennas, olen ju üsna tibatilluke ratas meie ... organisatsioonis ... Pealegi olen ma koolitamata ja ... vähe lugenud inimene. Aga üht võin ma sulle siiski ütelda: aastaid sul on, aga täismehe rahu sul ei ole ... ja täismehe põhjanimõtlemist. Oled veel nagu koolipoiss, kes ei suuda aru saada ü h e koolitunni väärtusest. Meie siin tegime läbi praegu väga kasuliku koolitunni ... ka siis, kui meist sel korral tõesti jagu saadakse. *(Topib piibu tubakat täis, hakkab suitsetama.)*
TOOMAS *(istub tagasi laua äärde, laseb pea jälle kätele longu)*.
ONU SIIM *(nagu väikese hilinemisega)*: Ka see on õige. Eks ole ju öeldud, et taganemisegi puhul ... ei tohi pead kaotada.
TOOMAS *(peaaegu karjudes)*: Mis ... mis asi on õige? Mis asi? Mitte midagi ... ei ole õige. See, nagu te siin seletate, on ainult ... *(Peatub poolel lausel, otsekui tardub kangeks — avanevale uksele ilmub August.)*
AUGUST *(jääb läve ette kohmetult seisma)*: Tere ... õhtust!
MARTA *(astub samal silmapilgul sisse kõrvalruumidesse viivast uksest; spontaanse rõõmuga)*: Sina, vennas?! Tere!
ONU SIIM *(ebamääraselt, siiski nagu rõõmsalt)*: Nii, nii, nii ...
AUGUST *(veelgi enam kohmetudes)*: Jah ... mina olen.
PEETER KONDOR *(vaatab nooremat poega vaikides, sõna lausumata; ütleb viimaks pikkamisi)*: Nojah, eks siis astu lähemale, kui sa kord juba selle tee ette võtsid. Külalisi ju siit majast pole tagasi saadetud.
TOOMAS *(upitab enda kätega vastu lauda toetades püsti, läheb raskel sammul venna juurde)*: Tervist, tervist, härra August Kondor! Millega võime ... t e e n i d a?
AUGUST *(ajab enda korraga sirgu, vaatab talle pingutades vastu)*.
MARTA *(paluvalt)*: Toomas!
TOOMAS *(tasakesi, tigedalt)*: Mis sa siit vajad, härra August Kondor? Tulid ehk vaatama, kuidas me ... murdume, härra August Kondor?
DR. SAMUEL KONDOR: Oi, oi, kuidas nõnda võib! Kuidas nõnda võib!
MARTA *(nutuselt)*: Toomas!
TOOMAS *(väikese pingerikka pausi järel, tasakesi, kuid nii jõuliselt-tungivalt, et talle tahtmata alistuma peab)*: Mine ... ära! Vähemalt täna ... mine ära!

AUGUST *(pöördub, väljub veidi ebakindlal sammul).*
PEETER KONDOR: August! *(Tahab pojale järele minna.)* August!
ONU SIIM *(tõuseb, võtab ta käsivarrest kinni)*: Lase olla. Poiss peab veel iseeneses selgust saama.
PEETER KONDOR *(kindlalt)*: Ei, olgu mis on, aga nii temaga talitada ei tohi!
DR. SAMUEL KONDOR: Jah, nii ei tohi talitada! Nii ei tohi talitada!
ONU SIIM: Küllap ta tuleb tagasi! Ja siis juba ... hoopis tugevamalt. *(Paus.)* Täna võib tast odav segu saada, aga homme saab tast ... kuld. Puhas kuld. *(Juhib venna laua äärde; esineb peaaegu käskivalt.)*
PEETER KONDOR *(istub, püüab endast võitu saada; põristab närviliselt sõrmeotstega).*
KARM *(astub tuppa)*: Tere õhtust! *(Vaatab nagu uurides ühelt teisele, ei esita aga siiski mingisuguseid küsimusi.)*
ONU SIIM *(aeglaselt end püsti ajades)*: Jah, tere õhtust! *(Paus.)* Võta istet! *(Arstist vennale.)* Sina, Samuel, oleksid ehk nüüd nii lahke ja vaataksid, kuidas meie perenaisega lood on. *(Martale.)* Ole hea laps ja juhata onu Samuel sinna ... tahapoole.
DR. SAMUEL KONDOR: Jah, jah, tulebki rutata, tulebki rutata.
MARTA: Palun, onu! *(Lahkub ühes dr. Samuel Kondoriga pahemale.)*
ONU SIIM *(kordab Karmile)*: Võta istet!
KARM *(asjalikult)*: Aitäh, aga ... poleks nagu mahti. *(Tasakesi, ülearuse ettevaatlikkusega.)* Toodi sõna ja ... ütlen sellega edasi: pühapäeval kell kaks tuleb demonstratsioon läbi viia.
ONU SIIM *(viivitades)*: Ahah, see on nüüd siis otsustatud.
TOOMAS *(on vahepeal jälle laua taha norgu langenud, tõstab pea, ajab enda otsekui uut lootust saades sirgu).*
KARM: Jah, see on nüüd otsustatud.
ONU SIIM: Nii, nii, nii, nii.
TOOMAS *(tõuseb; kordab rõõmsalt külalise sõnu)*: Pühapäeval ... kell kaks? Demonstratsioon?
KARM: Jah.
PEETER KONDOR *(on kuulanud seni vaikides; suudab näida jälle täiesti rahulikuna)*: No istu, istu ivake ja kõnele kah pisut pikemalt.
KARM *(istubki nüüd; korraga võib selgesti märgata, et tal on südamel midagi segast, midagi, mis talle kindlasti eriliselt ei meeldi)*: Mis siin ... kõnelda või ...
TOOMAS *(ei märka seltsimehe meeleolu)*: Kas kõik tulevad tänavale?
KARM: Jah. Kõik, kes pole veel järele andnud. *(Paus.)* Jah. *(Jälle paus.)* Oli kuulda ka seda, et Kalevivabriku omad on siiski kindlaks jäänud.
TOOMAS *(aina rõõmsamaks muutudes)*: On kindlaks jäänud?
KARM: Jah.
PEETER KONDOR *(jälgib nüüd Karmi nagu usutledes)*: Niisuguste

uudiste üle peab ju tõepoolest headmeelt tundma ... Sina aga paistad ju hoopiski murelik olevat?
KARM: Mis murelik või ... Aga pagan sa tead ... *(Paus; topib piibu täis, läheb pliidi juurde, kükitab hetkeks põrandale, võtab sõrmedega tulise söe ja surub selle vihase liigutusega kabasse; korraga otsustavalt.)* Tulime sealt ... mina, Andres ja Mihkel ... ja kõnelesime ja arutasime ...
PEETER KONDOR *(nagu sõpra kergelt tagant tõugates)*: Mis te seal's kõnelesite ja ... arutasite?
KARM: Üleaisa kipume lööma, — seda kõnelesime!
PEETER KONDOR: Üleaisa ...?
TOOMAS: Kuidas — üleaisa?!
ONU SIIM *(on jälle juhtiva osa Peetrist vennale loovutanud; otsekui endamisi)*: Nõndaks, nõndaks ...?
TOOMAS *(muutub järsku käredaks)*: Jah — kuidas üleaisa?!
KARM *(ebakindlalt)*: Eks ikka sedamoodi, et ... ühega alustasime, teisega kipume lõpetama ...
PEETER KONDOR: Ühega alustasime? Teisega kipume lõpetama?
KARM: N-nojahnoh!
TOOMAS *(lööb rusikaga lauale)*: Kõnele's ... pagan võtaks! Ära veereta mõistusõnu.
KARM: Ja kas see's nõnda ei ole, et ühega alustasime, aga hoopis teisega lõpetame? Alustasime — millega? Hariliku palgavõitlusega, nagu see pidi olemagi. Ja jõudsimegi sinna välja, mida võis karta — poliitikategemiseni.
PEETER KONDOR *(pikkamisi)*: Kuidas sa seda mõtled?
KARM *(kehitab õlgu)*: Aga mis see demonstratsioon's sinu arvates on? Palgavõitlus? Ei! Ja ... on ju kuulda ka loosungitest, mida me pidavat sellel demonstratsioonil esile tõstma. *(Naeratab ebamääraselt, haledalt, loetleb ivakese aja pärast.)* «Maha kurnajateklassi valitsus!», «Nõuame tõelist vabadust!», «Nõuame poliitiliste vangide kohest vabastamist!», «Nõuame praegustes raskustes süüdi olevate rahahärrade kohtu alla andmist!» ... Mida niisugused juhtlaused tähendavad? Palgavõitlust? Ei! Ja see on juba ... paha.
TOOMAS *(kurja tooniga)*: S-soo, soo! Või see on juba paha?!
PEETER KONDOR *(viivitades)*: Aga miks see sinu arvates paha on?
KARM: Lasta ennast sisse kiskuda parteilisse segadusse? See ei ole meie ülesanne. *(Paus.)* Teadagi, mihukeseks kõmuks nende juhtlausete pärast läheb. Jälle — piiritagused rahad ja nõnda edasi. *(Kordab:)* Ja see on ju paha!
PEETER KONDOR *(seisab veidi aega akna juures; pöördub raskepäraselt)*: Vaata, paike, — mulle paistab, et sa oled nüüd juba päris vildakul teel. *(Tasakesi.)* Ei, mõtle järele, ja sa saad isegi aru, et selles sihis, nagu me oleme plaanitsenud, just tulebki käia ja edasi minna.
KARM: Selles sihis, et ... pistame muudkui poliitikat tegema?
PEETER KONDOR: Kas või nõnda.

TOOMAS *(kortsus kulmul)*: Vaat seda ma küll ei oleks uskunud, et sa siiski sihukese vedeluseni lähed!
KARM *(imeb mõtlikult piipu; tõuseb, et minema hakata)*: Mis vedeluseni või ... Aga iga asja tuleb ajada ikka arukalt, mitte peaga vastu seina tagudes. *(Peab vajalikuks oma seisukohta pisut pikemalt põhjendada.)* Mässutegemine pole ... meie asi. Seda tehku õigeusklikud kommunistid ise. Meie aga seisame oma õiguste eest ja paneme nad s a m m - s a m m u l t maksma ... ilma suurema kära ja lärmita.
TOOMAS: Mina saan sellest nõnda aru, et ... kui sind seni usaldati ja usuti ... kui sulle siin ülesandeidki tehti — siis ... oli see kergemeelsus. Ei satutud kahjuks õigele aadressile! *(Viipab vaheukse poole.)* Kuulud ühte mesti sellega seal, kes siit just läks — minu armsa onu Samueliga. Kummist selgrooga meeste mesti kuulud, vennas!
KARM *(tusaneb)*: N-noh ... süüdistama ja sõimama ära sa mind nüüd kah hakka. *(Tõstab kämblad.)* Need siin ei ole kapjadeks kasvanud härradega ühe laua taga istudes.
PEETER KONDOR: Seda kurvem, seda kurvem.
TOOMAS: Ja seda alatum.
KARM *(järsult)*: Head õhtut!
PEETER KONDOR *(alles siis, kui uks lahkuja järel kinni langeb)*: Head ... õhtut! *(Vaikus.)*
ONU SIIM *(pahvib aeglaste sõõmudega suitsu)*: Nii, nii, nii ... Nõndaks, nõndaks.
TOOMAS *(vaatab kord isa, kord onu Siimu; pikkamisi, tumedalt)*: Nõndaviisi jah, kurat võtaks!
PEETER KONDOR *(kehitab õlgu)*: See tähendab seda, et meeste näod saavad selgeks ikka otsustavatel aegadel.
ONU SIIM: Õigus — meeste näod saavad selgeks j u s t otsustavatel aegadel.
TOOMAS *(pöördub, surub käed rusikaks)*: Nõn-da-viisi! *(Läheb laua juurde, surub enda selle otsast ning seinast moodustatud kitsasse vahesse, istub ja nõjatab lõua vastamisi pandud rusikatele.)* Noh, olgu ... *(Mõtlikult.)* See on hea, et ... demonstratsioon ... Et pole siiski veel murdutud.
PEETER KONDOR *(tasakesi; viivitades)*: Jah ... See on hea.
ONU SIIM *(pahvib ikka suitsu)*.
DR. SAMUEL KONDOR *(jookseb tippides kööki)*: Unustasin oma riistade-kohvrikese maha. *(Võtab põrandalt portatiivi; vaatab uurides ringi.)* Ega ... ega ometi jälle ... midagi halba ei juhtunud?
TOOMAS *(läbi hammaste)*: Ei, ära karda. Kõik on kõige paremas korras.
DR. SAMUEL KONDOR *(tagasi kõrvalruumi, ikka tippival sammul jooksu sõrkides)*.

NELJAS VAATUS

KAHEKSAS PILT

Kpt. Tiit Kondori elutuba. Varane hommik. Akende taga särab kevadpäike, väljast aiast kuuldub lindude rõõmsat vidinat.

HANS *(istub sohval — näoga saali poole, pöidlad enesekindlalt vesti vahel, jäme sigar suus; Liisale, kes tuleb kandikuga ning hakkab ta ette toidunõusid asetama)*: Thank you, missis Tiljulju! Ega siis midagi, — hakkame aga einestama. Hehehee. Eks sulane pea ju ikka sedasama tegema, mis peremees ees teeb. Kas missis Tiljulju istuks ehk kah minu seltskonda? *(Võtab seda üteldes sigari suust, kummardab veiderdades.)*
LIISA *(halvustavalt)*: Peaksin küll päris näljas olema, kui ...
HANS: Pardonks, vist haavasin. *(Naerab, kummardab jälle veiderdades.)* Lihtne mees, nagu ma olen. *(Jälgib teraselt iga lauale asetatavat taldrikut; ohkab vagalt.)* Jah, kui vaadata siinset rikkust ... Ja kui sellejuures mõtelda sellele suurele katsumisele, mis meie linna on tabanud ... *(Vilkalt.)* Stopp, ärge suppi pange! Meie, ameeriklased, ei armasta oma kõhtu lassi süüa. *(Jälle teeseldud vagadusega.)* Ja ega see katsumine ole tabanud kindlasti ainuüksi m e i e linna — häda valitseb ju ... muudeski kohtades. *(Kõngutab pead; suleb hetkeks silmad, näib aga samal ajal vahtivat otse läbi laugude.)* Vaesed lapsukesed! Vaesed süütud naised ja emad, kes ...! *(Avab uuesti silmad; imetledes.)* Uuuu ... camembert! Uuuuu, soome vorst kandiliste pekivürflitega ... Suitsuangerjas? Noh, teate, missis Tiljulju, — need on olnud ikka minu maiuspalad. Niisiis — minuga ühes keha kinnitada te siis tõesti ei taha, missis Tiljulju?
LIISA *(lahkub sõna lausumata)*.
HANS *(valju häälega, nagu pasunast)*: Missis Tiljulju, missis Tiljulju!
LIISA *(ilmub kohe tagasi tuppa)*: Noh, mis teile's v e e l vaja on?
HANS: If you please — üks viski, kui paluda lubate.
LIISA *(ära)*.
HANS *(hakkab isukalt sööma; muutub iga hetkega aina lõbusamaks)*.
LIISA *(tuleb tagasi, paneb pudeli ja klaasi lauale; tahab jälle kohe lahkuda)*.
HANS: Aga ... armas missis Tiljulju — ma palusin ju viskit!
LIISA: Viskit ei ole. *(Viskab pea pahaselt kuklasse, kaob jälle söögituppa.)*
KPT. TIIT KONDOR *(astub saali sama ukse kaudu; vaatamata varasele ajale on ta juba korralikult riides)*: Tere hommikust!
HANS *(hüppab püsti, kummardab)*: Tervist ... tervist, sir! *(Sirutab käe.)*
KPT. TIIT KONDOR *(ei näi noorema venna teretamisliigutust märkavat)*: Noh, mis uudist?

HANS *(sööb suu tühjaks, ajab toitu hingekurku, läkastab pisut aega)*: Ei kedagi — taevas hakkab järjest selgemaks minema, sir.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah ... Kuidas sa seda mõtled?
HANS: Et mis muud, kui tehakse veel viimseid pingutusi. Traagelniidid aina rebenevad ... aina rebenevad.
KPT. TIIT KONDOR: See tähendab?
HANS *(laskub kõhuga vastu lauaveert, lükkab toidunõud pikkamisi kõrvale)*: See tähendab seda, sir, et ... praegu käib kibe võitlus kahe voolu vahel. Ühed, kes tuliselt nõuavad pühapäevast demonstratsiooni, teised, kes arvavad, et see on poliitikategemine, ja ei taha sellest osa võtta. Ettevaatlikumad ja kavalamad aga räägivad väsimusest ja sellest, et oleks tarvis hinge tõmmata ja uut jõudu koguda.
KPT. TIIT KONDOR *(hetkelise mõtlemise järel)*: Tulipäid leidub siiski veel külluses?
HANS: Peab tunnistama, sir, et leidub. See ei muuda aga enam asja.
KPT. TIIT KONDOR: Arvad?
HANS: Arvan jah, sir. Ja nõndapidi ei arva mitte üksi mina, vaid ka teised arukad mehed ... minu silmad ja kõrvad ... hehehee.
KPT. TIIT KONDOR *(viivitades, nagu oma sõnade pärast provokaatori ees häbi tundes)*: Kas sa meie omasid ... see tähendab — s e a l s e i d Kondoreid ... kah oled näinud?
HANS: Olen, sir.
KPT. TIIT KONDOR: Keda nimelt?
HANS: Kõiki kolme, sir.
KPT. TIIT KONDOR *(väikese pausi järel, ikka nagu oma sõnade pärast häbi tundes)*: Mis nad sulle kah kõnelesid?
HANS *(tõstab õlanukid kõrgele, naerab küüniliselt)*: Otsekohene olles, sir, — Toomas tahtis mulle vastu vahtimist anda. Jah, möirgas nagu lõvi. Peeter hoidis teda õnneks tagasi ja ... pääsesingi ilma sinise silmata ... hehehee. *(Laskub hästi kummargile; sosinal.)* Pühapäevane jant läheb lahti ... mitte kella kahe ajal, nagu alguses räägiti, vaid hoopiski kell kaksteistkümmend.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah, või kell kaksteistkümmend. *(Käib edasi-tagasi; peatub jälle noorema venna juures.)* Tubli. Väga tubli. Kus toimub kogunemine?
HANS: Männiku pargis, sir.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah? Tubli. Väga tubli. *(Asetab käed seljale, käib veelgi raskemal-vihasemal sammul edasi-tagasi.)*
HANS: Kui sa lubaksid ... ma lõpetan oma einenatukese ...?
KPT. TIIT KONDOR: Lõpeta, lõpeta. *(Jätkab käimist.)*
HANS *(sööb vaikides)*.
PR. KONDOR *(astub saali)*: Isa, sind soovitakse.
KPT. TIIT KONDOR *(peatub; järsult)*: Kes?
PR. KONDOR: See ... ajakirjanik või mis ta on.
KPT. TIIT KONDOR *(kortsutab kulmu)*: Ahah? Hea küll, las ta tuleb sisse. *(Nooremale vennale.)* Sa oled vist varsti valmis?

HANS *(kohkudes)*: Jah, jah ... kohe, sir. *(Ahmib veel suure punnsuutäie, kargab püsti.)*
PR. KONDOR *(ära paremale)*.
HANS *(lipsab jooksusõrki lastes söögituppa)*.
TOIMETAJA JÜRISSON *(astub saali, peatub ukse kõrval, kummardab viisakalt-alandlikult)*: Tere, härra kapten!
KPT. TIIT KONDOR: Jah, tere, härra Jürisson!
TOIMETAJA JÜRISSON: Kas ehk segan viimaks?
KPT. TIIT KONDOR: Ei. *(Viipab sohva poole.)* Istuge!
TOIMETAJA JÜRISSON *(tuleb aeglaselt lähemale, ulatab kpt. Kondorile käe; ütleb äkki kaastundega, miș mõjub ebaehtsalt)*: Jah, kujutage ette, missugune kole lugu! Missugune hirmus ja kole lugu!
KPT. TIIT KONDOR *(tõmbab kulmud kortsu)*: Jahah? Mis koledast loost te jälle siin ...?
TOIMETAJA JÜRISSON *(väärutab pead)*: Ei oska ettegi kujutada! Mitte ei oska ettegi kujutada! Hea küll ... see noorem mees — võiks ju oletada, et mingisugused romantilised tülipõhjused. Aga see auväärne hallpea, see auväärne hallpea! *(Vaikib, noogutab jälle.)*
KPT. TIIT KONDOR *(kaotab kannatuse — läheb üle merežargoonile)*: Kuradi pihta, mis ta nüüd keerutab seal nõnda? Räägib juba kord selgemini, kui tal tõesti midagi rääkida on ...!
TOIMETAJA JÜRISSON *(liialdatud imestust demonstreerides)*: Kuidas, kuidas, härra kapten, kas te siis tõepoolest ... pole veel kuulnud?
KPT. TIIT KONDOR *(põrutab jalga)*: Räägib juba kord selgemini!
TOIMETAJA JÜRISSON: Need kaks töömeest, kes ööl vastu tänast nii metsikul kombel ära tapeti, on ju ometi teie saeveski omad?
KPT. TIIT KONDOR *(pärast pikka pausi, laubale tekkivat higi pühkides)*: Need — kaks — töömeest — kes — ööl — vastu — tänast — nii metsikul kombel ... ära tapeti? *(Võtab toimetaja Jürissoni kuue-esisest kinni, raputab seda vihaselt.)*
TOIMETAJA JÜRISSON *(hirmunult)*: Laske ... laske nüüd! *(Tõmbab enda vabaks, jookseb peaaegu paanikas teisele poole tugitooli; vahib hetke jooksul kartlikult kpt. Kondori poole, kogub end viimaks ja jutustab katkendlikult.)* Keegi Oskar Nael ... ja keegi Kristjan Malm, kuuekümne-aastane taat ... Kõige aktiivsemad mässumehed — mõlemad. Õhtu eel toodi nii ühele kui teisele neist mingisugune kirjake, mida ma olen kah lugenud. Masinal tipitud. Palutakse streiki puutuvate väga tähtsate küsimuste arutamiseks ilmuda ... sel ja sel kellaajal sinna ja sinna, — alevi ja mõisa vahel asuvasse kaasikusse. *(Paus.)* Noh, mitte kumbki neist tagasi enam ei tulnud, ja kui neid otsima hakati, leitigi. Ühel on pea puruks tambitud, teine oli raskesti vigastatud ja meelemärkuseta, aga elas veel.
KPT. TIIT KONDOR *(näib järsku hirmu tundvat — taipab, et on mindud siiski liiga kaugele)*: Kas see, kes veel elas, teadis midagi rääkida?
TOIMETAJA JÜRISSON *(langetab läbipaistvalt teeseldes pea rinnale)*: Jah, see on nõnda, ta teadis ... rääkida.

KPT. TIIT KONDOR: Noh?
TOIMETAJA JÜRISSON *(maigutab huuli, teeb näo, nagu valmistaks vastamine talle tohutut raskust)*: Uskuge, kallis härra kapten, — mina isiklikult ei saa seda mitte kuidagi tõena võtta.
KPT. TIIT KONDOR: M i d a te ei saa isiklikult ... tõena võtta?
TOIMETAJA JÜRISSON: Noh ... seda ... et ... *(Jätab lause pooleli; raputab energiliselt pead.)* Näete, vabandage, ma ei suuda seda kohutavat oletust isegi mitte välja ütelda!
KPT. TIIT KONDOR *(pikkamisi ümber tooli toimetaja Jürissoni juurde sammudes ja uuesti selle kuuevääridest kahe käega kinni võttes)*: Saan ... aru! Te tahate sellega vihjata, nagu oleksin ka m i n a selle kõnesoleva roimaga kuidagi ühenduses. Jah, nagu oleks see roim korda saadetud ... m i n u huvides!
TOIMETAJA JÜRISSON *(jutustab, katsudes end samal ajal kapten Kondori haardest jälle vabaks saada)*: Ei, uskuge — mitte mina ei taha seda vihjata, vaid ... See, kes ellu jäi, kõneles enne oma surma ... täna hommikul. *(Tasakesi.)* Ja ta pihtimus — kolme tunnistajaga kinnitatud — on praegu minu taskus. Teil ju on ometi üks vend, kelle nimi on Hans? *(Vahib altkulmu, ootab vastust.)*
KPT. TIIT KONDOR: Teate isegi, et on. See siis tähendab, et ...? *(Pühib ikka närviliselt higi.)*
TOIMETAJA JÜRISSON: Tjah ... Mõlemad ohvrid olid välja meelitatud ühel ja samal kellaajal ... Ja kui nad ilusasti kohal olid, tungiti neile kallale. Mõrtsukaid olevat olnud ... vähemalt pool tosinat. Igaühel peas pikk, lõuani ulatuv valge peakott ... silmaaukudega ... ja käes ... midagi rasket — peksmise jaoks. *(Paus.)* Taat, tähendab see, kes esialgu ellu jäi, kukkus juba esimestest löökidest pikali ja veeres kraavi. Kui asi korras olnud, tulnud üks kurjategijatest tagasi, kobanud mööda ta taskuid ja tõstnud oma peakoti korraks tagasi, et higi pühkida. Nojah ... siis see kraavis lamav õnnetu nägigi, et see oli ... *(Peatub.)*
KPT. TIIT KONDOR *(kähinal)*: Noh, kes see oli?
TOIMETAJA JÜRISSON: See oli teie vend Hans.
KPT. TIIT KONDOR: V-valetad ... lontrus!
TOIMETAJA JÜRISSON *(on enda taas vabaks saanud ja sammub nobedasti teisele poole tugitooli)*: Ei, härra kapten, — ma ei valeta. Kahju küll, aga ... ma tõesti ei valeta.
KPT. TIIT KONDOR *(sammub talle järele)*: V-valetad ... lontrus!
TOIMETAJA JÜRISSON *(ikka peremehest parajasse kaugusse hoidudes)*: Ei valeta, härra kapten. Näeb jumal taevas, et ... ei valeta.
KPT. TIIT KONDOR *(taipab oma vastuväite asjatust; istub, pigistab käed kramplikult ümber tooli nahaga kaetud külgkorjude)*.
TOIMETAJA JÜRISSON *(ootab vähe aega; näeb, et hädaoht on möödunud, ja läheb kikivarvul astudes kpt. Kondori juurde; liigutab veidralt vuntse, kummardub peaaegu selle kõrva kohale)*: Uskuge, mul on teist kahju ... Väga kahju ... Niisugune hirmus blamaaž. Ajalehtedes ilmuvad sõnumid ... Algab juurdlus ... Igal pool kõneldakse ja arutatakse ... Ja ometi vajaksite te praegusel ajal kõige

enam soliidset oreooli ... tubli mehe kuulsust ... Nüüd aga järsku — vabrikuomaniku lihane vend korraldab ku-kluks-klaani ja selle kombeid järele aimates arveteõiendamise edumeelsete tööliste kallal, kellest võib oleneda, kas streik kestab või jookseb tühja ... *(Väärutab pead.)* See on tõesti suur hoop teie heale nimele ... ai, ai, ai, ai, ... see on s u u r hoop teie heale nimele. *(Vaikus; alandab hääle veelgi tasasemaks, laseb enda veelgi sügavamale istuja kõrva kohale.)* Muide — ma vist tähendasin — ka see vaene vana kuradike on nüüd ... surnud. Ja tema tunnistus on minu käes. Kõik ilusasti paberile pandud, alla kirjutatud ja kinnitatud kolme inimese poolt. Üks eksemplar on mul siin kaasas, teine ... lamab ilusasti toimetuse sahtlis. *(Kõrgendab tooni.)* See esimene eksemplar, mis mul siin kaasas on, läheb umbes kümne minuti pärast trükikotta ... See teine eksemplar aga, mis praegu ilusasti toimetuse sahtlis lamab, algab lõunase rongiga teed Tallinna, meie partei esindajate kätte — kõigepealt arupärimiseks Riigikogus ja sellejärel avaldamiseks meie keskhäälekandjas. *(Hõõrub käsi, vaatab kpt. Kondorile kõrvalt otsa; küsib järsku hoopis uue tooniga.)* Vabandage mu pealetükkivuse pärast, härra kapten, — kas te saaksite ehk teha mulle ühe väikese laenu? *(Ajab enda sirgu, paneb käed seljale, ootab põneval näol vastust.)*

KPT. TIIT KONDOR *(vaikib tükk aega; tõuseb siis pikkamisi)*: Ah ... nõndaviisi ...? Ühe sõnaga — ka see dokument oleks siis ... müüdav?

TOIMETAJA JÜRISSON *(laotab käsi)*: Jah, mis seal parata — niisugune pehme südamega mehike ma kord juba olen! Mitte kuidagi ei saa oma kaasinimesele kurja teha ... hehehee.

KPT. TIIT KONDOR *(läheb jälle üle merežargoonile)*: Kui palju ta nõuab?

TOIMETAJA JÜRISSON: See tähendab — kui palju ma l a e n u paluksin? *(Paus; teeskleb mõtlemist.)* Noh, teate ... kui te annaksite mulle kaks korda nii palju kui sel korral, mil teil juhtus see rumal lugu veorihma seibiga.

KPT. TIIT KONDOR: See tähendab — viissada krooni?

TOIMETAJA JÜRISSON: Tjah ... viiesajast kroonist on tõesti küllalt.

KPT. TIIT KONDOR: Viissada krooni. *(Paus.)* Ja teadjaid on peale teie veel kaks? *(Äkki otsustavalt.)* Hea, oodake. *(Pöördub, läheb aeglasel sammul kabinetti; on selgesti kuulda, kuidas ta hakkab telefoniga kõnelema.)* Halloo ... keskjaam. Kuulete? Palun lubage mulle 4-29. Jah, just, just — 4-29. *(Paus.)*

TOIMETAJA JÜRISSON *(nõksatab seda numbrit kuuldes ettepoole, jookseb kikivarvul kabineti ukse juurde)*: Härra kapten! Härra kapten!

KPT. TIIT KONDOR *(tõmbab ukse kinni)*.

TOIMETAJA JÜRISSON *(rebib ahastades käsirauda)*: Härra kapten ... härra kapten ... ma palun teid ... Härra kapten ... ma naljatasin!

KPT. TIIT KONDORI HÄÄL: Kas kriminaalkomissar Meisel? Tervist! Siin kõneleb Kondor. Jaah. Kondor. Tean. Just sellestsamast ma tahangi teiega rääkida. Minu juures on praegu toimetaja Jürisson, see närukael. Jah, ma ütlesin — närukael. Ta pakub oma vaikimist mulle 500 krooni eest müüa. Kuidas? Jah, just — nad on selle teise ohvri enne ta surma üle kuulanud ja ... kõik ilusasti protokolli pannud. Ah miks ta minult vaikimisraha nõuab? Sellepärast, et selle sigaduse eesotsas on seisnud nähtavasti minu noorem vend Hans. Kelle instruktsioonide kohaselt? Ei tea. Jah, üks eksemplar sellest väljapressimisdokumendist on sellel lontrusel siin kaasas, teine eksemplar olevat toimetuses ta töölaua sahtlis. Kohe? Hea. Ma ootan. *(Astub jälle tagasi elutuppa.)*

TOIMETAJA JÜRISSON *(vahib teda üllatusest ja hirmust pungil silmadega)*: Mis te ... nüüd ... tegite ... härra kapten?

KPT. TIIT KONDOR: Mis ma tegin? Astusin ühe lutika lõhki!

TOIMETAJA JÜRISSON *(kordab)*: Mis te nüüd tegite ... härra kapten? Ko-kogu mu elu ...! Ko-ko-kogu minu tuut-tulevik!

KPT. TIIT KONDOR *(järsult, kuna toimetaja Jürisson hakkab end ukse poole nihutama)*: Stopp, jääb paigale!

TOIMETAJA JÜRISSON *(hädiselt)*: Jumala pärast, jätke naljad, jätke naljad!

KPT. TIIT KONDOR *(kordab)*: Stopp, jääb paigale! *(Võtab toimetaja Jürissoni õlast jõhkralt kinni.)* Ta ei lähe enam kuhugi! Ta ootab, kuni talle järele tullakse! Ta mõistab, jah!

TOIMETAJA JÜRISSON *(rabeleb)*: Laske ... laske ...!

KPT. TIIT KONDOR *(murrab kiiresti ja otsustavalt selle nõrga mässukatse)*.

TOIMETAJA JÜRISSON *(peaaegu nuuksudes)*: Miks ... miks ... miks te küll ... niiviisi ... minu hukka saadate! *(Helistatakse; saab nagu uut hoogu.)* Ma palun ... põlvili maas! Ma palun! Ma palun! Ma palun! *(Langebki põlvili, nuuksub nüüd kuuldavalt.)*

KPT. TIIT KONDOR *(karmilt)*: Jätab kisa. See ei aita enam midagi.

PR. KONDOR *(astub tuppa, kohkunult)*: Is-sand ... kaks meest tulid ja ütlevad, et ... politseist.

KPT. TIIT KONDOR: Jah, saada nad siia.

PR. KONDOR *(kaob hääletult)*.

I KRIMINAALAMETNIK *(astub tuppa)*: Vabandage — me pidime siin vist ... *(Märkab toimetaja Jürissoni.)* Te lubate meid oma kohust täita, härra kapten Kondor?

KPT. TIIT KONDOR: Jah, täitke oma kohust.

II KRIMINAALAMETNIK *(toimetaja Jürissonile)*: Härra Jürisson, kui ma ei eksi?

TOIMETAJA JÜRISSON: Jah ... jah ... olen küll ... küll härra ... Jürisson.

II KRIMINAALAMETNIK: Palun teid kohe kaasa tulla.

TOIMETAJA JÜRISSON *(kogeldes)*: Ma ... ma protesteerin!

I KRIMINAALAMETNIK: Küllap jõuate. Nüüd aga ... marss-marss! *(Pistab käe otsustavalt toimetaja Jürissoni kaenla alla.)*

TOIMETAJA JÜRISSON *(jälle nuuksuma hakates)*: Ma ... ma ... ma ... protesteerin ... *(Ühes kriminaalametnikkudega ära.)*
KPT. TIIT KONDOR *(istub laua taha, vahib tuimalt otse enda ette, tõuseb viimaks ja läheb kabinetti — teeb seda mehaaniliselt, ühegi otstarbeta; väljub jälle kohe, hakkab edasi-tagasi käima)*.
VABRIKANT KANGUR *(ilmub rõdu klaasukse taha; vaatab hetk aega selle kaudu sisse, põrutab jalutuskepi nupuga vastu ust)*: Poiss, tee lahti!
KPT. TIIT KONDOR *(vaatab ringi; pikkamisi)*: Jah, kannata pisut. *(Keerab võtit.)*
VABRIKANT KANGUR *(astub tuppa; vaatab kpt. Tiit Kondorit hetke jooksul kõõrdi silmanurkadest, ulatab sellele käe)*: Tere! Oled muidugi ka ise kuulnud?
KPT. TIIT KONDOR *(noogutab)*: Jah, olen kuulnud.
VABRIKANT KANGUR: Terve linn on paha haisu täis. Leierdatakse, tallatakse laiali. Kõneldakse, nagu oleks see kas ainult sinu enda või meie kõigi ühine temp. *(Võtab laual asuvalt taldrikult tüki juustu, ajab oma paksu lõvipea kuklasse, hakkab aeglaselt matsutades sööma; jätkab veidi aja pärast.)* Loll lugu! Kõik kippus hea poole. Kellele sa ütelda saad, et ... nende omavaheline asjadeõiendamine. *(Lõpetab veel teisegi juustutüki, võtab kohe suure viilu sinki.)* Mustsada ... Palgatud mõrtsukad ... Härrade kapitalistide ja rahameeste pime kättemaks ... *(Valab teeklaasi viina, joob lonkshaaval, pead ikka kuklasse upitades.)* Ptüi!
KPT. TIIT KONDOR *(ebamääraselt, nagu kobades)*: Omal kombel ongi ju tegemist ... mustsajaga.
VABRIKANT KANGUR: Noh? Noh? *(Muutub tähelepanelikuks, pühib aeglaselt käeseljaga äiates vuntsid kuivaks.)*
KPT. TIIT KONDOR *(kordab)*: Jah, omal kombel ongi ju tegemist ... mustsajaga.
VABRIKANT KANGUR *(tasakesi)*: Kes?
KPT. TIIT KONDOR: Minu vend Hans ja ... teised.
VABRIKANT KANGUR: Noh? Noh? Noh? Siis on ju tõesti päris püstikurat lahti!
KPT. TIIT KONDOR *(jutustab sõnahaaval)*: Toimetaja Jürisson kuulis loost ohvri käest, kes elas kuni hommikuni. Ta tuli siia selle oma uudisega ... teenima. *(Paus.)*
VABRIKANT KANGUR *(mõtleb tükikese aega, pilgutab silmi; harjub kiiresti kuulduga)*: Ahaa — teenima. Vaata poissi! Ehtne ajakirjanik, pole midagi ütelda. Hohohoo! Kui ta selle oma uudisega siia teenima tuli, siis võib loota, et ... peale tema muid teadjaid ei ole?
KPT. TIIT KONDOR: On siiski ... kahjuks. Kokku ... kolm. Ta ise ja kaks tunnistajat.
VABRIKANT KANGUR *(pärast uut mõtlikku pausi)*: Noh, need oma t-tunnistajad paneb ta suud pidama. Ja siis on asi muidugi korras. Praegust kõmu ju olematuks teha enam ei saa, aga päriselt näkku ütelda siiski keegi ... ei julge. *(Sööb jälle huuli matsutades; joob*

viina; pühib suu peaaegu äsjase liigutusega kuivaks; äkki sosinal.) Palju see sul siis ... maksma läks?
KPT. TIIT KONDOR *(pikkamisi)*: Mitte midagi. Ma teatasin kriminaalpolitseisse ja see väljapressija viidi siit mõni minut tagasi ära.
VABRIKANT KANGUR *(pöördub ootamatu, peaaegu murdjaliku kärmusega)*: Mis?!
KPT. TIIT KONDOR *(kordab)*: Jah, nii see oli. Ma teatasin kriminaalpolitseisse ja ...
VABRIKANT KANGUR *(toorelt, vägivaldse häälega)*: S-sa ... lollpea! Teatasid kriminaalpolitseisse! I-di-oot! *(Läbi hammaste.)* Või tolmu hakkad siin üles keerutama! *(Vahtides sõpra ähvardavalt-küsivalt.)* Mis kuradi jaburdust sa nõnda jaburdad?!
KPT. TIIT KONDOR *(lühidalt, lakooniliselt)*: Kolm suud ei pea nagunii saladust.
VABRIKANT KANGUR *(hoolimatult)*: Mis ... kuradi kolm suud! Mis ... kuradi saladust! Üks asi on loba, mida tõestada ei saa, teine asi on — materjalid! Materjalid ... saad aru ... peavad m e i e käes olema! *(Uuesti süttides.)* Lollpea ... jah! Tuleb sind ennast kah siiski ... põidla alla pigistada ... tattnina! *(Surub oma higist läbiimbunud nokkmütsi sügavale pähe.)* Lähen ise vana Meisli juurde. Asi tuleb maksku mis maksab viisakalt korda seada. *(Raskel begemotisammul rõdu kaudu ära.)*

ÜHEKSAS PILT

Lavaseadeldis nagu eelmises pildis. Pühapäev; kell seinal läheneb pikkamisi poole kaheteistkümnele. Väljas on päikesepaisteline ja selge kevadilm.

PR. KONDOR *(tuleb tasakesi astudes — peaaegu kikivarvul — söögitoast; on väga erutatud; läheb akna juurde ja vaatab välja).*
ENDLA *(tuleb raamatut käes hoides teiselt korralt; avab rõdu-ukse, tõmbab ühe tugitoolidest päikese kätte, istub, hakkab lugema).*
PR. KONDOR *(hakkab oma tavalise kombe kohaselt hädaldama)*: Jumal taevas küll, millega see kõik kord lõpeb ... Silviga on juba halvasti. Terve linn naerab meid tema rumaluste pärast selle politseimehega ... *(Paus.)* Kui teaks vähemalt kuhugi ... otsimagi minna!
ENDLA *(vaikselt, kaastundlikult)*: Kuhu?
PR. KONDOR: See'p see ongi, et ... kuhu. *(Pühib silmi.)* Jumal taevas üksi näeb, kuidas mu süda ta pärast valutab ... ja teie kõigi pärast ... teie kõigi pärast. *(Ära paremale.)*
ENDLA *(süveneb jälle raamatusse).*
RUDOLF *(ilmub järsku rõdu-uksele; vaatab hiilides ringi, märkab kohe õde, saab selle juuresolekust veidi kinnitust; katsub naljatada)*: Tere hommikust, armuline preili!
ENDLA *(pead tõstmata)*: Jah, tere hommikust!

RUDOLF *(käib tiiru ümber toa, teeskleb muretut uljust)*: Noh, otsisite? Tuletõrjesse, politseisse, arestimajja, lahkamiskambrisse ja leitud asjade büroosse helistasite ... hahahaa ...?
ENDLA *(vaikib)*.
RUDOLF *(ei suuda siiski endas käärivat ärritust maha suruda)*: Või ei märgatud ehk üldse ... mu äraolekut ...?
ENDLA *(kehitab õlgu)*: Ei olda ometi pime ... Ema oli just praegu siin ja nuttis.
RUDOLF *(teeskleb ikka üleolekut, mis muutub aga järjest läbipaistvamaks)*: Noh — tema! Tema nutab ju iga asja pärast. *(Paus; neelatab, teeb silmanähtavaid pingutusi, et midagi küsida.)* Üldiselt midagi iseäralikku ei ole vahepeal juhtunud?
ENDLA: Minu teada mitte. Ja mis siin's sinu arvates pidi juhtuma?
RUDOLF: Ahah ... Nojah ... muidugi ... mis siin's ikka pidi juhtuma. *(Võtab taskuräti, pühib väriseva käega laupa.)*
ENDLA *(pöörab ükskõiksel ilmel raamatulehti; helistatakse)*.
VABRIKANT KANGUR *(astub hetke pärast saali)*: Hommikust! *(Annab noorukile kätt, tätsab seda tehes jalalt jalale taarudes läbi toa; vaatab Rudolfile silma.)* Sina see vist olidki, noorhärra, kes natike aega tagasi minust voorimehel mööda kihutas? *(Ei oota vastust, pöördub Endla poole.)* Kas sa ... minia ... ei võiks oma papat siia kutsuda? Ütle, et vanal Kangrul oleks ... asja. *(Tambib tugitooli juurde, peaaegu surub enda selle korjude vahele.)*
ENDLA *(tõuseb kärmesti)*: Jah, kohe, palun oodake pisut. *(Ära paremale.)*
VABRIKANT KANGUR *(silmitseb ivakese aega Rudolfit.)*
RUDOLF *(muutub külalise pilgu tõttu korraga väga rahutuks)*.
VABRIKANT KANGUR: Kõneldakse, et sa olevat peale muu ka ... üks meie austatud iluduskuninganna ustavamaid jüngreid. Ja üsna suurte summadega sillutad ta õnnerada, hohohoo!
RUDOLF *(kogeleb)*: Ma ... ma ... ei saa aru, mida te sellega ... mõtlete ...
VABRIKANT KANGUR: Nonoh, või tema ei saa aru ...! *(Tõsineb jälle.)* Kust sa selle raha võtad, mida sa nõnda pillud? Kas ehk kah nõndaviisi, et papa kapten peab viimaks vanale Meislile helistama, hohohoo?
RUDOLF: Ma ... ma ... tõepoolest ... ei saa aru, mis te sellega ... *(Ei lõpeta, kuna samal hetkel astub tuppa kpt. Kondor.)*
KPT. TIIT KONDOR *(vabrikant Kangrule)*: Ahah, juba nii varakult liikumas. Tervist!
VABRIKANT KANGUR *(ulatab talle istuma jäädes käe)*: Ega ju olegi enam nii väga vara. Sai käidud va Suurorugi juures. Juba kõige hiljemalt kolmveerand tunni pärast peab see ju algama ... see demonstratsioon ühes matusega. *(Pilkavalt.)* Eks siis näe, eks siis näe, kuidas nad seda ... teevad.
KPT. TIIT KONDOR *(pojale)*: Leia endale asjaajamist kuskil mujal, meil on siin rääkimist.
RUDOLF *(lahkub veidi kobaval sammul)*.

KPT. TIIT KONDOR (*mõtlikult*): Jah ... kõige hiljemalt kolmveerand tunni pärast. *(Paus.)*
VABRIKANT KANGUR *(selgesti märgatava halvustusega)*: Muidugi, paljud asjad oleksid pidanud teisiti minema — need kaks oleks pidanud politsei ära koristama, aga mitte sinu vennas. *(Naerab korraga.)* Ja see sinu Pilatuse mängimine, hohohoo! Lõppes ainult faktiga, et väljaminek läks hoopis suuremaks: Meisel ei leppinud ju arusaadavalt sellega, mis Jürisson nõudis.
KPT. TIIT KONDOR *(ei taha tollest ainest nähtavasti kõnelda)*.
VABRIKANT KANGUR *(jätkab tavalise lobiseva tooniga)*: Veiderdas, siga, ligi tund aega. Ajab rinda ette ja ... õiglus ja puha! Noh, ma ju oskan kah midagi. *(Naerab jälle.)* S-sa kurrat, kui hüppas siis sellele tindisolkijale nelja jalaga selga ... hohohoo! Mina istusin kõrvaltoas ja aina kuulasin. Et ... «olgu niisugune sigadus sul viimane». Ja «et su suu kinni seisaks, sest pea meeles: meie, valveorganid, võtame seda lugu riiklikust ja rahvuslikust seisukohast ... mõistad ..?!» Ise aga ropsib iga sõna juures kantsikuga vastu lauda — trahh ja trahh-h! Hohohoo ... Noh, eks Jürissonikene's mõistiski ... *(Vinnab enda püsti, läheb sootuks teisele teemale.)* Kuuled sa, vana, ega sul midagi selle vastu ei ole, kui ma ühes Suuroruga pärastpoole siit läbi astun? Oleks hädasti tarvis veel ühe kui teise asja pärast mõtteid mõlgutada.
KPT. TIIT KONDOR *(kummardab)*: Olge head — astuge. Ootan. Umbes mis kella ajal?
VABRIKANT KANGUR: N-noh ... n-nii ... päris varsti ehk. Suurorg jäi kellegagi vestlema.
KPT. TIIT KONDOR: Tubli.
VABRIKANT KANGUR *(äigab head tervist jättes käega, lompab rõdu-ukse kaudu välja)*.
KPT. TIIT KONDOR *(vaatab sõbrale järele; pöördub tagasi toa poole)*.
AUGUST *(tuleb samal ajal trepist alla; märkab onu, näib tahtvat tagasi minna)*.
KPT. TIIT KONDOR *(vaatab noorukit; nagu uurides)*: Noh?
AUGUST: Tere hommikust, onu!
KPT. TIIT KONDOR: Tervist, tervist! *(Ootab, kuni August trepist alla jõuab, ei lase teda ikka silmist; viipab käega sohva poole.)* Ehk ... istuksime.
AUGUST *(istub)*.
KPT. TIIT KONDOR *(istub samuti; veeretab ivakese aega mõtlikul ilmel pöidlaid; hakkab korraga esitama küsimusi, mille tagant vilksatab aeg-ajalt nii vaenulikkust kui ka tahtmist poissi milleski ümber veenda)*: Kuidas elad?
AUGUST: Oh ... niisama.
KPT. TIIT KONDOR: Oled kõigega rahul?
AUGUST: Olen ... olen küll.
KPT. TIIT KONDOR: Su meeleolu ei paista ju viimasel ajal kuigi hea olevat.

AUGUST: Ei ... mu meeleolul ei ole midagi viga.
KPT. TIIT KONDOR *(veeretab jälle pöidlaid, jälgib ise kulmude alt nende ringlevat liikumist)*: Jahah ... jahah ... *(Paus; ründab nüüd veelgi avalikumalt.)* Vaatad siin ... mõtled. Ja teed oma järeldusi. *(Paus; kortsutab kulmu.)* Jah — lahing on vihane. *(Paus.)* Sõjal on omad kombed ja seadused ... Kahvatu näoga mööda treppe tammudes sa ... edasi ei jõua. *(Paus.)* Sinu tee ei ole mitte enam sinu isa tee — seda ära unusta. Tarvis on kõvadust, kõvadust! *(Paneb oma suure kämbla otsekui mingisuguse sisemise, ainult hetkeks pinnale ujuva õrnusega poisi randmele.)*
AUGUST *(tõmbab käe loomusunniliselt tagasi; ikka kogeldes)*: Ma ... ma ... ei tea, aga ...
KPT. TIIT KONDOR *(nooruki impulsiivsest liigutusest korraga külmaks jahtudes)*: Nojah. Hea küll! *(Tõuseb jälle.)*
AUGUST *(on mingisugusele ahastuslikule otsusele jõudnud)*: Onu ...
KPT. TIIT KONDOR *(vaatab teda kortsus kulmul)*: Jahah?
AUGUST: Kas ma võiksin sinult midagi küsida?
KPT. TIIT KONDOR: Arvan, et ma pole seda sulle veel kunagi seni keelanud. Küsi.
AUGUST *(tasakesi)*: Kui ma siia tulin ... see tähendab — jäädavalt, — ja isaga uksel kokku juhtusin ... ja onu Siimu ning Toomaga ... siis sa ütlesid midagi, mida ma küll hästi ei kuulnud, mis aga siiski ... meelde jäi.
KPT. TIIT KONDOR: Jahah? Mis ma siis ütlesin?
AUGUST *(veelgi vaiksemalt)*: Sa ütlesid, et ... pead nende sõjakale lohele ei kasva mitte kunagi, sest pea võtate teie endale ja kasvatate talle hambad suhu ... nende endi vastu ...
KPT. TIIT KONDOR *(ei oska tükil ajal midagi lausuda; kehitab viimaks õlgu, sõnab pahuralt)*: Ei mäleta. Võib ju olla, et ma tõesti nõnda ütlesin, aga võib ka olla, et sa ... valesti kuulsid. *(Paus.)*
AUGUST: Jah ... Võib ka olla, et ma ... valesti kuulsin. *(Vaikus; pöörab järsku pead, läheb rõdu-ukse juurde ja hakkab välja vahtima, — kuskilt kaugelt kostab leinamarsi aeglasi helisid.)*
KPT. TIIT KONDOR *(läheb samuti rõdu-ukse juurde, hakkab samuti selle kaudu välja vahtima)*.
VABRIKANT KANGUR *(astub erakordse kärmusega sisse, lõõtsutab)*: Puhh, kurat! Tulevadki, sarvilised! *(Lükkab mütsi kuklasse, ei võta aga seda peast.)* Siit oleks päris hästi näha.
INSENER SUURORG *(astub sõbra kannul tuppa, pedantselt-korralik ja galantne nagu alati)*: Tervist, härra Kondor! Vabandage, et me nõnda ebaviisakalt sisse tormame.
KPT. TIIT KONDOR: Nii et — tullakse juba?
INSENER SUURORG *(otsekui raporteerides)*: Jah, tullakse. Hoidusime neile liiga lähedale sattumast. Aga juba eemaltki võis märgata: pilt on kurb, väga kurb. Äärmine kõhnus, äärmine ... kuidas ütelda ... kurnatus. Aga ometi tuleb imestada ka seda üksmeelt, mis ei taha isegi nüüd veel mitte kuidagi järele anda.

KPT. TIIT KONDOR: Rongkäik on seega ... päris suur?
INSENER SUURORG: Ojaa, isegi ennenägematult suur.
AUGUST *(läheb rõdule)*.
VABRIKANT KANGUR: Kuradi pihta — nii kaugele ei oleks tohtinud siiski minna lasta. Ära keelata ja — kõik. *(Teeb masinlikke närimisliigutusi, ehkki tal pole parajasti suus midagi söödavat.)* Ütlesin va Markusele: mis te venitate! *(Muusikahelid valjenevad, nihkuvad aina lähemale.)* Kuulake ... kuulake nüüd kuramusi! Isegi — laulavad! *(Leinamarsi helidele liitub ühtlane ning tugev «Teid neelanud verine võitlusevald ...».)* Ääh, kuidas praegusel ajal inimesi hellitatakse!
AUGUST *(tuleb tagasi tuppa)*.
VABRIKANT KANGUR *(Augustile)*: Poiss, mis sa siin segad vaatamist ... ja sekeldad!
AUGUST *(kohkub, tõmbub aknast kaugemale)*.
INSENER SUURORG *(ikka äsjase konstateeriva tooniga)*: Nii ... Huvitav, miks nad sealt põiktänavast läbi ei lähe — sealt oleks ju kalmistule hoopiski lühem tee. *(Kpt. Kondori poole, ehkki on selge, et tal ei tarvitse küsida.)* Kas need kaks olid vist mõlemad t e i e saeveski omad, härra kapten?
KPT. TIIT KONDOR: Jah, olid küll ... mõlemad.
VABRIKANT KANGUR: Nojah, siis on nende tänane teekond ... arusaadav. *(Kohkub korraga, näitab end hoopis senitundmatust küljest, nimelt paniköörina.)* Ku-kurat ... kui läheb viimaks sigadusteni! Ku-kui murtakse viimaks ... siia sissegi ... *(Vahib nagu abi ning kaitset otsides ringi.)*
DR. SAMUEL KONDOR *(tuleb väljast)*: Kuulge, kuulge, mu härrad, see on ju ... päris mäss, mis nad seal teevad. *(Väärutab pead.)* Justkui laviin ... valgub ... Sain veel vaevalt siia sisse põigata.
VABRIKANT KANGUR *(väriseva käega higi pühkides)*: Õigus, doktor! Tä-täieline mäss!
INSENER SUURORG *(vaatab sõpra kõrvalt, muigab kerge pilkeilmega; konstateerib edasi)*: Puusärgid on siis kaetud punasega. Huvitav. Üks, kaks ... Oo, loosungid! *(Veerib tekste.)* «Maha töörahva salamõrtsukad ...» Vaatah ... Hu-vi-tav!
VABRIKANT KANGUR *(tammub ikka hirmunult ühelt jalalt teisele)*: Mis ... mis kuradi huvitav! Mi-mis huvitav! Mäss lahti, temal ... temal aga huvitav! *(Unustab ümbruse, võtab mütsi peast, kuivatab selle väljapoole pööratud voodriga laupa ning põski.)* Tu-tuleks Markusele helistada.
DR. SAMUEL KONDOR *(loeb omakorda)*: «Ve-ri ... ih-kab ... vere ... hin-da ...» Liiale minnakse, liiale minnakse!
VABRIKANT KANGUR: Ei, ju-jumala eest, va Ma-markusele tuleb helistada! *(Surub käed instinktiivselt kõrvadele; muusikahelid ning laul hakkavad nüüd kõike muud enda alla matma.)*
KPT. TIIT KONDOR *(vahetab närviliselt kohta — jalutab ühe akna juurest teise akna juurde)*.
VABRIKANT KANGUR: Kuule ... si-sina ... Suurorg ... Helista

ometi Ma-markusele! Helista ometi, noh. (*Surub end nagu kaitset otsides tugitooli, mille Endla ennist päikese kätte nihutas; tõuseb aga jälle kohe, kuna rahutus tas aina kasvab.*)
DR. SAMUEL KONDOR (*kähinal*): Jah, see on õige, võimud peaksid vahele astuma ja ... ja ... meie heakorra oma kaitse alla võtma. (*Paus.*) Nende endigi huvides, nende endigi huvides oleks ... et nad rumalusi ei teeks.
AUGUST (*on sohvale istunud ja põlvede kohale kühmu laskunud*).
RUDOLF (*jookseb kiiresti-kiiresti teiselt korralt — ta on nähtavasti maganud ega taipa veel, milles asi seisab; näeb teisi saalisolijaid, rahuneb kohe ja longib omakorda akna alla.*)
PR. KONDOR (*ilmub kikivarvul käies söögitoast, silmad hirmu pärast pärani*): Taevane jumal ... mis nüüd küll saab!
DR. SAMUEL KONDOR: Jah ... ui, ui, mis sellest kõigest lõpuks veel välja tuleb!
KPT. TIIT KONDOR (*järsult*): Jääge ... vait! Mõlemad!
ENDLA (*siseneb otse ema kannul; tasakesi*): Ema ... pole tarvis karta ... nad matavad ju ainult oma surnuid.
VABRIKANT KANGUR (*pühib ikka higi*): Võ-või ainult ...! Või ma-matavad a i n u l t oma su-surnuid ...!
INSENER SUURORG (*noogutab naeratades*): See on õige, a i n u l t oma surnute matmisega siin praegu tegemist ei ole.
VABRIKANT KANGUR (*kpt. Kondorile*): Näed nüüd, mis sellest vä-välja tuli, sellest sinu ve-venna ... toladusest. Idioodid!
INSENER SUURORG: Kes?
VABRIKANT KANGUR (*lööb abitult käega*): Ükskõik kes. Mis seal enam se-seletada.
KPT. TIIT KONDOR (*ei lausu jälle sõnagi; jätkab vaatlemist*).
INSENER SUURORG (*nõksatab järsku ettepoole*): Ahah ... nii!
DR. SAMUEL KONDOR (*hädiselt*): No milleks ... milleks nüüd's ... kohe jälle nõndaviisi!
VABRIKANT KANGUR (*katkestab higipühkimise — käsi ühes mütsiga jääb kuidagi abitult laubale seisma*): Mi-mis ... on ...?
INSENER SUURORG: Tähendab — päris kinniste silmadega sellesse tänasesse siiski ei suhtutud. (*Laul ja muusika hakkavad järsku segi minema.*)
KPT. TIIT KONDOR (*külmalt*): N-nii!
VABRIKANT KANGUR: Mi-mis ... on?
PR. KONDOR: Taevane arm ... taevane arm ...
VABRIKANT KANGUR (*ajab enda püsti, hakkab jälle välja vahtima; muutub korraga taas julgeks ning reipaks*): Ahhhaa ... ahhaa! (*Lehvitab endale kahe kämblaga tuult; dr. Kondori poole.*) Kallis doktor, ärge haletsege — nõnda peabki see olema.
ENDLA (*tasakesi*): Politsei ... Nuutidega ... (*Algab segane kisa, hõiked, vandesõnad; kõige sekka löövad hobusekapjade järsud ning heledad lajatused.*) Politsei ... Nuutidega ... ja mõõkadega ...
VABRIKANT KANGUR (*halvustavalt*): Pähh ... politsei! Pähh — nuutidega! Rrratsapolitsei! Ja ehtsate sandarminuutidega ... hoho-

hoo. Aga sellestki on vähe — rügement sõdureid oleks pidanud asja enda kätte võtma ja ... kuulipildujaga tõristama.
INSENER SUURORG (*hakkab jälle välissündmusi registreerima*): Nõnda — rongkäik lõigatakse juppideks! Täiesti õige taktika. Kirstude juurde jäetakse ainult ... mõnikümmend saatjat. Suurem osa surutakse parki ja kõrvaltänavatesse laiali. Täi-es-ti õige taktika ... (*Paus.*) S-soo ... «Veri ihkab vere hinda» — läks. (*Paus.*) S-soo ... «Maha töörahva salamõrtsukad» — läks samuti.
KPT. TIIT KONDOR (*kordab endise tooniga*): N-nii!
AUGUST (*surub käed näole; paistab, nagu näeks ta vaatamatagi, kuuleks kuulamatagi*).
VABRIKANT KANGUR (*märkab teda, naerab*): Papale tõmmatakse kantsikuga mööda kintse, aga põpukesel kisub süda pahaks, mis ... hohohoo?
ENDLA (*tasakesi*): Pekstakse!
DR. SAMUEL KONDOR (*laskub ettepoole vimma, jätkab vaatamist*).
VABRIKANT KANGUR: Pek-se-tak-se?! Pähh! Vaadake, preili, paremini — seal lausa materdatakse! Eh, kuidas oleks ise kah praegu valge mära seljas ... kantsik käes ... hohohoo! Kas nägite, preili, kuidas see pikk ja laiade õlgadega kuklasse sai? Ahah, üks salk juba kõmpsib ... konvoi saatel.
KPT. TIIT KONDOR (*läbi hammaste*): Mis siis, — taheti sõda. Eks nüüd ... see saadigi!
VABRIKANT KANGUR: Just, just, — eks nüüd see saadigi ... hohohoo! Tore, mis, härra doktor! (*Müksab dr. Samuel Kondorit.*)
ENDLA (*lapselikult-kaastundlikult, nagu õrna hingega härrastütar kunagi*): Aga see on ju nii toores ... nii toores ...
INSENER SUURORG (*galantse viisakusega*): Toores? Jah, teil on õigus, armuline preili. Aga teisiti neid ju ... ei taltsuta.
VABRIKANT KANGUR: Tõsi, vanapoiss, — teisiti neid ei taltsuta. (*Korraga lajatab üksik lask.*) Kur-rat, mis see siis oli? (*Vaatab keskendatud tähelepanuga.*) Näe, näe, see palja peaga politseipoiss ... selle kõrvi seljas ... taarub. Nii — matsti — maas. Valmis.
INSENER SUURORG (*muigab küüniliselt*): Jah. Tähendab, et ... seda oli tarvis. Tähendab, et on tulemas hoopiski suure nooda väljaheitmine. (*Algab jälle kohe oma rahulikku kviteerimist.*) Ahah — teine ahelik ratsareservi mehi ... Puusärke lausa eskorteeritakse. Tänav puhastatakse lõplikult. (*Pikem paus; pöördub, hõõrub käsi.*) Sohh, peaks olema valmis. (*Vaatab kella.*) Normaalne kestus.
VABRIKANT KANGUR: Korras ... korrrras!
KPT. TIIT KONDOR (*pikkamisi, kähinal*): Tubli, — taheti sõda, eks see nüüd saadigi. (*Külalistele — kuidagi kangelt.*) Loodan, et te mind vabandate — mul on veel kiireloomulisi õiendamisi. (*Sammub püsti päi kabinetti, suleb enda järel ukse.*)
VABRIKANT KANGUR: Peremees tahab — nagu näha — üksi olla. Nojah, nojah. (*Vaatab insener Suuroru poole.*) Kui tuleme ehk ivake hiljem? Mõtted on ju meil enestelgi natike laokil ... praegu.

INSENER SUURORG: Jah, ma arvan ka, et tuleme hiljem. (*Pr. Kondorile.*) Armuline majaproua — mul on au. (*Suudleb kätt.*) Nägemiseni, preili Endla! (*Pigistab tüdruku sõrmi, teeb galantse kummarduse; Augustile ja Rudolfile.*) Nägemiseni, nägemiseni, noored sõbrad! (*Üldine kummardus; väljub kärmel sammul.*)
VABRIKANT KANGUR: Nägemiseni jah ... kõigile! (*Äigab laisalt käega; ära.*)
DR. SAMUEL KONDOR (*vaatab segasel pilgul ringi*): Mis ... mis ... mis maailmas ikka sündida võib ... Ko-hu-tav, mis maailmas ikka sündida võib! (*Raputab pead, võtab kepi ja kübara, lahkub samuti.*)
PR. KONDOR (*kartliku ilmega ära söögituppa.*)
RUDOLF (*kaob teisele korrale*).
AUGUST (*ei liiguta ennast, hoiab endiselt käsi näol*).
ENDLA (*vaatab poissi hetk aega; läheb viimaks ta juurde, ootab veidi, sõnab siis õrnalt*): August! August ... vennas!
AUGUST (*vajub järsku veelgi enam vimma — on selgesti näha, kuidas ta õlad vastupanematust sisemisest nuuksumisest võppuma hakkavad*).
KPT. TIIT KONDOR (*tuleb kabinetist, suundub rõdu-ukse poole; on rõivastatud väljaminekuks; näeb Augustit ja Endlat, ei peatu aga ja astub aeda*).
ENDLA (*kordab*): August ... vennas!
AUGUST (*tõuseb, vaatab tüdrukule krampliku näoilmega otsa, pöördub ja läheb trepist üles*).
ENDLA (*järgneb talle pikkamisi*).
AUGUST (*tuleb jälle trepist alla, kõnnib nagu unes; kannab käes sama kohvrit, millega ta kord siia tuli*).
ENDLA (*ilmub poisi kannul uuesti trepiotsale, ei tea aga ilmselt, mida teha*): August ... ar-mas!
KPT. TIIT KONDOR (*ilmub rõdu-uksele, laseb endast mööda vend Hansu*): Noh, astu sisse.
HANS (*kummardab veiderdades*): Aitäh, aitäh ja suur tänu, sir!
KPT. TIIT KONDOR (*märkab Augustit; vaatab poissi kortsus kulmul, selle mõttekäiku juba algusest peale taibates*): Kuhu ... sina ... siis ... lähed?
AUGUST (*ei vasta kohe; teeb suuri pingutusi, et kindlaks jääda*).
KPT. TIIT KONDOR (*kordab*): Kuhu sina siis lähed?
AUGUST (*tasakesi*): Koju lähen.
KPT. TIIT KONDOR (*hetkelise vaikuse järel*): Nõnda? Koju?
AUGUST (*veidi liiga valju häälega, kuna kõik temas hakkab iga hetkega üha enam keema*): Jah, koju lähen ... koju lähen! (*Järsku peaaegu karjudes.*) Koju lähen ... mõrtsukad!
KPT. TIIT KONDOR: Hea küll, mine. Mine, mine — milleks sellepärast kisendada. (*Pöördub Hansu poole.*) Istu, palun.
AUGUST (*jookseb välja, lüües ukse enda taga mürtsatades kinni*).
ENDLA (*kaob käsi näole surudes tagasi teisele korrale*).

Lavaseadeldis nagu eelmises pildis. Sama päeva hilisõhtu — väljas on juba pime. Aknad ja rõdu-uks lõgisevad aeg-ajalt järjest valjemaks muutuvas tuules, vastu ruute lööb hoogude kaupa tihedat vihma. Kell hakkab üheksa saama; sohvalaual on suupisteid ja pudeleid.

PR. KONDOR (*istub abažuuriga nurgalambikese juures ja heegeldab; tõstab pead, kuulab*): Jumal-issake, kuidas see ilm järsku märatsema hakkas.
ENDLA (*istub sama lambi juures ja loeb raamatut*): Jah.
RUDOLF (*seisab akna all ja vahib läbi märja ning musta ruudu välja pimedusse; ei lausu kogu stseeni ajal ainsatki sõna — näib midagi endamisi hauduvat*).
KPT. TIIT KONDOR (*istub tugitoolis, küljega saali poole, seljaga paremale; on parajasti ametis klaaside täitmisega; arstist vennale, kes istub teisel pool lauda, pehmeilmeline ja vaikiv nagu alati*): Nii et — sina kavatsed siis veel täna sinna ... vaatama minna ... sinna alevisse?
DR. SAMUEL KONDOR: Jah, see on minu kui teadliku inimese kohus. Tuleks ju neid noomida, tuleks ju neid noomida ... sihukese mõtlematuse pärast.
VABRIKANT KANGUR (*hõõrub käsi*): N-naah, nüüd anname muudkui hoogu! Ja noomida pole neid kah tarvis, doktor ... hohohoo. (*Istub sohval, mugib süüa.*)
INSENER SUURORG (*on nagu alati aset võtnud korjuga saali poole asuvas tugitoolis*): Seda küll — hoogu andma hakata tuleb tõesti. Töö läheb lahti kui mitte homme, siis tunahomme. Igatahes — sümptoome selleks on nüüd enam kui vaja. (*Kpt. Tiit Kondorile.*) Segage mulle siiski veidi lahjem. Tänan teid, kapten!
KPT. TIIT KONDOR: Loodan, et tabasin teie maitset. (*Vabrikant Kangrule.*) Teie peate rohkem lugu ... kui ma ei eksi ... sellest teisest sordist?
VABRIKANT KANGUR (*uljalt-rõõmsalt põristades*): Jah, mina joon valget. (*Võtab võileiva, hammustab; kõneleb täie suuga.*) Ikka valget, ikka valget ... mina joon ikka valget!
KPT. TIIT KONDOR (*dr. Samuel Kondorile*): Ja sina? Muidugi i l m a soodaveeta?
DR. SAMUEL KONDOR: Jah, i l m a soodaveeta. (*On oma mehise joomakombe üle ikka pisut edev.*)
KPT. TIIT KONDOR: Kas täna, nii hilisel kellaajal, maksab sul enam minna?
DR. SAMUEL KONDOR (*uljalt*): Oo, miks mitte? Just ... nii hilisel kellaajal. Las nad mõtlevad enne veidi ... ka omaette. (*Tõstab sõrme.*) Ja ma ... ma ... tahan neile ütelda seal üsnagi kõvu sõnu! Sest nii ju ei saa! Nii ju ei saa, paikesed!
VABRIKANT KANGUR (*tabab hetke, mil kõik on oma klaasid kätte*

võtnud; tõuseb, jääb hooletult-lohakalt seisma, kuuehõlmad ripakil): Noh . . . olgu siis üks voor ka asja ette, — nimelt meie tänase võidu terviseks! *(Joob, krimpsutab nägu.)* Ja et elagu meietaolised kanged eesti mehed, kes on oma asja eest väljas nagu juurikad ja . . . puha. *(Hammustab võileiba.)* Taheti küll meile vastu astuda, teisiti olla, kui m e i e soovisime . . . Hohohoo . . . mis see aitas. Muudkui läheme aga . . . ikka sihi poole . . . *(Istub, lõõtsutab.)* Ja kes jalgu jääb — kand kuklale . . . hohoo!

INSENER SUURORG *(kummardab kordamööda lauakaaslaste poole)*: Jah, meie tänase võidu terviseks! *(Juuakse.)*

DR. SAMUEL KONDOR *(upitab ennastki)*: See ehk ei sünni, aga . . . lubage ka minul klaas tõsta teie võidu terviseks. Kuigi ma . . . olen teiega opositsioonis. *(Joob.)* Aga nagu aus sportlane, kes . . .

KPT. TIIT KONDOR *(asetab tühja klaasi tagasi lauale; vabrikant Kangru poole)*: Kas see pole ehk vara? Streik ju ametlikult . . . käib veel.

VABRIKANT KANGUR: Hohohoo — või streik käib! Jäta! Käib ju kah teatavasti . . . muudki veel . . . va Markuse eestvõttel. Eriti täna öösel — pange tähele, poisid. Jah, kõik on korras. *(Nõjatub seljaga vastu tugitooli, hakkab kätt varjuks ees hoides hambaid torkima.)* Pagana pihta — meie oleme ju sellega harjunud. Sina aga said vaevalt oma uue ettevõtte juured toolil soojaks istuda, kui pidid kohe ka pantseripandlad kinni tõmbama ja raske lahingu kaasa tegema. *(Sööb.)* Noh, läks korda. Esialgu ajasid küll hirmu nahka, et . . . vaata-vaata, kui see mees hakkab veel perutama ja rinnet lõhkuma. *(Sööb.)* Me oleme kõik rõõmsad ja õnnelikud, et sa jälle kohe õigele joonele tagasi tulid. *(Sööb.)* Üksikutel huntidel ei ole tänapäeval elu — seda pea meeles ikka ja alati. *(Sööb.)* Sinu peamine viga on su liiga pehme ja õrn süda.

INSENER SUURORG *(raputab naeratades pead)*: Ei, luba, et ma su väitele vastu vaidlen.

VABRIKANT KANGUR: Vaidle, vaidle. Küllap mina juba tean ja tunnen lõhna.

INSENER SUURORG *(dotseerivalt)*: Mina ütleksin, et meie ühise sõbra ühiskondlikus profiilis, tema — kui tahate — sotsiaalses näoilmes on veel väga palju väljakujunematut, mis kipub meid ta mõistmisel segama. Ja esimeses järjekorras on see tema sõnade ning tegude omavaheline vastuolu. *(Suitsetab.)*

VABRIKANT KANGUR: Ikka liiga pehme ja õrn süda, ikka liiga pehme ja õrn süda!

INSENER SUURORG *(ei võta vabrikant Kangru vahelehüüet kuuldavaks; jätkab nagu loengut pidades)*: Härra kapten Kondor on näiteks mitmel ning mitmel korral maininud oma sotsiaalset päritolu, seda, et ta on sündinud ja üles kasvanud — kui nõnda ütelda võib — kehviklikus ümbruskonnas. Ka on härra kapten Kondor enam kui üks kord alla kriipsutanud tõsiasja, et ta kuulub töölistega ühte ning samasse rahvusse — see tähendab eesti rahvusse. *(Paus.)* Mina aga küsiksin otsekoheselt ja kainelt: kas need nimetatud faktid

omavad siis üldse mingisugust objektiivset tähtsust, mingisugust objektiivset, arvestamist nõudvat väärtust? *(Ootab vastust; kui seda ei tule, jätkab kohe oma teravalt ümber suu joonistuva küünilise naeratuse saatel.)* Julgen kinnitada, et nad seda ei oma. Muidugi — sõjakavalusena, diplomaatliku võttena neid nimetatud fakte aegajalt jälle esile kergitada, — õige, seda on vaja. Ja nimelt selleks, et liiga käremeelsete tegelaste mõju tööliskonnas vähendada, annulleerida. Punased rõhutavad klassivõitlust, ja ärgem salakem: selles on nende tugevus. Meie eitame seda ning jutlustame rahvuslikku üksmeelt ja «perekondlikku» head läbisaamist, «kuna me oleme üks veri ja üks liha»; see üksmeele ja hea läbisaamise jutlustamine on m e i e relv, millega me punaste relva tasapisi nüriks taome. Tubli. Nagu ma tähendasin — nõnda peab see olemagi. *(Pöördub kpt. Tiit Kondori poole.)* Viga on aga see, kui me ise kah oma sõnade külge rippuma jääme, oma väiteid uskuma hakkame ja ... pehmust näitame. *(Naerab.)* Muide — asjade loogika ise sunnib teid talitama nõnda, nagu te p e a t e talitama. Olete hunt — peate ka murdma! Olete kärp — peate ka ennast kärbi kombel toitma. Olete madu — peate ka neelama. Nagu see neilsinatseil päevil tegelikult kah toimus, *(naerab jälle)* — olgu küll, et te jutlustasite mittemurdmist, mitteõgimist, mitteneelamist, tegite te ise seda igal sammul. Sentimentaalne kiskja — see on ju absurd. *(Naer.)* Teie vennad ... sealt teiselt poolt kaldalt ... on hoopiski teadlikumad kui teie ja hoopiski targemad kui see m e i l e kasulik on. Nad ei lasknud endid mõjutada ei s u g u l a s e tundest ega s u g u v e n n a g i tundest. *(Paus.)* Muide: ka teie omapärane katse oma vennapojaga on väga iseloomustav teie romantilisele hoiakule ja platoonilisele suhtumisele ühiskondlikesse küsimustesse.

KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah ... *(Mõtlikult.)* Paistab tõepoolest, et säärane sõda meie ja nende vahel ... on paratamatu.

INSENER SUURORG: Kahjuks küll. *(Naerab jälle.)* Ma ütlen meelega k a h j u k s, sest ilma säärase sõjata oleks meil, ettevõtjatel, muidugi hoopiski mugavam elada ning olla. Nüüd aga tuleb valvel seista ja terav nuga alati valmis hoida. Te tunnete ju bolševikkude kuulsat loosungit «Kto kogo» ehk meie keelde tõlgitult «Kes keda»?

KPT. TIIT KONDOR: Tunnen. Olen kuulnud. *(Paus.)* Augusti ... selle oma vennapoja suhtes ma vaidleksin siiski vastu. Poiss tuletas mulle nimelt meelde minu enda hirmsat tungi edasi jõuda. *(Paus.)* See oli alguses. Hiljem aga, kui minu head vennad mu sõbralikult ulatatud käe tagasi lükkasid, oli mul teine plaan. *(Kortsutab kulmu, nagu häbenedes tõde tunnistada.)* Tahtsin teda nimelt upitada ainult selleks, et teda parajal ajal ... nende endi kukile asetada.

INSENER SUURORG: Nagu neid oma vendigi? Õige! *(Jälle küüniliselt.)* Milleks t e i e pidite selleks vaeva nägema? Jätnud ta kooli lõpetama nende endi küünte vaevaga. Jätnud ta aste-astmelt kõrgemale ronima ... nende endi sentidega. Kui te poleks talle siinseid kulisside-taguseid liiga vara näitama kippunud, oleks ta kord suure rõõmuga teie laoplatsil kupjaks hakanud ja teile kokku kand-

nud vajalisi andmeid-andmekesi oma praeguste sõprade kohta ... lausa spetsialisti põhjalikkusega. *(Paus.)* Nüüd on muidugi asi keerulisem.
KPT. TIIT KONDOR: Ma loodan siiski, et ta tagasi tuleb.
INSENER SUURORG: Hahahaa — te l o o d a t e, et ta tagasi tuleb?! *(Paus.)* Mina teie asemel k a r d a k s i n seda.
KPT. TIIT KONDOR: Kardaksite? Miks?
INSENER SUURORG: Sellepärast, et kui ta tõesti kord veel siia tagasi peaks tulema, siis kindlasti mitte paluma ja armuandi vastu võtma, vaid ... *(Jätab lause pooleli, joob.)*
KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah ... Vaid ... milleks siis?
INSENER SUURORG: Vaid selleks, et nõuda ja ... v õ t t a. *(Laotab käsi.)* Kuna aga säärane aeg loodetavasti vähemalt meie eluea jooksul ei saabu, siis ta loomulikult siia enam tagasi ei tule.
DR. SAMUEL KONDOR *(ohates)*: Jah, küll on ikka halb, et vaese Augusti plaan nõnda nurja läks!
LIISA *(ilmub söögitoa uksele)*: Proua ... laud on nüüd siis kaetud. *(Ära.)*
PR. KONDOR *(tõuseb)*: Taevale tänu — ometi viimaks ... *(Väärutab pead.)* Need praegusaegsed teenijad ... Issand küll halasta ... *(Läheb kärmesti meeste juurde.)* Kallid külalised ... palun nüüd õhtueinele! *(Kõik hakkavad pikkamisi söögitoa poole nihkuma, tasakesi vesteldes ja üksteist aeg-ajalt ette lastes.)*
RUDOLF *(läheb külaliste kannul kuni eesriideni; jookseb kohe kärmesti tagasi, kaob isa kabinetti).*
PR. KONDOR *(väljub veidi aja pärast söögitoast, et kokkuhoidlikult kustutada suuremat osa laevalgustusest; jääb äkki kuulama, vaatab eeskotta, katsub rõdu-ust, — ei leia midagi kahtlast, satub segadusse; kuulab jälle; märkab siis, kust teda häirivad helid tulevad, ja tipib kikivarvul kpt. Kondori kabineti ukse juurde; peatub, lööb äkki kohkuma mingisuguse ootamatult pähe kerkinud mõtte ees, otsustab aga siis ja lükkab kabineti-ukse tasakesi lahti; tardub kohale, käsi instinktiivselt vastu suud surutud; hüüab viimaks vaikselt, ahastades)*: Rudolf ... poeg ... mis sa teed!
KPT. TIIT KONDORI HÄÄL *(söögitoast)*: Ema!
PR. KONDOR *(tõmbab kabineti-ukse uuesti kinni, hakkab vastu seina toetudes kuhugi minema)*: Taevane isa ... aita ise mind ... aita ise mind ... aita ise mind ... taevane Issand ...
KPT. TIIT KONDOR *(astub saali)*: E-ma! *(Näeb naist.)* Mõtlesime, et kuhu sa kadusid. *(Pikkamisi.)* Kuule ... mis sul viga on?
PR. KONDOR: Mitte ... midagi ...
KPT. TIIT KONDOR: Kuidas mitte midagi? Seisad ju vaevalt veel jalul.
PR. KONDOR *(võtab enda pikkamisi kokku)*: Süda ... ainult ... natike ... Nüüd on parem. Lähme ... lauda.
KPT. TIIT KONDOR: Ehk oleks õigem, kui sa pikali heidaksid?
PR. KONDOR *(otsekui hirmunult)*: Ei, ei ... isa ... lähme aga lauda. *(Ära.)*

KPT. TIIT KONDOR *(järgneb naisele).*
RUDOLF *(on seisnud otse teisel pool kabineti-ust; väljub kärmesti, hingeldades erutuse pärast; vahib ringi nagu tabatud metsloom, võppub äkki, jookseb trepist üles; jääb teisele korrale ainult silmapilguks ja tuleb jälle kohe alla, mantel seljas, müts käes; on ikka nagu arust ära ja põgeneb majast rõdu kaudu).*
(Avanevast ning kohe jälle kinnilangevast uksest paiskub sisse suur sõõm märga öötuult, mis puhub kardinad nagu purjed lehvima; äkki läbib tekkinud vaikust pikk ning vali kellahelin.)
HANS *(tuleb hetke pärast paremalt; toimetaja Jürissonile, kes astub kohe ta kannul)*: Ära jorise, my boy. Mis — hilja . . . ! Tähtsate asjade jaoks on uksed maailmas lahti veelgi hilisemal tunniajal. *(Liisale, kes on lävele seisma jäänud:)* Noh, my dear missis Tiljulju — ole nüüd nii kena ja teata minu härrale vennale, et kallid külalised on pärale jõudnud. *(Märkab kaetud sohvalauda.)* Uhhuu, rõõmusta, Iisrael, oh rõõmusta, — sind on ju oodatud, su auks vasikaski tapetud. *(Hõõrub käsi.)* To-re! *(Jääb äkki kuulama.)* Külalised?
LIISA: Jah. Seda ma ju kõnelesin.
HANS *(lööb käega)*: Oh, pole midagi. Sel juhul võime ka ivakese oodata. *(Osutab toitudele.)* Ega's muud, härra Jürisson, kui laskem ka endile hea maitsta. *(Liisale.)* Härra Jürissonile palun puhas klaas, puhas taldrik ja muud puhtad värgid. Minule pole tarvis — mina olen mees lihtrahva seast. Noh, tee kähku, tee kähku, darling!
LIISA *(pöördub pahaselt, lahkub).*
HANS *(toimetaja Jürissonile)*: Palun, palun, härra Jürisson! Võileivad on siin majas maitsvad . . . nendega on minul juba kogemusi. Tjahah . . . hahahaa. Kas valan teile viskit või seda kodumaa oma?
TOIMETAJA JÜRISSON *(piilub kartlikult ringi)*: Viskit ma tõesti . . . võtaksin suutäie.
HANS *(täidab klaasid)*: Palun, sir!
TOIMETAJA JÜRISSON *(neelab rutates).*
KPT. TIIT KONDOR *(ilmub samal silmapilgul vaheuksele; näeb külalisi; tuleb pikkamisi lähemale)*: Jätku, härra Jürisson!
TOIMETAJA JÜRISSON *(tardub kohale; ei taipa klaasigi lauale asetada — see jääb ta laiade vuntside juurde ja lööb kuuldavalt vastu hambaid)*: Va-va-va-vabandage, et me . . .
KPT. TIIT KONDOR: Millega ma võin teid teenida?
HANS *(klõpsutab kandadega)*: Tervist, sir! *(Ulatab käe.)*
KPT. TIIT KONDOR *(teeb jälle, nagu ei märkaks ta venna liigutust; kordab)*: Millega ma võin teid teenida?
TOIMETAJA JÜRISSON *(kogub end)*: Meie . . . härra kapten . . . mõtlesime, et . . . Ja käisime ringi. Kuulasime. Saaksime . . . saaksime teile . . . huvitavaid asju kõnelda . . .
KPT. TIIT KONDOR: Noh?
HANS *(on samuti oma uljust kaotamas, kuna vanema venna kogu olekust hõõguv vaenulikkus hakkab teda pikkamisi suruma)*: Jah, sai ümber vaadatud, sir. *(Sosinal.)* Terve rida kõige käredamaid on

juba viidud, sir. Kordniku tapmise pärast ... nagu neile endile seletatakse. Tunahomseks võib kateldele kindlasti auru sisse ajada ... nii meil kui Kalevivabrikuski, sir. *(Paus.)*
KPT. TIIT KONDOR: Jah, ma tean.
TOIMETAJA JÜRISSON *(kogeldes)*: Ah ... ah ... te siis juba ... teate ...?
KPT. TIIT KONDOR: Jah, ma tean.
HANS *(tuleb nüüd välja kõige suurema uudisega; jutustab, silmad kissis)*: Ja meie omad on kah nüüd ... oma osa kätte saanud, sir. Selle, mis nad otsisid, sir. Toomas juba ... istub. Siimuke samuti ... hahahaa. Peetri naine ... suri maha. Vana vunts ise ... ootab kah äraviimist — on kuhugi pakku läinud ... hahahaa ... sir.
KPT. TIIT KONDOR *(pikkamisi)*: Jahah ...? *(Järsult.)* Hea küll. *(Eeskotta.)* Liisa!
LIISA *(ilmub parempoolsele vaheuksele)*: Jah, härra.
KPT. TIIT KONDOR: Saatke mu vend ja isand Jürisson jälle välja. Kui nad veel süüa tahavad — laske lõpetavad kõik, mis siin leidub.
LIISA *(selgesti märgatava heameelega)*: Jah, härra. *(Jääb läve juurde ootama.)*
KPT. TIIT KONDOR *(läheb raskete sammudega söögitoa poole; peatub silmapilguks)*: Mis puutub sinusse, Hans, siis pead küll endale uue koha otsima. Võta seda arvesse. Mina sind enam ei vaja. *(Toimetaja Jürissonile.)* Võite oma sotsiaaldemokraatlikus lehes teate avaldada, et ma vallandasin oma venna tooruse pärast, mis ilmnes tema ülalpeos streigi ajal tööliste suhtes. *(Ära.)*
HANS *(ei taipa korraga)*: Mis ... kuradi pihta ... see siis tähendab?!
TOIMETAJA JÜRISSON *(läheb laua juurde, joob kaks poolikut klaasi tühjaks)*: See tähendab, et mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna. Hahahaa! Jajah, just nõnda, just nõnda — mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna. *(Joob jälle.)*
HANS *(pikkamisi, siira pahameelega)*: Või ... nii! Või sedasi! Ja kuidas ma tema heaks töötasin! Ihust ja hingest, nagu aus sulane kunagi. Nüüd aga võetakse sind kuklast kinni ja visatakse nagu labakinnas ... uksest välja. Ptüi! Kus kurat see õigus veel on, kui ... sel kombel ... *(Väljub paremale.)*
TOIMETAJA JÜRISSON *(järgneb talle purjus naeru kihistades)*.
LIISA *(laseb külalised endast mööda, samuti ära paremale)*.
KPT. TIIT KONDOR *(tuleb tagasi saali — sel korral ühes arstist vennaga)*: Kas sa, vana, pead siis tõesti ikka sinna minema?
DR. SAMUEL KONDOR: Jah, pean küll. Seda on tarvis, seda on tarvis.
KPT. TIIT KONDOR *(tillukese kõhklemise järel)*: Ma siiski ... ei soovitaks.
DR. SAMUEL KONDOR: Miks?
KPT. TIIT KONDOR *(vaatab venda teraselt kulmude alt)*: Sellepärast, et seal on rahvast ... väheseks jäänud. *(Paus.)* Siim ja Toomas istuvad juba.

DR. SAMUEL KONDOR (*hirmunult*): Mi-i-i-is sa räägid...?! Istuvad?!
KPT. TIIT KONDOR (*pikkamisi*): Jah, nad istuvad juba. Nii et... oleks targem, kui sa ilusasti koju lähed ja magama heidad. (*Paus.*) Juba tükike aega pole see enam mäng, nagu sa näed.
DR. SAMUEL KONDOR: Jah, jah, see pole tõesti enam... mäng. (*Muutub järjest kartlikumaks.*) Vaata, kui hakatakse mind ennastki viimaks kimbutama... mu mässumeelsuse pärast. (*Kohkub sellest mõttest, tõmbub küüru; hirmunult*): Jah... Ega... ega siis midagi... Muudkui... head ööd, Tiit! Ma lähen's pealegi... koju. Mõned paberidki tuleb ära põletada.
KPT. TIIT KONDOR: Head ööd, head ööd, Samuel!
DR. SAMUEL KONDOR (*ära paremale*).
KPT. TIIT KONDOR (*läheb venda saatma; jõuab varsti tagasi, vaatab kuhugi tühjusse*).
VABRIKANT KANGUR (*tuleb söögitoast*): Ahah, tore! Otsisingi sind. (*Astub pikkamisi kpt. Tiit Kondori juurde.*) Oleks üks meestevaheline, tõsine jutt ajada. (*Võtab laualt tüki sinki, hakkab seda mõtlikult sööma.*)
KPT. TIIT KONDOR (*nagu midagi aimates*): Jahah?
VABRIKANT KANGUR (*pikkamisi*): See puutub meie lastesse. Minu Villusse ja sinu... sellesse nooremasse tüdrukusse. Endla... või kuidas ta nimi sul on. (*Jätkab veidi rahutult söömist.*)
ENDLA (*ilmub vaheuksele, jääb oma nime kuuldes seisma*).
VABRIKANT KANGUR: Tuleb välja, et mu poisi sindriga on ju lausa kurat lahti. Süda on tal hea, aga... liiga pehme. (*Sööb; äkki otsustavalt.*) Noh, ühe sõnaga — on jäänud, tainapea, ühe advokaadi-vanamoori põlle külge rippuma, ja kui teda sealt õigel ajal lahti ei saa, võib asi untsu minna. (*Sööb.*) Ja... ta... on... mul ju... ainus... (*Äigab sentimentaalseks muutudes kämblaga üle silmade; sööb.*) Kui lükata ta kokku... niisuguse puhkeva nupukesega, nagu see sinu tüdruk... (*Sööb.*) Niisuguse süütukesega... puutumatuga... (*Sööb.*) Sa... tunned teda, minu Villit?
KPT. TIIT KONDOR (*asjalikult*): Tunnen.
VABRIKANT KANGUR (*nagu kimbatuses*): N-nojah... lõnges ta ju on... Ja mitte just Katariina-aegse kaardiväelase näolapiga... (*Sööb; jälle kuidagi otsustavalt.*) Selle eest aga... tüdrukuga ei taha ma kaasa mitte krossigi. (*Valib uue lihalõigu.*) Vastuoksa — aitaksin sindki veel, kuidas saan. (*Sööb.*) Heitsin kord ammu aega tagasi silma sinu saeveskihoonele. Vanaaegne, vägev kiviehitis... Tõmba teine kord peale ja tee sinna krohvimattide tööstus nagu... matsub. (*Vaatab luurates kulmude alt.*) Sajaprotsendiliselt... puhas ots. Seimripinnud lähevad käiku viimse veereni... hohohoo... (*Tasakesi.*) M i n a teeksin nõnda, et meie pank sind finantseeriks... Ja žiirosid annaksin kah... mõnesuguse summa ulatuses. Noh? (*Sööb; ootab.*)
KPT. TIIT KONDOR (*viivitades*): Tjahah... Selle üle võib ju mõtelda.

VABRIKANT KANGUR (*rõõmsalt*): Eks ole? Käsi peseb kätt... hohohoo. (*Peaaegu sosinal.*) Mis sa arvad... kuidas tüdruk ise sellega...?
ENDLA (*näib kuulavat kogu kehaga*).
KPT. TIIT KONDOR (*külmalt*): See olgu juba minu mure.
ENDLA (*surub käe suule; läheb kuidagi abitult liikudes paremale*).
VABRIKANT KANGUR (*hõõrub sõrmi vastamisi*): Täitsa mehe jutt, täitsa mehe jutt! (*Täidab klaasid.*) Proosit, sõber! (*Joob; sööb.*) Ja küllap sa näed, et... kaup ei ole sulle kahjulik. Minu poisikesele aga tõmbame ohjad peale, nii et... tirtsub... hohohoo... Kangekäelised taadid, nagu me oleme. (*Tõstab jälle klaasi.*) Proosit!
KPT. TIIT KONDOR: Terviseks! (*Joovad.*)
INSENER SUURORG (*tuleb söögitoast; pr. Kondorile, kes püüab teda nähtavasti tagasi hoida*): Tänan, tänan teid, armuline proua! Tänan südamest! Meelsasti istuksin veel, aga aeg on s i i s k i hiline.
VABRIKANT KANGUR (*asetab tühja klaasi tagasi lauale*): Ah minek on lahti? Ega muud midagi jah, kui vajugem aga madratsile ja mõlgutagem see tänane võidupäev veel kord läbi... algusest kuni lõpuni... hohohoo. Nägemiseni! (*Pilgutab kpt. Tiit Kondorile kaasteadjalikult silma.*)
KPT. TIIT KONDOR: Nägemiseni! Tänan meelespidamise eest!
INSENER SUURORG (*suudleb proua Kondori kätt*): On au, armuline proua! (*Kpt. Tiit Kondorile.*) Näete, härra kapten, — maailmal on oma loogika ja pagana tihti erineb see... meie endi loogikast. (*Kõik suunduvad eeskotta, kust kostab veidi aega segast häältekõminat.*)
KPT. TIIT KONDORI HÄÄL: Jah, ema, ma sean veel paar asja korda. Head ööd! (*Astub pikkamisi, käed taskus, saali; käib edasi-tagasi, kaob silmapilguks rõdule, tuleb jälle tagasi tuppa; käib siis jälle edasi-tagasi; ajab enda viimaks jonnakalt sirgu, kustutab tuled; tuba valgustab nüüd ainult eemalt tänavalt sissetungiv gaasilaterna kollakas-kahvatu kuma; kpt. Kondor suundub kabineti poole, peatub aga äkki, kuna rõdu-uks pikkamisi lahti läheb; peaaegu ebauskliku hirmuga.*) Kes... kes seal on? (*Vaikus.*) Kes seal on?
PEETER KONDOR (*liigub ettevaatlikult läbi valitseva hämaruse*): Ära karda. M i n a olen.
KPT. TIIT KONDOR (*on kaksikvenna hääle kohe ära tundnud*): Sina? Peeter?
PEETER KONDOR: Jah mina.
KPT. TIIT KONDOR (*kähinal, otsekui ei suudaks ta ikka veel lahti saada äsjasest hirmust*): Mis sa tahad?
PEETER KONDOR (*naerab karmilt*): Ütlesin — ära karda. Tapma ma sind... ei tulnud. (*Paus.*) Ootasin aias, kuni su külalised ära läksid.
KPT. TIIT KONDOR (*vajutab kõik tuled põlema; on endast võitu saanud*): N-noh? Mis sa tahad?
PEETER KONDOR (*vihmast läbileotatud kuues, laubale kleepuvate juustega*): Tahtsin sind korraks veel kohata. Küllap sa tead ju

isegi, et... mind ja teisi minutaolisi püütakse. Siim, meie vend, viidi juba ära. Ka minu vanem poeg Toomas. Ja ma tahtsin sulle ütelda, et kui sa meid selle praegusega lööduks pead, siis eksid sa küll rängalt.

KPT. TIIT KONDOR (*järsult*): Ei, ma ei eksi — oletegi löödud!

PEETER KONDOR (*raputab pead*): Ei, me ei ole löödud... ka selle praegusega mitte. Kaotasime selle lahingu... nagu me oleme ennegi lahinguid kaotanud... see on õige. Aga see ei tähenda midagi — tuleb aeg, ja meie hoop tabab teid seda rängemini. (*Astub kaksikvennale lähemale.*) Tapsite meist kaks? Mis siis — kakskümmend ja veelgi enam seltsimeest asub nende tapetute asemele. Sulete meid vanglamüüride taha? Mis siis, me kõneleme ka läbi paksude raudkivide. (*Läheneb veelgi kpt. Kondorile.*) Jälgite meid... nagu metsloomi? Jälgige, jälgige, — teisiti te ei saagi. (*Tõstab sõrme, ähvardab.*) Hoia ennast, poiss! Kas sa's ei näe, et redelipulgad, mida mööda sa ronid, on mädad ja pehkinud. (*Paus.*) Peate endid vägevateks, ei märka aga, et lõhnate ammugi juba raipeaugu järele. Tahtsid Augusti meilt ära kiskuda, temast teist Samueli teha...? Pane tähele, — see on tema, kes sulle kord järele tuleb, su luku ja riivi taha toimetab. (*Paus.*) Mina... ja paljud seltsimehed peavad praegu põranda alla minema, aga kord virutame me siiski teie väravatele kogu kämblaga! Ko-gu kämblaga! (*Pöördub, väljub tuldud teed.*)

KPT. TIIT KONDOR (*seisab veidi aega liikumatuna paigal; läheb siis pikkamisi astudes rõdu-ukse juurde, avab selle, vaatab välja; pimedusest esilepaiskuvad vihmapiisad löövad talle vastu nägu ning kaela, kardinad lendavad ta pea ümber nagu valged varjud; suleb jälle ukse, keerab selle lukku, astub seinakontakti juurde ja kustutab silmatorkavalt järsu liigutusega suurema osa laevalgustusest; enne kui ta jõuab ka ülejäänud nuppudele vajutada, ilmub söögitoa eesriiete varjust nähtavale pr. Kondor — öösärgis, valge pitsidega mütsike peas*).

PR. KONDOR (*hüüab tasakesi*): Isa, kas sa oled omaga nüüd valmis?

KPT. TIIT KONDOR (*häälega, mis ei iseloomusta enesekindlat võitjat, vaid inimest, kes juba kogu olemusega aimab paratamatut kaotust*): Jah, olen valmis.

(*Kustutab järgmisel hetkel ka viimased lambid. Suur, tumeda mööbliga täidetud ruum vajub silmapilkselt tihedasse pimedusse ning vaikusse — kuuldub veel ainult tuule mühinat, jämedate vihmapiiskade lakkamatut rabinat vastu tuhmilt hõõguvaid aknaruute ja kapten Kondori ning selle naise samme; need kaugenevad kärmesti, ühed raskelt ning vihaselt tümpsides, teised pehmeina ja nobedaina nagu ebamääraseks killustuv vastukaja.*)

AADU HINT

(Sünd. 1910)

KUHU LÄHED, SELTSIMEES DIREKTOR?

NÄIDEND VIIES PILDIS

TEGELASED: *

TÕNIS HOOPKAUP	— Tagaranna kalurite ühistu esimees — «direktor»
TIUDUR JÕGEL	— maakonnalinna kalakombinaadi direktor
HARALD LAUER	— Tagaranna kalurite ühistu raamatupidaja
LIIDIA LAUER	— eelmise õde
LAUTRI PEETER	— Tiudur Jõgeli isa, rannamees
PIME-JUHAN	— ranna laulumeister
SILLUKSE RIINA	— Tõnisesse armunud rannatüdruk
SILLUKSE EEVA	— eelmise ema, käbe ja käre rannanaine, ühistu juhatuse liige
SIMMU PRIIDU	— endine kehvikkalur, nüüd kalakuunari kipper
PANGA SANDER	— tasakaalukas keskmikkalur

* Peale Harald ja Liidia Laueri kõik endised «Tagaranna meeste kalakuunari» tegelased. Uue tegelasena esineval Sillukse Riinal polnud eelmises näidendis eriosa, vaid ta esines teiste kalurite ja rannanaiste hulgas.

TÕRISE JAAGUP — ühistu juhatuse liige, truu igale ülemusele
JÄRISE JUULA — ühistu juhatuse liige
KÜDEMA TIINA — rannanaine

Peale nende kalureid ja kalurinaisi
TEGEVUSKOHT: suurtest keskustest kaugelolev Tagaranna kalurite ühistu
AEG: 1946. a. kevadest sügiseni

KOLMAS PILT

Eelmise pildi dekoratsioon — Tagaranna kalurite ühistu juhatuse tuba-kantselei. Eelmise pildi sündmustest on möödunud umbes kuu aega. Varasügise õhtu. Väljas lõõtsub pikkade hinguste kaupa tugev tormijärgne tuul. Hämardub.

HARALD (*istub kirjutuslaua taga ja lööb arvelaual arvusid kokku; kõrvaltoast kostab Liidia tasane nukrutsev laul:* «... juba langevad lehed (*sügis on kätte jõudnud*), tule tagasi sa!»; *raamatupidaja tõstab pea ja ümiseb*): Läheb ka käes õige narriks!
TÕNIS (*südvestris, säärsaabastes, vihmakuues, mille hõlmad eest lahti, tormab suure hooga uksest sisse ja viskub toolile*): Läbi!
HARALD: Mõlemad?!
TÕNIS: Hull! Mõlemad — kuhu ma siis julgeksin enam minna. Kiigari panga all lõi ainult muda täis, muud häda pole midagi, aga Pikasääre nukas puhas töö! — — —
HARALD: Küllap oleksid ka püünised käes olnud, kui sa oleksid saanud oma tahtmise läbi viia ja poleks koosoleku enamuse arvamise järgi talitanud!
TÕNIS: Kurat seda teab!
HARALD: Mis seal teada on: Kiigari panga all, seal, kuhu sinu tahtmise järgi kakuam sisse pandi, on ju kahju väike, nagu sa ise räägid! Aga seal, kus mass oma rumala tahte läbi surus... näed nüüd isegi, ainult mõned paelakaltsud põhjaankrute küljes!
TÕNIS: Sai ju kardetud küll, aga et ta nord-vestist just niisuguse mölletise peale tõi, seda ei teadnud keegi ette arvata. Nüüd pole enam midagi, tuule jõud on läbi, ainult meri veel käib.
HARALD: Kuidas, kes teadis? Sina teadsid. Ma kohe, kuidagi instinktiivselt aimasin, et õigus on sinu pool, kuigi ma mereasjandusest midagi ei tunne. Näed, Jaagup on ju vana mõistlik mees, — Jaagup oli samuti sinu ettepaneku poolt. (*Otsib raamatust vastavat protokolli ja lõiku.*) Näed, siin on viienda juuni juhatuse koosoleku protokoll: Pime-Juhani ettepanek — neli poolt, kaks vastu (sina ja Jaagup), juhatuse esimehe Tõnis Hoopkauba ettepanek — kaks poolt (sina ja Jaagup) ja neli vastu (Pime-Juhan, Priidu, Peeter ja Eeva). Seal on nüüd see enamuse otsus, massi tahe!
TÕNIS (*kaob korraks nagu mõtetega kusagile kaugele, siis tuleb tal sügavalt kopsu põhjast ohe, kuid ta ei ütle midagi*).
HARALD: Mäletad, ma juba tol korral ütlesin, et ära arvesta nii palju massiga, sellest ei saa midagi head tulla. Nüüd on ta käes...
TÕNIS (*pärast mõtlemist, aeglaselt*): Noh, aga ega minagi saa siin

ühistus üksi teist kurssi võtta kui seda, mida kalakombinaadi direktor üldiselt peab.
HARALD: Ma ei taha, et sa hakkaksid mind just prohvetiks pidama, aga nagu sa ehk mäletad, oli meil tol korral ka sellest juttu, et kalakombinaadi direktor Jõgel oma niisuguse poliitikaga kaugele ei jõua. Ja tõtt ütelda, kui asja sisuliselt võtta ... mina kui raamatupidaja pean hakkama koostama tormikahju akti ja mul tuleks õigupoolest tänase kahju sajad tuhanded rublad panna mitte ühistu arvele, vaid need direktor Jõgelilt sisse nõuda.
TÕNIS: Ei-noh, kurat, niiviisi ka just ei saa.
HARALD: Vormiliselt võib-olla ei saa, kuid sisuliselt! Kes julgustab massi igal pool oma joont läbi viima? Oled sa pannud tähele Jõgeli sõnavõtte? Iga teine lause: rahva õigused, rahva tahe, rahva valitsus! No-jah, muidugi, niiviisi võib ju rääkida, sisuliselt ei tohi aga asja kunagi lasta nii kaugele minna, et mass tegeliku võimu oma kätte haarab. Massi tahtest võib rääkida, see on valitsemise juures tarvilik, kuid tegelikult peab mass õppima seda tahtma, mida juht talt nõuab.
TÕNIS: See võib kõik õige olla, aga pisut nagu Hitleri maiku juures.
HARALD: Miks Hitleri maiku? Alati on olnud juhte ja neid, keda juhitakse. Tugev, näiteks sinutaoline mees võib oma tahte läbi suruda, arvaku mass, mis tahab. Nõrk, Tiudur Jõgeli taoline mees muidugi peab kogu aeg massiga arvestama. Küsimus pole mitte põhimõttes, vaid selles, kuidas teda ellu rakendatakse. Aga miks me nii kaugele ära igasugustesse keerdküsimustesse läheme. Noh, lihtsalt tänane asi. Mina kui raamatupidaja ei tohigi asja ainult vormiliselt otsustada; sisuliselt on aga ainult üks süüdlane — direktor Jõgel, õigem tema nn. «poliitika». Ja mis ma siis teen? (*Muutub ägedaks.*) Tagajärjed on käes, mul tuleb veel täna, nüüdsama, koostada akt! Sina ju ei tee seda! Noh, — ja kuhu ma kahju panen! — — —

(*Samas heliseb telefon.*)

HARALD (*võtab telefoni*): Tagaranna ühistu kuuleb ... Tormikahjud ... Jah, ikka päris rängad ... On küll, kohe annan telefoni üle. (*Tõnisele.*) Säh, võta telefon, Kaluriliidust helistatakse.
TÕNIS: Hoopkaup kuuleb. Tormikahjud ... Ümmarguselt oma paarsada tuhat ... Mis? Üks kakuam läks, teine jäi alles. Kuidas ei saanud teha — tehti kõik, mis andis!
(*Samas kuuldub automootori häält ja tuppa astub Tiudur vihmakuues ja kummisaabastes, asjalik, isegi veidi järsk; Tiuduri tulles libiseb Liidia ära oma tuppa; Tiudur tervitab mõlemat meest kättpidi.*)
TÕNIS (*jätkates juttu telefoni*): ... Mis — täpselt! Me ei saa ju praegu täpselt, see tuleb alles kindlaks määrata ... Muidugi teeme! Hakkame tegema, kalakombinaadi direktor tuli just praegu ka siia. (*Ulatab telefoni Tiudurile.*) Nad tahavad sinuga ka rääkida.
TIUDUR (*võtab telefoni*): Jah, Jõgel kuuleb ... Just tulin ... Just tulin uksest ja võtsin Hoopkaubalt telefoni ... Ma pole saanud veel

esimehega suusõnal rääkida, raamatupidajaga rääkisin telefoni teel... Jah... Ma võin helistada hiljem, või helistage ise nii minuti kümne pärast. Tervist. (*Paneb telefonitoru konksu otsa.*) Nii. (*Ohkab, siis võtab paberossi, pakub teistele; süütavad vaikides suitsud; Tiudur istub, istub ka Harald, seisab üksnes Tõnis, püksisäärtest nõrgumas vett, jalad toatuhvlites, mis Liidia oli talle koos viinaga toonud; siis küsib Tiudur.*) Üks?
TÕNIS: Üks.
TIUDUR: Teine jäi terveks?
TÕNIS: Terveks. Ainult muda lõi täis.
TIUDUR: Kala ka oli?
TÕNIS: Paksult.
TIUDUR: Teises ka oli?
TÕNIS: Teist pole ju enam, — ainult mõned köienärud, mis seal olla saab.
TIUDUR: Ah nii — päriselt. Ma mõtlesin, et liialdad, et midagi ikka veel järel on ja teha annab.
TÕNIS: Teha pole seal enam midagi. Ütle jah ja aamen, ning asi tahe.
TIUDUR (*ohkab uuesti, vajub nagu ettepoole kühmu, on näha, et ühistu kahju teda rängalt koormab*): Mehed on merel?
TÕNIS: Merel. Kisuvad Kiigari nuka alt seda allesjäänut välja, tarvis mudast puhtaks teha ja uuesti sisse viia — kala on liikvel.
TIUDUR: No mis kurat sa ära ütled! Oleksid nad mõlemad Kiigari panga all, ehk oleksid ka mõlemad terveks jäänud. Aga mere asi, kes seda nii täpselt ette teab. Mis on, see on. (*Vaikus, siis nagu rohkem omaette.*) Noh, aga küllap sellest asjast peab kuidagi ka üle saama. (*Samas märkab aga iroonilise muige varju raamatupidaja näol.*) Ja mis teie, Lauer, arvate, et ei saa või?
HARALD: Raamatupidamine ei tegele niipalju tulevikuplaanidega kui juba sündinud faktide arveraamatus fikseerimisega.
TIUDUR: Jutt ei ole raamatupidamisest, vaid raamatupidajast.
HARALD: Seltsimees direktor, lubage tähendada — külm veri ja kaine mõistus on minu arvates paratamatud.
TIUDUR (*jääb pikalt, silmad veidi pilukil, vahtima mõlemat meest, eriti Haraldit; viimaks*): Ja mida te siis mõtlete selle rahuliku, kaine mõistusega?
HARALD: Ei midagi, seltsimees direktor, — toimime, nagu seadus ette näeb. Tuleb koostada akt — ja...
TIUDUR: Ja kõik...?
HARALD: Ma ei mõista teid, seltsimees Jõgel.
TÕNIS: Noh, kui sa süüdlast tulid otsima, siis...
TIUDUR (*rahulikult, kuid iga sõnaga rohkem otsusele jõudes*): Ma ei t u l n u d siia süüdlast otsima, mõtlesin, et tulen seltsimeeste juurde — aru pidama. Ma arvasin, et ei ole süüdlast. Aga nüüd näib, tuleb siiski ka süüdlane kätte leida.
TÕNIS: Kui sa s ü ü d l a s t hakkad otsima, siis...! Harald, anna siia viienda juuni juhatuse koosoleku protokoll.

TIUDUR (*surutult, hämmastunult, ometi suutmata varjata oma kahju Tõnise pärast, kelle kalurikollektiivist väljakaldumise tendents hakkab talle korrast enam selgeks saama*): Mulle pole seda protokolli tarvis, ma tean, mis seal on ... Aga seda ma ei teadnud, vähemasti ei uskunud, et sina, Hoopkauba Tõnis, hakkad hukka mõistma juhatuse demokraatlikku tööviisi.
TÕNIS: Kurrat! Kakssada tuhat rubla ja sügisene püük! Demokraatlik tööviis. Mingisugune mass tambib oma tahtmise peale, ja temal — demokraatlik tööviis!
TIUDUR (*jääb algul tummalt, imestunult vahtima esmalt Tõnist — siis aga läheb ta pilk Haraldile ja jääbki sinna; tekib vaikus; viimaks ütleb Tiudur külmalt Haraldile*): Raamatupidaja Lauer, olge hea, me tahaksime rääkida ühistu esimehe Hoopkaubaga paar sõna omavahel.
HARALD (*vaatab korraks küsivalt Tõnisele, aga et see Tiuduri käsule otse midagi vastu ei ütle, ainult halvakspanevalt mühatab, ütleb ta*): No-jah, vabandage väga ... (*Ja lähebki; pärast tema minekut jääb ruumi tükiks ajaks vaikus; Tõnis vahib altkulmu, vihase härja kombel Tiudurit, kes istub ja näib põhjalikult, pingutatult millegi üle järele mõtlevat.)*
TIUDUR (*jõudnud viimaks oma mõtetega uuesti tagasi siia tuppa, vaatab Tõnist, siis riiult, kus ta teab olevat «Lühikursuse», läheb võtab riiulilt raamatu ja ütleb vaikselt*): Sa, Tõnis, rääkisid mulle ükskord, et tahad parteisse astuda.
TÕNIS: Oli juttu.
TIUDUR: Oled sa seda raamatut lugenud?
TÕNIS: Aga mis see tormikahjusse puutub?
TIUDUR: Puutub. Partei õpetab, et ei tohi kunagi kaotada sidet rahvaga. Ole sa mistahes kohal, ikka tuleb kuulda rahva häält, ikka tuleb mõista inimeste vajadusi. Lenin räägib, et ainult siis on partei võitmatu, kui ta oskab läheneda, end siduda, ühte sulada kõige laialdasemate töörahva hulkadega. Kas sa, Tõnis, ei leia, et siin on midagi ka sinu jaoks?
TÕNIS: Aga mis peaks siis nimelt minu jaoks olema?
TIUDUR: Noh, sina ütled oma lähedaste, omaenda küla inimeste kohta põlglikult «mingisugune mass», — Lenin aga räägib inimestest väga lugupidavalt. Samuti ka see, et hulki, ütleme lihtsalt rahvast, ei tule mitte ainult õpetada, vaid et rahvalt tuleb ka õppida, rahvaga tuleb arvestada.
TÕNIS: Ma olen rahvaga ülearu arvestanud, selle nahka see kakuam läkski.
TIUDUR: Mitte selle nahka, et sa juhatusega ülearu arvestasid, vaid, vastupidi, vähe arvestasid.
TÕNIS: Tohoh!
TIUDUR: Rahvas usaldas ja armastas sind väga ja teeb seda veelgi. Tagaranna mehed olid uhked oma esimehele! Tublisid kalureid on meil palju, aga häid, energilisi, suure organiseerimisoskusega ühistu esimehi on juba märksa vähem leida. Sa ei surunud kunagi

oma otsuseid rahvale kangekaelselt peale, sa, nagu siin raamatus öeldakse, mitte ainult ei õpetanud hulki, vaid ka õppisid neilt. Ja kui juhatus otsustas Pikasääre nukka teise kakuami sisse panna — kuigi sina tahtsid vastupidist —, arvestas juhatus, et esimees Tõnis Hoopkaup juhatuse enamuse otsuse eest võitleb ja seisab, nagu oleks see ta enese otsus.

TÕNIS: Ja kas ma ei seisnud?

TIUDUR: Seisid, aga hariliku, tavalise, keskmise ühistu esimehena, mitte Tõnis Hoopkaubana, kelle ühistus nii suurt õnnetust ei saa ette kujutada, kuna ta on liiga hoolikas ja ettenägelik, et niisugune asi võiks juhtuda.

TÕNIS: Hoolitsetud oli küllalt. Pikasääre kakuam oli antud Priidu järelevalve alla, — ja peaaegu oleks Priidu sinna hinge jätnud, kui poleks õigel ajal abi saadud. Tormi vastu ei saa keegi.

TIUDUR: Kui tormi vastu keegi ei saa, — miks sa siis juhatuse otsust süüdistad?

TÕNIS: Oleks kakuamid pandud minu tahtmise järgi mõlemad Kiigari panga alla, oleksid nad alles olnud.

TIUDUR: Jah, Tõnis, see on keerutamine välise õigusega, näilise õigusega. Tõde on aga mujal. Räägime nagu mees mehega ja ütleme asjad nende õige nimega välja. Tegelikult oli juhatusel õigus kakuami Pikasääre nukka panna — sisuline õigus, sest te pole enne iial mujalt nii palju kalu saanud kui sel sügisel Pikasääre nukast. Koht on muidugi tormiohtlik, seda teadis igaüks, teadsid ka sina, Tõnis, ja oleksid pidanud oma õla just sinna panema, nagu sa alati varem oma tugeva õla oled sinna alla pannud, kus kõige raskem on. Seekord võtsid sa oma õla aga kõige raskema alt ära, jätsid asjad Priidu hooleks, kes teadagi on sinust viletsam, nõrgem. Ja kui tormiks läks, tõttasid sa eeskätt päästma Kiigari nuka kakuami, seda, mis sinu tahtmise järgi sisse pandi, — ja kuhu selle tuulega nii suurt abi vaja polnudki. Endine Tõnis, kellena sind juhatus arvestas, poleks kunagi nii toiminud, vaid oleks viinud oma julguse, oskuse ja vägevad õlad kõigepealt Pikasääre nukka, sinna, kuhu abi kõige enam vaja oli.

TÕNIS: Ah kurat, Tiudur, kui sa invaliid poleks ja saaksid vastu lüüa, ma väänaksin sulle otsekohe niisuguse jutu eest. Mis endine Tõnis! Mis endine ja mis nüüdne Tõnis! Kurrat — mitte ühistu ei võta mulle naist, vaid mina ise võtan endale naise, ja võtan — kelle tahan!

TIUDUR: Naise võtad sa muidugi endale ise, aga jutt ei olegi niipalju naisest, kui sellest (*vaikselt, vihjates raamatupidaja kohale*), kes siin istub.

TÕNIS: Ja mis see siis sulle teinud on?

TIUDUR: Mitte mulle, vaid sulle, Tõnis. Enne õppisid rahvalt ja parteilt, nüüd aga — raamatupidajalt. Ma ei usu, et raamatupidajad peavad olema ainult pea ja suuga. Küllap on ka neid, kellel süda sees on ja kes rahva õnnetusele kaasa tunnevad.

TÕNIS (*korrast vihasemaks saades*): Sa ära teota, Tiudur!

TIUDUR: Aga kes sind õpetas rahvast põlglikult nagu «mingisugusest massist» rääkima! Varem pole Hoopkauba Tõnise suust kuuldud niisuguseid sõnu, — ka siis mitte, kui Tõnis, nagu tänagi, veidi võtnud oli.
TÕNIS (*vihaselt naerdes*): Võtnud! Aga kui ongi mingisugune pime mass, nagu kakuami lugu näitab, lollide kari, — ja sina selle karja ninamees! Karskusejünger!
TIUDUR (*tõustes, ähvardavalt*): Tõnis!
TÕNIS (*samuti tõustes*): Oh-oh!
TIUDUR: Jäta keerutamine, Tõnis! Kui süüdlast hakata otsima, siis mitte juhatuse enamuse otsus, vaid süüdi oled s i n a — õigem see, kelle õpetusi sa kuulad!
TÕNIS (*vihast plahvatades, Tiuduri juurde sööstes ning mõlemat rasket rusikat otse Tiuduri nina all raputades*): Oh-oh! Oh-oh! Sõidab saks autoga linnast, manisk kaelas, ja tema teab, kes kakuami magama pani! Sa kurat! Ma käänan sind kaheksaks!
TIUDUR: Ei käänanud mind saksa kaheteistkümnetolline, ei kääna ka sinu rusikad.
TÕNIS: Mis sa oma sõjaga hüppad! Ka siin on mees, kes Kuramaal ära käinud, ja mitte niisama lusti sõitmas! Ja kes siis sina oled, et s i n d ei kääna! Konn mätta otsas! Direktor!
TIUDUR (*juba rahulikumalt*): Mina ise ei ole midagi — rohkem kui sina või mõni teine —, aga minu selja taga seisavad — õigus ja rahvas!
TÕNIS: Õnneks on õ i g u s sedakorda kirja pandud — ja minu poolt, — aga massi mina juba sinu kombel — meelitama ei hakka!
TIUDUR (*vaatab pikalt Tõnist, siis, jõudnud otsusele, läheb telefoni juurde*): Lubage Kaluriliit! Halloo! Ahaa — sina ise oled telefoni juures. Siit Jõgel räägib, olen praegu Tagarannas ... Jah, just tormikahju pärast ma helistangi. Kui ma siia sõitsin, mõtlesin, et kahju tuleb kanda lihtsalt tormi arvele — looduseõnnetus —, aga nüüd näib mulle ... Ei, praegu ma veel otse seda ei ütleks! ... Eks linnas räägi pikemalt. Head tervist. (*Surub portfelli vigastatud käe kaenla alla, seisatab hetke ja pakub siis Tõnisele kätt.*)
TÕNIS: Mis sest käest, kui sa sellesamaga tahad mulle hakata silmust keerutama.
TIUDUR: Seltsimees Tõnis Hoopkaup, niiviisi ei räägita ega aeta asju nõukogude ühiskonnas. Head tervist. (*Surub mütsi pähe ja läheb.*)
TÕNIS (*vaatab minejale esmalt tummalt ja ehk veidi kohkunult järele, siis astub paar sammu ukse poole, kuid samas tuleb teisest uksest sisse Harald; Tõnis pöördub ringi, ja nüüd vaatavad mõlemad hetke teineteist).*
TÕNIS: Kuulsid?
HARALD: Kuulsin, kui teil see omavaheline tasane neljasilmajutt nii valjuks kasvas, et tahtmatult kuulama pidi.
TÕNIS: No mis sa arvad?
HARALD: Mis siin arvata — kes ees, see mees. Kes ennem võtte

sisse saab, on võitja. Kumb loium ja aeglasem on, see langeb. Teine kukub — esimees või direktor.
TÕNIS: Aga mis siis ette võtta?
HARALD: Midagi muud pole vaja ette võtta kui seda, mida nõutakse. Kõigepealt akt. Akt!
LIIDIA (*tulles toast*): Akt — akt! Andke ometi teisele rahu. Tule nüüd, Tõnis, ära tuppa, sa võid niiviisi jääda grippi, koguni kopsupõletikku.
HARALD (*järsult*): Jäta oma gripp ja kopsupõletik, toatuhvlid ja kussu-kussu, kui teisele kivilaeva hakatakse kohta sobitama. Eit on eit. Mõistad ükskord — Tõnisel tuleb nüüd mees olla!
TÕNIS: Akti teeme jah kohe valmis, aga mis sa veel ütlesid?
HARALD: Seletuskiri juurde.
LIIDIA: Mis te ometi selle direktoriga kaklete? Tõnis, ole sa ometi targem.
HARALD: Kas sa, hull, jätad oma sussutamise!
TÕNIS: Jah, näha on, et headusega ei saa siin enam midagi.
HARALD: Seletuskiri juurde. Sul omal või hädakorral ka minul tuleb see otsekohe ministeeriumi viia. Punkt üks. Direktor Jõgeli kui administratiivselt juhtiva tegelase üldiseloomustus: a) ta sõrgib massi sabas, püüab meeldida kalurite massile mingite ultrademokraatlike järeleandmistega, kõikjal massi meeleolude arvestamisega, juhtides meie aparaadi töö niiviisi mitte plaani täitmisele, vaid korralageduseni, anarhismini; b) säärase joone läbisurumine kahjustab otseselt ühistu tööd, võtab esimehelt initsiatiivi ja juhtimisvõimaluse, teeb esimehest mitte ühistu juhi, vaid kalurite massi kuuleka jooksupoisi. (*Hoogu sattudes, kiirustades.*) Punkt kaks: a) säärase punkt esimeses mainitud «ultrademokraatia» otseseks tagajärjeks võib lugeda Tagaranna ühistu sadadesse tuhandetesse ulatuvat kahju, mis ühistu sai suurte kakuamide tormis hävimise tõttu. Punkt kolm: petrooleumi lugu. Punkt neli: a) kahe tonni tursa halvaksminek direktor Jõgeli süü läbi. Punkt viis . . .

VIIES PILT

Tagaranna kalasadamas-vabeaias kümmekond kuni paarkümmend minutit pärast eelmise pildi sündmusi. Esimese pildi dekoratsioon. Pilvine septembrikuu õhtupoolik. Kalurid võtavad vabedelt võrke ja tassivad paatidesse — valmistutakse mereleminekuks. Pime-Juhan istub rannamaja ees ja punub korvi.
Eemalt kostab Tõnise mitte just kaine hääl.

Kui ma peaksin täna langema,
olen homme surnud mees, tarih, tarah!
Ja mu sõbrad kandvad hauda mind —
just koidu eel — eel — eel!
Ja mu sõbrad kandvad hauda mind —
just koidu eel!

PRIIDU (*olles võrguvõtmise järjega jõudnud Peetri lähedale, sapiselt Tõnise kohta*): Esimees!
PEETER (*ohates*): Esimees jah . . .
JUULA (*ka jõudnud oma võrguvõtmise järjega nende juurde*): Ja tubli peremees oli.
PRIIDU (*sapiselt*): Oli . . .
JUULA (*Tõnist kaitstes, südamlikult*): Muidugi oli. Vaata, kuidas ta ikka tööd teha lõhkus, polnud ööhingamist ega päevarahu, küünte ja hammastega oli ühistu eest väljas. — — —
PEETER: Vat ma nüüd teile omavahel räägiksin, te siin kõik juhatuse liikmed ja Eeva on ka partei kandidaat, vat niiviisi räägitakse: Olge tasa, täitke ja tehke, mis tarvis, aga hoidke silmad lahti! Et see Lauer nüüd Tõnise täna töö ajal täis pani — noh, see pole veel nii hirmus suur süü. Kalapüüdja rahvas on ikka olnud ka napsivõtja rahvas. (*Salamisi, pool-sosistades.*) Aga vaata, muist asju paistab niisugused olevat, mida hakatakse telgi taga ajama, ilma meie teadmata. (*Pead tõmbuvad veel enam Peetri ümber kokku.*) Mäletate, kui see Tallinna revisjon siin oli, siis raamatupidaja püüdis talle igatemoodi pugeda. Noh, pugegu, töö muidu korras, sai kiita! Pugegu, — paljuks neid inimesi, kes päris pugemata oma elu oleksid läbi elanud, muudkui ühel käib see suurema, teisel vähema seebiga. Noh, poe, vingerjas, kui sa pugeja loom oled, aga ära selle juures teist auku aja!
JUULA: Heldene valitsus — keda ta siis auku tahtis ajada!
PEETER: Tiudurit. Ja kavalasti, ääriveeri, nagu polekski tagamõtet. Ühte, Tõnist, kiidab — teist, Tiudurit, laidab.
EEVA: Sa valitsus, Tiudurit ei saa ju ükski inimene laita!
PEETER: Laita saab igaühte, kui laita tahetakse, olgu ta või ingel taevas, tiivad seljas! Noh, ja või siis Tiudurit üksi, meid ka.
PRIIDU: Tohoh kurat!
PEETER: Noh, nagu meil nüüd suvel oli selle kakuamide panemisega, Tõnis tahtis ühtepidi, muu juhatus teisiti. Meie tahtmine, Vana-Juhani ettepanek, võeti vastu — aga näedsa, vesikaare mõlletis tuli peale ja kahju oli suur. Seal, kuhu püünised pandi aga Tõnise tahtmise järgi, jäid kakuamid terveks.
PRIIDU: Juhtumise asi, kes seda ette teadis.
PEETER: No-jah, kes teadis, aga — nagu kuulukse, on sellest nüüd suur number tehtud. Öeldakse — Tõnis teadis! Tiudur pole kellegi õige direktor, ta teeb lolli rahva tahtmist ja sunnib Tõnist ka tegema. (*Sosistades.*) Tiudur minema, rahvale rauad suhu ja Tõnis direktoriks, näedsa — see on raamatupidaja mõte.
PRIIDU: Ja selleks ta ka jääb! Rahvas loll! No kurat — rahvas teeb tööd ja kannatab raskusi, olgu rahu- või sõjaajal — rahvas peab ka otsustama, kuidas elada ja olla. Otsustame õieti ja hästi — noh, elame hästi; otsustame viltu — noh, oma naha peal saame tunda ning õpime paremini otsustama. Kelle nahk, selle hind, selle sõna peab peale jääma! Pane oma elu ja tervis mängu — aga vaata, siis tuleb keegi, kes kirjutab au ja kasu, mis sa oled välja higistanud, —

oma buhhalteri arveraamatusse ja hakkab nurgatagust mängu mängima! Postoi, brat! Ah siis sedasi, et Tõnis tahab vüüreriks hakata!
EEVA (*raatsimata eemal olla ega viha pidada*): Mis Tõnis, ütle parem Lüüdia või Liidia, mis ta siin on. (*Korraks tekib nõutu vaikus.*)
JUULA: Ma püüdsin siin ikka omal ajal jõudumööda Tõnise eest seista, sest ega Tõnis pole eestkostmise all, et ühistu peab talle naise võtma, see ikka igaühe oma asi, olgu ta või esimees või peremees. Aga kui ta niiviisi on, et nad juba sedamoodi seljataga ... siis ...
PRIIDU: Noh?
EEVA: Noh, mis sa siis kokutad.
JUULA (*algul kaheldes, kas rääkida, lõpuks siiski rääkides*): Vaata, üks päev nad olid Tõnisel jälle pudelipõhja lasknud vaadata ja mehe suureks kosutanud. Ega ma midagi paha ütelnud, küsisin, et, peremees, — nagu me teda siin vahel hüüame — et, peremees, millal uut tampsalõnga tuleb. Võib siis olla, et mu silmavaatamine polnud ta purjusoleku pärast just kiitmisi, aga tema kohe kärkima ja ennast suureks puhuma. (*Uuesti lepitades.*) Aga noh, ju see oli naljaks.
PEETER: See võis ju sedakorda ka nali olla, aga igas naljas on osa tõtt, nõndasama nagu teinekord kanges tões kipub ka raasike nalja olema.
PRIIDU: Nalja pole seal midagi. Nali on nali ja kali on kali, nagu Peeter ütleb. Hakkab ju omale nüüd seda tärniga kiprimütsi pähe toppima. Varsti ka vorm seljas ja veltveebel valmis.
(Kõik need jutud räägitakse siiski töö vahele, töö juurde, võrgupeade pihus olles, alumiste paelte rõngaste vabeaia rohul ja kividel kõrisedes ning selle või teise kaluri oma vabederida pidi edasi minnes ja uuesti tagasi tulles.) — — —
RIINA (*tuleb, seljas võrgukott, mille ta vabeaiale viskab*): Tere! Ega te pole uut lehte lugenud? (*Võtab põuest ajalehe.*)
PEETER: Noh! Ons midagi sees — meist või?
RIINA: Ei, pole just meist, on hoopis kolhoosidest, aga täppi hakkab ka meie kohta.
PRIIDU: Noh, loe siis kohe, mis sa enam aega viidad.
PEETER (*kannatamatult Riinale*): Loe siis!
RIINA: See on pikk tükk, aga ma märkisin pliiatsiga ära just need kohad, mis rohkem meie kohta käivad. (*Kui Riina uue lehe lahti lööb, koguneb kalureid kobarasse nende ümber; Peeter katkestab töö ja hakkab taskust tasakesi kobama prille, ka Pime-Juhan ajab enese püsti ja kobib teiste juurde; Riina hakkab lugema.*) «Abinõudest põllumajandusartelli põhikirja rikkumiste likvideerimiseks kolhoosides. NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrus. NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee on kindlaks teinud põllumajandusartelli põhikirja tõsiseid rikkumisi kolhoosides põllumajandusartelli juhtivate organite — juhatuse, kol-

hoosi esimehe, revisjonikomisjoni valitavuse suhtes, kolhoosnikute üldkoosolekute regulaarse kokkukutsumise, kolhoosi juhatuse esimehe aruande kohustuslikkuse suhtes kolhoosnikute üldkoosoleku ees. Need rikkumised avalduvad selles, et paljudes kolhoosides on lakatud kolhoosnikute üldkoosolekuid kokku kutsumast, nii et kolhoosnikud on kõrvaldatud osavõtust kolhoosi üritustest ja faktiliselt otsustatakse kõik põllumajandusartelli asjad, sealhulgas ka tulude jaotamine, majandusplaanid, kõigi materiaalsete ressursside käsutamine ainult kolhoosi juhatuse või esimehe poolt, kolhoosi juhatus või esimees aga ei anna kolhoosnikute üldkoosolekule oma tegevusest aru.»

PEETER (*samuti ka Juhan, kuulanud äärmise tähelepanuga, siiski mitte kõike järsku taibates; siis järsku pistab endale prillid ette ja katkestab Riina lugemise*): Lugemine sul küll ülearu selge, tuleb parinal — aga anna ikka aega meile ka sõnu seedida.

RIINA: Mis siin siis nõnda seedida. Meil pole küll kolhoos — meil on ühistu, aga peaaegu niisamasugune asi.

PEETER (*uudishimulikult ja tahtes ise lehte oma silmaga näha*): Too ta parem siia! Meite mõistuse hambad juba vanaks, nürimaks läinud, egas nad enam nii kiiresti välja võta nagu sul.

RIINA (*ulatades lehe Peetrile*): Loe!

PEETER (*loeb pikkamisi, rõhutades, mõnes kohas pühalikult ja sõnu seedides või lauset või lauseosa veel kord või kaks uuesti üle lugedes, eriti neis kohtades, mis olulisemad või kus rohkem võõraid sõnu sees; pureb nagu kõva koorega pähklit, mille tuum aga korrast enam maitsema hakkab*): «Need rikkumised avalduvad selles, et paljudes kolhoosides on lakatud kolhoosnikute üldkoosolekuid kokku kutsumast (noh, seda pole meil just olnud — aga viimasel ajal oli juhatuse koosolekuid juba väga harva), nii et kolhoosnikud on k õ r v a l d a t u d o s a v õ t u s t k o l h o o s i ü r i t u s t e s t j a f a k t i l i s e l t otsustatakse kõik põllumajandusartelli asjad, sealhulgas ka tulude jaotamine, m a j a n d u s p l a a n i d, k õ i g i materiaalsete ressursside, no-jah, m a t e r i a a l s e t e r e s s u r s s i d e k a s u t a m i n e ainult kolhoosi juhatuse või e s i m e h e p o o l t, kolhoosi juhatus või esimees aga ei anna kolhoosnikute üldkoosolekule oma tegevusest aru . . .»

PIME-JUHAN: Ahaah! On meie kohta küll!

PEETER (*loeb edasi*): «Selline olukord põhjustab, et kolhooside esimehed lakkavad kolhoosnikute ees vastutust tundmast, on neist sõltumatus olukorras, kaotavad sideme kolhoosnikutega . . .»

PRIIDU (*vahele*): Ahah! Kaotavad sidemed . . .

PEETER (*jätkab*): «. . . mis osutub põllumajandusartelli põhikirja aluste moonutamiseks, rikub demokraatlikke suhteid kolhoosi juhatuse ja kolhoosnikute vahel ning tekitab seega tõsist kahju kolhooside tugevdamisele.»

JUULA: Oh sa valitsus jah! Umbes, et pane põllumajandusartelli asemele Tagaranna kalurite ühistu, kolhoosnikute asemele kalurid ja . . .

EEVA: Esimehe asemele meite peremees Tõnis . . .
PEETER: Ja justkui oleks otse siitsamast meist kirjutatud!
JUULA: Aga on ikka tõesti nõnda?
RIINA: Sa siis ei usu või! Keskkomitee ja Ministrite Nõukogu määrus.
SANDER: Ega need hakka ka mitte iga tühja-tähja kohta määrust andma, vaid asi peab tõsine olema.
PRIIDU: Ju siis mitte ainult meil, vaid ka mujal on ette tulnud niisuguseid «demokraatia näotuid rikkumisi», nagu siin öeldakse.
PEETER: Ja kuulge (*loeb*): «Ministrite Nõukogu ja Keskkomitee peavad sääraseid üleastumisi äärmiselt ohtlikuks kogu meie maa sotsialistlikule ülesehitustööle. See on kahjulik ja võõras leninismile ja sellele tuleb teha otsustav lõpp!»
TIINA: Kuulsite, lõpp!
PRIIDU: Otsustav lõpp!
PIME-JUHAN: See tuleb enne kõik omavahel kenasti läbi arutada ja siis peakoosolekul ette lugeda.
PEETER: Jaah — koosolekul ette lugeda. (*Imestunult Riina kohta.*) Vaata tüdruku-tirtsu! Näe, kus terav nina, kohe leiab kätte, mis tarvis.
JUULA: Mis sa ikka hädaga teed! Või see Riinalgi kerge.
PEETER: Aga ühte ma ütlen küll: enne koosolekut hoidke muu jutuga rohkem suud kinni, silmad ja kõrvad aga rohkem lahti.
JUULA: Näedsa, va Jaagup tulebki.
EEVA: Passige peale va Jaagupit — Linkvistile puges, Vihvelinile puges, nüüd katsub uuesti Tõnisega. (*Sülitab ja heidab käega; salkkond hajub jälle koost, igaüks läheb oma võrgupaela järele.*)
JAAGUP (*tuleb aeglaselt, maha vahtides, paneb siis piipu ning jääb ilma vahtima*): Teab, mis see täna õieti saab. Tuule valjuse pärast annaks ju minna.
PRIIDU: Mis minna?
JAAGUP: Käsk!
PRIIDU: Mis käsk?
JAAGUP: Peremehe (*parandab*), esimehe käsk. Tõnis ütleb, et tuleb minna täna öösel kuunariga triivpüügi kohti vaatama. Ta ise tuleb ka seltsi.
PRIIDU: Aga suur noot ja mehed?
JAAGUP: Ei niisugusest asjast pole juttu olnud.
PRIIDU: Mis nali see siis jälle on! Mis me seal ikka katsume — selle pisikese noodaga ei saa ju katsuma hakatagi.
EEVA: Jah, ammuks käisite, kust see petrooleum tuleb!
JAAGUP: Käsk on vanem kui meie kõik!
EEVA: Purjus inimese käsk!
JAAGUP: Pole seal suurt purjus enam midagi.
PRIIDU (*teravalt*): Millal see minek siis pidi olema?
JAAGUP: Kästi kohe valmis olla.
PRIIDU (*vihaselt võrgupeotäit vabele visates*): Kuradi jamps!

(Ent siis ennast kogudes ja siiski distsipliinile alistudes, Jaagupile.) Pane sa muud asjad klaariks, ma timmin mootori ära.
PEETER (*Tõnise kohta*): Noor mees, tahab palju, valjud käsud. Ja uhkus ka. — Näe, joon ja laulan.
(Juula, Eeva, Peeter ja Sander sõeluvad korrast närvilisemalt oma võrkudega edasi-tagasi; Priidu kaob mootorit korrastama, Jaagup katsenoota kuunarile viima; siis kostab kaugemalt uuesti Tõnise hääl.)

Kui ma peaksin täna langema,
olen homme surnud mees — tarih, tarah! —
(Kuulatakse ning — tehakse tööd edasi.)

PIME-JUHAN (*uuesti võrkemaja trepile istudes ja korvi punudes, kuulatab Tõnise laulu ja ütleb siis vaikselt, omaette*): Tõnis, pojukene, sel kombel võivad su laulusõnad viimati ka täide minna.
TÕNIS (*tärniga meremehemütsis — ligisõidukipri vorm — kiiker küljel; vaatamata purjusolekule (kannab palju) tajub rannas valitsevat opositsioonimeeleolu ja sellele vastukaaluks pingutab alateadlikult oma tähtsust suuresti üle, tõeliselt on ta nüüdki ainult lihtne rannapoiss ja sisemised ning välised vastuolud toovad ta näkku mingi karmilt tagasihoitud kurbuse ilme, mida ta ise varjata ei märka; tuleb laulu möirates*):

Hakkame, mehed, minema,
paneme piibud põlema!

PIME-JUHAN (*vaikselt*): Kuhu sa, peremees, siis põrutad?
TÕNIS: Mis peremees! Kas sa ei tea, et ma olen e s i m e e s! Aga võib-olla tuleb aeg, kus sa mind ka direktoriks hüüad!
(*Võõrastus ja kehitus kalurite hulgas, aga tehakse tööd edasi.*)
PIME-JUHAN: Kuhu sa siis lähed, seltsimees direktor?
TÕNIS: Praegu aitab esimehest küllalt. Traalpüügile, hommikuks saab tagasi. Tead, Juhan, kurat, preemia kiskusin välja. Kui esimest ei saa, teise tirin ikka pihku.
PIME-JUHAN: Või preemia tirisid välja — eks ta ole kena küll! Ja kohe teise. Aga kui sina poleks üksi tirind, vaid meie kõik ühel nõul olles, ehk oleksime siis esimese kätte saand.
TÕNIS: Mis! Mis sa ütlesid — mis ühel nõul?
PIME-JUHAN: Noh, sa ütlesid, et s i n a kiskusid preemia välja. Aga meie oleksime siin ikka ka pisut nagu kaasa aidanud. Mis nüüd minust suurt enam, aga ütleme kas või näiteks kuunari mehed, Priidu ja teised, ikka ka rassind küllalt.
TÕNIS: Muidugi rassisid. Kes seda tagasi ajand on!
PIME-JUHAN: Just nüüd tagasi ajand, aga eks ta oleks ikka moekam, kui sa nõnda räägiksid, et — m e i e tirisime preemia välja, mitte m i n a.
TÕNIS: See on sinu amet niisugust suurt ja peenikest vilusoohviat ajada. Mina pean oma töö tegema ja ühistu eest seisma, — pole mahti niisuguste peenikeste apteegikaaludega au jagada! Mina —

meie! Mis kurat! Peaasi, kui kala tuleb. (*Hüüdes — käsutades.*) Priidu, löö mootorile hääled sisse, hakkame varsti minema!
PIME-JUHAN: Ega sa, Tõnis, pole uut lehte lugenud?
TÕNIS: Noh, on mind äkki keegi sisse torganud?!
PIME-JUHAN: Peaaegu . . . Kirjutatakse kolhoosi esimeestest, kes kipuvad isandat mängima ja rahvale ei taha mingit õigust anda!
TÕNIS: Kurat — minu käest te olete ülearu õigust saand! Pikasääre nuka kakuami panite oma õigusega magama. Ja mis kurat mul nende Venemaa kolhoosnikutega tegu. (*Laulab.*)

Käi põrgu, uhke ratsamees,
las lilled õitseda, tarih, tarah,
neid vast näha oleks ihanud
mu armsam v-e-e-l,
neid vast näha oleks ihanud
mu armsam veel!

PIME-JUHAN (*vaikselt, mõista-andmisi*): Noh, mis sa arvad, et sul kolhoosi esimeestega miskit tegu pole! Nojah — aga — kes su armsam siis on, Tõnis?
(Teised, Eeva, Juula, Peeter ja Sander, sõeluvad edasi-tagasi võrke võttes vabede vahel ja hoiduvad otsesest jutust eemale, ometi jälgivad nad kogu aeg suurima tähelepanuga Tõnise ja Juhani kahekõnet, mis väljendub ka jälgijate eneste miimikas ja liigutustes, samuti tasamisi üksteisele öeldud sõnades ja paaris varjatud naeruturtsatuseski.)
TÕNIS: Aga mis see sinu asi on!
PIME-JUHAN: Aga kas sa mind siis pulma ei kutsugi?
TÕNIS: Kutsutakse ka, kui see aeg tuleb.

Kolm sinilille õitsevad
mu kalmukünka peal, tarih, tarah!

PIME-JUHAN: Räägime pulmadest, ja minu arust sinu elu peaks ka päev-päevalt minema pulma poole, laulusõnade järgi kisub aga vägisi surma poole, kalmukünka manu.
TÕNIS (*mängides ükskõikset, ent mitteteadlikult, haigutab nagu igavusest, viskab käega ja ütleb lõpuks*): Sina, Juhan, oled nõndant suur uurija, nõndant suur elu ja surma prokurör.
PIME-JUHAN: On küll nõnda, pojukene. Omal tuleb ehk varsti tõesti ära minna, siis tahaks, et rand ikka kõvasti elama jääks. Oleksid silmad, näeksin, poleks uurida tarvis, aga et silmi pole, siis peab suu ja kõrvadega ka silmade asja ära ajama. Sa siin kogu aeg laulad . . . Ma tegin ka hulga aja tagant pisikese laulu valmis, ega sa tahaks kuulata ja oma peremehe-sõna ütelda.
TÕNIS (*paha aimates, tõrksalt*): Mis peremehe-sõna! Noh, lase käia!
PIME-JUHAN:

Tagaranna küla on mere ääres,
neiud nutvad Sõrve sääres.
Tahaksid kõik mehel' minna,

kes siis maale või ka linna.
Hoopkaup Tõnis on esimees,
neiud aga seisvad, silmad vees.

TÕNIS (*vihaselt vahele*): Egas, kurat, ma mõni Vihvelin ole, et sa mu peale lori teed.
EEVA: Laula aga edasi, Juhan, ega ta mõni tsaariaegne kardavoi ole!
TÕNIS: Kurrat!
PIME-JUHAN: See pole ju asi laul, niisama lori, naeruks, naljaks. Tõnisest seal kõige rohkem sees, ja mõtlesin sellepärast, et laulan kõigepealt Tõnisele enesele. Aga kui Tõnis niisugust naerulori tõsiselt võtab, siis ei tasu seda ka laulda.
EEVA (*üleõla*): Sa siis kardad teda või?
PIME-JUHAN: Ei ma karda rohkem midagi, kui tarvis on, aga ma mõtlesin kogu selle asja naljaks pöörata ja oleks Tõnise enese ka naerma ajand. Aga et nüüd Tõnis vihaseks sai, siis pole laul ikka õige...
TÕNIS: Kurrat! (*Käib vihaselt edasi-tagasi.*) Ah, või sa arvad, et ma su lori kardan! Lase käia!
PIME-JUHAN: Ei, nüüd ma ei laula enam mitte niisugusele mehele, kes nalja ei mõista.
TÕNIS: Nali! Sinul, kurat, vaja jah minu isiklikku ellu oma nina toppida. (*Siis kogub ennast, ja tahtes ennast näidata ükskõiksena ja üleolevana, hakkab uuesti oma laulu möirgama, teeseldes uljast hoolimatust.*)

Enne veel kui kustub eha,
lähen võitlusesse ma, tarih, tarah!

(Harald ja Liidia, tugevasti riideid seljas, tulevad randa, teretavad; tere võetakse vastu, kuid siis tekib vaikus, kalurid vaatavad üksteise otsa, käed kohmetavad, ning ilma et keegi üksteisele midagi ütleks, taibatakse erakordses püügilesõidus midagi halba.)

TÕNIS (*oma lihtsameelsuses ja armupimeduses aga midagi taipamata*): Priidu, noh, on sul mootor klaar, paneme minema. Jaagup, kas katsenoot on peal?
JAAGUP (*kuunari dekilt*): Jah, minu poolt on kõik korras.
PRIIDU (*kuunarilt*): Aga kes need siis sõidavad?
TÕNIS: Kuidas kes? Mina, sina, Jaagup, raamatupidaja ja veel... Kokku viis. Saame nelja mehega hakkama küll, mis see pisike noot. (*Läheb siis Haraldi ja Liidia juurde, et neid kuunarile juhtida.*)
HARALD: Tõmbasin omale overollid ka peale.
(Tõnis kogu rahva silma all, vaatamata oma ülespuhutud bravuurile, suhtub Liidiasse häbelikult abitu kohmetusega, nii et viimane peab ise ta käe võtma.)
LIIDIA: Kas ehk tuul liiga vali ei ole?
HARALD (*kelle sisemine pingulolek avaldub ainult korduvas suitsusüütamises*): Aah, see väike tuul.

PRIIDU *(kõhelnud ja äkki kindlale otsusele jõudnud)*: Mina kaasa ei tule.
TÕNIS *(üllatusest esialgu keeletu)*: Tohoo kurrat! Mis sul siis viga on, kõht läks lahti?
PRIIDU *(ennast sisemiselt sirgumale ajades)*: Lahti või kinni, aga mina ei sõida!
TÕNIS: Tohoo kurrat! Hakkad vastu või? No siis ma k ä s i n sind sõita.
PRIIDU *(juba kõhklusest üle saanud, sisemise rahutuse märgina ainult kopsib pootshaagi otsaga eneselegi tähelepanematult vastu puusilda)*: Sa ennist käskisid ennast direktoriks kutsuda, aga ega sa sellepärast veel diktaator pole! Ei tule!
TÕNIS *(juba vihaselt)*: Siis, kurrat, ei ole sind tarviski! Aga pea meeles, see maksab sul kipri koha! Sa tahad oma võimu näidata, arvad, et ilma sinuta ei saa hakkama! Ma ise olen mootoris, Harald, sina tuled tüüriga toime, Jaagup viskab nooda sisse. Tehtud!

Käi põrgu, uhke ratsamees,
las lilled õitseda, tarih, tarah!

(Priidu lööb pootshaagi nagu lõplikule otsusele jõudnult otsapidi silla sisse ja tuleb tulema; randa on tekkinud pingeline tardumus — inimesed sunnivad ennast töö juurde, mis ometi ei taha käes minna, kuna mõtted on Tõnise küljes; siis minnes nagu Peetrile appi suurt tursapiitsa päästma, kogunetakse uuesti Peetri, Pime-Juhani ja Riina ümber kobarasse ja tekib poole häälega nõupidamine, millest ainult mõned valjemad sõnad välja kostavad.)

PRIIDU: Ei tohi lasta minna! . . .
SANDER: Kus, kurat, kuunariga — äkki kõigest ilma! . . .
JUULA: Katsume siiski enne heaga.
PEETER: Ei, — neil ju Tiuduriga . . .
JUULA: Ikka esiteks heaga, — las läheb Juhan, Tõnis kardab Juhanit kõige rohkem.
SANDER: Juhan jah!
(Siis salk hajub veidi, ometi mitte päris laiali minnes.)
PIME-JUHAN *(Tõnise poole teed kobades)*: Tõnis, kuule, ma tahaksin sinuga paar sõna nelja silma all.
TÕNIS: Tohoh, laulu teeb mu tõgamiseks kogu ilmarahva jaoks, mis salajutud siis nüüd need on, mida kuulda ei tohi. *(Tuleb siiski vanamehe juurde ja juba vaiksemalt.)* Noh, lase siis käia!

(Pime-Juhan räägib temaga veendes ja kinnitamisi, ometi nii vaikselt, et seda ehk ainult Peeter, kes neile kahele kõige lähemal on, ka võiks kuulda.)
TÕNIS *(siiski mitte just päris valju häälega)*: Ega ma sinu südamevalu järgi saa ka oma elu ja ühistu tööd panna. Jaagup! Otsad lahti!

PIME-JUHAN (*nüüd ka mitte enam salajutu leppest hoolides*): Kuule, Tõnis, s i n a ise võid minna igale poole, sest ma tean, et sa meite ühistu eest väljas oled, aga mitte n e n d e seltsis. — — —
KALURID (*kes on kaugemaltki randa kogunenud, nüüd juba selge ähvardusega ettepoole nihkudes*): Tõnis! — — —
HARALD: Kell on kaheksa, meil tuleks minema hakata.
TÕNIS: Kuhu minema? (*Siis otsustunult.*) Täna ei lähe kusagile.
HARALD JA LIIDIA (*tiirlevad ärevuses Tõnise ümber*): Kuidas? Kuidas? See on ju võimatu! Me pidime ju minema!
TÕNIS (*aeglaselt, otsustunult*): Täna ei lähe.
HARALD (*kogu jõuga, hetkeks unustades, et ta võib ennast sellega reeta*): Tuleb minna! Peame minema! Otsekohe!
TÕNIS (*raskelt kumbagi sõna, aga ka sõna vahet rõhutades*): Ei — lähe!
HARALD (*kiirelt olukorda hinnates ja nähes, et Tõnisega pole enam midagi peale hakata, samaaegselt ka näiliku ükskõiksuse taha varjudes*): Noh — ei lähe — ei lähe — sinu asi. Mis meil siis enam! Lähme, Liidia. Tule kohe — kohe! (*Tõmbab õde käest.*)
LIIDIA: Issand jumal! Mis see siis on? Mina ei saa millestki aru!
HARALD (*vaikselt, läbi hammaste*): Tule! Mõistad! Lase Tõnisest lahti! (*Ja veabki õe endaga kaasa.*)
LIIDIA: Tõnis, Tõnis! (*Ent läheb siiski.*)
(*Tõnis jääb kühmus, liikumatu postina sadamasillale seisma, tegemata sammu edasi või tagasi, volksatades korraks minejaile järele vahtida ning heites siis mõne altkulmu pilgu kalurite poole; viimaseid on Haraldi näilikult rahulik, võrdlemisi püstipäine lahkumine uuesti nagu segadusse viinud.*) — — —
(*Samas kostab automootori mürinat, mis läheneb ja katkeb; kuuldub korraks Tiuduri kauge hääl: Siia! Siia! ning siis laviinina levides ja paisudes kalurite rõõmsad hüüded: Tiudur! Tiudur tuli! Tiudur! Tiudur! ning rutatakse Tiudurile vastu; endistel kohtadel, teineteisest mõni samm eemal, seisavad Pime-Juhan ja Tõnis, siis tuleb Tiudur kalurite saatel, kes kobarana talle ligemale tikuvad.*)
PEETER: Teadsa, Tiudur-poeg, mis jant meil siin täna oli!
TIUDUR: Tean. Tahtsid minema panna! Esiteks merele — ja siis metsa!
EEVA: Sa valitsus! Aga kui panidki viimaks. (*Valmistudes järele minema.*)
TIUDUR: Ära jookse! Ei läinud kusagile, mul olid mehed kaasas.
JUULA: Mehed kaasas!
TIUDUR: Ega te pole viimast «Rahva Häält» lugenud?
RIINA: Just lugesime — siin! (*Tõmbab põuest lehe.*)
TIUDUR: Seesama asi. Määruses pole küll otseselt öeldud, et niisugused demokraatia näotud rikkumised oleksid tehtud teadlikkude nõukogude korra vaenlaste poolt. Meil siin see Lauer oli aga juba teadlik nõukogude korra vaenlane — ja üks õelamaid!
JUULA: Kas sa näed!
EEVA: Mis siin näha — seda oli kohe arvata!

TIINA: Usse on mitmesuguseid — vee-ussid ja maa-ussid!
EEVA: Aga vaata, kõige vihasema kihvtiga on need musta-punase-kirjud, need natslikud!
TÕNIS *(vahtides rahvast ja Tiudurit, jääb viimaks tummalt ja üksisilmi vahtima Pime-Juhanit, ning vajub äkki veel enam kühmu; siis tõstab suured käed nagu labidad näo ette ning astub raskelt, otsekui kobades Pime-Juhani juurde ja samuti raskelt ning kobades murrab ta lihtne süda läbi hingekooriku ja paiskub välja, silp- ja sõnahaaval)*: Juhan . . . ma tegin . . . väga sandisti . . . et ma sind . . . lõin . . .
PIME-JUHAN *(ajades ennast püsti kogu oma kõhna inimese pikkuses ning kobades Tõnise õlga, aeglaselt, rahulikult, ometi leebeltki)*: Pole viga, pojukene! Peaasi, et sa ikka aru pähe võtad. Elus juhtub mõneti . . . Elame veel!

(E e s r i i e)

TUULINE RAND

I PEATÜKK

Pime-Kaarli ja ta teejuht, kukkumisest veidi lonkama jäänud Laste-Anne Joosep, läksid mööda rannateed Pitkanina poole. Oli alles aovalge. Vasakut kätt mühises mets, paremat kätt tulid lained randa. Kaarlil enesel oli seljas pool tosinat kartulikorvi ja kolmeteistkümne-aastasel Joosepil paar-kolm sinisekirjut niinekorvi. Niiske ja jõuline vesikaar puhus parema kõrva pealt, lahe suust. Kala kuuldi sel kevadel lahes olevat, ju midagi ikka saab.

«Va Kiiratsi Mihkel saatnud eile terve hobusekoorma ahvenaid koju,» ütles Joosep.

«Kui aga tuul ülearu kangeks ei lähe — vesikaar kipub võrgumeestele juba liiga tegema,» muretses Kaarli.

«Rüsameestele umbes paras,» oli Joosep lootusrikas.

Kuigi nende vanusevahe oli oma poolsada aastat, arutasid nad siin kahekesi minnes nagu omasugune omasugusega. Pime-Kaarli, keda rahvas ka Laulu-Kaarliks kutsus, olenes terase Joosepi silmist, Joosep omakorda vanamehe, eriti aga Riti (vanamehe lasteta ja käbeda teisepoole) leemest-leivast. See sõltuvus sidus neid tugevamini kui nöörijupp, millega väikest kasvu, kuid naaskelterane teejuht vana, Türgi sõjas pimedaks jäänud meest enda järel talutas.

«Suurem hulk ikka võrkudega, paljuks neid rüsamehi — va Kiiratsi Mihkel ja Külasoo Matis,» ütles Kaarli.

«Noh, aga Rässa-papa!»

«Hakkab nüüd Rässa Puumann su korvidega sehkendama, niisugustel meestel käivad asjad tündrite-tünnide viisi,» ohkas Kaarli.

«Mõni jälle ütleb, et ennem saad ikka külla küljest kui nälja otsast,» pistis Joosep vahele.

«Noh, tõsi ta on, juhtub ilmas vahel ka sedamoodi, aga enamasti ikka kipub nõnda minema, et rikas rikka, vaene vaesega. Rikkal käivad lained laias kaares, ei tema sind, kehva inimest, kergesti märkagi, ehk olgu siis, kui sa talle just tarvilik oled või jalgu jääd.»

«Meie korvid kõlbavad igaühele — olgu ta või Ruusna krahv ise!»

«Krahv sõidab Pärliini linna pääl selle uue autumubiiliga, mis nad välja on arvanud, nõnda et suits taga, tema nüüd meist või meie korvidest midagi teab. Kui vahel kirjutab, siis Rennenkampfile, et saatku raha järele. Kuulda on, Rennenkampf tahta ju Ruusnat tükkis tervenisti endale osta. Sinusugune mees oma korvidega loeb aga krahvile samapalju kui varblane võrguvabe otsas.»

« «Ruusna krahv on vana ahv, parun-vonn kui padakonn,» nagu Laiakivi Kusti ütleb.»

«Krahv krahviks ja ahv ahviks — aga nõndaviisi on see maailmaelu, et ennem leiab meiesugune varju kehva katuse alt kui rikka häärberist.»

Sellele ei hakanud Joosepki vastu vaidlema, kuna ta seda omal nahal oli mitu korda tunda saanud. Mis aga tuulesse puutub, siis polnud see ta meelest vali midagi, päris paras. Meri oli siit üle Valme-abaja vaadates küll valgeviiruline, aga kuipalju siinkandis neid ilma tuuleta päevi? Enamasti aasta läbi üks tuhin ja undamine. Ja ega ilma tuuleta, ilma pealttuuleta Ruusna lahte päris õiget kala sisse tulegi, olgu siis kevadel ahvenate või sügisel siigadega.

«Teab, kustpoolt ta peaks ära tulema?»

«Kesse?»

«Tuul ikka.»

«Noh, eks lendab üle mere Rootsist või veelgi kaugemalt, tagant Ingelandist.»

«Buuride juurest?»

«Ingelandist on buuride juurde veel torts maad. Sõjad peetakse nüüd ära kauge maa taha. Eks nõnda võeti ja veeti meidki siit ära mitu tuhat versta lõuna poole türklaste vastu. Pole sina teda ega tema sind enne ihusilmaga näinud, aga muudkui mine ja kuku tapma.»

«Noh, aga buuridel oli inglismannide peale süda täis küll. Näed sa, kuidas see kindral Deevet . . .»

«Buuridel võis olla, neile hakkas inglismann peale tikkuma, aga mina ei tundnud türklaste vastu keeba-külma. Noh, popp keerutas küll silmi, vehkis ristiga ja katsus suurt kanget viha teha, et näed sa, usuvad poolkuud ja peavad mitut naist. Aga ei mina saanud ta jutust küll õiget tolku, kõrvast sisse, teisest välja. Uskugu poolkuud või poodud turska — mis see ikoona poolkuust parem on? Üks narrus ta kõik.»

«Aga sõdisid ikka — ka ilma vihata?»

«Sõdisin — niikaua kui silmadest ilma jäin. Ja oleks kästud,

oleksin ka pimedast peast edasi põrutanud. Kus sa hing pääsed! Ei lase — saad ise tina, olgu siis eest türklastelt või, kui vastu hakkad, tagant oma kindrali käest.»

«Ja selle eest saidki raha rinda?»

«Kirjas seisab, et vapruse eest. Aga polnud sääl minu arust muud vaprust midagi, kui et kartsin rooduülemat. Näeh, meie otraadist lasti üks Hiiumaa poiss maha, oli selle va tapmistööga na unisevõitu — noh, mina siis püüdsin põrutada, et püssi ots punane — niikaua kui ise vastu vahtimist ära sain,» ütles Kaarli ja tõmbas kämblaga üle oma «auraha» — mürsukilluarmi, mis tal silmanurgast alla habemetüügasteni ulatus.

Äkki tuli Joosepile narritamistuju peale ja ta küsis:

«Aga mis auraha sa keisri vihtlemise eest siis said?»

«Mine vihtle, siis näed, mis sulle antakse!» sähvas vanamees vastu.

Õigupoolest aga Kaarlile meeldiski poisinaaskli terav keel — keel ei loksu iseenesest suus nagu laine meres, teraval keelel on enamasti ka terane mõistus järel. Ja seepärast rääkis ta poisile edasise jutu juba isalikult: «Vintis peaga ütleb inimene paljugi. Mina räägin, et vihtlesin keisrit, inimesed naeravad ja suurt pahandust sellest pole. On aga neid, kes iga uue pooletoobi järel ikka suuremaks ja suuremaks kosuvad, kuni viimaks teistel pussidega seljas. Algul lammas, siis lõvi, pärast siga. Ma juba vana, ei suuda enam kiusatusele vastu seista, aga sina, pojukene, hoia pudelist eemale, kui ka pakutakse. Õige mees leiab enesele maailmas paremat teha kui viina juua.»

Nüüd Joosep oleks võinud ju küsida, et kas siis Kaarli ennast õigeks meheks ei peagi, kuid sündsusetundest jättis ta selle tegemata. Ja nii läksid nad jälle üksmeeles edasi, väike Joosep oma vasakut jalga longates ees, pikk, kõhn ja ennast pimedana tahapoole lookahoidev Kaarli oma pajukorvide-koormaga järel. Ohelik oli nende mõlemate vahel sidenööriks, ning tee lühendamiseks arutasid nad ilmaasju. Õieti pidi sõda buuride ja inglaste vahel juba lõpukorral olema, aga Külasoo Sandril käiva «Uue Aja» joone all ilmus põnev romaan buuride kindrali sõjaseiklustest ja armuasjadest ning seepärast olid lõuna-poolkeral elutsevad buurid 1901. aasta kevadel siin kaugel suure ja laia Vene keisririigi Läänemere saare kaluriküla rahva keskel õige suures lugupidamises. Ka Kaarli oli Sandri lugemist pealt kuulates ennast Deeveti-looga kursis hoidnud, kuid mõni asi tundus talle selles siiski kahtlasevõitu, nii et ta selle asja kohta Joosepilegi oma arvamist tahtis avaldada.

«Räägitakse, et neegrid olla inglaste ässitusel buuride vastu mässama hakanud, ja sellest ollagi buuride sõda alguse saanud... Aga küllap neegritel võis ka ilma ässituseta buuride vastu veri sarve all seista — olid ju õieti neegrid selle maa põlised elanikud, buurid aga niisamasugused sissetungijad nagu nüüd inglasedki. Neegrid talitaksidki targasti, kui nad mõlemad omavahel kiskujad koerad, nii buurid kui ka inglased, maalt välja kihutaksid ja siis

ise oma riigi teeksid! Aga on see nii iseoma teha! Ka eestlased hakkasid vanasti Tasuja ajal sakslastele vastu, aga midagi ei aidanud, pidid ülevõimule alla vanduma.»

« «Tasuja» on ikka kangem jutt kui Deeveti-lugu,» ütles Joosep.

«Kangem jah!» kinnitas ka Kaarli ennast sirgu ajades. Omal ajal oli ta olnud türklase vastu Karsi alla minnes suurtükiväeroodu kõige pikem mees, nüüd olid aastad ta kokkupoole kiskunud, ent praegugi oli tal veel pikkust küllalt.

Korraks seisatasid nad üle kitsukese oja viival madalal sillatrummil. Siin, Valme-abaja otsas, jäid kõverad tuulemännid ja madalad kuusenässid merest kaugemale ja Joosepi terav silm ulatus nägema üle kogu saarist tipitud Ruusna lahe. Siit, lahe maapoolsest sopist ligemale kümme versta loodesse asetses Vesiloo piklik saaretriip. Selle läänetipus sirutus piirivalvekordoni majade kõrval üles valge majakasõrm, mis just praegu oma öise plinkimise oli lõpetanud. Vesiloo keskkohal mustendas pisut metsaharjast, kuna saarekese lõunaservas, vastu Ruusna lahte, seisis vana kapten Hollmanni suurtalu, mille kõrgete majade kobar siiamaale ära paistis. Otse põhja vaadates oli näha pisut ulgumerd, ent silmadega päripäeva ida poole nihkudes tuli varsti ette Ruusna poolsaare madal metsahari, mille üle paistsid Kaugatoma lahest vana Hollmanni «Emilie» kõrged mastitipud ning veelgi kaugemalt Kaugatoma kiriku torniteravik. Siinsamas aga, versta paar üle Valme-abaja, üle Rannaaluse kadakavälja ja mõisapõldude, paistsid alles kevadiselt raagus pargipuude vahelt Ruusna mõisa hooned ja kahekordne härrastemaja. Küla oma puumaa- ja vabadikuperedega siia ei paistnud, see jäi itta metsatukkade taha, soode ja kadakaväljade vahele. Läänes, piirates Ruusna lahte teisest küljest, ulatus kaugele merre peaaegu Vesiloo saareni välja madal Viiresääre poolsaar, kuid see kuulus juba oma üksikute kaluriperedega mitte enam Ruusna mõisa alla, vaid Vatla paruni Nolckeni valdusse.

Idas, metsade ja metsatukkade taga, oli päike parajasti tõusmas, ning läänes, lahel, hajutatuna saartekühmude vahele, võtsid võrke või askeldasid rüsadega paarkümmend paati, ronides Joosepi arust nagu mustad sitikad hüpleval, siin-seal lainetevahust valgendaval lahepinnal.

Seistes 1901. aasta jürikuu varahommikul Valme-abaja sillatrummil, nägid nõnda teda ümbritsevat maailma kolmeteistkümneaastase, vigase jalaga Joosepi terased silmad. Pime-Kaarli ei näinud enam midagi, kuid see ei tähendanud, et tal maailmast oma ettekujutust poleks olnud. Oli ju tõsi, et tal vahetevahel, eriti unenägudes, kippus kodumaastik ette tulema sellisena, nagu ta seda aastat kolmkümmend tagasi enne kroonusse-minekut veel tervete silmadega oli näinud. Paljude nüüdsete männikute asemel olid siis kivirõunadel alles kadarikud kasvanud ning siinsamas Müsme nukaski olid viletsad männihakatised kadakate ja kivide vahel alles oma esimesi tugevamaid juuri ajanud. Aga nagu Kaarli oma isa jutust mäletas, pidi aastat sada tagasi ojades ning loikudes nüüd-

sega võrreldes hoopis rohkem vett olema, ja ka meri olevat seisnud siis kõrgemal — soolavedamisluupidega käidud tol ajal veel läbi Pisku-kurgu (mis nüüd hoopis madalaks jäänud). Kaarli pole näinud ka mõisa nüüdset härrastemaja, vana krahv Liphart laskis selle ehitada endise kivihäärberi asemele aastat paarkümmend tagasi, samuti pole Kaarli näinud ka vana Hollmanni uuemaid purjekaid, milledest eriti «Emilie» pidada õige nobe laev olema. Veel imelikum kui lugu maa, majade ja asjadega, on lugu inimestega — need ju kogu aeg muutuvad. Mõnikord peetakse ühes külas korraga pulmasid ja matuseid — mine sa võta siis kinni, missugused on need pulmalised ja peielised, kui sa ise vanemaid inimesi aastat kolmkümmend tagasi nägid, pruutpaar aga sel ajal, kui sa liisku käisid võtmas, veel hoopis siia ilma sündimata oli. Seepärast, kui Kaarli teinekord pikemalt mõtlema jäi, tuli tal ette, nagu polekski mingit kindlat, muutumatute kallastega merd ega maad, mingeid kindlaid asju ega inimesi, vaid sa seisad kogu aeg nagu mingi suure, laia jõe ääres, milles kõik aina undab, kohiseb ja voogab. Ja kuhu see voogamine suundub, kuhu see ükskord välja viib — pagan seda teab? Ainult niipalju näib selles voogamises kindel olevat, et üks teist süüa ja ära neelata katsub. Siin ahnitseb maa merd, seal meri maad, üks loom sööb teist, inimene tapab looma ära ja paneb nahka — ja püüab ka teist inimest kui mitte otse nahka panna, siis vähemalt tal naha üle kõrvade tõmmata. Olgu nad härrad või taluinimesed, ülemad või alamad, kellel aga hammas tugevam, see muudkui teist nõrgemat naksata katsub — ja naksabki. Krahv, seesama, kes vana Schrenki käest Ruusna mõisa ostis ja taluinimestelt just viimast ei pressinud, kuulda raha-vara poolest na kehvaks jäänud olevat, naabermõisnik, va Rennenkampf aga, see viimane koi ja omapoole-kaapija, võttis Ruusna enda kätte rendile ja kippuda nüüd siin juba pärismõisnikku mängima.

«— Liphardil on otsas raha,
üks vonn koorib teise naha,»

nagu Kaarli enese riimipandud salm ütleb. Taluinimese nahk ripub aga ammu õrrel. Küla on kogu aeg mõisa eest pidanud taganema ja asetseb nüüd loikude serval versta poolteist lahest eemal metsatuka taga, nii et ta siit, mere äärest, enam ei paistagi.

«Versta poolteist eemal rannast —
veetud kokku hundi hännast, —
Ruusna seitse puumaaperet.
(Laulumeister hoidku keret.)»

Vabadikud-moonakad olid oma hüttidega paepealsetesse kadarikkudesse või sooveersetesse metsatukkadesse laiali pillatud — üks Vessiku tiigi äärde, teine Katku veerele, kolmas, neljas ja viies Rannaväljale külameeste põldude alla, Kaarli enda hütt aga asetses ülal Revala kadariku kivirõunal. Üksnes mõisa igipõline kubjas, va Üügu Siim, elas edasi oma heas isaisade talus — oijah, mis

Üügut rääkida! Tõsi, ka kalasadam oli pidanud jääma endisse kohta — paatidega ju sohu ei pääse — ja sinna, Pitkaninale, Joosep ja Kaarli nüüd tõttasidki, et korve ahvenate vastu vahetada. Muidu oleks ehk Riti ise tulnud, aga ta oli oma ihnsuse tõttu nii tuntud, et see kauba juures hakkas kasu asemel juba kahju tooma ja nähtavasti sellepärast pidas ka Riti ise kasulikumaks Kaarli ja Joosepi vahetuskaupa sobitama saata. Ta kihutas nad üles juba vara enne päikesetõusu, andis vaevalt mahti linnupetet võtta, jagas õpetussõnad kätte, ladus korvid kukile ja peksis kähku-kähku teele. On sul korra juba eit — kuhu sa hing siis enam ikka lähed! Pika aja jooksul on teisega omaseks saadud, ära harjutud ja kui Kaarli ongi mõnikord pikemat aega kodunt ära olnud, on ta ikka Revala hütti Riti juurde tagasi pöördunud.

Kaarli oli päris pime, ta ei näinud midagi, ent nagu imekombel, võib-olla rohkem teiste meelte kui silmade varal, tundis ta mõnikord ära päikese.

«Tõusis?» küsis ta nagu kinnituseks Joosepilt.

«Pistis just ninaotsa Viidumäe tagant välja. Kui tuul nüüd pilvetükki ette ei aja, tuleb päris soe päev,» arutas Joosep. Lahe lained olid löönud isemoodi helkima ning tuulemändide tüved olid täis punakuldset tolmu.

«Kas on palju paatisid merel?»

«Lauri all kaks, Urvede taga kolm,» luges Joosep. «Kaugemal, Kurgurahu peal, Umalakottide otsas ja Vesiloo all on ka mitu tükki.»

«Ega Külasoo paati näha pole?»

«Kus sa näed — ronivad teised enamasti veel kõik sõudu mööda lahte nagu sitikad, mine sa säält neid tunne.»

«Kas Võrkerahu kurgus pole paati?»

«Miks pole — kaks tükki!»

«Noh, siis teine neist on Külasoo oma, Matisel on sääl üks rants rüsasid sees.»

Kui korvide-kaup ei peaks miskipärast minema, siis Külasoo Matise käest saab ta vähemalt värske ikka ära, — oli Kaarli ju äärtpidi Matise sugulane, liignime poolest samuti Tihu nagu Matiski, sestsamast vanast Reinuõue Tihude tõust.

Rannamaantee läks edasi edelasse Vatla ja Harala poole, jalgrada Pitkaninale pöördus aga siitsamast Valme-abaja otsast paremale ja sedamööda Kaarli ja ta «silm» nüüd läbi hõreda Müsme männiku läksidki. Varsti olid nad Pitkanina Aadu tillukese majahüti kohal ja siit oli võrkeaeda juba kiviga visata. Pitkanina Aadu ja Tiina, Ruusna mõisa moonakad, olid juba elatanud inimestena paari läinud ja hoidsid oma ainsat poega Juuljust nüüd nagu silmatera. Naerdi, kuidas Tiina õhtul poega männikust koju sööma kutsus: «Juuljus, tule koju, supp hea, piim peal. Enda ja vana Aadu poole kausi äärde panin haput piima, su poole äärde koort ja rõõska piima! Juuljus, tule koju, supp valmis, piim peal!» — Kes seda just nüüd oma kõrvaga kuulnud oli, aga eks vaese inimese

kallal oli hõlbus oma keelt sügada. Samuti naerdi, kuidas Aadu ja Juuljus jaanilaupäeva õhtul vana vaadiga katsunud võrku lasta ja hädavaevu hingega pääsenud. Ei Kaarli mõistnud, mis siingi nõnda naljakat — inimesel paati pole, keegi sind oma vanade võrgukaltsudega seltsi ei taha võtta — ja peab see vaese inimese suu siis sarvest olema, et ta värsket kala maitsta ei taha, pealegi kui ahvenad just iseoma toahüti taga meres lusti löövad. Nüüd kuulukse Aadu endale koguni lodja meisterdanud olevat.

«Pitkanina mehed täna ka väljas, lodi lautrist kadunud,» ütles Joosep.

«Õige kah, mis siin ääres vahtida, Tiina ootab supivärsket,» ütles Kaarli suitsulõhna järgi, mis tuul talle hüti madalast korstnast ninasõõrmetesse tõi.

Nagu võis arvata, oli Riti ka seekord neile ülearust kiirust taha teinud ja nad liiga vara teele kihutanud. Ainult paar kärlameest, kalavastalist, tukkusid võrkeaia taga kadarikus oma vankrites õllenõude otsas, muidu oli rand alles tühi. Mehed olid merel ning kodustel ja omanurga vastalistel polnud enne paatide randatulemist siin midagi teha.

Vabeaed, kividest, mätastest ja kadakapõõsastest lagedaks tasandatud neljanurgeline plats ülalpool lautreid oli ümbritsetud võrkemajade ning kiviaiaga. Joosep juhtis Kaarli läbi jalgvärati ja viis ta piki vabederida Külasoo võrkemajani. See asetses vabeaia künkapoolses otsas, siit oli Joosepil avar vaade merele, siin oli neil ka tuulevari — ent kõige olulisem, siin polnud karta, et nad oma korvidega teistele jalgu oleksid jäänud või et neid siit oleks hakatud ära ajama. Nad panid korvid seljast üles kiviaiale, et need kaugelt eemalt igale näha oleksid. Kaarli kobis enese istuma rannamaja-esisele, Joosep aga, saanud seks korraks vabaks oma otsesest, pimeda talutamise ülesandest, ruttas jooksujalu alla mere äärde, kus temaealisel mehepojal oli rohkesti tegemist küll paatide vahtimise, küll kividega kajakateloopimise ja lutsupildumisega. Kõige enam vaevas teda aga küsimus, kas mõni merelind ei hakka juba Pitkanina kadakapõõsastes endale pesa seadima. Seepärast ta luuraski tüki aega rannatiirude paari järel, kes kahtlaselt merreulatuva neemenuka kohal tiirlesid.

Pime-Kaarli aga, kohendanud ennast Külasoo rannamaja esisele istuma, sirutas välja oma pikad, luised, jooksvahaiged jalad, milledel püksinärud pooltühjade kottidena ümber lotendasid, ja hakkas taskust tubakakotti otsima. Käed saadanad värisesid ja et tuul tuld vägisi kustutama kippus, pidi Kaarli mitu korda taela piinama, enne kui piip tossama hakkas.

Ühe kalavastalise hobune puristas vabeaia taga kadarikus. «Pagana kärlamehed,» sülitas Kaarli, «pidid nad nüüd just täna hommikul oma õllenõude ja saiapätsidega siia kolistama!» Kui kala on vähevõitu, võib nii juhtuda, et tal tuleb oma korvid sama targalt-tühjalt tagasi nessida, nagu ta nad siia toonud oli — ja mis laulu see Riti siis kodus laulma hakkab! Tuul nuhises ümber

võrkemaja nurga ja Kaarli kiskus koomale oma vana, ärakulunud karvadega kasuka hõlmu. Ta oli tahtnud kodus randatuleku puhuks pühapäevavammust selga tõmmata — mitte edevuse, vaid soojuse pärast — aga kus Riti niisugust asja lubas! Kohe kisa lahti, et millega tema sind katab, kui nüüd ka viimane vammus veel kaladega kokku aetakse! — Nagu oleks Riti teda toitnud-katnud! Kolm rubla penssi kuus on kindel raha (sellesama pärast Riti ta altari ette tiriski!) ja nende puukulpide, kadakalusikate, korvide ja kõige muu eest, mis ta käte vahel valmis teeb, koguneb ka ikka üht-teist ära. Ohoo! on see vast eit, see Riti, ja ega ta ilma rahata ole! Talle, Kaarlile, räägib ainult sellest kümnest rublast, mida ta nende mõlemate kirsturahaks ja matusekuludeks on kogunud ja mida ta mingi hinna eest ära raisata ei raatsi. Ometi peab tal aga veel mõnikümmend rubla ilma Kaarli teadmata kusagil ära peidetud olema. Kaarli oli vahel salamahti küll katsunud otsida ja kobada, aga raske on pimedal seda leida, mida nägija peitnud, — pealegi kui otsimist veel salamahti peab toimetama.

Siis kostis vigase jalaga Joosepi üks-kolmat jooksumüdinat ja Kaarli kuulis, kuidas poiss kusagil Kaavi Jaagu võrkemaja lähedal ähkides üles kiviaiale ronis.

«Juba tulevad! Talistere paat juba Laurisääre otsas!»

«Kannäe poisinaasklit,» mõtles Kaarli, «küll ta niipalju paate on vahtinud, et oskab neid purjede järgi ära tunda.» Oijah, kui ta ise oli alles Joosepi-vanune, olid tal ka silmad nagu kajakal — kevadel jäämineku ajal Vessiku jõel tuluksel käies pidi see õieti kala olema, mis tema ahingust mööda pääses, ning kui ta esimest suve vana Hollmanni «Marta-Marial» sõitis, otsis ta silm tihti merelt tiimri suitsu varem üles kui Hollmanni enese pikk kiiker.

«Noh, on siis lasti ka sees näha?» küsis Kaarli.

«Mis sa ütlesid?» hüüdis Joosep.

Kaarli köhatas kurgu puhtamaks (Joosep oli pealttuule küljes) ning hüüdis valjemini: «Kas kala ka on — istub paat sügavasti sees?»

«Paljas parraslaud paistab vee peal olevat!» hüüdis Joosep vastu.

«Nii kaugelt sa nüüd paadi parraslauda veel küll ei näe,» mõtles Kaarli, pealegi ei uskunud ta, et Talistere paadil suuremat kala olekski. Talistere Jaen ja Kusti, sooveerse lese vabadikunaise Talistere Reedu kaksikud pojad, olid esimese Tallinnast teenitud raha eest mullu sügisel Vanaõue Mihklil lasknud enestele paadi muljuda. Paat valmis, kuuldi meestel aga ka raha otsas olevat. Noh, korjasid siis talve jooksul teiste käest võla peale vanu võrgukaltse ja katsusid neid paigata-kohendada, aga ega sa vanast ikka uut saa. Kambameheks oli neil samasuguste vanade võrgukaltsudega vabadik Laiakivi Kusti. Kui Talistere paat kaldale sai, polnud rõõmu ei kalameestel enestel ega ka kalavastalistel. Tõsi, Joosep polnud valesti näinud, paat oli tõesti lastis, aga mitte ahvenatest.

«Vesikaar, vesikaar! Ikka oodatakse teist — säh sulle nüüd!» kostis alt lautrite juurest Laiakivi Kusti kirumine.

Joosep, kes ruttas Kaarlile esimese paadi uudiseid rääkima, ütles:

«Ei säält pole saada midagi, mõni üksik ahvenaselg rohetab mudahunnikust. Kala netu, aga võrgud va lintsi-sodi täis, et tõsta kas või vintsiga.»

«Siis on neil päevane töö teada,» mõmises Kaarli. «Seda oli arvata, vana võrgukalts peab nüüd kala. Ega õnn pime ole — ja kalaõnn veel ammugi mitte.»

Tee poolt kadarikust hakkas kostma naiste jutuvada. Nagu Joosep nägi, olid tulijateks vana Talistere Reet, Laiakivi Maris, Kiiratsi vana-Tiina, Kaavi Juula, Loona Ann ja nooruke Abula Tiina Vatlast. Teab, kuidas nad nii troppi kokku oli trehvanud. Kõigil, nii noortel kui vanadel, liikusid käes sukavardad. Kudumine oli naistel juba lapsest peale nõnda sõrmedesse kasvanud, et nad meeste kapetid ja eneste sukavarred karja saates või rannateid käies valmis kudusid — ainult kirjadega kindad ja mitut värvi lõngadest kampsunid arvati naiste talviste istumistööde hulka. Ilma varrasteta niisama ringi jalutav naine või naisehakatis oleks langenud kohe teiste naiste terava pilke alla. Vanal Talistere Annel ning Kipu Maril käisid aga suud näppudest veelgi kärmemini.

«Kas sa näed, kärlamehed vastas kohe kahe hobusega — ja näe — va Kaarli ka oma korvid üles aia peale ritta seadnud! Täna peavad siis õige suured laadungid merelt maale toodama,» kostiski Kaarlini Kipu Mari hääl, mispeale Laiakivi Kusti alt lautrite juurest vastas:

«Laadungid jah, aga mitte kala, küll aga lintsi-sodi. Täna on teil kõigil siin võrkude kallal päev läbi vadumist.»

Ka teisel paadil, mis randa tuli, polnud palju paremat lugu. Lause Peeter Vatlast oma poistega tõi samuti lasti lintsi-muda randa. Alles kolmas paat — vana Ansi Mardiga, Varpe Jaagu ja Värava Voldemariga Veedrist — oli kalapaat.

«Va Mardil üks võrk ahvenaid nõndant käbasid täis,» jooksis Joosep Kaarlile head uudist rääkima, sest nüüd nende kaubalootused korvidega tõusid.

«Ega Külasoo omi veel näha pole?» küsis Kaarli Joosepilt.

«See sääl üleval Kurgurahu otsas paistab nagu Külasoo suure tagumise purje moodi olevat, aga näed sa, Loona Laes pööras omaga siitsamast Laurisääre tagant välja,» ning Joosep jooksis üks-kolmat lautrite juurde tagasi.

«Villem, sooti sisse!»

Jah, nüüd kuulis ka Kaarli, see oli ju Loona Laes oma «viimsepäeva pasunaga».

Laesi paat oli kuulus, kuna tema paarimeheks oli üle valla kõige pikem ja tugevam mees — Koki Pikk-Villem, Laesil enesel aga, keskmist kasvu, kõhnavõitu mehel, oli üle Kaugatoma kihelkonna kõige tugevam hääl, nii et tema kohta lausus koguni laulusalmgi:

«Loona Laesi hääle kära
allatuult käib Rootsi ära.»

Kaarli ise oli kuulnud Laesi häält ainult kahe versta taha — siitsamast Ruusna rannast Revalasse — ja siis oli ka tõesti selge, vaikne hommik, hääl kajas vastu nagu tühjas kirikus. Olgu kuidas tahes, «viimse kohtupäeva pasun» oli Laesil omast käest, sest niipea kui nende paat randa sai, käis ta hääl kaugelt üle teiste.

«Noh, Laes, kuidas Kurgurahu otsas oli?» küsis Laiakivi Kusti.

«Võrgud muda täis, kuhu see ahvenas enam mahub. Aga Urvede peal oli meil kuue võrguga päris mehemoodi kala.»

«Miks see mees nii kõvasti karjub?» küsis üks Kärla kalavastaline Kaarlilt, ning jäi teisel pool kiviaeda seisatama.

Kipu Mari, kes sealt parajasti juhtus mööda minema, ütles Laesile:

«Laes, sa ära nii kõvasti kõnele — võõrad inimesed löövad kartma. Üks juba siin küsis, et miks see mees nii suure häälega karjub!»

«Ma harjutan häält, et suvel va Kipu Mari Tallinnast Saaremaale sõimata, kui sel oma Peeter meelest ära läheb ja teistega sehvti pidama kipub!» põrutas Laes vastu.

Vali naer pahvatas üle võrkeaia. Võrkeaed oli nüüd hoopis teine kui tundi poolteist tagasi: täis tulevate ja minevate sammude kõminat, alt lautrite poolt kostis aerude kolinat vastu paadilaudu ja randa saabunud küla kangema kiidumehe Kiiratsi Mihkli kamandamist paadi ülestõmbamisel:

«Üks, kaks, korraga —
sai kalu püütud mõrraga!»

Lombaka jalaga Kiiratsi Mihkel, rendikoha peremees, ei kiidelnud just asjata. Ta püüdis paruni armualuse, va Kupja-Siimuga, hästi läbi ajada ja sai seepärast paremad rüsakohad enese kätte. Purjus päi tahtis Mihkel oma raha ja rikkust muidugi suuremaks puhuda kui see tal tõeliselt oli. Kaarli oli ise oma kõrvaga kuulnud, kuidas Mihkel Kaugatoma kõrtsis oli kiidelnud: «Raha tuleb ja raha läheb. Härja eest sain tuhat rubla, poeg saatis tuhat rubla. Täkk kaotas mullu sui kolm rauda alt ära — need maksavad raha, nonn viis kaevu juurest vana Tiina pesuseebi ära — see maksab raha. Raha tuleb ja raha läheb.»

Muidugi ei lennanud rublatuhanded, nagu Mihkel kiitles, Kiiratsilgi uksest-aknast sisse ja täku rauakaotus või varese seebivargus olid tõsiste kulude, nagu rendiraha, valla- ja kirikumaksude kõrval õieti tühised. Ometi võis Mihklil suure pigistamisega rublat paarsada linnas renteis hoiul olla, sest kusagil mujal üle küla ei oldud riide ega söögiga nii kitsi nagu Kiiratsil. Seepärast oli ka laulusalmis öeldud:

«Kiiratsil sääl rikas rahvas
soolvett-leiba süüa kahmas!»

«Rikka» Kiiratsi Mihkli iga hoiukopikas oli ta enese ja ta pere kõhu kõrvalt näpistatud.

Ülal võrkeaia teises otsas alustas ja lõpetas va Laulasmaa Villem (võrkeaias oli nüüd korraga kolm Villemit, neli Kustit, viis Mihklit ja kolm Peetrit), ikka see Ameerikas käinud Villem, oma ühetoonilist joru:

«Ameerika on ilus maa,
kus paabulinnud laulavad...»

«Miks sa, Villem, siis oma paabulindude hulgast siia nonnide ja kajakate sekka tagasi tulid, kui see Meerika nii ilus oli?» heitis Kaavi Juula Villemi laulujõrina sekka. Villem ise ei pidanud küsimust vastuse vääriliseks, jorises edasi, aga tema asemel kostis üle teiste Laiakivi Kusti hääl:

«Teadagi, kui paabulinnud oleksid seal kulddollareid munenud, oleks ka Villem Meerikas edasi olnud. Aga et Villemi paabulind rohkem dollareid tahtis kui Villem oma kirve ning saega teenida jõudis, siis peab ta nüüd siin meie nonnide ja kajakate ning vana Reeduga rahul olema.»

Ent üle kõige kostis ikkagi Loona Laesi «viimsepäeva pasun»: «Kurrat, kui Rennekamp nüüd veel renti otsa soolab, löön kolud kokku ja sõidan ära Samaarasse!»

«Sääl Samaaras on sind jah pudrumäed ning piimajõed ees ootamas,» sähvas naisehääl, vististi Härma Liisu oma, sekka.

Rahvast oli siia paari tunniga õige rohkesti kokku tulnud, nii et Kaarli kõikide hääli enam ei tundnudki. Igal kevadel pärast jääminekut oli Pitkanina hommikuti päris rahvarohke kalasadam. Ahvenad tulid hulgakaupa ülalt Vesiloo-pealselt merelt siia madalaveelisse Ruusna lahte kudema, ent nädala pärast on nad siit läinud, samuti kui nende püüdjadki. Kalad tagasi süvamerre, püüdjad aga üle mere laevatööle, majaehitusele või siis Hollmanni laevadele. Sügiseti, kuu aega enne jää tulekut, pöörduvad kalad uuesti tagasi — siis on need siiad —, tulevad tagasi ka mehed, ning jälle on korraks randades elu, kuni see jäätulekul uuesti soikub, sest talvist unna- ja jäänooda-püüki tehakse siin veel vähe — laht on kiviräguse põhjaga ja katkub noota.

Tuul nuhises, ümberringi kostis häälte sumin ning ikka istus Pime-Kaarli oma korvidega Külasoo Matise võrkemaja otsas, näoga vastu merd. Mõni möödamineja teretas — ohoo, näe vana Kaarli! Teine viskas nalja, aga korvidest — mitte sõnakestki. Ja paistis, et täna nendelgi, kes õllega olid tulnud kalu vastu võtma, suuremat ei vea. Enamasti igal kalamehel oli naine randa vastu tulnud, appi kalu võrkudest päästma ja püüniseid mudast puhastama — naistel olid aga küüned veelgi enam oma poole kui meestel. Oijah — niipalju on aukusid ees, ning kõige parema meelega vahetatakse kalu muidugi sularaha vastu. Aga niisuguseid rahakaid vastalisi käib rannas ju harva, ning sellepärast võtab kalamehenaine, kellel kodus palju suid laua ümber ootamas, ennem kärlamehelt vilja kui

leiba, ennem leiba kui õlut. Vilja võib Rässa-papa tuulikul jahuks lasta jahvatada ja igal ajal kodus leivaks küpsetada, viljast, kui jõudu ja tahtmist on, võib ju teinekord pühade ajal õlutki keeta — kasu ikkagi sees, õlleraba jääb loomadele.

Joosep laskis nagu süstik lautrite ja vabeaia vahet, aitas Kiiratsi Mihklil paadi juurest üles tulles võrgusaba tõsta, aitas Laulasmaa Villemil (kes oma «Ameerika paabulinnu laulu» jõrises) paar tursapiitsa võrgusilmast lahti päästa ja püüdis ennast veel siin-seal parema kalaõnnega meeste juures tarviliseks teha. Vahetevahel viis ta jutu ääri-veeri ka korvidele. Või neist korvinärudest nüüd kodus puudus, öeldi. «Omagi perel pole veel suvist kala käes, paar mõõtu tahaks ka vilja vastu vahetada. Kui võrgud ülesse tõmmatud, eks siis näe . . .»

Näha oli aga ainult niipalju, et korvid, nii sinisekirjud kui ka sarapuuvitstest, seisid kiviaia peal ilusasti ritta laotult nagu pruutneitsid kirikus altari ees kogu rahva silme all, kuid keegi peale Kaarli enese ja Joosepi ei paistnud neist midagi teadvat.

Alles siis, kui Külasoo paat randa tuli, näis asi sedamoodi, et nad täna päriselt ilma kalata siiski koju ei lähe. Külasoo Matis, kelle kohta Kaarli enese tehtud laulusalm ütles, et

— «Külasool see Matis Tihu
sakste peale hammast ihub»,

oli ju Kaarliga kaugelt sugulane ega häbenenud seda ka avalikult näitamast. Matisel oli lisaks võrkudele Kurgurahu nukas kaks rantsi rüsasid sees ja kalaõnn oli täna hommikul Külasoo paadil juhtunud üsna kena olema. Matis käis merel oma seitsmeteistümne-aastase poja Sandriga, sellesamaga, kellel oli «Uus Aeg» tellitud ja kes siitkandist vahel lehele sõnumeidki saatis; kolmandaks meheks oli paadis Vanaõue Mihkel, aasta kuuekümnene, järsu sõnaga vabadik, endine laeva-, nüüdne küla paadimeister. Mihklile oli Epp randa vastu tulnud, Külasoo meestel polnud aga vastas kedagi (Viial oli kodus lisaks tavalistele töödele-talitustele ka meheisa, vana Reedik, põetada, kes sel kevadel üsna otsa oli jäänud) ning sellepärast kulusid Joosepi teravad näpud võrkude ülesklaarimisel, ahvenate väljapäästmisel ja võrgulinast mudanoppimisel Matisele ja Sandrile päris marjaks ära. Sai Kaarligi enesele ametit: Sander tassis tema ette võrgu, kuhu rohkesti muda oli sisse ajanud, ja laskis vanamehe sealt käsikaudu suurema sodi välja noppida, et võrku pärast kergem oleks vabedele vedada.

Kui Rässa Jaan oma ahvenatega täislastis rüsapaadiga randa tuli, laskis ta kohe ühe kärlamehe õllenõu vankrilt maha tõsta ja oma võrkemaja istelauale veeretada. Mis nüüd Jaani, keda ka Rässa-papaks kutsuti, rääkida!

«Rässa-papal tuuliku-kõpa —
rikkalt, vaeselt matti võta!»

Jaan Puumann oli üks neid väheseid, kes Liphardi aegu oli jõudnud oma koha päriseks osta. Varsti seisid Kaugatoma valla ees

talitaja valimised — Rässa-papa sihtis talitaja-au poole, ning sellepärast, kuna meri täna hommikul tema vastu helde oli olnud, tahtis ta ka ise helde olla. Varsti hakkasid rannas peale Loona Laesi ka teiste meeste hääled valjemaks muutuma — Laesi hääl kippus nüüd koguni Laiakivi Kusti ja Koki Pikk-Villemi hääle varju jääma, isegi Laulasmaa Villemi «Ameerika paabulinnud» hakkasid senisest valjemalt jorinat ajama.

«Mis sa, Mihkel, arvad, kui õite võtaks ka paar toopi odramärga ära,» küsis Matis oma paadi-paarimehelt.

«Noh, ega's minugi suu sarvest ole!» kostis Mihkel vastu ning käskis kärlamehe oma lüpsikuga lähemale astuda.

Matise ja Mihkli kõrvalt sai ka Kaarli oma «suu seks» (nagu öeldakse), aga pikka pidu polnud siin kellelgi mahti pidada — võrgud ootasid vabedele tõmbamist ning õhtul jälle tagasi merre viimist.

Kaarli püüdis ka teha, mis jõudis, kuid käsikaudu kobades oli võrk väga visa isegi suuremast mudasodist puhtaks minema. Kõvasti ju tõmmata ei tohtinud, niiviisi võis kergesti võrgulina ära rebestada, ja siis oleks kahju kasust suurem olnud. Korvidest ei paistnud nagunii keegi välja tegevat. Hull lugu küll, kui ta oma võrgunäppimisega ka Matise ära pahandab, — ning Kaarli püüdis eriti nobe ja hoolas olla.

Läbi võrkeaia häältesumina ja Kiiratsi Mihkli kiitlemise hakkas eemalt Kaugatoma—Vatla rannamaanteelt kostma vankri põra. Põra lähenes kiiresti, sõitja pidi kihutama. Vaadati üksteisele küsivalt — kes võis tulija olla? Vatlast Niguliste Mihklil oli vägev võik täkk. Ka parisnik ajas kiiresti, kui polnud koormat peal. Harjuke ja kaltsumees sõitsid pikkamööda. Parun see polnud, — saks sõitis vedruvankris — ja mida's ta hommikul pidi rannas ringi kolistama! Rennenkampf magas sel ajal alles rahulikult kahe puhta lina vahel paksu, pehme peremamsli kõrval (proua kuulukse teisel jooksvahaiget põdevat ja polevat tast enam õiget asja). Kirikhärra Girgensohn, kes oli agar surijatele jumalaarmu andmisega, sõitis samuti vedruvankris, pealegi pole kuulda olnud, et siinkandis keegi oleks parajasti kõrvu pea alla panemas. Põra, pääsenud valla teekäänaku metsatuka tagant, paisus valjuks. Kannäe — siia pöörab, kes see niisugune peaks olema?

«Kupjanäru,» ühmatas Mihkel.

«Üügu jah. Tuleb rendikala sisse nõudma,» arvas Matis.

Nii oligi. Vaevalt hobuse võrkeaia taga peatanud, laskis Üügu Siim (Ruusna mõisa kubjas, metsavaht ja Kaugatoma kiriku vöörmünder — kõik ühes isikus) kuuldavale oma imelikult tasase, läbinina-hääle, mida ometi kõik rannasolijad kui mitte kuulsid, siis vähemasti kuulma pidid:

«Noh, kanged kalamehed, kuidas siis mererendiga lugu on? Kala kõik korvid-tünnid-tannid täis, aga mõisa olete hoopis ära unustanud.»

«Mis sellel mõisal siis kaladega nõnda tuli hänna all? Me ju

alles esimest nädalat merel,» ütles Loona Laes, kes pisut ohtralt Rässa-papa poolt välja tehtud õlut oli maitsenud.

«Kurrat!» vandus Laiakivi Kusti, kellel õlleviga samuti kergesti külge hakkas, «mis mul omal on, seda annan ka mõisale, mida pole, seda ei saa ka anda. Täna hommikul olid võrgud lintsi-muda täis, seda soga võib härra niipalju saada kui tal tahtmist on, aga kala netu.»

«Kui sul kala netu, kust sa siis need tuurid oled endale peale võtnud,» ajas Siim läbi nina.

«Tuuride eest peab uus talitaja muret. Anna, Jaan, va Üügule ka, kui ta minusugune mees on ja ise omale toopi õlut osta ei jõua,» kahmas Kusti vastu.

Naiste hulgast kostis naeruturtsatusi. Aga kui Üügu oma pika kaela välja venitas, jäid turtsatused vaiksemaks ning Kustigi ei haukunud rohkem kupjale vastu, sest Rässa-papa müksas talle ise rusikaga hoiatavalt ribide vahele.

«Nüüd tuleb küll korvid tagasi koju viia,» käis mõte Kaarlil läbi pea, kui ta kuulis, kuidas Kiiratsi Mihkli mererendi-ahvenad vastu Siimu vankripõhja latsatasid. Parunihärra saab omad, kärlamehed saavad õlle ja jahude vastu omad, kellel see mahti tema, sõjasandi, kätevaevast hoolida.

Ning lisaks tekkis veel juurde õige suure tahtmisega kalavastaline, seekord mitte maa, vaid mere poolt.

«Luup! Vesiloo Hollmanni luup!» kiikas Joosep juba ammu enne teisi lahe poole vahtida, ja varsti pärast seda kinnitas Sander ning siis ka Matis ise, et Joosepil tõesti õigus oli.

Üha valjemaks muutuv vesikaaretuul heitis luubi kiiresti Kurgurahu otsast Urvede peale, Urvede pealt Lauri alla ja siis juhtis Tõnis Tihu, Matise vend, kaptenimehe osavusega täispurjes luubi täie hooga Kiiratsi suure paadi lautrikalidele.

«Ära sa üles vabeaeda võrkude sekka sõida!» hõikas Laes tulijatele oma pasunaga vastu.

«Noh, mis see meie käes ära ei ole. On merd mööda sõidetud, võib ka maad mööda sõita,» heitis Tõnis vastu, tagakapilt üles tõustes ja purjesid kokku keerama hakates.

Külasoo Matis oli läinud emasse: ta oli mustaverd, kuivetanud kehaga ja ennem lühikest kui pikka kasvu — Matis oli «Ruusna mustade» tõugu, nagu naaberkülade inimesed Ruusna küla inimesi nende enamikus mustade juuste ja tumedat värvi silmade pärast kutsusid. Matise aastat paarkümmend noorema venna Tõnise oleks aga nagu hoopis teine ema sünnitanud. See oli valgetverd, lõvilakaga, oma kuus jalga pikk turske mehemürakas — mees nagu mees muiste, nagu kuulus Külasoo-meeste isaisa, nüüd juba ammu surnud vana Reinuõue Rein ise. Tõnis oli kaheteistkümne-aastase poisipõnnina merele läinud, kõik maailmad-maad läbi käinud, aastat kolm Ameerikas ära olnud ja ennast pikkamööda kaptenipaberiteni välja punninud. Nüüd sõitis ta juba viiendat-kuuendat aastat

vana Hollmanni «Emilie» peal ja kuuldi nii reederitele kui ka enesele head raha tegevat.

Teine, kes koos Tõnisega Vesiloolt luubiga kaasa sõitis, oli Katku Liisu, Hollmanni Tenga suurtalu karjavirtin ja üldse emanda enese järgmine kogu majapidamise peal. Liisu oli siitsamast Ruusna moonaka Katku Juhani tütar ning oli aastat kümme tagasi, neljateistkümne-aastase tüdrukutirtsuna, kapten Hollmanni (kutsuti ka Hollmanni-papaks) suurtallu teenijatüdrukuks läinud. Imelik küll, eriti mõjukaks kuulukse Liisu sõna olevat Tengal muutunud pärast seda, kui vana kaptenikõbi endale ilusa noore emanda võttis, kes pisut kergete elukommetega olevat ja teist silmanurka pidi isegi sulaseid vahtivat. Noh, nüüd ei kannatavat Hollmanni-papa noori sulasemehi enam silma otsaski, vaid katsub enamasti naisperega läbi ajada. Suure, ligemale sajatiinuse koha töömure lasub aga peamiselt Liisu õlgadel, keda vanamees nagu tütart usaldavat. Hea, kui Hollmanni-papa veel ise niipalju jaksab, et purjekate kaptenid peale palkab ja peareederina, korrespondent-reederina, laevad ära prahib, — koha eest aga ei jõua kolmveerandsaja-aastane vanamees enam hoolt pidada, koha tööd ja toimetamised on kõik Liisu mureks. Tema enda tütar oma esimesest naisest on surnud. Uue emandaga tal enam lapsi pole, mis siis ime, et inimene ka päris võõrast usaldama hakkab. Ja igaüks arvab, et kui vanamees ennast selle kõige pikema reisiotsa vastu ette valmistama hakkab, küllap ta siis ka Liisut oma testamendis emanda kõrval kuidagimoodi meeles peab.

Kaarli polnud oma ihusilmaga Liisut näinud, aga rahvas rääkis, et Liisu on kena tugev inimene, suurte selgete silmade ja lahtiste töökätega — ja küllap see nõnda oli, sest Liisul oli ilusa, puhta kõlaga häälgi. Hääle järgi võib inimese üle mõndagi otsustada. Ja ega igaühte Tõnise-taoline, igas soolvees läbi ligunenud vanapoiss tahakski (Ameerikas olevat Tõnis vahepeal küll kord ka lühikest aega päris naisemees olnud). Ja-jah, kui nad siin nõndaviisi ühes luubis sõidavad ja asi ilusasti edasi susiseb, siis võib tema, Kaarligi, veel ühel heal päeval pulmad, vägevad pulmad saada, sest tühiseid pulmi Tõnis-mees juba tegema ei hakka — ja mis pulm see ilma laulumeistrita olekski? Pealegi kui Kaarli on Tõnisele enesele kaugelt sugulane. Ja sugulastest pidas Tõnis lugu, näe, tänagi tuli rannas kõigepealt siia venna Matise juurde, ja esimene küsimus oli, et kuidas kodus isa tervis ka on. Noh, ja nüüd pistis temalegi, Kaarlile, käe pihku.

«Noh, kas sa näed, täna oleme sijs Kaarliga ühe ameti peal väljas — mõlemad kalavastalised.»

«Ikka tõsi või?» küsis Matis. «Mis sa siis kaladega teed, kas Hollmannil enesel neid veel vähe või?»

«Söömiseks jätkub, aga vana tahab kaugemale saata. Homme lähen «Emiliega» Riiga, noh, ja kus vana seda võib näha, et laev tühjalt sõidab! Täna saatis paadid igasse randa välja — kalu kokku ostma. Riias tuleb mul päeva paar kalakaupmeest mängida.»

«Enne kui inimesed oma rendikala on ära andnud, pole sul siit tänä miskit saada,» kostis Üügu Siimu läbinina-hääl teiselt poolt aeda.

«Kus mul suur tarkus välja kukkus! Kes saab mind keelata kala ostmast — sularaha eest!» oli Tõnis rohkem imestunud kui pahane.

«Mis rendikaladest üle jääb, need võid ära osta ja viia kas Riiga või Riia taha! Mina aga ei hakka mitte tühja vankriga tagasi logistama ja päeva ilmaasjata ära viitma,» oli kupja iseteadlik vastus.

«Ah, mis sa tühjaga vaidled, ena mul keelaja väljas,» ütles Liisu vaikselt Tõnisele, mida ka Kaarli terane kõrv kinni püüdis. Tõnis aga ei öelnudki midagi ning Kaarli kuulis, kuidas tema rasked sammud tagasi alla lautrite poole läksid. Matis, Mihkel, Sander ja küllap mitmed teisedki (kõiki ei suutnud Kaarli sammude järgi ära tunda) astusid talle järele. Polnud siin meestel mahti kubjast karta ega pikalt järele mõelda — Tõnis ostis Hollmannile kalu sularaha eest! Ning varsti kostiski alt lautrite juurest hinnakauplemise kära. Tõnis pakkus mõõdust kakskümmend kopikat, Loona Laes nõudis algul kolmkümmend, siis kakskümmend viis.

«Mine su kuradi pärast veel mõisaga riidu. Kakskümmend neli mõõdust annad — saad, kui ei, viin kalad kupjale,» oli Laesi viimane sõna. Nõnda jäigi kakskümmend neli kopikat mõõdu hinnaks ning isegi vana Kiiratsi Mihkel, kes juba paar kotitäit ahvenaid kupja vankrile rendikaladeks oli toonud, müüs ülejäänud saagi Tõnisele.

«Kupja häält pole mitte kuuldagi,» imestas Kaarli. Ta ei uskunud, et Üügu selle asja niisama jätab, küllap see vana uss midagi välja haub. Juba Siimu isa ja isaisa olid olnud kupjad — «mõisa teendrid», nagu nad ise ennast kutsusid, ja ikka oli neist inimestele halba tulnud. Ei Siimu kupjauhkus niisugust asja kingi, et kalad tema nina alt Tõnisele müüakse ja Riiga saadetakse — kuigi see Siimule tühi asi oleks homme hommikul uuesti hobusega randa tulla. Või siis rannas kala igapäev sularaha eest ostetakse!

Tuul hakkas rannamajade õlgkatuste räästais ikka kiledama häälega karjuma.

«Paistab teine õige kangeks paisuvat,» mõtles Kaarli, «kas mehed saavadki seesuguse tuulega võrke uuesti merre viia?»

Kui Kaarli nõndaviisi ihuüksi Külasoo rannamaja juures istudes võrgusilmadest käsikaudu kobades lintsi-muda noppis ja korvide pärast, mida keegi ei tahtnud, muret tundis (samal ajal, kui all rannas vana Hollmanni luubi ümber häältekära kuulda oli ning raha «tuli ja läks» — nagu Kiiratsi Mihkel öelda armastas), hakkasid uuesti Kaarli kõrvu Joosepi üks-kolmat jooksusammud kostma.

«Anna ruttu korvid siia, Liisu saatis järele!» hüüdis Joosep juba eemalt.

«Ostab ära või?» käis rõõmus ehmatus läbi Kaarli ihu.

«Ära jah! Tõnis ei taha tervet luupi kaladega kokku määrida, muist paneb korvide sisse,» kostis Joosep ning juba ta tormaski korvisületäiega tagasi lautrite poole.

Kui poiss teise sületäie järele tuli, päris Kaarli:
«Ega sa hinda ei küsinud, ei tea, mis ta tükist peaks maksma?»
«Noh, oma paarkümmend kopikat võid sarapuukorvist ära küsida, niinekorvist peaks kolmkümmend saama!»
«Lubas juba niipalju ära või?»
«Sina ju peremees, sina pead hinna tegema.»
«Kannäe,» mõtles Kaarli, kui Joosep teda kättpidi alla randa Tõnise juurde talutas. «Looda ja oota, et saaks kalapoja, aga nüüd läheb asi lõpuks õige täkkesse, saab korvide eest veel päris sularaha!»
Kuid ega's Tõnisel korve just nii hädasti vaja olnud, korvid olid ainult kalade taaraks ja seepärast ei võinud Tõnis nende eest mingit ülearu kõrget hinda pakkuda. Sarapuuvitstest korvid kümme, teised viisteistkümmend kopikat tükk. Noh, ja mis pidi Kaarli tegema — korvid tagasi viima või? Võtku pealegi, saavad tema korvid ka Riia linna näha, Riia mamslite käte otsas rippuda.
«Mis siis ikka,» ütles Kaarli omavahel Joosepile, «laadal oleks ehk küll rohkem saanud, aga . . .»
«Sugulaste asi,» kostis Joosep.
«Mis — sugulaste asi!» köhatas Kaarli. Kuid siis ta taipas, köhatas ja kiskus oma kasukanäru koomale, mille siilude vahelt tuul siin lageda peal vägisi kippus läbi puhuma. Sugulaste asi . . . Kannäe poisinaasklit!
Kauba tegemise juures olid Tõnise küüned tõesti kõvasti oma poole kõverad, aga kui luup juba kalalastis oli, tellis Tõnis kärlamehelt sugulastele ja omaküla rahvale tervelt kaks nõutäit õlut välja — rohkem kui ennist Rässa-papa. See ju arvatagi, saab nüüd talitaja kolmemastilise barkantiini kapteni vastu!
Sellest, mis nüüd rannas juhtus, ja õllest, millest ka korvimeister oma osa sai, räägib Kaarli enese tehtud laul:

«Rääkisime Hollmann-papast,
kolmat korda jõime kapast —
eemal luuras kupja-näru —
kuradile kuluks säru!

«Teeme Siimul' tuule taha,
lööme kupja-näru maha,
saame elust pisut lusti!»
ütles Laiakivi Kusti.

Enne veel kui Villem tõusis,
aeru pihku võtta jõudis,
kubjas juba tegi sääred,
— jälgi täis kõik rannaääred.

Neljat korda jõime kapast,
seekord jutt käis Rässa-papast,
Rässa üleküla-sõnnist,
kohtumehe kangest jonnist.»

Laulu järgi (tegelikult muidugi vähem, sest oli tööpäev ja kõigil oli kiire võrkudega) käis õllekapp viiendat, kuuendat, isegi kümnendat korda ringi. Õllekapa kaheteistkümnenda ringkäigu aegu räägiti juba

«Girgensohni pikast leerist,
krahvi linnukoerast Meerist»,

neljateistkümnendal ringil ei säästetud enam kuberneri ja pärast viieteistkümnendat ringi

«räägiti sest talve külmast,
Tõntsu kirju koera pulmast»

segamini «Meie, Nikolai Teise, Jumala armust Venemaa Keisri ja Isevalitseja, Poolamaa Kuninga, Soomemaa Suurvürsti jne. jne.» koduse eluga.

Laul sündis lõpusalmide poole ainult purjus päi laulda, kuid levis sellest hoolimata (või just selle tõttu) kiiresti kogu Kaugatoma kihelkonnas ning tõi meistrile hiljem palju pahandusi kaela.

Sedamoodi (või umbes sedamoodi) käis tookord Pitkanina rannas Pime-Kaarli ja ta teejuhi Laste-Anne Joosepi korvikaup.

II PEATÜKK

Oli vilu ja vihmane aprillipäev. Kaugatoma koguduse kirikhärra Alfred Girgensohn istus pastoraadi ametiruumis suure, treitud jalgadega tammelaua taga ja luuletas, seadis Kristuse kannatamise pühaks — suureks reedeks — laululehte kokku. Ta oli aastat nelikümmend, täissöönud, rasvumisele kalduv valgetverd mehemürakas, linaheledate juuste ja vesihallide silmadega. Ta korrapäraste joontega näos oli elus edasi jõudnud inimese enesekindlust, ta kuklavoltide nahk hangus söönud-saanud inimese rasvast. Ta vanaisa oli olnud veel kehv teomees Pärnumaal, ta isa juba kubjas — tema ise aga suure koguduse kirikhärra, kirikukirjanik ja vaimulikkude raamatute väljaandja. Tema mõlemad tütred said juba maast-madalast hea hariduse (guvernante kõneleb nendega kodus saksa ja prantsuse keelt), kummagi nime peal on ka kenakene summa renteis ja kui lapsed ise mõistlikud on, siis peaks nende eluteerada olema juba märksa tasasem astuda kui nende vanematel.

Õpetajahärra kastis luu-nikerdustega sulepea juba mitmendat korda vasest tindipotti, ilma et seejuures ainustki uut kriipsu paberile oleks vedanud. Luuletamine ei tahtnud täna paraku edeneda, väljast kostev vihmanahin tegi uniseks ja ajas vägisi haigutama.

Hingekarjane ohkas ja nihutas ennast tooliga lauale ligemale. Ei, ta pidi laulu valmis saama — mitte sellepärast, et laulutegemine tulus oli, vaid et võidelda tõrksuse-umbrohu vastu. Nende arv, kes siin Kaugatoma koguduses ta ette veel tõsise, sügava, südamest tuleva aupaklikkusega ilmusid, oli väheseks jäänud.

Jah, just vihavimm tõrksate vastu oligi peamiselt see, mis täna aitas õpetajahärrat järgmist salmi (kuigi ka mitte päris algupärast) paberile panna:

«Su henges Issand tulega
Kõik mau seemet hävita,
Sest vaata, see on sinu süü,
Et Jeesust risti naelati,
Kui sa ei palu truuisti,
Siis armuta
Sa pead põrgu minema.»

Sooh, üks salm oli valmis. Aastat viis-kuus tagasi tegi tema, Girgensohn, luuletused valmis kogu kreisi laululehtede tarvis, ja, tänu jumalale, ta võis enese ja oma lauludega rahul olla. Nüüd, kus aga iga õpetaja (olgu tal siis poeesiaks talenti või mitte) ise laululehed kokku traageldab, on nad mitmel pool nii armetuteks muutunud, et selle vastu õieti konsistoorium huvi peaks tundma. Võetagu näiteks see Umblia poolt kokku seatud salm (just «kokku seatud», sest luulekunstiks ei saanud õpetajahärra Girgensohn, kes ise, mõistagi, «in der Dichtung zu Hause war», niisugust asja pidada):

«Õhtu tuli maa ja mere pääle,
Vaikis aas ja vaikis nurm.
Ristilöödud Jeesus tõstis hääle:
«Isa, saada minust mööda surm!
Liiga kibe karikas mull' antud juua» jne.

Mis on selles salmis kogudusele õpetavat ja kasvatavat? Ja üldse see Umblia kui üks kirikuõpetaja ja pealegi veel praost — nicht ein Mann in seiner Stelle. Umblia kogub igasugust rahvalori, sekeldab laulu- ja haridusseltsis nagu mõni koolmeister, aga mis tulu on sellest kirikule?

«Eine Dummheit! Üks rahva ülesässitamine, inimeste meele kuumaks kütmine, tühja tuule tallamine! Ja need Börnhöhe, Vilde ja teiste rahva ülesässitajate raamatud! Mein Gott! Vene kroonu ajab siin ihre Politik... ümberrahvustamise poliitikat. Eesti rahvas peab aga mitte vene, vaid saksa rahva sekka ära sulama, selle eest peaks ka praost Umblia kirikukantslist võitlema... see oleks eine richtige Lösung... (Girgensohn ise oli parun Rennenkampfi väimees). Rahvamassi, lihtrahva hulgas on veel muidugi suurem osa seesuguseid, kes in Ideologie on ajast maha jäänud, kes kangekaelselt, rumalalt oma isaisade jonnist ja vihast sakslaste vastu kinni hoiavad. Aga nende järgi ei või ometi mitte kogu rahva üle otsustada, sest jõukamad ja enam haritumad inimesed on ise juba ammu saksa keele ära õppinud ja ka oma kodudes saksa keele sisse seadnud, nii et nende lastest juba päris sakslased võivad saada. (Igaks juhuks laskis õpetajahärra Girgensohn aga oma tütardele ka vene keele maast-madalast selgeks õpetada.) Entschuldigen Sie,

kas siis tõesti ei ole maakonna peale paremat praosti kui see Umblia? Ei, see asi tuleb piiskopile ilusasti ära seletada — suusõnal ära rääkida, sest kirjateel ei ole niisuguste asjade ajamine mitte mõistlik. (Kui ta ise uueks praostiks ette pannakse, siis oleks küll parem, kui seda üks teine õpetaja teeks — zum Beispiel Randvere Lebemann, või veelgi parem — Umblia enese abiõpetaja, noor Rosenfeldt . . .)»

Kostis tasane, aravõitu koputus kantselei uksele. Õpetajahärra jäi kuulatama. Pastor Girgensohnil oli iga teisipäeva ennelõunane aeg määratud ülejärgmise pühapäeva laululehtede koostamisele, mil majas pidi valitsema vaikus ja keegi teda tülitada ei tohtinud. Proua oli eile tütardega tante Charlottele Kuressaarde külla sõitnud — nad pidid alles neljapäeval tagasi saabuma, — kes võis nii häbematu olla ja teda segama tulla?

«Herein!» käratas õpetajahärra karmilt.

Ukse vahele ilmus toatüdruku Leena ümmargune hirmunud nägu.

«Mis sul tarvis on! Kas sa ei tea, et ma täna vaikselt töötan ja kedagi vastu ei võta?»

«Üügu Siim, vöörmünder, ootab juba tükk aega ja tahab õpetajahärra jutule!»

«Minu jutule! Aga mis eest sina palka saad, kui sa majas korda ei mõista hoida! Kas vöörmünder ei tea, kus köster elab!»

«Siim ütleb, et Külasoo Reedik Ruusnast olla suremas, ei lubavat aga kedagi õpetajahärra järele saata ja võib-olla sureb niiviisi ilma jumalaarmu saamata!»

«Mis! Tahab surra ilma jumalaarmu võtmata! Saada Siim kohe siia!»

*

Minutit paarkümmend hiljem istus õpetajahärra Alfred Girgensohn juba kalessis, millel kate oli vihma kaitseks üles tõmmatud, ning sundis pukis istuvat kutsarit, et see täkupaarile tuule jalge alla teeks. Lasteristimine oli Kaugatoma koguduses köstri ja koolmeistrite asi, samuti jättis õpetajahärra ka matusetalituse teinekord (kuigi harvem) köstri hooleks, aga kui keegi surema hakkas, tahtis Girgensohn jumalaarmu igale oma koguduse liikmele nimelt ise anda. Õpetajahärral oli kindel nõu asja niikaugele viia, et tema koguduses ükski täiskasvanud inimene ilma jumalaarmuta ei sureks, ja seepärast olid Kaugatoma kiriku võimupiirkonnas uppumised ja igasugused muud äkilised, ootamatud surmad peaaegu põlu all. Igatahes uuris õpetajahärra surnu sugulasi hoolega, et kas jumalaarm õnnetu surmajuhtumi korral viimati ehk omaste hooletuse või asjatu venitamise tõttu andmata pole jäänud.

Seekordne lugu, kui Siimu juttu uskuda, oli aga hoopis ennekuulmatu. Surija oli ise keelanud sugulasi õpetaja juurde tulemast ning tahtis ilma jumalaarmuta siit maailmast lahkuda! Veel vii-

masel minutil oli vöörmünder asjast haisu ninna saanud ning jooksujalu kirikumõisa rutanud. «See Siim on siiski üks väärt mees,» mõtles õpetajahärra. «Kui ka kõik teised vöörmündrid niisugust hoolt ja püüdmist üles näitaksid, võiks igasugust jumalavallatust kihelkonnas palju vähem ette tulla.»

«Kas see lorilaulude tegija, see Pime-Kaarli või kuidas nad teda kutsuvad, elab ka Ruusna külas?» küsis õpetajahärra kutsarilt.

Kuid Ants oli väga ametis hobuste sundimisega ja seepärast ei kuulnud kohe isanda küsimust, nii et õpetajahärra seda pahaselt kordama pidi.

«Säälsamas, säälsamas Ruusnas,» seletas pukis istuv kutsar oma vihmamärga pead kaugele taha varjulise katte all istuva kirikhärra poole keerates.

«Sa ütle sääl mõnele, et nad ta homme minu juurde kirikumõisa saadaksid,» tähendas õpetajahärra.

Pastor Girgensohnile oli selle pimeda lorilaulude tegija kohta varemgi Üügu Siimult kaebusi tulnud, aga kui «luuletaja-filosoof» ei tahtnud ta ennast otsemaid igasuguse tühja-tähja vahele segada. Peaasi oli jumalaarm. Nüüd aga, kus vanamees juba ka mõisavanemaid oli julgenud oma lori sekka kiskuda (nagu Üügu rääkis), ei või tema, õpetajahärra, enam ükskõikseks pealtvaatajaks jääda.

«Kuidas selle loritegija vahmiil on?» küsis õpetaja.

«Tihu, Kaarel Tihu,» kostis kutsar. Ta oli olnud kirikumõisas kutsariks juba endise õpetaja, vana Ederbergi aegu ning tundis nii nime- kui nägupidi peaaegu kogu kihelkonda.

«Aber, selle surija nimi, kelle juurde me täna läheme, on ka Tihu. On nad sugulased?» küsis õpetaja.

«Terve Tihude suguselts on ühest kännust, kõik Reinuõuest välja tulnud.»

«Ka Matis Tihu?» püüdis Girgensohn meelde tuletada musta habeme ja teravate silmadega meest, kelle kirikumaksud olid küll õiendatud, kuid keda tema äiapapa parun Rennenkampf lausa mässajaks kutsus.

«Reedik on ju Matise isa!» ütles kutsar Ants ning imestas, et õpetajahärra, hoolimata sellest et ta ennast targaks meheks pidas, Kaugatoma elust pooli asjugi ei teadnud. Aga või siis kutsar oma isanda tarkuse üle otsustada tohtis. Kirikhärral oli ju palju mitmesuguseid muid muresid: suure kirikumõisa majapidamine juhatada-korraldada, palju pingelist Gehirnarbeit, palju dichten und denken, lisaks veel suur kogudus oma mitmesaja Jaani, mitmesaja Matise ja Reedikuga. Mis ime siis, et ta neid korraga kõiki meeles ei suutnud pidada! Ja-jah, Matis Tihu on Reedik Tihu poeg — Siim oli ka midagi taolist rääkinud. Isa ei taha enne surma jumalaarmu, poeg on mässaja, üks Tihudest teeb lorilaule — on küll kena pesakond koos! . . .

«Anna piitsa!» käskis õpetajahärra.

Kutsar tõmbas kummalegi täkule siraka ja kirikhärra tõld vuras mööda rannateed Ruusna küla poole.

*

Külasoo Viia ja Sander — seekord pere ainsad tööinimesed — olid parajasti kesapõllu kiviaeda parandamas, mis siit-sealt kippus maha varisema, kui eemalt rannamaanteelt sõitja nähtavale tuli. Paistis saks olevat — olgu ta siis mõisast või kirikumõisast. Aga kust ta tuleb, kuhu läheb ja mis talitused saksal ees võiksid olla, selle mõistatamine polnud aiaparandajate asi. Neil enestelgi oli muret küllalt.

Peremees Matis oli pärast ahvenavõrkude aita udjale riputamist puutööriistade-kasti võtnud ja siitsamast Kaugatomalt vana Hollmanni laevaga ära üle mere puutööle sõitnud (igast perest oli läinud mees, kaks, mõnest isegi kolm). Ka Sander, hoolimata oma seitsmeteistkümnest aastast, kippus kaasa, aga teda ei saadud lasta, sest siis oleks ema Viia suveks kogu kohatöö ainsaks tegijaks jäänud. Külasoo pere vanem poeg Peeter oli juba neljandat-viiendat aastat Tallinnas (paistis, et jääbki linnameheks) ja vanadest polnud enam mingit abi. Anu koperdas küll veel suvel paargus supi valmis keeta, vana Reedik oli aga sel kevadel just enne ahvenaid järsku nii otsa jäänud, et tast nähtavasti polnudki enam voodist tõusjat. Külasoo oli ühehobuse-rendikoht, aga või siin kahel või kolmelgi täisinimesel tööst puudus oleks tulnud. Siinsete põldude «muld» erines tavalisest rannakruusast ainult selle tõttu, et harkadraga tihtiluguse torkimise tõttu olid kruusakivid siin vahest veidi libedamaks kulunud. Ja kui sa rukkilt kas või viitki seemet tahtsid saada, siis oli talvel vaja hoolega rannast koorem koorma kõrvale meremuda põllule kokku vedada, sest laudasõnnikut oli ju vähe, seda jätkus vaevalt aialapile. Heinamaad oli Külasoo rendikohal tervelt kümme tessatini, enamik sellest oli aga kõlbmatu, kivine soopõhi, täis kasvanud kõlbmatut leparisu, kus isegi niita ei tasunud. Igal aastal tuli Sutrumetsa tagant mõned tiinud mõisa käest kahasse kaubelda, et talveks paarkümmend koormakõõtsi lehmakiitsaka ja ruunanatukese jaoks kätte korjata. Kõik paremad, rammusa rohuga rannaheinamaad oli mõis ajapikka enese kätte kiskunud (mõne ääretüki muidugi ka oma kubjastele-kiltritele-metsavahtidele jaganud). Seepärast oligi siitkandi taluinimestel igal kevadel just heinaga kõige suurem häda, see kippus ikka laudapealt enne otsa saama kui loomad välja uue rohu peale võis ajada.

Tööd oli nii emal kui Sandril ülearu ja seepärast ei raatsinud nad ka tänase vihmase ilmaga, mil põllukünnist asja polnud, toas istuda. Tahtsid ju aiad igal kevadel uuesti «ülekäimist» — mahavarisenud kivid tulid hoolikalt kokku korjata ja aiale tagasi panna, et nad põllupeenardel, kus siiski kõige parem hein kasvas, suvel vikati ette ei jääks.

«Kirikumõisa kaless,» tunnistas Sander pärast laia paekivi aiale upitamist pisut lõõlates ja ringi vahtides. «Näe, pöörab Luugumäelt küla poole.»

«Tõsi jah,» ajas nüüd ka ema pea õieli. «Läheb äkki meile — vanaisa pärast.»

«Me pole teda ju kutsunud, kust ta siis tulla teab,» kostis Sander.

«Kas must nonn su kutsumist ootama jääb, kui tal saagihais kusagilt ninasse hakkab käima,» kostis ema Viia, kuid kohkus sealsamas isegi, et tal nii halvustav võrdlus õpetajahärra kohta suust oli lipsanud. «Noh, sõidab niisama külast läbi kusagile mujale,» ütles ta nagu oma äsjaste sõnade leevenduseks.

Kaless vuras Rannavälja madalate vabadikumajade eest kitsasse Korisooniidu ja Leesnapõllu vahelisse tänavasse, sealt mööda lagedat Külasoovälja teed veidi rohetama löönud Vasikakopli kaskede vahele, kuhu ta põrades Viia ja Sandri silmist kaduski. Kevadist vihma vidutas edasi ning ema ja poeg hakkasid uuesti aeda laduma. Alles siis, kui kalessi põra kusagil eemal külaserval järsku vaibus, jäid ema ja poeg tähelepanelikult kuulatama.

«Läks vist küll meile,» ütles Sander ning jättis töö sinnapaika. Nad hakkasid emaga sedämaid pooljooksu kodu poole ruttama. Õuevärat oli hoolimatu kihutamisega hingede pealt ripakile lahti kistud (seejuures olid paar noort kuuske, mis Sander kevadel põhjatuulte kaitseks aia äärde oli istutanud, vigastada saanud), kaless täkkudega oli aetud humalaaia taha õuemurule ja kutsar riputas oma märga vihmakuube hämaras kojas puunagi otsa. Õpetajahärra seisis toas aga juba vana Reediku koiku juures, kuna vanaema Anu katsus värisevate kätega kahte rasvaküünalt põlema süüdata ja neid laual kahele poole kirikulauluraamatut asetada.

«Nõnda siis, armas heng,» kõlas hämaras, madalas toas õpetaja hääl, kes «hinge» asemel «heng» armastas öelda, «tunnista mulle kui oma kutsutud ja seatud jumalasõna kuulutajale, kes on tulnud sulle jumalaarmu andma, oma patud üles.»

Sander ja Viia, mitte soovides segada pühalikku talitust, teretasid õpetajat eemalt ainult peanoogutusega ning jäid akna alla seisma. Haige ise ohkas korraks sügavasti, laskis aga siis uuesti silmalaud kinni vajuda. Vana Külasoo Reedik oli väsinud, väga väsinud kogu oma pikast, raskest elust ja tahtis magada. See aga ei tähendanud, et ta oleks veel surra tahtnud. Surm oleks oma tulekuga võinud veel sügiseni viivitada, seni kui pojad Matis ja Tõnis jälle uuesti kodumail, sügiseni, mil kogu küla on nagu rohkem koos. Nüüd tahtis ta ainult magada. Uni, mille jaoks talle elu vältel vähe mahti oli jäetud, tahtis nüüd, tagantjärele oma võlguolevat osa kätte saada.

«Katsu nüüd korraks erksam olla,» raputas Anu, ta kauaaegne elukaaslane, teda õlast, «tunnista oma patud üles, õpetajahärra tuli sulle jumalaarmu andma.»

Haige kiskus oma silmalaud suure vaevaga uuesti lahti ning

ütles siis raskelt hingeldades, sõnahaaval: «Elusast peast on küllalt... taga aetud... lasku ometi...»

Õpetajahärra ei tahtnud oma kõrvu uskuda.

«Mis ta ütles?» jäi Girgensohn küsivalt Viia otsa vahtima, kuna see maja perenaisena (mehe äraolekul ka peremehena) selle eest kõige rohkem vastutust pidi tundma, mis siin räägiti ja sündis.

«Õpetajahärra ärgu teda tähele pangu, ta on juba pisut nii...» püüdis Viia asja parandada.

«Aga miks sa varem minu juurde ei tulnud? Siis kui ta veel meelemõistuse juures oli?» päris pastor Girgensohn karmilt. «Miks ma alles kolmandate läbi pean teada saama, et siin koguduse liige ilma jumalaarmuta suremas on?»

«Ihutervis on mul küll... otsas,» hingeldas haige, «aga mõistusel pole veel miskit viga... Ma ise olin... selle vastu, et õpetajat... kutsuda.»

«Armas heng, kas sa siis pagan oled, et sa enne surma ei taha oma hingekarjast näha!» hüüdis õpetaja.

«Ei teadnud enesel miskit niisugust... suuremat pattu olevat!»

«Kuule, kuule!» ei saanud Girgensohn hüüatust tagasi hoida. «Sul polegi pattu! Igaühel meist on oma patud ja käsust üleastumised, kuidas siis sul pattu ei ole? Sa oled siis ju see — päris variser!» ütles õpetaja häälega, milles pahameel imestusega segamini oli.

«Kogu elu... on olnud päevast päeva üks töötapmine... ja härrale... rendi orjamine... Iialgi pole niipalju... aega ega raha... käes olnud, et miskit... õiget pattu oleks... teha jõudnudki.»

«Kas sinu arust on siis ainult rikkad patused?»

«Ennem läheb... kaamel läbi nõelasilma, kui rikas... taevariiki pääseb.»

Pastor Girgensohni vali pilk pöördus nüüd haige juurest perenaise juurde, kes, käed põlle all, silmad maas, pisut eemal seisis.

«Miks sa mulle, oma kutsutud ja seatud hingekarjasele, valetasid, et ta mõistus on segane! Tema mõistus on selge, aga mitte Jumala, vaid kuradi tarkusest.»

«Issand halasta!» kohkus Viia ning vana Anu, samuti hirmutatud nii erilisest olukorrast kui ka pastorihärra vihasest häälest, tõstis käed nagu kaitseks silme ette.

«Jeesus ütles need... sõnad, mitte... kurat!» hingeldas haige.

«Mis sa nüüd õpetajahärraga sõnulema kipud! Tee, mis õpetajahärra sul teha käsib,» ütles vana Anu nina nuusates, ning seejärel õletuusti, mis koikust haige alt välja kippus, vaibaäärega varjata katsudes.

Sander, kes seisis voodi jalutsis, püüdis vanaema liigutust märgates ka oma lapitud ja täna kivitõstmisega uuesti ripakile rebitud kuuehõlma rohkem voodi kelba varju jätta. Lapsest saadik mäletas ta sõbralikku vanaisa, kes alati sõnaahtralt, visalt ja hoolikalt tööd kohmitses. See oli ju vanaisa, kes tal oli aidanud esi-

mest käbilaeva meisterdada, kasetohust marjatorbikut keerata, esimest tuulikut teha. Isa polnud suviti kunagi kodus ning vanaisa oli see, kes teda esimest korda suvel lestapüügi ajal Nootamaa taha suurele merele kaasa võttis. Nüüd oli tal valus vaadata, kuidas siin haige vanaisaga ümber käidi, ja ta püüdis vanaisa kaitsta.

«Vanaisa on ju haige, tal on raske rääkida!»

Õpetajahärra, ilma et oma paksu kehatõrt oleks liigutanud, pööras jämedat pead rasvase kaela otsas ja haakis Sandrisse oma külma, tigeda pilgu:

«Haige! Aga sina, poiss, oled terve, kas sa ei teadnud, kus kirikumõis on, et sa mulle õigel ajal oleksid jõudnud sõna tuua?!» Ning oma pead uuesti haige poole pöörates ütles ta muutunud häälega, kõrge, õlitatud kirikutooniga:

«Armas heng issandas, ära tee oma südant kangeks, vaid tunnista oma patud üles!»

«Varastanud ma ... pole, kedagi tapnud ... ka ... mitte, vahel mõni pisuke ... hädavale ...» Haige kops pahises ülearuse pingutuse all. «Mis pattu see õpetaja ... taga ajab! Mõisnik kihutas kohast välja, eluaeg orjatud, hulka ... lapsi kasvatatud ... Mis pattu!»

Kogu oma pika, raske elu oli ta hambaid kokku pigistades ülekohut talunud, enese ja oma pere kõhu kõrvalt näpistades mõisa-, kiriku-, valla- ja kroonumaksud maksnud — oma suud oli ta aga hoida püüdnud, teades, et liigne suupruukimine nii talle enesele kui ka tema lastele kasu asemel kahju võib tuua, ning seepärast oli Külasoo Reedikut (võrreldes kas või ta oma poja Matisega) mõistlikuks meheks peetud. Nüüd aga kippus kaua hinges hoitud kibedus lausa välja purskama.

«Ükski heng ei ole patuta, sest inimese südame mõtlemised on kurjad juba lapsepõlvest saadik!» pinnis õpetaja.

«Siis teeb ka ... õpetajahärra praegu ise ... pattu, et ta mind ... rahus surra ei lase.»

«Variserile ei too surm rahu, variseri, kes oma südame kangeks paneb, ootab ees põrguhaud,» kõmas Külasoo madalas toas kirikhärra range hääl.

Tige, kuri tuli süttis surija õõnsates silmakoobastes, kes määratu pingutusega enese oma luistele küünarnukkidele oli ajanud, — näis, nagu tahaks ta kirikisandale kallale karata. (Girgensohn astuski poole sammu võrra tagasi.)

«Variser ... Mina variser! ... Küll ma tean ... kes on variser ... kes nagu must nonn ... surijaid mööda ringi ajab!» (Haige hääl muutus ülepingutusest kähedaks.) «Raha ... paljast raha tahad sa saada ... raha on sinu jumalaarm! ... Surija ei tohi oma testamendis kirikut ega ... õpetaja laululehti ... unustada! Seda mõnda kopikat, mis mul siin koikus ... õlgede all on, tahad sa mu laste ja ... lastelaste käest ... enese kätte kiskuda ... oma rahakotti kokku kraapida! Välja siit, must ...»

See viimane sõna, mis pidi arvatavasti «nonn» (suuremaa keeles «vares») olema, jäigi Külosoo Reedikul ütlemata. Ta ahmis veel paar korda õhku — ning oligi surnud.

VI PEATÜKK

Uue laeva meistriks jäi Vanaõue Mihkel. Ta oli lüheldast kasvu, kuivetanud keha ja halli kitsehabemega, aasta kuuekümnene vabadikumees, kes oma laevaplaane silmitsema hakates prilliaisad mõtlikult kõrva taha kohendas ja sõna suus enne väljaütlemist veidi nagu pures. Elu oli talle ettevaatlikkust õpetanud, ja kuigi laevatöö talle oli südamelähedane, maadles ta tükk aega enesega, enne kui meistri suure vastutuse enda peale võttis.

Ta isal oli olnud poole vakamaa suurune õuekrunt, lehmamullikas, lestapaadis kolmandik osa, kümmekond võrgutükki ja seitse last. Kõik see varandus seisis püsti aga peamiselt isa tööriistadekasti varal, mille kirved-saed, vinklid ja sirklid, ripploodid ja vaaderpassid isa igal kevadel rihti pani, kastiga selga võttis ja ära Häädemeestele või kusagile Tallinnamaa-kanti sõitis — sinna, kus parajasti laevatöö juhtus käsil olema. Vahel hilissügisel või varakevadel muljus isa mõnele omakandi mehele ka siinsamas oma rannas paadi valmis ja siis oli vabadikumehe suurel lastekarjal mõistagi sihtimist-vahtimist.

Kui Mihkel kaheksa-aastaselt Vatla mõisa kupja, Üügu Siimu isa juurde seakarjaseks kaubeldi, sai ta paaril korral kupjaemanda käest triibulised, kuna ta paati uuristades oma otsesed teenistuskohused hooletusse jättis ja peremehe ruigava karja kartulimaale laskis. Kolmeteistkümne-aastaselt mõisa põllul künnimehe eest väljas olles tuli endised karjasetembud küll unustada ja töntsi härga hoolega sundida, et vagu sirge tuleks, kuid Mihkel ei jäänud künnipoisi-ameti peale kauaks. Viieteistkümne-aastaselt, kui isa kevadel ikka veel keeldus teda suurele maale tööle kaasa viimast, võtsid nad, kolm ühevanust rannapoissi, ühel heal hommikul omanuhti jalad selga, läksid Sõrve, sealt liivlaste halulaevaga üle väina Kuramaale ja siit uuesti jalgsi Riia poole. Riias pudenes nende salk kolmeks: Panga Jaak sai kahemastilise kahvelkuunari «Frieda» peale kokapoisiks, Tõrise Siim läks Riia taha kipsiauku, tema aga sattus Heinastesse sellesama laeva juurde, kus isagi tööl oli. Vanamees seisis nädal aega pilves, siis leppis, jaotas tööriistad ja võttis oma käealuseks.

Kaks järgmist aastat oli ta isa seltsis Orajõe meeste «Kolumbuse» juures ametis, aga kui isa järgmisel talvel unnalt tulles tuisuga soidrasse sattus ja uppus, võttis ta juba täismehena kevadel riistade-kasti ning noorem vend Tanel oli see, kes nüüd talle käealuseks jäi. Tanel polnud aga laevatöömeheks loodud. Rohkem kui laev ise, tõmbasid teda meri ja kauged maad. Kui nad sügisel jälle hakkasid sammusid kodu poole sättima, luuras Tanel laevakoha

järele ringi. Ja nõnda seisiski ta ühel heal päeval noorema madrusena pärnakate «Anna Maria» raal, et Amsterdami-otsaks purjesid lahti päästa. Siitsaadik polnud Mihkel enam venda näinud mujal kui pildi peal, mis ta vahel siit, vahel teisest maailmanurgast koos mõne dollari või naelaga saatis. Teised õed-vennad pudenesid ka maailma mööda laiali, kes lähemale, kes kaugemale — temale, Mihklile, jäid nii vabadikuhütt kui ka isa amet. Ametis läks ta õieti isast möödagi, sest kuigi isa oli hea laevatöömees, väärt laevatöömees, polnud ta veel meister. Tema, Mihkel, oli aga oma allkirjaga viis laeva teele saatnud.

Meistriks saamine tuli tal üsna juhtumise kombel. Sellest on nüüd varsti kolmkümmend aastat tagasi — see oli 1873. aasta suvel, kui paarikümne-meheline Kaugatoma meeste kamp töötas Käsmu rannas kolmemastilise barkantiini «Elisa» juures. Töömehed olid enamikus saarlased, meistriks oli aga keegi Vikströminimeline mees kusagilt Tallinna-kandist — ise ka osanik. Seda ei saanud ju õelda, et ta varem laeva poleks näinud, ja kuni dekkveegerite panemiseni läks kõik ilma suuremate pahandusteta. Kui aga meister tema, Mihkli, ühel hommikul kahte kanti tahutud männipakkude juurde kutsus, millele kaardus jooned peale olid sehkendatud, ja käskis hakata vööri tüübord-külje dekkveegerit välja raiuma, ütles ta kannatus üles:

«Raiuma! Mis tugevus siis laeval enam on! Dekkveeger saab ju niisama, ilma pleissideta, tervestpeast sisse rammitud.»

«Kas sa peast hull oled! Ma tahaks näha meest, kes rammib niisuguse igat kanti kümnetollise tammepaku kaardu laeva sisse!» ütles meister rohkem imestusega kui pahaselt.

Et aga tema, Mihkli, tookordne paarimees Ranna Kaarli talle raginal appi kargas, jäi Vikströmi imestus vähemaks, viha aga kasvas. Kanged olid nemad Kaarliga, kuna nad mitme laeva juures dekkveegerite rammimisel olid abiks olnud, ent veelgi kangem oli Vikström, kelle meistriau selle all kannatas, et lihtsad töömehed tahtsid temast targemad olla. Küllap oleks lugu tema ja Kaarli töölt minema kihutamisega lõppenud, sest Vikström polnud mitte ainult meister, vaid osanikmeister, aga parajasti juhtusid kaks teist osanikku kohale tulema ning et töömehi tookord laeva juures pigem vähe kui külla oli, sobitati lepitust. Nad jäid kohale, õhtul pidi meister aga mingi asja pärast mitmeks päevaks Tallinna sõitma ja nüüd tuligi tal mõte pähe: head tammepuud on kahju raisata, kui rammiks ta niikaua, kui meister ära on, siiski tervestpeast sisse, mis see Vikström siis ikka ütleb, kui tagasi tuleb! Mõeldud, tehtud. Kaarli ja mehed olid nõus, veel samal õhtul panid nad pasukasti tossama ja lükkasid dekkveegeri palgid sisse. Et aur kastis tugev ja ühtlane püsiks, jäi ta asja algatajana ise kogu ööks pasu juurde valvele. Mis see üks magamata öö luges, ta oli parajasti noor, esimest või teist aastat naisemees (Epp oli muidugi kaugel Saaremaal) — peaasi, kui nali meistrile ära tehakse.

Järgmise päeva hommikul olid kõik mehed hakkamas, terve

päeva kajasid rammi mürtsud üle ranna ning õhtuks olid vööri pool otsas nii tüür- kui bakbord-külje dekkveegerid sisse aetud. Kui siis Vikström päeva paari pärast tagasi tuli ja asja järele oli vaadanud, ei lausunud ta töömeestele sõnagi, muudkui võttis oma seitse asja ja kadus. Et teised osanikud ei läinud teda tagasi paluma, vihastas see mehe nii ära, et ta, nagu hiljem kuulda oli, ka oma osamaksu välja nõudis. See omakorda ajas jälle peareederi vihale — ja et uut meistrit käepärast polnud, jäetigi tema, Mihkel, poolkiuste «Elisa» meistriks.

Nõnda oli ta Vikströmi tõttu meistriks saanud, ometi oli Vikström ka see mees, kes talle mõne aasta pärast jala risti teele ette pani, millest ta enam üle ei pääsenud. Vahepeal tegi ta aga mitu laeva valmis. Pärast «Elisat» kutsuti ta kohe Häädemeestele «Eevat» tegema. «Eeva» oligi esimene laev, mis kiilust kuni kröitmasti lipuvardani tema mudeli ja juhatuse järgi valmis tehti. Peremehed jäid laevaga rahule, kapten ja mehed jäid rahule. «Eeva» oli kange purjesid kandma ja andis paremini poutida kui vana Varepi Aadu tehtud «Maria», mida ka väga heaks tuule sisse minejaks peeti. Siitpeale näis ta meistriametil kindel põhi jalge all olevat. Kaheksakümne seitsmendal aastal oli ta meistriks Orajõel «Emma» juures, kaheksakümne kaheksandal ja üheksandal ehitas Häädemeestel kolmemastilist täislaeva «Lootus», üheksakümnendal kauples Vesiloo rikas reeder Hollmann ta siiasamasse Kaugatomale neljamastilise parklaeva «Arcturuse» meistriks. Hollmann, koi, nagu ta oli, püüdis laeva ehituskulusid lubamatul viisil kokku hoida. Küll nirus ta rohke rauakulu, küll tõrva, küll taku «raiskamise» pärast, siiski sai laevast laev ning register arvas ta pärast valmissaamist esimesse järku. Tema, Mihkel, ehitas pärast «Arcturust» veel Mustjala meestele «Aleksandri» ja oli sel, tuhande kaheksasaja üheksakümne kolmanda aasta sügisel parajasti uuesti Orajõel «Rosalinde» juures ametis, kui leht teate tõi, et Hollmanni «Arcturusega» on õnnetus juhtunud: teel Pärnust Liverpooli on ta Põhjamerel tormis oma dekklaadungist ilma jäänud. Et inimestega polnud õnnetusi juhtunud, ei teadnud tema, Mihkel, erilist muret võtta. Mure tuli alles siis, kui ta mõni aeg hiljem kuulis, et «Arcturuse» last oli kuulunud metsakaupmees Vikströmile, ja kuna see oli kinnitamata, oli Vikström kahjutasu nõudmisel laevaomaniku, vana Hollmanni, kohtusse andnud. Jah, seesama Vikström, kes dekkveegerid tahtis puujuppidest kokku pleissida, oli metsakaupmehena haljale oksale jõudnud. Võib-olla just sellepärast, et oma läbikukkumist laevameistrina tasa teha, oli ta hakanud laevapuu-lankidega, eriti tammedega, sahkerdama ja selle ameti jaoks paistis tal tarkust tarbeks olevat.

Kuressaare miravois mõisteti Vikströmi nõudmine esimest korda tühja. Teist korda, kui asi juba Riias ette tuli, oli metsaparisnik endale agara advokaadi võtnud, kes paragrahvidest niisugused konksud välja käänas, et miravoi otsus valeks kuulutati ja asi tagasi uurimisele saadeti. Nüüd paisus protsess laiaks. —

— Laevaomanik Hollmann olevat teda, laadungiomnikku, petnud, ütles Vikström, kuna «Arcturus» olnud kehvasti ehitatud, ei vastavat nõuetele, ja nõudis laevale uue mereregistri-komisjoni määramist. Komisjon, küllap Vikströmi poolt ette ära määritud, leidis laeva juures tõesti ühte-teist laita ja viis «Arcturuse» esimesest järgust teise, nii et laev nüüd ainult lähissõitudel võis kaupa vedada.

— Olgu siis pealegi, vaidles laevaomanik vastu, sel ajal aga, kui torm Vikströmi puulasti minema viis, oli laev alles uus ja korras, mida tema, Mihkel, kui laeva meister kohtu ees lisaks kaptenile, tüürimehele ja teistele Hollmanni poolt üles antud tunnistajatele pidi vandega kinnitama.

Aulikud kohtuhärrad nõudsid, et ta tõtt, puhast tõtt ilma midagi salgamata kõneleks, ja seda polnud tal raske teha, sest et ta Hollmanni «Arcturuse» nagu iga teisegi tema poolt tehtud laeva sisse kogu oma hoole oli pannud. (Laevade pärast pidi kord ta enese perekonnaelugi untsu minema, sest kuna ta mõtted kõik olid kas «Rosalinde», «Eeva» või «Maria» juures, tundis Epp kodus, et ta on jäetud hooletu pidamisega, ja tahtis korra käest kangesti baptistiks minna.) Kui eesistuja talle puhta, salgamatu tõe nõudmises peale käis, rääkis ta aulikule kohtule ka selle ära, kuidas ta omanikult laeva tegemise ajal nii raua-, tõrva- kui taku-lisa oli nõudnud ja seda ka tõesti saanud, mis omakorda pidi tõendama, et laev hästi ja hoolikalt oli tehtud.

«Niisiis — ehitusmaterjalist kippus tihti nappus kätte tulema?» küsis nõudja advokaat vahele.

Samas taipas tema, Mihkel, isegi, et ta oma salgamatuses üle kasulikkusepiiri oli astunud, ja püüdis vastusega viga parandada. Kuid advokaadi ristküsimuse-nõksude käest oli tal raske pääseda ja nii sai aulik kohus ikkagi pildi, et ehitamise ajal laevaperemees materjalidega kui mitte otse kitsi, siis vähemalt ting oli olnud. Seda polnud palju, aga nagu teinekord tamkamängus väikseimgi paremus osava vastase käes otsustab kogu partii tulemuse, nii sai ka nüüd Vikströmi advokaat sellestsamast tema paarist ülearu sõnast enesele pisut kindlama pinna jalge alla, keerutas selle või teise tunnistaja jutust veel «õigust» juurde ja lõpuks mõistiski seekordne kohus vana Hollmanni metsapraakerile kahjutasu maksma. Vaevalt oleks Hollman asja niisama jätnud, kui Vikström, kartes uute protsesside kulu ja neis ebaõnne korral kaotamise võimalust, poleks leppinud mingi tühise kahjutasusummaga.

Nõnda olid küll hundid saanud ja omavahel leppinud, paraku polnud aga lammaste nahad seejuures terved. Head püüdes ja tõtt taga ajades oli tema, «Arcturuse» meister, selle protsessi juures lambaks jäänud, sest vastaspoolele tunnistajaks minnes oli ta metsaparisniku vana viha üles soojendanud — samal ajal aga ka Hollmanni viha alla sattunud. Kui Hollmann jälle uut laeva ehitama hakkas, ostis ta puud Vikströmi käest (võib-olla sellepärast Vik-

ström nii väikese kahjutasusummaga leppiski), ent meister ja mõned töömehedki telliti otse Riiast.

«Arcturuse» protsess keerutas palju vett üles, mida seitungid oma sõnumitega aitasid veelgi segasemaks muuta. Ta oli seda varemgi teadnud, et enamasti igaüks nii sõnas kui kirjas tõtt vaese kahjuks ning rikka kasuks moonutab, nüüd sai ta seda aga omal nahal tunda. Hoolimata sellest et head laevameistrid Riia- ja Tallinna-maal olid ühe käe sõrmedel üles lugeda, jäi «Arcturuse» protsessi ajal pooleliolnud «Rosalinde» viimaseks laevaks, mille registripaberitele tema meistrina alla kirjutas.

Nojah, ta ei elanud esimest aastat maailmas, ometi ootas ta kogu esimese talve pärast «Arcturuse» protsesse reederite kirju, ise Kaugatomal posti vastas käies. Ja kui Ranna Kaarli ja Külasoo Matis, kellega ta palju seltsis tööd oli teinud, kevadel rahutuks muutusid ja küsisid, et kuidas siis sel suvel laevaehitusega jääb, pidi ta raske südamega neile ära ütlema, sest et tal endalgi tööd teada polnud.

Esimesel suvel, mil tema meistrioskusi enam ei vajatud, ei läinud ta ka väljast muud tööd otsima, nokitses kodus paadi ja võrgupüüniste kallal ja pani majale vastu lõunakülge mõned uued palgikorrad, kus vanad hakkasid juba pulbriks pudenema. «Ega's nad mind pole maha matnud, laevad sõidavad merel, ootame veel,» mõtles ta kokkuhoitud kopikaid näpistades. Neid aga polnud palju. Headel aegadel oli ta paraku rohkem laevade kui enese palga peale mõelnud, ja selle viie kopikaga, mis ta meistritasuna tunnis parema töömehe palgale lisaks sai, polnud võimalik suurt tagavara koguda.

Järgmisel kevadel ei jäänud tal muud nõu üle kui läks koos Külasoo Matise, Vatlast Himmude Kusti ning vana Loona Laesiga Tallinna Veerenni uulitsale pagar Veiderpassi kahekordset puumaja üles raiuma. Küllap vana Varepi Aadu, kes parajasti neljamastilisele täislaevale Pootsi rannas kiilu maha pani, teda enda juurde tööle, võib-olla koguni abiliseks oleks võtnud, aga oma pisike uhkus on igal mehel südames. Nõnda paugutas ta selle ning veel paar järgmist suve palginuia ning tampis tolmuseid linnakive. Ent kui teised mehed püha pidama hakkasid ja kõrtsi läksid, ei lohutanud see suuremat tema meelt, vaid ta leidis ennast varsti sadamas laevu vahtimas, ühtesid oma mõttes imetledes ja kiites, teiste juures seda või teist viga leides. Isegi öösiti unenägudes kippusid mõtted vägisi tagasi laevade juurde ning igal kevadel leidis Mihkel, et ta laeva-resside tagavara on jälle ühe või kahe võrra kasvanud.

Pojad sirgusid, tahtsid hakata kalal käima, ja ühel sügisel muljus ta nendele väikese mõrrapaadi valmis. See tuli välja nagu valatud (mis sel paadil siis paraku nõnda teha on!) ja kandis oma suuruse kohta nii purje kui merd. Iga mees, kellel uue paadi tegemise mõte peas oli ja kes Vanaõue poiste paati oli näinud, tahtis endale samasugust. Nii saigi endisest laevameistrist paadimeister ning ta linnakivide tampimise aeg jäi igal suvel ikka lühemaks. Kuid ega

laevadki seepärast meelest läinud, seda enam et poisid oma kalapaadi varsti kaldale kuivama jätsid ning ära suurele merele purjetasid. Läks aastaid — Karla kirjutas Kanadast, et olevat nüüd maale saeveskisse töökoha leidnud ja mõtlevatki siia pikemaks ankrusse jääda. Juuljusest polnud hulgal ajal kihku-kahku kuulda, ent siis teatas temagi, et olevat Austraalias kuiva maa jalge alla saanud. Nõnda oleks tormiöödel isa siin teisel pool maakera poegade pärast jälle rahulikult võinud magada (ega's need tuuled tõeliselt nii kaugele ulatugi), aga tas eneses kääris ja kihises mingi vana pärm laevade vastu, ja kui nüüd lõpuks paar päeva tagasi Külasoo Matise vend, kapten Tõnis Tihu (kes kuuldavasti vana Hollmanniga mingi naistesekelduse pärast tülli oli läinud), ta üles otsis, värisesid laevaplaane välja tuues ja prilli-aisu kõrvade taha keerates Mihkli mõlemad käed.

«Kas sa siis ... usud mind?» kohmas meister lõpuks, kui jutud olid sinnamaale ära räägitud.

«Kuidas — usud?» küsis kapten ja jäi vahtima vanamehe kuivetanud, kõhna näkku, kuna vanamehe targad vesihallid silmad imeliku, niiske pilguga prilliklaaside tagant läikisid.

«Noh, «Arcturus» ja ... sedamoodi ...»

«Ah, mine ikka, muu, kaugem rahvas võib arvata, mida tahes, aga me ju teame, kuidas asi oli,» ning kapten Tihu surus oma raske käe algul meistri õlale, siis pihku.

Asi oli nii suur, et ta seda kohe uskuda ei julgenud, ning veel samal päeval Külasoo Matise juures tiiru ära tegi.

«Sa oled nagu Saara vanu-igi,» naeris Matis, «ei julge uskuda, et kas ikka pärast nii pikka vaheaega veel niisugune asi võib juhtuda.»

Pärast koju minnes tuli Revala Riti talle vastu. Vaevalt Mihkel Ritit märkaski, nõnda oli meister juba ametis oma plaanide ja mõtetega, Riti vaatas talle aga tükk aega imestades järele ning rääkis kodus Kaarlilegi, et ei tea, mis sellele Vanaõue Mihklile oli sisse läinud, tuleb vastu, pea seljas, silmad imelikult laiali peas ...

«Mihkel hakkab uut laeva tegema,» ütles Kaarli kõhatades, kuna ta vähemalt ühe kihelkonna-uudise teadmises Ritist enesest ette oli jõudnud, — juba tol õhtul Külasool oli Matis Tõnisele soovitanud Mihkli meistriks võtta.

Uue laeva mudeli kallal oli meister terve nädala ametis. Ta tõi välja kõik oma senised ressid, laevakere poolmudelid, nii need viis õnnelikku, millede järgi ehitatud laevad sõitsid merel, kui ka need vaesekesed, kes olid vahepealsete tühjade aastate jooksul poolsalamisi sündinud ja siiasamasse meistri kapi otsa kolletama jäänud, ilma et neist ükski oma õiget, võimast suurust oleks võinud ehitusplatsil kätte saada. Ent oma hinge oli meister neisse kõigisse pannud, nende igaühe rinna kumerust, kimmingu kaart ja ahtri saledat joont oli ta armastusega voolinud, ise otse ilmsi seejuures nähes, kuidas nende tugevad täävid laineid lõhuvad ja purjed beidevint-tuules pakatavad. Sellest viimasest aga, mille ressi vee-

liini-laudu ta praegu hööveldas, pidi saama laev — mis laev oli! Ta oli toapealt kõige paremad saaretüve-lauad välja otsinud, oma kõige peenema teraga höövli välja toonud, ja kui ta siis veeliini-lauad puunagadega kokku pani, seisid nad nii tihedasti üksteise peal, nagu oleks Tallinna esimese tsunfti tislermeister nad kokku liiminud. Aga see oli kõik ettevalmistustöö — sest nüüd see päristöö ressi kallal alles algas. Kirvega maldas ta ahtri ja vööri poolt ainult suuremad laastud maha lüüa, siis suhisesid jälle höövlid, järjest peenemateralised (ega tal nendest puudu olnud), kuid kõige vastutusrikkama osa sai endale vana habemenoana terav soome puss, mis kõigile ta senistele ressidele paarikümne aasta jooksul peavaderiks oli olnud. Võib olla, et vana sõpra pihku surudes meistri käsi tõepoolest ärevusest värises, ent see oli esimese laastu ajal. Laev, mille kere kuju ta nüüd noaga puusse voolis, seisis tal nii selgesti silme ees, et eksimine võimatu oli. Eest sihvakas, siiski võimsa rinnaga, tagant aga sale, et ta lainetest läbi minnes vett enese järele vakku ei veaks. Niisugune, mis lasti peale võtab ja purje kannab, mis tuule sisse läheb ja seejuures kipakas ei ole. Ta polnud muidugi esimene meister, kes pikki aastaid nende küsimuste kallal oma pead oli vaevanud, sest suur kiirus ja suur kandevõime on ikka olnud niisugused asjad, mida ühe ja sama laeva juures raske on paari laulatada. Aastat viis-kuuskümmend tagasi, kui postivedu suurte mereäärsete linnade vahel alles purjekate käes seisis, tehti kahte tüüpi purjelaevu: kiireid klippereid, mis posti ja reisijaid ühelt maalt teise vedasid, ja raskeid kaubapurjekaid, mille juures koorma suurus oli peaasjaks, see aga oli vähem tähtis, kas ta oma metsa-, vilja- või soolalastiga nädal varem või hiljem kohale jõudis. Nüüd aga, mil aurulaevad juba üheaegselt kiiret sõitu teevad ja ka raskeid koormaid kannavad, peab purjelaeva-meister mõlemaid nõudeid juba algusest peale silmas pidama. Ja kas neid üksi? Ei, kogu laev, ta tulevane alistamatus tormis, ta uhke täispurjes lend beidevint-tuules pidid olema idus koos juba siin, selles küünrapikkuses mudelis nagu suur tamm tõrus. Keegi pole veel kadakamarjast saanud õunapuud — samuti pole ka keegi kehva ressi järgi veel head merelaeva ehitanud.

Ja siinsamas Vanaõue vabadikumaja madalas toas, hilissügise tormi väljas unnates, mere mürisedes ning Epu kangaspuude ahju taga lõksudes, vooliski meister Kaugatoma meeste uue laeva saleda, kauni kuju terava soome pussi abil saarepuust ressi sisse.

Alles siis, kui nuga käest pandud ja klaasliivapaberiga ressile viimane lihv antud, nii et ta tõesti valmis ja igatepidi hea pidi olema, märkas meister uuesti ringi vaadata ja ööle ning päevale vahet tegema hakata. Vahepeal oli Üügu Siim mõisast sõna saatnud, et ta peab teorendi-päevade arvel sel talvel mõisa suure luubi purjed ära paikama. Nüüd tagantjärele selle käsu üle järele mõeldes läkitas Mihkel Epu mõisa purjede järele, ei saanud aga kogu talve jooksul mahti nende kallale asuda, nii et lõpuks Epp ise purjed ka ära pidi paikama, kuigi see rohkem meeste kui naiste töö oli.

Viimasel pühapäeval enne jõule peeti vallamajas uue laevakamba esimene suurem nõupidamine (kuulu järgi pidi ka uus vallasekretär kaasa lööma), ja Mihkel kiirustas, et seks ajaks ressi veeliinid paberile kanda ja siinsamas paberil-papil ka kaared välja joonistada, et meestel asjast selge ülevaade saaks. Kui ta siis laupäeva õhtuks sellegi tööga valmis oli ning pärast sauna särgiväel toas piipu tõmbas ja oma tööd vaatas, ütles Epp:

«Vahid teist peale nii kaua, kuni vahidki viimaks vaimud sisse!»

Mihkel silmitses läbi piibusuitsu oma teistpoolt ning muigas. Kuigi neil nüüd Epuga kolmkümmend aastat on koos elatud, ikka tahab eit, et tal peab oma vanamehe südames esimene koht olema, ega kannata naljalt teisi jumalaid enda kõrval. Ega ta seepärast halb naine ole — Epu pärast pole tal küll ükski laev tegemata jäänud. Varem — vahel aastaid otsa — oli naine ju kannatlikult üksi lapsi kasvatanud ning kodust muret tundnud, ilma et tast midagi halba oleks kuulda olnud, peale selle, et ta kord liialt kiriku poole vahtis ja üksvahe käest baptistlaseks kippus. Aga on siis ilmas päris ilma vigadeta inimest! Igaüks elab elupäevad ära iseoma naha sees, millest raske on välja karata. Jah, võib-olla pole Epp alati ta töö kordaminekute rõõme jagada suutnud, aga murepäevil oli naine alati kindlalt ta kõrval seisnud.

«Ära naera midagi, näe, va Külasoo Anu oli ju öelnud, et tehke, tehke, aga vaadake, et viimati kotermann sisse ei karga!» ütles Epp tangupudru-kaussi lauale tõstes.

«Ei minu silma all siia küll kotermann sisse pääse! Kui siia minu käest-väest midagi sisse läheb, siis võib see pigemini laeva hoidija olla!» ütles Mihkel tõsiselt, kuigi ta õieti kumbagi, ei tonti ega haldjat, suuremat ei uskunud. — Ihnus reeder, loll meister ja lohakas kapten on laeva kotermannid, nagu ta öelda armastas, hoolas töö on aga see laeva hoidija-vaim, mis teinekord kotermannide kiuste laeva vee peal hoiab.

Uue laevakamba esimene suurem koosolek venis päris pikale. Vallasekretär Saar, kes Pammanast pärit oli ja seepärast siitkandi asju tundis, rääkis, kui tähtis ja tarvilik see on, et siitkandi kehvem ja keskmise jõukusega rahvas endale laeva saab. Nemad ep ju need ongi, kes seni teistele on laevu ehitanud, nemad ep ju need on, kes madrustena, tüürimeestena, jah, isegi kaptenitena (siinjuures mõtles ta muidugi eespingis istuvat Tõnis Tihu) rikastele reederitele raha on teeninud. Nüüd on aeg sealmaal, et nad ka eneste ja oma laevade eest peavad hakkama hoolt kandma.

Pärast seda luges Vatla küla koolmeister Jüri Piigard, õige pikk, suurte, lahjade luudega mees, kellel kodus oli seitse last ja kes suviti laevaehitustööga käis koolmeistripalgale lisa teenimas, ette uue laevaseltsi põhikirja, mille tema koos vallasekretäri ja «mõnede teiste meestega» («ei tea, miks ta kapteni ütlemata jättis,» mõtles Mihkel) kokku oli seadnud. Eriti üks punkt selles paistis teisiti olevat kui rikaste reederite laevakampade juures: peakoosolek oli muidugi nii siin kui seal põhikirja järgi keiser ja

kuningas, aga kui Hollmanni laevakambas loeti hääli sissemakstud raha järgi, mille tõttu vana Vesiloo Hollmann üksi juba enam kui pooled hääled endale sai ja seega väiksemate vendade hulgas mitte ainult kuningat, vaid päris paavsti võis mängida, siis oli uues seltsis igal mehel ainult üks hääl, sellest hoolimata, kui palju keegi raha suutis välja panna. Sissemaksu alammäär, mis laevaseltsi liikme õiguse annab, oli siiski ette nähtud: kas siinse keskmise koha ühe aasta rendiraha — viiskümmend rubla — lauale laduda või õppinud mehel nelisada tundi oma riistade ja leivakotiga uue laeva juures tööd teha. Maksad sada rubla või teed kaheksasada tundi tööd, peakoosolekul teist häält juurde ei saa, küll aga annab suurem sissemaks või rohkem tööd õiguse laeva puhastulust suuremat osa saada.

«Selle punktiga ajate laevale kotermanni enne sisse kui kiilu maha saate,» ütles Aida Jakob, pärisperemees Veedri külast, kes kümmekond aastat Veedri paruni juures oli aidamehe-ametit pidanud ja pärast seda koha päriseks ostnud.

«Mis kotermanni?» küsis Jüri Piigard, kes põhikirja seletades ise oma mõtetega nõnda selle küljes oli, et ta Aida Jakobi vahelehüüde mõtet kohe ei taibanud.

«Ega laeva ainult kätega valmis tee, laeva sisse läheb maailmatu ports raha ära. Selle punktiga peletate aga need inimesed, kes omale mõne kopika on tagavaraks korjanud, hoopis eemale,» ütles Aida Jakob.

Nüüd segas vallasekretär Saar, kes koosolekut juhatas, ennast ise vahele. Ta oli pikk, kuivetanud, heledate pead-ligi juuste ning terava kullininaga noormees, kes vallasekretäri töö kõrval kuuldi ennast riigieksami vastu valmistavat, et siis studeerima minna, advokaadiks hakata. Pammana koolmeistri, vana Andrus Saare pojana oli tal nagunii rahva usaldus, kuid hea palvekirjade kirjutajana oli ta seda veelgi suurendanud.

«Nagu pärisperemees Jakob Taalder ja võib-olla ka mitmed teised mõtlevad,» ütles Saar püsti tõustes, «hirmutame me sellega, et me nii suure kui väikese rahakotiga meest peakoosolekul ühesugust häält lubame teha, jõukamad inimesed oma laevaseltsist eemale. Jah, aga veelgi halvem oleks, kui me kehvema rahva töökäed enestest eemale hirmutame, nii nagu Tallinnas suures kurikuulsas «Linda» laevaseltsis kord juba sündis, kus direktorid jämeda otsa varsti tervenisti oma kätte kiskusid, kehvema rahva varaga hoolimatult ringi käisid ja seltsi pankrotti viisid. Seejuures ei taha me kellelegi üle-õla vaadata, vaid maksame puhaskasust igaühele selle järgi protsenti, kuipalju ta kas oma raha või töövaeva laeva sisse on pannud. Jaak, ütleme, maksis sisse viiskümmend rubla ja saab sellelt keskmisel kasuaastal kakskümmend protsenti ehk kümme rubla tulu. Jüri aga, kes andis viis tuhat rubla, see on sada korda enam, saab ka tulu sada korda rohkem — Jaagu kümne rubla asemel tervelt tuhat rubla. Seejuures jäägu inimene inimeseks: peakoosolekul olgu mõlemal, nii Jaagul kui Jüril, üks

hääl. Nii peaksid olema hundid söönud, lambad terved ja kotermannil pole meie laevale mingit otsimist.»

Oli ju veel sinna-tänna seletamist, üldiselt aga kiideti need põhikirja punktid, mis Jüri Piigardi poolt ette loeti, suurema enamuse poolt heaks ja vallasekretärile pandi südame peale, et tema kui ametimees neile kroonu kullid katsuks alla muretseda.

Kapten Tõnis Tihu, kes ju nii asja algataja kui ka kõige suurem osanik oli, ei öelnud koosolekul põhikirja arutamise sekka i-d ega a-d ja ka ta näost oli raske midagi välja lugeda. Kui hakati valima eestseisust, pandi ta muidugi uue laevaseltsi esimeheks, vallasekretär Saar jäi kirjatoimetajaks ja arvepidajaks, abitalitaja Jaan Puumann (Rässa-papa) sai enda kätte kassapidaja-karbi — selle tingimusega, et ta nädala jooksul kõik oma rahad Hollmanni juurest välja võtab ega hakka kahte jumalat teenima. Peale nende valiti juhatusse veel neli meest: Aida pärisperemees Jakob Taalder Veedrist, Vatla koolmeister Jüri Piigard, valju häälega Loona Laes ja laevameister Vanaõue Mihkel, kes kõik nõu ja teoga pidi ametimeestele abiks olema.

Revisjonikomisjoni said Laiakivi Kusti, Külasoo Matis ja Koki Pikk-Villem, kõik rahakoti poolest kehvad mehed, muidu aga selle poolest tuntud, et nad ülekohut ega valskust ei kannatanud.

Kui sama jõulueelse pühapäeva õhtul Mihklil kodus ressi ja oma laevaplaane puldanist välja harutades lõbus tantsulugu vilena vägisi huultele kippus, ütles Epp:

«Mähid ja seerad peale oma titte nõndant ristselt tulles — on siis loota ka, et varsti hambaraha saama hakkab?»

«Hambaraha tuleb sellele titele esiteks omast käest juurde panna. Aga oota, aasta poolteise pärast toob ta sulle juba ise raha koju kätte.»

«Aasta poolteise pärast? Senikauaks tahad siis oma hambad varna riputada?»

«Kas nüüd kõiki, aga ma mõtlen, et kihvhammastele võiksime mõlemad pisut puhkust anda,» ütles Mihkel naljatoonil ja alustas siis jälle oma tantsulugu.

«Lase aga, lase jah oma vanarannat — eks näe, mis polkat sa siis tantsid, kui soolikad sees marjaasi löövad!»

«Ah, ei mina nälga jää, senikaua kui mul sinutaoline kange naine kodus on.»

Epp torises muidugi veel kaua vastu — kus sa sellega, sest isegi kui süda sees «jaa» tahtis öelda, pidi suu «ei» ütlema, nagu see enamasti igas asjas naise komme on. Ei aidanud ka suuremat see, kui Mihkel seletas, mitu protsenti temale meistrina rohkem laeva sissemaksuks arvestatakse kui teistele töömeestele («Eks me näe, kuidas sa oma rotsentisid närid!» kostis Epp), ei aidanud seegi, kui Mihkel rääkis, et ta koos kapteni, Rässa-papa, vallasekretäri ja koos teiste tähtsamate meestega eestseisusse oli valitud («Seisa jah, pealegi niikaua teiste eest, kui enam omal pükse jalas pole!» kostis Epp), — ometi, kõigest torinast hoolimata (mis

ju õieti harjumuslikult asja sekka kuulus), kobisid nad õhtul kahekesi leplikus ja isegi ülevas meeleolus koikusse.

Pikki aastaid oli Mihkel p e r e m e e s t e l e, reederitele, laevu teinud ja pikki aastaid oli Epp meest oodates üksi kodus rühmanud ja poisse kasvatanud. Siis tuli «Arcturuse» jant, mil sind nagu poolenisti pidalitõbist su tööst eemale tõugati. Nüüd siis viimaks ometi on jälle töö teada, töö, mida ta pealegi ei tee enam võõrastele peremeestele, vaid ta ise on üks peremees teiste hulgas, lisaks veel — eestseisuse liige.

Tuul, mis päeval süd-westist puhus, oli muutunud valjemaks ja keeranud otsaga nord-westi, seda oli kuulda tuhinast ja undamisest, millega ta maja merepoolse otsaseina peale rõhus. Poisid seal kaugel merede taga, teab, ongi neil mõlemal enam kindlat maad jalge all . . .? Karla viimases kirjas räägib, et saeveskis olevat teenistus kehvaks läinud, ja katsub uuesti vee poole vaadata — peaks neile õieti kirjutama sellest laevavärgist, ehk saavad ka osad sisse panna.

«See oli küll karjasepõlves, kui ma viimase o m a laeva tegin,» ütles Mihkel vaibaveert endale paremini peale tõmmates ja toapimeduses ülespoole vahtides.

«Või sa teda nüüdki omale teed. Hulga asi — kisute veel kallal, et karvatuustid lendavad!» torises Epp juba kord võetud koosis edasi, kuigi ta häält enam kuidagi kurjaks ei saanud.

Mine sa naisega vaidlema või vasikaga võidu jooksma — tema sõna peab ikka viimaseks jääma.

VIII PEATÜKK

Suve kolm ainust kuud olid kadunud pingelises töös, sügisene pööripäevgi oli ammu möödas, ja praegu, mil meister oma uurikapsli lahti surus ja tiku süütas, tiksus kell viinakuu viimase pühapäeva hommikupoolset öötundi. Meistri silmad olid korraks ainult õhtupoolikust ööd kinni vajunud, nüüd polnud tal aga ammu enam und ning ta kobis tasakesi vahiputka uksest välja.

Oli sume, peaaegu tuuletu sügisöö. Päris-öövahi, vana Ansi Reediku aeglased sammud kostsid kaugemal metsaserval. Kuud polnud, paar-kolm tähte siras tuhmilt pea kohal. Siinsamas käeulatuses mustendas ööpimeduse tõttu veelgi suuremana näiv laeva kere. See levitas vänget tõrvalõhna. Kaugelt läänest kostis Suurekuiva ja Hullumätta karide mürin.

«Päeval paneb lendva lahti, mis nad muidu selle tasase süd-ost-vinaga nõnda müravad,» mõtles meister, ise aeglaselt tinase veepiiri poole astudes. Meri oli öö jooksul veelgi tõusnud. Mis siis, tõusku pealegi, saab laeva kergemini ujuma. Kui ta ainult niikaua ilma peaks, et töö jõuaks ära teha.

Jah, siis viimati olid nad ometi niikaugel, et võis laeva hakata vette laskma. Eile olid nad tüürbord-kimmingu ilusasti vägevatest

palkidest küljereele saanud — see oli suurt ettevaatust nõudev töö. Kõigepealt tuli kiiluda ja titsida bakbord-külge, kuna tüürbord-külje titsid vähehaaval teravaks raiuti, nii et nad ikka sügavamale vajusid või tollhaaval otsast murdusid. Niiviisi langeski laeva raskus pikkamisi hiidreelé, mille jalased juba varem paksu rasvaga olid kokku määritud. Samuti rasvati kuni veeni ära ka kasepuust kiilurenn ja poolekslöödud kasetüvedest küljeree tee. Õhtul videvikus olid mehed ka grundtou laeva ümber saanud, täna polnud muud kui siit peavaier merre raudkivimüraka külge kinnitatud plokkideni viia, sealt tagasi maale püstpillide juurde tuua ja siis . . .

«Einoh, kõik on, nagu peab olema, ükski tema juhatuse all ehitatud laev pole teisele küljele viltu vajunud!»

Ja siiski oli ta ärevil. Täna oli tema veel peavastutaja, täna oli tema eksamipäev kogu kihelkonna rahva ees, aga niipea kui laev juba vabalt vees ujus, langes vastutus kaptenile. Mastide ülesajamine ja kogu taglasetöö oli kapteni korraldada, tema, meister, võis siin Tõnisele ainult abiks olla.

Puudutades tasakesi laeva täävi, et proovida, kuidas tõrv sellel kuivanud, märkas ta kaugel idataevas nõrga koidu esimesi, vaevuaimatavaid märke. Ja need andsid ennast siiagi tunda — igatahes oli laeva vastu idakaart olev parras juba mingil kombel nähtav, kuna läänepoolset tüürbord-külge sai meister ainult kujutluses ümbritsevast pimedusest eraldada. Ja-jah, Juuljusel taga Austraalias on praegu juba südapäev, Karla Kanadas on aga ehk juba koikusse kobinud, kui ta kusagil kai ääres juhtub olema. Mõlemad poisid olid ju siin selle laeva sisse raasikese raha saatnud, rohkem küll ta palvete peale, kui et nad ise asjast oleksid hoolinud. «Ei usu, et sellest teie väikeste purjelaevade värgist enam midagi välja tuleb,» oli Karla kirjutanud, «igal pool mujal maailmas hakatakse ikka rohkem ja rohkem stiimrite peale üle minema. — Aeg on raha, nagu meil siin Ameerikas öeldakse, ja kes ärimeestest tahab enam hea meelega väikesele purjelaeva-poksile, mis teinekord kuude kaupa merel loksub, lasti anda? Sada aastat tagasi, kui veel aurulaeva ei tuntud, oli teine jutt. Nüüd aga paistab purjelaevade tegemine iidama-aadama-aegne asi olevat . . .»

Nukrus tõusis meistrile kurku, kui ta Karla kirjale mõtles, seda enam et poisil mitmes tükis õigus oli. Aga kas siis tema, Mihkel, oli süüdlane, et elu siinkandis oli nii palju muust maailmast maha jäänud!

— Jah, sest võib nüüd küll umbkaudu sada aastat tagasi olla, kui Ruusna parun Schrenk, Hirmus Schrenk, nagu ta vanade inimeste mälestuses on püsima jäänud, oma ranna piirides kõik külarahva paadid kroonu tongritel lasi puruks peksta, et pärisorjusest ja ihunuhtlusest piinatud rahvas meeleheitel ei saaks enam ta käest üle mere põgeneda. Oli ju sellest laulgi tehtud, kuidas vana Kassemaa Taavi, kelle Hirmus Schrenk oli lasknud salaja üle mere käimise eest mõisa tallis poolvigaseks peksta, kõigest hoolimata salaja

metsas uue paadi ehitas ja ühel sügisööl paraja maatuulega siit siiski kõige perega minema pääses.

«Säh, said nüüd, tongri-rajakas —
läks Taavi nagu kajakas!»

Sada aastat maha jäänud! Pigem peaks küsima, kuidas siitkandi rahvas siiski veel niikaugele on jõudnud, nagu ta praegu on! Ei ole see muugi maailm veel päriselt raudaurikute peale üle läinud, väiksemaid purjekaid lühemate vedude jaoks tehakse veel igal pool, ja seda ei saa keegi öelda, et siitkandi meeste tehtud purjekad teiste omadest kehvemad oleksid. Miks siis rootslased muidu tema enese tehtud «Eeva» vana Kronströmi käest hea hinnaga ära ostsid, kui sealpool rannas tehtud laevad paremad oleksid! Aga kui siitääre rahvas oleks kõik need mitmedsajad aastad vabalt saanud elada ja tööd teha, küllap oleks võidud ka aurulaevade peremehed olla.

Äkki kostis laeva ahtrist järsk naksatus ja samal hetkel tardus kogu meistri olemus nagu üheksainsaks suureks kõrvaks. Kui naksatusele mingit uut häält ei järgnenud, hakkas meister ettevaatlikkude sammudega ahtri poole astuma. Kohalejõudnult rahunes ta meel, ei olnud nähtavasti midagi, aga ettevaatuse mõttes otsustas ta siiski redelitpidi üles laeva dekile ronida.

Ei, praegu polnud midagi kahtlast. Enamasti on ju iga puutükk, olgu ta tavaline plank või tohutu suur dekkveegeri-palk, laeva sisse looka painutatud, ja mis ime, kui mõni neist oma endist kuju lootusetu naksumisega tagasi igatseb. Kotermanni-jutt on tühi lori. Ehk kuigi peaks mingisuguseid pahasid vaimusid olema, siis on ju ka head vaimud, kes pahad minema peletavad. Tema arvates oli kahejalgne kotermann ohtlikum igast neljajalgsest, saba ja sarvedega kuradist. Viimase pärast oleks ta rahuliku südamega laeva täna ööseks ka üksnes va Ansi Reediku hooleks jätnud, kahejalgsete vastu võis aga ta enesegi valvsus vähene olla. Hiiumaa meeste «Emmastet» taheti Küdemal just paar ööd enne vettelaskmist põlema panna. Kahju suudeti küll ära hoida, kuid kaabakal õnnestus tabajate käest lahti rabelda ja jalga lasta. Mõistagi muutub kadedate viha just enne laeva vettelaskmist kõige mustemaks: nüüd on ju ta alles nende käeulatuses — kui aga laev juba oma jõul ujub, tiivad välja sirutab ja merede taha kaob, katsu talle siis veel häda teha.

Seepärast oligi neil siin igal öösel vähemalt kaks vahti väljas, lisaks suur trobikond mehi, kes magasid Rässa-papa toapeal ja võisid esimesel märguandel vahtidele appi karata.

«Noh, mis sa siin redeliga ringi kolistasid?» küsis Reedik, kes öö üha rohkem läbi paistma hakates usaldas oma sepikoja otsas olevast vahipunktist laeva juurde tulla.

«Niisama, tüürbordi dekkveegeri palk naksus kõvasti, käisin vaatamas, äkki on viimati pinna küljest lahti löönud.»

«Mina juba mõtlesin, et näe, nüüd meister ise ajab vargaid

või kotermanni taga,» ütles Reedik oma lühikesevarrelist piibutobi mugides, ja kui teine kohe midagi ei vastanud, lisas omalt poolt: «Ei-noh, nad ju teavad, et vahid väljas. Küdemal üks juba oma nina kõrvetas, kas nad siis nüüd enam . . .»

«Parem karta kui kahetseda. Kui juba «armas heng» meid Papirahult minema kihutas, mis siis veel neist rääkida, kelle käes maapealne võim on. See sadakond rubla nüüd suur asi Ruusna parunil mõnele tongrinärakale ära visata, kes laevale tule otsa pistaks.»

Idas lõi koit ikka rohkem ja rohkem õhetama ja koos koiduga tulid ka esimesed mehed — algul ühe- ja paarikaupa, hiljem juba tropis koos. Oli ju täna suurpäev mitte üksnes meistrile, vaid kõigile, kes siia oma hinge ja hoolt, oma tööd või raha olid pannud. Tubli sepamees vana Koobati Rein, kes laeva juures koos oma poja Jaaniga rauatöö ära tegi, oli varakult kohal. Tal oli täna samuti suur vastutus: kui mingi tali või kiin kusagilt kippus järele andma, kui peavaieri kinnitus lahti läks või vaier pilli ümbert enese suure jõu survel laht rapsas, siis vaadati sepa poole, sest et tema selle eest hea pidi seisma, mis kuidagi raua või terasega ühenduses oli.

Nõnda läkski varsti laeva juures askeldamiseks lahti, et aegsasti enne seda, kui suur summ, pilli ringiajajad, kohale tuleb, kõigi tarvilike ettevalmistustöödega lõpul olla. Ettevalmistused olid lõpule jõudmas ka ehitusplatsist pisut kagusse metsaserva jäävas Rässa-papa talus, kus paar ööd-päeva ühtejärge sauna ja toa korsten teineteise võidu olid tossanud.

Kui sügisene, aeglase toimega päike ennast viimaks kella kaheksa paiku Viidumäe metsade tagant välja upitas, lainetas juba laevaehitusplats siia kokku kogunenud rahvast. Ega's kõiki otseselt vaja olnud — pilli haardamate taha mahtus kõige enam poolteistsada inimest —, aga igaüks, oli ta noor või vana, tahtis suurele sündmusele kaasa elada.

Kannäe, sealt tuligi eestseisus, kes ennist Rässa tagakambrisse oli kogunenud laeva nime asjus viimast nõu pidama. Lüheldast kasvu punase habemega Laiakivi Kusti oma tõkatiga läikima löödud säärikutes käis kõige ees. Pükstele, mida ta liialt kulutama kippus, oli Maris veel öösel rutuga paigad peale lappinud, millede värv muust püksimustrist liiga erinema kippus, see-eest olid aga Kusti pintsak maniski ja kirju kaelasidemega ning Kusti läikiva nokaga müts igati laitmatud. Kusti pidulikkus, kes tavaliselt pisut kaltsu kippus jääma, paistis muidugi kõige rohkem välja, ent pühapäevaselt riietatud olid kõik teisedki mehed, nii kuidas kellegi jõukus kandis. Tähtsalt tatsudes astusid teineteise kõrval kaks pärisperemeest: Aida Jakob Taalder ja Rässa-papa; pikk, kullininaga vallasekretär, ajades käe-kõrval enesest lahutamatut jalgratast, seletas midagi ägedalt kogukale kaptenile (juttu polnud siiamaale kuulda, aga olid nad siis nime pärast tülli läinud või?). Sõnatult, pea pisut maas, ent sellest hoolimata kõrgele üle teiste ulatudes, astus aeglase sammuga Koki Pikk-Villem, tema järel tulid kolmekesi tropis Vatla koolmeister Jüri Piigard, Külasoo Matis ja valju

häälega Loona Laes, kuna kõige lõpus sammuv meister Vanaõue Mihkel seletas midagi elavalt vanale Varepi Aadule, keda aastate hulk ristluude kohalt hakkas vinklisse kiskuma nagu liigendnuga. Aadu ei kuulunud küll ei juhatusse ega ka siinsesse laevakampa, aga ta oli kaugele üle Saaremaa kuulus laevameister, kes oma pika eluaja jooksul mitukümmend laeva oli valmis teinud, ja juhatus oli palunud, et ta enne vettelaskmist veel kord oma kogenud pilgu üle nende laeva heidab. See ei tulnud usaldamatusest oma meistri vastu, see oli niisugune komme.

Kuid laita ei leidnud Aadu suuremat midagi, sellest hoolimata et ta agaralt kõik laeva nurgad ning urkad läbi vaatas. Talle näis, et raudkneed, millede abil laeva kaared olid dekipaaridega ühendatud, oleksid võinud kogukamad olla, — on siis see hirm väike, mida laeval tormis taluda tuleb.

«Palju nad sul kaalusid?» küsis ta sepalt, vanalt Koobati Reinult.

«See siin on kuus puuda. Oleks võinud ju suurema teha, aga paistsid liiga röögatud ja ega's seda ülearu rauda käes raisata olnud,» kostis sepp.

Aadu võttis välja oma tollipulga ja mõõtis knee kõrgust kurgust — sai kolm tolli kaks liini; otsis rinnataskust paljust vaatlemisest ja kaasaskandmisest ärakulunud registriraamatu ja võrdles knee tegelikke mõõte nendega, mida nõuti, — jah, napivõitu.

«Ei või olla,» pomises Mihkel, võttes taskust ka oma tollipulga. «Näe, kolm tolli ja tublisti neli liini on knee paksus kurgust.»

Tõsi, vähemalt ühe liini sai ka Aadu uuesti mõõtes juurde, ning sellega oli asi registriraamatu järgi korras.

Ja nõndasama oli mujalgi. Meister oli töö ja materjalide juures kõiki nõudeid silmas pidanud, ja kui taglasetöö niisama hoolsalt läbi viiakse, võib laev esimesse klassi minna.

«Mis ta's tahab, et esimesse ei lähe,» ütles Laiakivi Kusti, kes koos muu eestseisuse ja suure hulga talgulistega meistrite mõõtmisi jälgis. «Või arvad sa, Aadu, et meie meister on lolli kulli poeg, kes asja ei tunne?»

Kustil oli õigus: uuri, mida tahes, olgu see luugikrae, ankrupeli, kliiverpoom või koguni reeling — kõik oli tip-top, kõigest oli näha, et laev aina vee järele ihkas.

«Noh, läheb lahti või?» küsis valju häälega Loona Laes meistritelt, kui eestseisus oli laeva pardalt redelit mööda tagasi maha roninud ja suur rahvamurd nende ümber kokku lõi.

Mihkel vaatas Aadule: «Mis sa arvad?»

«Mis siin arvata,» ütles väike, kõhn ja sooniline vanamees ning ta tumehallid sõbralikud silmad prilliklaaside taga sädelesid rõõmsalt, kavalaltki. «Laeva olete hea teinud, eks näe, kuidas sisseajamine läheb, mehed na kõhnavõitu, ei tea, kas rammu jätkub?»

«Ohoo!» hüüdis Laguvere Juhan.

«Ohoo!» hõikasid noormehed ja rannakülade tugevad, rinnakad piigad ning läksid rüsinal pillide pikkade haardamate juurde, mil-

ledest igaüks oma kakskümmend inimest lükkama mahutas. Tosin tugevamat meest aga (eesotsas kapteni enesega) kogunes kõrgelt pukkidelt rippuma lastud jämeda rammipalgi juurde. Heteks koondusid nii pilli-, ringiajajate kui ka rammipalgi-meeste silmad mõlemale meistrile, kes kogu tööst ülevaate saamiseks kahekesi veidi eemale läksid. Siis peatus Mihkel, tõstis käe, ning, lüües sellega järsult ülalt alla pilli ringiajajate poole, hüüdis: «Legoo!»

Oma poolteistsada või enamgi säärelihaste-paari tõmbusid pingule, rinnad rõhusid pillide haardamatele ja need hakkasid liikuma. Esimesed ringid läksid ilma suurema vaevata. Aga kui kumbki pillivars juba kümmekond keerdu vaierit enese ümber oli kerinud, hakkasid mõlemad grundtoud, mis ühendasid laeva täävi Tõllukivi külge kinnitatud plokkidesüsteemiga ja sealt tagasi maale pillidele jooksid, veest kerkima. Nüüd tuli järjest tugevamini haardamatele suruda, et need endises hoos edasi liiguksid.

«Seda teame meie ammu —
Ruusna rahval vähe rammu,»

lajatas korraga mitmekümnest suust kooris hüütud ergutusnöök laevast vasakule jääva pilli juurest, mille ümber oli kogunenud peamiselt Vatla ja Harala küla rahvas ja kus Pikk-Villem oli ninameheks. Ja tõepoolest, pärast seda hüüdu märkasid pilli ringiajajate ümber kogunenud vanemad mehed ja naised, poisiotsad ja tüdrukutirtsud, kes ise otseselt tööst osa ei võtnud, et õrritajatel oli õigus: parempoolsele pillile jooksev vaier, mida pingutasid peamiselt Ruusna ja Pammana mehed, oli Pikk-Villemi pilli vaierist märksa lõdvemini.

«Ei-noh, paneme auru juurde!» hüüdis Kiiratsi Jaen, kes oma küla au eest alati mehiselt väljas oli, ja Pammana ning Ruusna küla noorrahvas tegi paar tiiru oma pilli ümber pooljooksu. Oli seal müdinat, naeru ja kilkamist, aga mis sellest, peaasi, kui nendegi vaier pingule tõmbus. Et nad aga võistlejatest nüüd koguni mööda kippusid, püüdis Vatla rahvas omakorda vaardi juurde panna. Neil juhtus aga äpardus. Pikk-Villem surus ise liialt peale, osa tüdrukuid vastashaardama välisotsas, kus ring on sisemisest palju suurem, ei suutnud sammu hoida ja komistas, kohe mitu tükki korraga. Et haardamad liikusid kiiresti, komistas järgmine haardamatäis neile otsa ja kolmandad — küllap ehk poolmeelega — veel takkajärele.

Nõndaks oli Ruusna rahval küllalt põhjust külasauna korda kütta:

«Vatla rahval musutunnid —
puude otsas naervad nonnid . . .»

«Kurat, ise te need nonnid olete!» hüüdis Loona Laes, kes oma ruusnalikust päritolust ja kasvatusest hoolimata vastaste leeri ruttas, et siin oma valju häälega korda luua, kuna Pikk-Villem,

selle asemel et kõiki tööle panna, suures hasardis oma karujõuga aina üksi rõhuma kippus ja seega üldise komando segi ajas.

Oma raskusest hoolimata kippusid terasvaierid ikka enam ja enam veest välja ja olid nüüd juba tõepoolest pinevil nagu mingi hiidviiuli tohutu pikad keeled. Sepameister Koobati Rein valvas ühtaegu nii mure kui ka rahuldustundega oma polte ja plokke. Ta ajas rahvast, eriti poisikesi, keda töö juurde otse vaja polnud, päris väevõimuga kaugemale. Sa suur arm, kui siin midagi järele annab, on sodi järel! Ent veelgi ei viibanud meister rammimeestele, kuigi pillide ringiajajad nüüd juba iga sammu pärast täiest jõust pingutasid — jooksust ega vastastikusest lõõpimisest polnud enam juttu, kummagi pilli juurest kostis ainult vägevat ähkimist ning värskesse meretuulde segunes vänget higilõhna.

Sepp puudutas ühte peavaieritest — see, hoolimata oma pikkusest, tõepoolest oleks nagu tumedalt, ähvardavalt sumisenud. Ka inimeste meeled olid pinevil. Midagi pidi juhtuma: kas nihkub kohalt laev, katkeb terasvaier, pääseb lahti tross Tõllukivi ümbert või kerkib lõpuks tohutu Tõllukivi ise merest. Aga midagi säärast ei juhtunud, üksnes pilli ringiajajad, poole sammu võrra edasi punnides, leemendasid higist.

Meistrid rääkisid paar hetke midagi tasakesi omavahel. Nüüd lõpuks tõstis Mihkel käe, kapten ise ütles rammipalgi-meestele komando: «Üks-kaks-korraga!» — mille viimase sõna rrr-ide põrin kadus juba rammipalgi mürtsu kõminasse — ja laev nagu hüppas paigalt.

«Hurraa!» puhkes hüüd pealtvaatajate suust, millega otsemaid, nagu paisu tagant pääsedes, ühines pilli ringiajajate paarsada kõri.

Seda esimest hurraad, mis laeva juurest kaugele kajas, kuulsid ka Pime-Kaarli ja Joosep, kes parajasti rannamaanteelt Siigsääre nukka viivale otserajale olid pööramas. Mõlemad seisatasid üheaegselt nagu käsu peale.

«Laev näha alles mäel, mis nad nõnda karjuvad?» küsis Joosep.

«Mis muud, kui said teise paigalt liikuma,» ütles Kaarli.

«Katsu siis rutem tulla, muidu laev enne vees kui me seal oleme!» kiirustas Joosep, pimedat kättpidi enese järele tõmmates.

«Oh, kui nad praegu laeva alles paigalt lahti said, oleme seks ajaks ammu-ammu kohal, kui nad ükskord veepiiri jõuavad. Ega's ta selle esimese rammilaksuga veel meres pole — ainult nägid, et jõud ja riistad peale hakkavad,» püüdis Kaarli oma liiga perutama kippuvat teejuhti rahustada. Ja nagu ta sõnade kinnituseks kostis Siigsääre nukast uus vägev rammipalgi mütsatus.

«Noh, kuidas siis seekord, ei läinudki edasi?» kuulatas Joosep, kuna mürtsule kohest rahva rõõmukisa ei järgnenud.

«Küll ta juba läheb, kui kord minema saab. Soldat ka ei jaksa kogu aeg hurraa karjuda — hurraa käib üksnes esimese püstisööstmise ja pealejooksu juures, pärast, tikuvõitluse aegu, pole

enam muud kui matsud ja ähkimine. Kui sa iga jala või poole jala maa pärast, mis laev korraga edasi nihkub, hurraa karjud, on sul varsti kurk punane, võhm väljas — pole sust enam pilli ringiajajat ega rammipalgi-meest!»

Kuid Kaarli teejuht ei hoolinud täna suuremat Kaarli jutust, muudkui kiirustas aga oma vigast jalga liibates Siigsääre nuka poole, vanameest nagu varp-ankrut järele vedades.

Nad olid oma minekuga tõepoolest muust rahvast hilisemaks jäänud, kuid seda ei saanud Joosep Kaarli ega Kaarli Joosepi süüks panna, vaid sellel olid sügavamad põhjused. Kaarli elu oli viimaste kuude kestel üldse kibedavõitu. Muidugi ei julgenud ta talvel Külasoolt tulles Ritile otse näkku öelda, et ta vagasid laulusid enam teha ei taha, vaid katsus asjast ettekäänetega kõrvale hiilida. Et aga Girgensohn abipraostiks saades oma laululehtedeäri ka mõnevõrra teiste kihelkondade peale laiendas, oli käsutäitlik köster käbedale ning elus edasipüüdlikule Ritile mõnigi kord märku andnud, et õpetajahärra Kaarli hingeõnnistuse ja vagade laulude vastu ikka veel huvi tunneb.

Kaarli püüdis asja algul niisama venitada, kui see aga ei aidanud, jäi haigeks. Ta köhis ennegi, nüüd aga rögastas, nagu jõudis. Kuid kauaks ei õnnestunud tal ometi Riti teravat nina eksiteele viia.

«Mis päevane tiisikus see sul niisugune on, vahel öösel tõmbad mitu tundi ühtejärge magada, ei köha ega miskit,» ütles Riti ühel hommikul ilmse sõjatärinaga hääles.

Heakene küll, Kaarli püüdis ennast ärkvel hoida ja rögises ka öösiti. Aga unustab hoidja, tabab püüdja. Ühel heal päeval, kui Riti kedruse pärast jälle kusagile külasse käima oli läinud, andis Kaarli pikaajaline poole unega olek ennast tunda, ja arvates, et Riti, kellel palju suuvärgiga lõksutamist, niipea ei tule, otsustas ta paar tundi päris rahuliku südamega magada.

«So-oh, nüüd on su tiisikus siis öö peale üle läinud,» ütles märkamatult koju tulnud Riti teda õhtul unest lahti raputades ning varsti seepeale nuttu nuuksuma hakates. See oli halb, väga halb märk, sest Riti vihm, nagu tolgi korral, muutus peatselt tuuleks, tormiks, seejärel sõimuraheks ning lõppes kulbivarre kärgatustega vastu Kaarli koljuluud.

Pärast seda suurt tüli elasid nad paar nädalat nagu kaks tumma teineteise kõrval. Kaarlile oli see peaaegu kergenduseks, sest sööma kobis ta toidulõhna järgi ning oma vähenõudliku igapäevase eluga tuli ta kitsas hütis kuidagimoodi käsikaudu toime. Ritile, kelle suuvärk alati käima oli harjunud, tähendas vaikus muidugi rasket katsumist ning ühel pühapäeva õhtul kirikust tulles alustas ta jälle oma misjonitööd. Seekord rääkis ta õige ilusasti, vaikselt, ja oma südames mõistis Kaarligi, et ega's Riti oma loomu poolest mingi päris tulehark pole ja omal kombel talle, Kaarlile, head soovib. Noores põlves oli Riti Ruusna moonaka Allirahu Priiduga paari läinud, rasedast peast mõisa rukkireht rabades (käbe ja püüdlik,

nagu ta oli) enesele mingi vea külge saanud (Riti ainus laps oli surnult sündinud) ja paar aastat hiljem oma verdköhiva esimese mehe matnud. Siitpeale oligi Ritist igapühapäevane kirikuskäija saanud. Teda, pimedat inimest, altari ette tirides polnud Riti arvatavasti mitte üksnes ta pensionirahadele mõelnud (Kaarlil oli mõnikord kange tahtmine inimestest üht-teist head mõelda), ja kui Riti talle nüüd lauludega peale käis, polnud see ehk mitte ainuüksi auahnusest (Riti oli Kaugatoma koguduse juures asutatud sisemisjoniringi liige ja õpetajahärra oli talle paar korda kantslist avalikku kiitust jaganud), vaid küllap eit oli mõnevõrra tõepoolest südamega ka tema hingeõnnistuse eest väljas. Riti usk oli ju niisugune, et see üksnes oma õndsusega ei leppinud, vaid tingimata ka teisi õndsaks teha tahtis. Kui mitmeks Kaarli oligi seda vana, tuntud salmi korranud, et

«ei sina saa mind piitsaga
küll paradiisi ajada, —»

kuid Riti ei pidanud seda kuulamisvääriliseks või sai koguni tigedaks. Seepärast püüdis Kaarli viimasel ajal kodus Riti juuresolekul üldse vähe suud praotada. Et aga vaikus Ritile talumatu oli, jorises Kaarli kulpe ja lusikaid voolides mõnd ärakulunud kirikulauluviisi, seejuures ise hoopis teistele, ilmalikkudele asjadele mõeldes. Niisugusest kavalusest ei osanud Riti siiski läbi näha: tal enesel oli enamasti — mis suus, see ka südames, ja kuigi ta teinekord Kaarli ühetoonilist jorinat pisut kahtlevalt kuulatas, jättis ta vanamehe rahule, ise tasapisi lootes, et võib-olla sisemisjonitöö ka Kaarli kallal, kui seda kannatlikult teha, siiski viimaks hakkab vilja kandma ja et Kaarli uuesti õpetajahärrale jumalasõna-laule hakkab tegema. (Seda enam, et Kaarli ennast jälle paar korda kirikusse oli lasknud vedada.)

Kartes, et ka laeva vettelaskmise-pühapäeval Riti hakkab teda kirikusse sundima, oli Kaarli aegsasti ja hoolikalt enne seda hoopis hädiseks jäänud. Kui Rõuna-Revala Matis ja Sander tulid teda laevapulma kutsuma, oli ta Riti kuuldes selle kutse otsustavalt tagasi lükanud. Noh, seda oli kerge teha, sest asi oli Joosepiga, kes teda vahel siiski vaatamas käis, varem läbi räägitud. Üksnes sellepärast, et Riti oma tänase kirikusseminekuga (nagu midagi aimates) enneolematult viivitas, oligi Joosep kadarikus luurates oma haige jala peaaegu ära külmetanud ning nende minek siiamaani viibinud.

Parajasti, kui eemalt laeva juurest, mille poole nad ruttasid, kolmas rammimürts kostis, hakkasid kumisema Kaugatoma kiriku kellad.

« «Armas heng» tulla ju täna laeva õnnistama — kas ta neid kelli sellepärast nõnda taguda laseb?» ütles Joosep.

«Kes sulle hullu juttu ajas? Girgensohn tuleb sul nüüd laeva õnnistama, mille juures Matis osanik on,» imestas Kaarli.

«Taaldri Jakob rääkis,» kostis Joosep (ta oli sel aastal poisiks

Veedris, Jakob Taaldri päristalus). «Ütles, et õpetajahärra palutakse ka laeva juurde.»

«Va Taalder võis ju küll niisugust asja omas peas mõelda, aga ega ta üksi laeva peremees ole. Selle laeva juures on ikka Tihudel (Kaarli kõhatas mõistaandmisi sõna «Tihude» juures) peasõna öelda. Kui ka teised tahaksid, ei lase Matis iial va Rennenkampfi väimeest omaenese töövaeva juurde jõrisema — ja kas sa arvad, et Girgensohn tulekski, enne kui ta Matise täiesti oma talla alla on saanud. Ammuks kihutas ehitajad Papirahult minema — ja nüüd siis tuleb õnnistama! Oota sa seda — küll Riti juba räägib, kuidas ta täna kirikus laeva õnnistab.»

«Arvad, et neab ära või?» küsis Joosep.

«Ikka ennemini neab kui õnnistab. Aga tehku, mida tahes, ega's tema sõnad ega vigurid laeva peale hakka.»

«Ei tea ette kiita midagi. Näe, räägitakse, et va Käkumäe vene usu popp, kes sellepärast vihastas, et Käkumäe mehed teda oma kaljast õnnistama ei kutsunud, ajanud laevale kotermanni sisse.»

«Ah, on ka neid poppide õnnistatud laevu küllalt põhja läinud, et miskit märki ei meestest ega laevast enam peale ei jää ja kaldale ei uhu, ei aita siin popi needus ega õnnistus.»

«Kas sa siis arvad, et kotermanni polegi? Va Rehnung-kapten, va Martson, olla ju kotermanni iseoma ihusilmaga näinud. Just öösel enne seda, kui ta oma «Albatrossiga» madalikule jooksis, hüpanud väike karvane loom grootmasti tipust alla fokkmasti alumisele raale ning kadunud siis kädinaga ankrupilli alla. Martson veel uurinud laternaga — küünearmid olnud tekile sisse kriimustatud,» rääkis Joosep, ise ees liibates ja vanameest mööda kitsast kadakatevahelist rada järele talutades.

Vaevalt Kaarli Joosepile, kes põnevusest lugu pidas, midagi meelepärast oleks vastanud, sest peamiselt Riti usulise liigagaruse tõttu oli Kaarli usk algul jumalasse ja tagantjärgi ka kuradisse ning selle abimeestesse väheseks jäänud. Mistarvis siia maailma veel kuradeid vaja on, kui üks inimene teise elu ilma nende abitagi põrguks võib muuta. Ent enne, kui ta oma teejuhile midagi taolist oleks jõudnud kosta, vallutas poisi meeli võimas pilt, mis pühkis meelest nii kuradid kui kotermannid.

Kui nad olid tõusnud mööda jalgrada mereveersele kruusakünkale, paistis siit poole versta kaugusel olev suur laevakere tema ümber askeldavate inimsipelgatega nagu peo peal. Hetkeks seisatas Joosep ammuli sui vahtima. Inimesteparv sammus ringi kummagi pilli ümber, terasvaierid laeva ja Tõllukivi vahel tõmbusid korrast pingumale, nüüd, peaaegu üheaegselt kirikukella löögiga, käis rammipalgi raksatus, ning siitki oli näha, kuidas mõlemad vaierid samaaegselt tagasi vette plaksatasid ja laev jala või enamagi võrra edasi libises. Ent uuesti pinguldusid vaierid, uuesti kostis rammipalgi mütsatus ja uuesti libises edasi laeva võimas kere, mille

ümber askeldavad inimesed ise õieti tillukesed paistsid. See viimane panigi Joosepi imestama.

«Mis sa siis arvad, et oled mõni Tõll või Koljat? Üksainus inimene tühi ei suuda ju suurt midagi, ei saa jõu poolest isegi kiskja elaja vastu. Aga näe, hulga jõul ja nõul teeb inimene päris Suure-Tõllu tembud ära. Kaugel see laev neil juba on?» küsis Kaarli.

«Ikka veel tükk maad minna, enne kui ots vette saab. Aga noh, nüüd libiseb teine juba kergemini, kallas läheb järsumaks,» ütles Joosep, kui laev uue vägeva rammimürtsu aegu endise jala asemel ligemale pool sülda edasi hüppas. «Näe, inimesi tuleb ka ühtepuhku juurde, muist maalt ja muist merelt, Vesiloo otsast sihib terve luubitäis siiapoole.»

«Noh, nüüd sa vahid oma kiikritega küll viltu. Ilma peal ei tule vana Hollmann appi Tõnise laeva vette ajama. Kirikusse sõidavad!»

«Kirikusse! Mis kiriku-aeg see enam! Mina ju nii kaugelt ei näe, kes paadis on, aga just praegu tõmmati sooti sisse ja vaata, pööravad ümber Hülgerahu nurga otse siia Siigsääre poole.»

Küll Kaarli juba oleks vaadanud, oleksid tal silmad peas olnud, nüüd aga pidi ta üksnes Joosepi jutu ning oma kõrvadega läbi ajama. Eestpoolt kostsid inimeste ja kajakate kisa ning tuulenuhina sekka edasi rammimürtsud, kirikukellade plärin aga kustus (vägisi pealesunnitud vagadus oli talle isegi kirikukellade hääle vastumeelseks muutnud). Jah, ei olnud enam mingi kirikussemineku aeg — ju nad siis oma luubiga ikka tõesti laeva juurde tulid. Aga kes nad?

— Soh, nüüd sähvatas Kaarlile meelde: Liisu. Tõnis oli lubanud ju siis, kui laev valmis saab, Liisu ära võtta, ja mis vanal Hollmannil niisuguse asja vastu, annab Liisule veel kõva kaasavara pealegi. Peaasi, kui aga Tõnis ükskord istuks juba abielusadamas ja Anete-proual enam mingit kahtlast mõtet pähe ei tikuks.

Ja oligi Liisu. Ta oli tõepoolest vana Hollmanni sulaste ja muu Vesiloo-rahvaga laeva vetteajajatele appi tulnud. Võib-olla oleks Hollmanni-papa isegi sõitnud, aga ta oli juba teist nädalat üsna põdur. Ometi pidi igaüks nii sulaste kui ka täis õlleankru saatmisest nägema, et vana kapten polnud mingi väiklase vihaga mees. Ja miks ei pidanud Liisu tulema — näe, isegi vanad, aastates naised, nagu meistri enese Epp, Külasoo Viia, Kiiratsi Tiina, Laiakivi Kusti Maris, Ranna Reet ja mitmed teised, püüdsid aidata pilli haardamaid ringi ajada! Noh, isegi Pime-Kaarli ja Joosep võeti rõõmuga vastu, kuigi neist mingit otsest abi polnud, vaid üksnes lastest ja päris vanadest (nagu Matise ning Tõnise ema Anu ja vana Loona Juula) koosnevat pealtvaatajate arvu oma kahe silma ja nelja kõrvaga suurendada aitasid.

Enne kui tõusulaine laeva nina puutuda jõudis, seisatasid pillide ringiajajad ning ka rammimehed peatasid oma raske töö. Noor vallasekretär Anton Saar astus oma pikal, kuid kindlal sammul laeva juurde, seisatas hetke vaikides, vaatas enda ümber koguneva rahva poole ja ütles:

«Meie ei ole mitte esimesed, kes Kaugatoma rannal laeva vette

ajavad. Ma ei räägi Hollmannist ega tema laevadest, ei räägi ka neist meestest, kes Krimmi sõja ajal Rootsist ja Saksamaalt käisid soola ja rauda toomas, ei ka neist, kes orjuse eest üle mere põgenesid, nagu Kaavi küla kuusteist peret. Need asjad on meile kõigile vanemate inimeste juttude järgi tuntud ja teada. Ma tahaksin täna mõne sõna öelda nende meeste mälestuseks, kes mitukümmend põlve, tuhat või nõnda aastaid tagasi siin rannas oma laevu vette lükkasid, ilma et neid ükski võõras võim seejuures oleks takistanud.»

Vallasekretär peatus hetke, ta hallid silmad helkisid, nagu näeks ta tõesti sajandite taha, ning ta hakkas vaimustusega rääkima kaugest «eesti rahva valguse-ajast» (nagu seda Carl Robert Jakobson oma «Kolmes isamaa-kõnes» tegi). Seejuures peatus Saar eriti saarlaste osal.

«Jah, vanad saarlased polnud mitte viimased teiste vabade eestlaste hulgas. Kas polnud need siitkandi meeste esivanemad, kes juba kuuendal sajandil, kaitstes oma saart, sõdisid edukalt svealaste vastu nii maal kui merel, ja kas mitte siitsamast, neist Kaugatoma rannakäärudest, ei tule otsida võitluses langenud svealaste kuninga Ingvari hauda? Kas polnud need saarlased, kes sõitsid üle mere ja lõid kaasa kuulsas Bravalla lahingus? Kas polnud need saarlased, kes hiljem, sõjas saksa ristirüütlite vastu, oma laevadega Riia alla sõitsid ja papid laulma panid. Kas polnud need saarlased, kes siis, kui muu eestlaste maa juba sakslaste poolt oli vallutatud, võitluse etteotsa asusid, saadikud isegi taha kaugele Pihkva ja Novgorodi läkitasid, et koos liitlastega sakslased maalt minema peksta?»

Esitanud need uhked küsimused, milledele enamik rahvast rohkem tunnete kui mõistusega vastas (olid ju vallasekretäri enesegi ajaloolised teadmised eesti rahvast alles värskelt kokku loetud), — esitas Saar uue küsimuse: kes on süüdi selles, et rahvas oma vabaduse kaotas?

«Papid ja parunid!» kostis Laiakivi Kusti.

« «Armas heng» ja ta äiapapa,» lisas Loona Laes ning pööras oma näo algul kiriku, siis Ruusna mõisa poole.

Vallasekretäril ei sobinud oma ameti pärast Laesist ega Kustist kaugemale minna. Ta peatus, otsekui aega andes Kusti sõnadel sügavamale rahva hinge vajuda, ning tõstis siis asja üles uuest küljest.

Laev, mida nad täna vette lasevad, tähendas omamoodi uut järku siitkandi-rahva elus. See polnud mõne üksiku rikka rannamehe omandus, vaid kõige kehvemad vabadikumehed olid sel ajal, kui nende naised kodudes laste vahel leivaraase jaotasid, siia endale kirveste ja teslitega osad sisse raiunud. See laev on rahva oma ja peab selleks ka jääma!

Seda viimast, rohkem kui Saare sõnad, pidi kinnitama laevale nimeandmise toiming, mis otsemaid vallasekretäri kõnele järgnes. Eestseisus, mille jäme ots oli vaesema rahva käes, polnud laevale nimepanijaks valinud mitte mõnda rikka Rässa-papa tütart, vaid

Matise ettepanekul sai selleks Laiakivi väike, viie-aastane Hilda, noorima järgmine Laiakivi vabadikuhüti suures lasteperes. Maris ei tahtnud algul niisugust asja uskuda ja pidas seda pilkamiseks, aga kui meister ise, kes oli läbi ja lõhki tõsine mees, talle omakorda sedasama oli kinnitanud, hakkas Laiakivi-ema hoolikalt mitte üksnes Kusti, vaid ka laste, eriti Hilda riideid pühapäevase suursündmuse vastu korraldama, see on — paikama ja lappima. Ja siin see Laiakivi lastepere nüüd tropis isa ja ema ümber otse veepiiril seisiski, kolm poissi ja kolm tüdrukut (isa nimekaim, poolteise-aastane Kusti oli kodus vana Liisu hoole all), ning päevakangelasel, väikesel Hildal, olid isegi saapad jalas. Tõsi küll, saapad olid Hildale suurevõitu ning nende õige peremees, üheksa-aastane Ants, kes nad suvise karjaseteenistuse tasuks Rässa-papalt oli saanud, tammus pasteldes pisut rahutult jalalt jalale. Aga mis parata, komme nõudis, et nimelt tüdruk pidi laevale nime ütlema.

Ja nüüd oligi see tähtis silmapilk kätte jõudnud. Meister vaatas vallasekretärile, sekretär vaatas Marisele, Maris kummardus, sosistas Hildale paar viimast julgustus- ning õpetussõna kõrva sisse. Nüüd astus tüdrukuke laeva täävi juurde, mille kõrval ta imetilluke näis. Rahvas pidas hinge kinni, hetkeks kuuldus üksnes tuule tasast undamist, mille sekka langesidki lapse vaikselt, kuid selgelt öeldud sõnad:

««Kaugatoma» peab selle laeva nimi olema!»

Samal hetkel purunes kapteni löögist täis viinapudel vastu täävi kildudeks. Pikk-Villem haaras tüdrukukese sülle ja tõstis ta kõrgele oma pea kohale, Vatla ja Tagaranna küla poisid kogunesid kobarasse meistri ümber ja hakkasid Mihklit õhku pilduma ning valju häälega Loona Laes lasi lahti vägeva hurraa, millega kõik muu rahvas ühines ning mis lõpuks laksuva kajana tagant mitme versta kauguselt Viidumetsa küngastelt vastu kostis.

«Noh, ema, ja sina kartsid, et meie laevale kotermann sisse läheb!» ütles Tõnis vanainimese-tudi käealt kinni võttes, kui see kahe hurraa vahel kolmanda hüüdmiseks uut jõudu kogus.

«Nojah, meister oli ihu ja hingega laeva juures. Nüüd läheb ta siis sinu valitsuse alla — katsu sina niisama hoolas ja õiglane olla — küll siis kõik õnnepidi läheb,» ütles vanainimene ja lisas poja kätt surudes: «Ega's ma paha pärast — olete ju kõik südame küljes, nii sina kui Matis ja need teisedki. Siin see Laiakivi Kusti oma Marise ja lasteperega — pole küll veresugulased, aga mitte ei tahaks, et mõni tugevam neile liiga kipub tegema — kohe valujuga käib niisuguse asja peale mõeldes südame alt läbi.»

«Noh, kes siis neile liiga teeb — peale paruni. Siin laeva sees ju neil igaühel oma osa ja oma sõna.»

«Nojah, kui ta sedaviisi teil ka edasi läheks! Kuidas sul selle naisevõtuga — ei ole hea, kui inimene üksi on — Liisu õige viks ja viisakas tüdruk, peaksid ükskord pulmad ära tegema, kaua ta ikka ootab.»

«Niipea kui uue laevaga esimeselt reisilt tagasi tulen, on sul pulmad käes,» ütles Tõnis ema kõrva sisse.

Aga vanainimene ei paistnud sellega rahul olevat. «Hakkad juba tagasi võtma — pidid ju ikka siis pulmad tegema, kui laev valmis on.»

«No kas ta's praegu veel valmis on!? Kolmandik tööd alles ees — mastid, taglas, raad, purjed — nende ülessättimine ja kordapanemine jääb ju nüüd minu juhatuse alla. Kahte jumalat ei saa korraga teenida. Enne laev ja siis naine — ikka kordamööda.»

Vanainimene ohkas.

«Oh, ära ohka midagi. Kevadel on laev purjede all ja vähemalt tuleval sügisel tantsid juba minu ja Liisu pulmas, nii et põrand raksub.»

Siia nende seekordne jutt katkeski. Tõnis kutsuti tagasi rammipalgi juurde — laevale oli küll nimi pandud, aga kulus veel tundi paar tugevat tööd, enne kui «Kaugatoma» ise ujuma hakkas ning teisel pool Tõllukivi ankrusse pandi. Ja pärast seda läks Rässa-papa avaras toas mere ja uue laeva kokkulaulatamise pulm lahti, kus Tõnis Liisuga ema (aga küllap ka enese) rõõmuks vägevasti tantsu vihtus. Ja vanainimene, arvates, et ka ta kõige noorema poja isiklik elu õigetesse rööbastesse on jõudmas, hakkas varsti pidukära hulgast Viia seltsis rahuliku südamega oma nüüdse kodu, Rõuna-Revala vabadikuhüti poole kõmpima.

— — —

XI PEATÜKK

Tund või paar enne seda, kui «Kaugatoma» lühikese peatuse järel tahtis Stavangeri reidil reisi jätkamiseks uuesti ankru hiivata, laskus fjordi kohale tihe udu. Siin, Norras, pole udu küll nii tavaline kui siit üle Põhjamere Inglismaal, ometi küllalt sagedane, eriti hilissügisel. Ülal, järsult ookeani laskuva Skandinaavia mäestiku kõrglaval valitseb juba talv, all meres olevad tohutud veemassid aga, mida Golfi hoovus siia Norra fjordidesse paiskab, on pikast teest hoolimata säilitanud mõnegi hea kraadi oma endisest Mehhiko lahe soojusest. Kaljudevaheline õhk on küllastunud veepinnalt auravast niiskusest, mis mägedelt tulevate külmade hinguste mõjul hangub teinekord nii tihedaks uduks, et mees tüürbordil teist meest üle luubi bakbordil enam ära ei tunne, või nagu kokk ütleb: «Ilm on nii paks, et võta nuga ja määri rasva asemel leiva peale.»

Paraku polnud aga ühelgi «Kaugatoma» mehel täna naljaks õiget tahtmist. Kapten, lootes, et udu niisama äkki võib kaduda, nagu ta mere kohale oli laskunud, polnud juba hommikust saadik ainustki meest maale lubanud, et ilma pöördudes kohe võiks purjed üles tõmmata. Ärasõidu ootuses ei saadud ka mingit põhjalikumat laeva korrastustööd ette võtta ja otste kokkupleissimine ning muu tühi-tähi nokitsemine, mis pootsman meestele välja otsis, ei haaranud kedagi täiest hingest kaasa. Vastupidi, nooremate madruste, eriti Talistere Jaeni ja Rõuna-Revala Sandri mõtted näisid olevat

hoopis mujal — niipalju kui tüürimees Tanel Õigel oli mahti neid tähele panna, kuna tema kohuseks oli hoolitseda, et «Kaugatomale» paksus udus keegi otsa ei sõidaks. Iga minuti takka paristas vahimadrus kella ja samasugune kellaparin, ankrus oleva laeva udusignaal, kostis neile tuhmilt vastu ka teistelt laevadelt. Aga küllap mõni kohalik reisiaurik või mõni sadama puksiir püüdis enesele ka läbi udu teed kobada, sest minuti või selle osa tagant kostis kusagilt eestpoolt auruvile madal, tume undamine. Vahetevahel, mõne tugevama tuulehinguse tulles, viirastusid korraks bakbordis ankrus seisva suure kaugesõiduparklaeva «Anna Dorothea» mastid ja tume kere, samas aga vajus kõik uuesti tihedasse, märga uduvatti. Ja kaugel ning lähedalt kostvate kellade, udupasunate, aurulaevavilede, sadamast siia ulatuva kraanade ragina ja veel paljude muude häälte peaaegu ühtejärgne, kurblik segu oli selleks märgiks, et «Kaugatoma» oma muredega polnud ainsam laev ega paik siin maailmas.

Kapten Tihu käis kajutis ühest kitsast nurgast teise — astus siis korraks dekile, tuli aga varsti kajutisse tagasi ning alustas uuesti rahutult nurgast teise käimist. Ta oli liiga suur ja raske mees, et ta kohta oleks sobinud öelda — kargas, nagu orav rattal — aga rahutu oli ta tõepoolest. Ilm mängis talle ühe tüki teise otsa, reis venis pikale, aga kõige halvem — ta enese isikliku elu asjad seisid ikka veel otsustamata ja laokil. Ta oli eile saatnud siit Stavangerist telegrammid mõlemale — nii Liisule kui Anetele. Täna asja järele kaaludes paistis see aga rumala, isegi alatu tembuna. Maa kohal levivad teated kiiresti — ja vaevalt see Liisule teadmata jääb, et ta Anetele telegrammi oli saatnud, ning vastupidi.

Äkki jäi kapten Tihu kuulatama. Auruvile tume röögatus kostis väga lähedalt ja sellele vastuseks taoti siinsamas «Kaugatomal» kella eriti närviliselt. Kajutiust avades lõikasid mõlemad ühiseks võikaks lärmiks segunenud hääled veelgi teravamini ta kõrvu ja samal hetkel kerkis tüürbordist (otsekui «Kaugatoma» külje alt) välja määratu suure kerega kaubaauriku tume kogu.

«Kurat, otsa sõidab!» kisendas kapten. Tõnise ülestõstetud käsi tõmbus rusikasse, ta alt üles vahtivad silmad nägid kõrgel oma pea kohal paari võõra meremehe üle reelingu ääre alla kummardunud nägu ja siis — siis — peaaegu riivates oma ahtriga «Kaugatoma» ahtrit, kadus võõra laeva suur kere uuesti paksu uttu. Üksnes «Kaugatoma» hüples nagu järelhirmu pärast veel tüki aega auriku vindi tekitatud lainete otsas, võõra laeva enese madal, hoolimatu vilejorin kostis aga juba kaugemalt.

«Kuradi haikala!» kuuldus grootmasti juurest pootsmani vanne. «Pisku puudus, et oleks otsa ajanud.»

Kapten ei öelnud sõnakestki, sülgas lärtsaka üle parda ja astus tagasi kajutisse. — Kuradi haikala! Muidugi haikala, ometi ei seisa see päris haikala niisuguse müraka komandosillal, vaid istub kusagil mugavas kabinetis oma kirjutuslaua taga ja määrab ainsa suletõmbega tuhandete inimeste saatuse. Ta aurikute kaptenid on ainult

väikesed käskudetäitjad, keda ta ise kõiki ehk ei tunnegi. — Või see aurulaeva kaptenilgi niisuguse uduga kerge on välja sõita, aga käsk on käes, iga säärase müraka seisupäev maksab patsahkami dollareid. Mis siis — puksiir ette, kallis loots sillale ja — riskeerime! Noh, ja kui seejuures mõni väike tee peal ees olev purjekakõks põhja aetakse — jumal temaga! Iga kohtunik saab aru, et ega's niisugune asi halvast tahtest sündinud, — igal paragrahvil, mille järgi õigust mõistetakse, on vähemalt kolm konksu sees ja põhjaaetud purjeka kapten olgu veel õnnelik, kui ta kohtust puhta nahaga tulema pääseb! Kellel jõud — sellel õigus, kellel kott — sellel kohus!

Oijah, tema, Tõnis Tihu, on iseoma silmaga elu näinud kõigis viies maailmajaos ja ta ei usu, et sellest kunagi tuleb mingit päikesepaistelist marjamaad, kus lõbusa oja ääres kähara villaga vagad utetalled aina rahus oma rammusat rohtu söövad ja kepsu löövad. Ei, kui maailmas üldse mingi õigus valitseb, siis on see mitte uttede, vaid huntide õigus.

Häda võidetuile, häda neile, kes elu toores amokijooksus ennast suurest hulgast lahti ei rebi ja teistest ette ei jõua! Oleks tema isal, vanal Külasoo Reedikul, küllalt rahavõimu käes olnud, oleks tee Külasoolt mõisa ja mõisast Külasoole tõesti võinud ühepikkune olla, nagu isa kord purjus päi suurustades parunile oli tähendanud. Vaesele ja võimuta rentnikule-teoorjale lisas see «teepikkuste» mõõtmine aga ainult orjust ja alandusi, mis järjega ka tema, selle kehva rentniku viimase lapse kätte ulatusid. Tema sündides oli ema juba vana, üle neljakümne, ja et eelmisigi lapsi oli rohkem kui tarvis, siis tema, see viimane, oli ilmselt liiast. Kui räägiti lugu mehest, kes, saanud mõisas peksa, tuli ja peksis kodus hoobid edasi naise selga, naine vihaga lõi last, laps äigas jalaga koerale, koer hammustas kassi ja kass südametäiega murdis hiire ära, — siis jäi talle see lugu juba esimesel kuulamisel meelde, sest ta ise tunduski tol korral Külasoo tahmase rehetare ahtra akna all kükitades selle hiirena, kelle seljas igaüks julges oma hammast proovida. Kaheteistkümne-aastase poisina läks ta merele — vana Varpe Antsu halulaeva kokapoisiks — pastlad jalas, lodumüts peas, rubla eelmisel suvel korjatud marjaraha taskus (mida keegi kodustest ei teadnud, sest vaevalt tal seda raha siis enam oleks olnud!).

Nüüd siis, mitmekümne aasta jooksul oli sellest esimesest rublast kümme tuhat rubla saanud, mis «Kaugatoma» osana praegu ta all Stavangeri reidil loksus. See oli raskelt saadud raha, suure kokkuhoidmise ja püüdmisega saadud raha ja vahetevahel tekkis tas hirm, et ta selle uuesti kaotada võib. Noh, avarii avariiks — laev on ju mingi summa eest ka kinnitatud —, kuid on avariist palju ohtlikumaid asju.

Muidugi, Uues-Maailmas, Ameerikas, ei ole küll nagu Venemaal enam nii väga tunda maamõisnikkude võimu, kuid seal on tekkinud uued mõisnikud, linnamõisnikud, keda uhke nimega koguni kuningaiks nimetatakse: õlikuningad, terasekuningad, viljakuningad ja

igasugused muud kuningad. Kui ühel säärasel kontsernikuningal on käsutada omad kaevandused, tehased, raudteeliinid, sajad aurulaevad, kummipuu- ja puuvillaistandused, kusagil troopikas kümnete tuhandete ruutkilomeetrite suurused maa-alad, siis muutub niisugune kontsern omaette riigiks riigis, kus isegi ametlikul valitsejal on vähe öelda, rääkimata tavalisest inimesest, kes säärases kontsernis koos oma kümne tuhande rublaga on nagu prussakas ookeaniauriku peamasina, rataste, võllide, torude ja silindrite vahel.

Kus polevat orje, sinna ei saavat sigineda ka isandaid . . .? Tema, Tõnis Tihu, ei usu, et see nõnda on. Orjus pole inimestele mingi võõras asi. Inimene muutis kunagi vaba metsahundi oma nüüdseks ihuvahiks ja nuuskuriks — koeraks (keda ta nüüd ütleb ennast isegi «armastavat» — s. o. kelle pojad ta kotti pistab ja kiviga vette uputab), muutis kunagise vaba stepihobuse taltsaks veoloomaks (keda ta kah «armastab» — igatahes palju rohkem kui metsikut hobust), — mis ime siis, et inimene ka teist omasarnast isuneb orjaks teha. Ja ongi vähe rahvaid, kes pole sel või teisel kujul orjust maitsta saanud. Eks tänapäeva suured töölishulgad vabrikutes ju poolenisti orjad olegi!

Sotsialism, kooperatiivid, ühistegevus — vallakirjutaja Anton Saare unistused . . .? Tema, Tõnis Tihu, ei usu seda, et ükski kooperatiiv, ükski ühisettevõte talle ja ta rahale mingit alalist kindlustust suudaks pakkuda. Ega's ta pimedana pikki aastaid maailma sadamaid mööda pole ringi sõitnud, ta on mõndagi näinud, tähele pannud — ka lugenud. Praegugi oli tal siin kajutikapis suur, kaheksaköiteline «Maailma ajalugu» ja üht-teist ka majanduse ja prahiturgude alalt. Tänapäeval ei tule ükski kapten toime ainult astronoomia ja navigatsiooni käsiraamatute ning tabelitega, kui ta tahab, et laev mitte ainult merd mööda ringi ei sõida, vaid seejuures ka midagi teenib, sisse toob! Oi-jah, see viimane läheb aga väikestel laevadel, väikestel laevaseltsidel korrast raskemaks. Nagu ennevanasti vanas Roomas väikeomanikud järjest vaesemaks jäid ja võim pikkamööda üksnes suurnikkude kätte koondus, samuti võib tänapäeval mõni tugev, ilma halastuseta kontsernikuningas kergesti muutuda sääraseks võimumeheks, kelle kõrval Ruusna Rennenkampf on tühine kõnn ja peab vaatama, et tal enesel nahka üle kõrvade ei tõmmata. Kui, ütleme, mõni suure kontserni peadirektor koondab enda kätte ka selle või teise maa poliitilise võimu (presidendile pihku pangatšekk, laia rahvahulka on aga lihtne petta lubadustega mingist paremast, «uuest» korrast), siis võib ta kõik senised neerod ja muud-teised türanniameti pidajad kaugele varju jätta. Poolnälgiv, kindlusetu rahvahulk laskis ennast haneks võtta ristiusu pappidel, laskis ennast haneks võtta poolkuu kuulutajatel, laseb ennast petta ka igal uuel prohvetil, eriti kui see taevase paradiisi asemel lähemat, maapealset tõotab. Ka reklaamtehnika on ju arenenud. Kui ameerika võistlevad firmad isegi va tühja püksinööbi reklaamiks kulutavad ajalehtedes terveid veerge, asi see nüüd mõne uue prohveti «kord» või uus «ehtne, seninägematu ja enne-

kuulmatu elulaad» üles kiita! Seks ajaks, kui rahvas märkama hakkab, et maapealne paradiis väga visa on tulema, istub prohvettürann-kontsernikuningas juba tugevasti sadulas, võimuohjad pihus, ja võib lasta sisustada piinakambrid tõrkujate ning nurisejate tarbeks palju täiuslikuma tehnikaga kui inkvisitsioon seda oma veel primitiivsete tehniliste võimaluste juures teha suutis. Kuidas siis! Nüüd, eriti viimaseil aastail, kui mõned juba linnu kombel lendama kipuvad, on tehnika ka selles osas seitsmepenikoorma-saabastega edasi läinud!

Et säärasele kontsernidirektorile vastu seista, on eelkõige raha, määratul hulgal raha vaja. Kümne tuhande rublaga ei tee niisugusele midagi. Siin peavad mehel, kes niisugusele vastu tahab seista, miljonid järel olema, et tema kontsernile iseoma kontsern vastu lüüa. Kümme tuhat rubla on just paras raha, et sellest ilma jääda, kui sa haide omavahelises võitluses hakkad väikese mehena kaasa mängima. Raha, raha, enam raha — tarkuse ja vaprusega ei tee siin üksi midagi.

Vaprus? Teisalt jälle, nagu tohtrid räägivad, olevat igas inimeses vähemalt seitsekümmend protsenti vett. Vesi aga ei ole mingi kindel, vapper, muutmatu aine. Annad külma — muutub jääks, annad kuuma — muutub auruks. Ja mis inimesse puutub, siis nagu piinakambrite praktika näitavat, muutuvat inimese vesine vaprus auruks juba märksa enne sadat kraadi.

Noh, raske uskuda, et just inkvisitsiooniajad uuesti tagasi tulevad, aga midagi on suures maailmatõrres susisemas ja visisemas, mis head ei tähenda. Päris ilma varanduseta inimesel on mõneti tulevikule ehk julgemgi näkku vaadata — tal pole nagunii midagi kaotada peale halli, viletsa, päevast-päeva-elu. Oled sa aga elus juba teatud seisukohale jõudnud, mõne kopika kogunud, ei ole asi enam nii lihtne.

Seetõttu ei usu tema ei ühistegevusse ega ka nende praegusse laevakampa, kus temal, laeva kaptenil ja peaaktsionäril, on üldkoosolekul samasugune õigus nagu mõnel tühipaljal Laiakivi Kustil. Muidugi, praeguse prahituru soodsa konjunktuuri juures leidub ka purjekale teenistust, ja peab ütlema, et laeva, selle «Kaugatoma», on see vana meistrinäss ütlemata hea teinud. Aga kui tulevad kriisiaastad, kui neil tuleb prahiturul võimsate aurulaevakompaniide direktoritega võistlejatena silm silma ja hammas hamba vastu seista, siis ei jätku enam väikese, ühe purjekaga laevaseltsi lameda peakoosoleku laialivalguvast tarkusest, siis on vaja kogu võim ainsasse tugevasse rusikasse kokku suruda ja see oma võistlejatele vastu sirutada. Kõik kulutused (ka palgad) miinimumini, nii et laeva sisse pandud raha võiks ennast paari-kolme aastaga kahekordseks kasvatada ja et nad saaksid uue laeva, võib-olla koguni auriku peale mõtlema hakata. Nende praeguse peakoosoleku hääletussüsteemi juures on aga äärmiselt raske midagi mõistlikku läbi viia. Vallasekretär ja Laiakivi Kusti lükkavad oma hääletusevoki käima ja — ole lahke! Rahaliselt, kapitali poolest, oled sa

poole laeva omanik, tegelikult surub aga mingi punase peaga pops peakoosolekul sulle oma tarkuse ja tahtmise peale.

Aga kuidas siis, ütleme, korraldada mitte ainult laevavärki, vaid kogu elu, et mingil määralgi kirik oleks keset küla? Muidugi, mitte mõne labase massidemokraatia abil, muidugi ka mitte mõne türanni kombel. Kui ütleme, temal enesel, lihtrahva hulgast tulnud mehel, oleks suur võim käes, suudaks ta korraldada inimeste elu ja hoolitseda rahva eest paremini kui rahvas seda ise kunagi teha oskaks ja suudaks. Tema, küllalt maailma näinud mees, võiks olla terve Kaugatoma kihelkonna tõeline juht ja suunaja. Muidugi, mingit erilist lilleaeda sellest kivirõunast teha ei saaks, aga laevadega võiks siiski rikkuse mõne kümnekonna aasta jooksul randa tuua — metsa on ning töö peale on meistrid ja mehed tublid. Jah, kuid ka ainult töö peale. Niikaua kuni peakoosolekul asju lihtsa häälte-lugemisega otsustatakse, on nende töö ainult sõelaga vee kandmine. Mitte enese (tema, kapten Tõnis Tihu, saab igal ajal ja igal pool nii tööd kui leiba), vaid just rahva pärast peaks ta ainujuhtimise laevaseltsis enese kätte haarama. Selleks on aga raha, raha vaja. Õnneks on Vene keisririik säärane maa, kus alati saab raha võimu ja võimu raha vastu ringi vahetada. Kurss on küll muutlik, teisalt võib aga päris kindlasti öelda, et alates ühepaelamehest kuni keisri eneseni ei leidu siin vist ainustki ametnikku, kes altkäemaksu ei võtaks. Ometi peab asja tundma: ministrit ei tohi mõne kümne-rublasega tülitama minna, kardavoile ei tohi aga nii suurt raha pihku panna, siis joob ta ennast kõige lähemas kõrtsis täis ja lärmab asja välja. Oi-jah, ka elumerel purjetamise jaoks on vajalikud oma pisikesed peilungid ning traaversi-võtmised.

Oma «Kaugatomaga» loksus aga kapten Tihu edasi ankru otsas. Udu õhtul küll hajus, kuid tuul püsis endiselt vastu. Aurulaevad lahkusid üksteise järel sadamast ja reidilt, purjekail ei jäänud muud nõu kui oodata.

«Kaugatoma» pealt tahtsid mehed maale minna ringi vaatama, kuid kapten ei lubanud. Lõpuks tulid madrused Talistere Jaen ja Matise poeg Sander teda veel hoopis erilise jutuga pahandama. Eile õhtul maal käies olid nad Pisku-Rootsi Laesiga kokku sattunud. Laes sõitis pootsmanina neljamastilise hollandlase «Celebes'i» peal, mis siit pisut eemal ankrus samuti tuult ootas. Viimase tormi aegu oli üks suur laine «Celebes'i» dekilt kolm meest kaasa viinud. Madrusekohad olid vabad ja kui nüüd kapten neile vastu tuleks ja palga välja maksaks, võiksid nad Jaeniga mõlemad «Celebes'i» peale kohad saada, rääkis Sander.

«Kas sa, poiss, oled päast segaseks läinud või?» küsis kapten.

«Mispärast segaseks? «Celebes'i» peal on palk peaaegu poole suurem ja söök on ka laeva oma,» kostis Sander kärmelt.

«Palk suurem! Palk võib ju suurem olla, aga ega «Kaugatoma» pole mõni reisijatelaev, mis uppunud hollandlaste asemele Norrasse uusi madruseid veab!»

«Sa ise olid ka ükskord Mobiles laevast maha karanud,» tõi

Sander, mõistmata järsku midagi muud vastu öelda, liiga ennatult oma peaväite välja, mille ta varem valmis mõeldud plaani kohaselt alles viimases kitsikuses oli kavatsenud oma kaptenist lellele näkku heita.

Kapten pahvis mitu korda järjest sigarit. Siis istus koikule, jättes madrused enda ette püsti seisma. Sander, sõnakam (küllap sellepärast, et ta ennast omaks pidas), seisis siinsamas ta ees sammu kaugusel. Pikk, ettepoole vimmas Talistere Jaen seisis tumesinist nokkmütsi näpude vahel veeretades veidi eemal, vaikis, vahtis nurka ja heitis vaid harva kapteni poole oma hallide silmade tõrksa, umbuskliku pilgu.

«Ma jooksin ära riia-sakslaste laevalt — sina tahad aga iseoma laevalt minema karata,» ütles kapten, andes seejuures oma sõnadele mingi isalik-etteheitva tooni.

«Kui sa minema jooksid, ega sa siis oma kapteni käest varem tulnud luba küsima, nagu meie nüüd . . .»

«Te siis mõlemad arvate, et kui te oma plaanid ära räägite, mulle mingi suure heateo teete?»

«Ei, misjaoks heateo, aga . . . Sai siin teistele meestele ja tüürimehele ka asi ära räägitud — nad olid nõus, arvasid, et saavad hädakorral ilma meieta laeva Peeterburki viia,» oli jällegi Sander see, kes ka Jaeni eest jutu ära rääkis.

«Mine kutsu tüürimees siia!» käskis kapten.

Varsti oli tüürimees kapteni ees. Nad kolmekesi seisid, kapten üksi istus.

«Sa olla lubanud madrused «Celebes'i» peale karata?!» ütles kapten vaikselt, ometi seejuures iga sõna vahele mingi peatuse pannes.

«Kuidas lubanud! Et pahandust ei tuleks, saatsin ma nad ju sinu käest luba küsima,» kaitses ennast tüürimees.

«Ja kes siis sina oled, et sa üleüldse meestega niisugust seadusevastast asja arutad — laeva ohvitser või dekipoiss!»

«Me mõlemad oleme dekipoisist pääle alanud, kumbki pole, kaptenipaberid peos, ilma sündinud!»

«Ma ei räägi sellest, kes sa olid, — vaid kes sa nüüd oled! Iga päev võib praegu sõda Jaapani vastu lahti minna! Kui me laevalt, millel Vene keisririigi lipp ahtris lehvib, laseme kaks nekrutiealist poissi ära joosta, langen mitte üksi mina, vaid lähed ka sina paragrahvi alla.»

«Aga on siis parem poisse surma saata?» küsis tüürimees otsekoheselt.

«Surma! Misjaoks surma! Nupukas mees tuleb ka sõjast, rahad rinnas, tervelt tagasi. Las poisid, kui tarvis, võitlevad oma isamaa eest. Ei ole tarvis, noh, tehku sääred, aga mitte siit!»

«Mis kuradi isamaa! Härrade isamaa!» kohmas nüüd Talistere Jaen, kes seni oli vaikinud, vahele.

«Härrade isamaa!» osatas kapten Tõnis Tihu vere näkku valgudes ja püsti tõustes. «Härrade isamaa — aga kus siis sina oled sün-

dinud — kuu peal või? Nahka hoiad, kardad sõda, tahad teiste seljas liugu lasta — argpüks oled, vooh!»

«Küll saab ka sõditud, kui ükskord meietaoliste sõda tuleb,» ühmas Talistere Jaen.

Kapten jahmatas — mitte niipalju teise sõnadest, vaid sellest altkulmu hundipilgust, mille noor madrus talle nagu kogemata heitis.

«Sinutaoliste sõda — kes need sinutaolised on — punased või? Hakkad mul siin «Kaugatoma» peal revolutsiooni tegema või? Noh, noormees, siiamaani on ikka ohjad veel minu pihus!»

Kajutisse tekkis vaikus. Korraks oli kuulda ainult laine lokset vastu laeva lasti tõttu sügavale vajunud külgi, siis käis kapten meeste ees paar korda edasi-tagasi ja jäi lõpuks tüürimehe juures seisatama.

«Noh, ja mis sina, Tanel Õige, oled niisuguste meeste advokaadiks hakanud, kes enam oma isamaad ei tunnista? Kas sul selg väga sügeleb või? Minul küll ei sügele!»

«Mis sa, kapten, nüüd sedaviisi,» püüdis tüürimees pinevasse olukorda lepitust tuua, «me, meremehed, teame ju kõik, et kus see tööinimese isamaa, ja ... millal see lihtne soldat sõjast enne tulu saanud! Muud kui mõisnikud, kindralid ja ohvitserid ajavad oma au taga, noh — vabrikandid lõikavad ka vaheltkasu kroonu tellimiste pealt, muu, suurem hulk rahvast aga ... Paljuneks säält sõjast nõnda terve naha ja rahadega tagasi tuleb — kokad, kirjutajad ja mõned niisugused ametimehed — ülematest ma ei räägi — suurem hulk aga, kui ta pole oma pärisisamaad juba lahingus kätte saanud, tuleb tagasi kes kepi, kes karguga. — Eks ta meil sinuga nüüd muidugi on hull küll poisse lubada, aga Sander ka nagu su oma vennapoeg, aitas laeva teha ja omal osa laeva sees, ja ....Ma arvan, et kui see asi annaks salamahti meie «Kaugatoma» seltsi peakoosolekule ette panna, lubaks suurem hulk rahvast küll poisid ära teise laeva minna ...»

«Käi kuradile oma peakoosolekuga. Niikaua kui mina «Kaugatoma» kapten olen, ei pane ükski mees enne Peeterburki jõudmist oma jalga maale! Ja pea meeles, just sina, tüürimees, vastutad mu käsu täitmise eest.»

Kapten istus laua taha, seljaga meeste poole — märgiks, et tal nende seltskonnast küllalt on, ja tüürimees ning mõlemad madrused astusid üksteise järel uksest välja.

«Peakoosolek! Kuradi peakoosolek! Ma näitan teile peakoosolekut!» ümises kapten minejatele veel omaette takkajärele ja võttis siis sahtlist Anete kirja. Nõndaks. Vägisi, nagu iseenesest kipub elu sinnapoole minema.

Ja veelgi rohkem kaldus kapten Tõnis Tihu isikliku elu kurss rikka lese poole, kui järgmisel hommikul selgus, et Talistere Jaen oli siiski laevast kadunud. Sander oli alles, kuid Jaen oli kadunud. Keegi ei teadnud, kuidas — keegi ei teadnud, millal või millega, sest julla oli juba eile laeva dekile tõmmatud.

«Võib-olla Pisku-Rootsi Laes viis ise Jaeni öösel salamahti «Celebes'i» jullaga minema,» arvas Rõuna-Revala Sander.

Kapten vahtis tüki aega pilukil silmi Sandri ja tüürimehe poole ja pures oma ülemist huult. Ta ei märatsenud, kuid teel Stavangerist Peterburisse laskis ta oma viha vaikselt, kuid seda raskemalt kogu meeskonna kaela langeda. Ta otsis ja leidis vigu kõikjalt ning ei andnud meestele ööl ega päeval asu. Ei olnud otsad õieti sõlmitud, ei pleissid õieti tehtud, ei purjed nii, nagu vaja, ei dekk küllalt puhas ega koka kambüüs küllalt korras. Ja kui Sander kapteni enese vahis kord laeva laskis poole streegi võrra kursist kõrvale, pidi kapteni käsi peaaegu löögiks tõusma. Samas aga mõtles ta asja ümber, käratas Sandri roolist eemale ja senikaua, kui uus madrus ratta taha jooksis, hoidis ise kurssi.

«Kardeti ikka kotermanni, mis laevale võib sisse minna, aga nüüd on see vanale enesele sisse läinud!» rääkisid madrused. Ning Rõuna-Revala Sander kahetses, et ta siiski koos Jaeniga polnud «Kaugatomalt» kadunud.

Muidugi olid tal olnud asja katki jätmiseks ka oma kõrvalpõhjused. Kõigepealt oli ta ju ise pisut nagu «Kaugatoma» osanik (Jaenil polnud osa), teiseks oli ta aasta Jaenist noorem ja nekrutiksminek ei seisnud otse ukse ees, ning kolmandaks see, et mitte keegi teine omakandi mees, vaid just Pisku-Rootsi Laes (kes ise ka Tiinale oli kirjutanud) juhtus «Celebes'i» peal pootsmaniks ees olema ja kogu seda kargamiseasja sättis. Ta ei tahtnud Laesile võlglaseks jääda. Pealegi, omavahel öelda, igatses ta väga Tiinat näha. Nõnda oligi lellest kapteni järsk keeld talle tol õhtul niipalju mõjunud, et ta juba oma valmis seotud madrusekoti öösel Laesi paati viskamata jättis. Nüüd ei aidanud tagantjärele kahetsemine midagi, tegi ainult meele kapteni peale veelgi mõrudamaks kui see teistel oli.

«Kotermann sisse läinud! Vana ise ongi kotermanniks hakanud!» ütles Sander.

«Võib küll olla. Vahi, kui astub teine põnts-põnts-põnts, omal silmad peas kilamas nagu kuradil, nina õieli, kas viimaks kambüüsist kõrbehaisu ei tule. Oota, küll ma sul saadanal kõhu lahti söödan!» ähvardas kokk, noor, kuueteistkümne-aastane Nonni Simmu, kelle naljasoon kõigist vintsutustest hoolimata ikka veel immitses.

Alles kui kapten Tõnis Tihu oma südames asja lõplikult Anete Hollmanni kasuks oli otsustanud, muutus ta käitumine meeskonna vastu lahkemaks — ometi mitte enam endiseks, vaid sinna oli mingi uus, selgestimärgatav härrasnoot juurde tulnud.

Kui «Kaugatoma» ühel külmal, aga siiski soodsa süd-west-tuulega detsembripäeval Peterburi poole purjetades Vesiloo majaka traaversi võttis, keerlesid Tõnise mõtted juba ainuüksi Anete ja tulevaste ärikavade ümber. Liisust aga mõtles ta nõndaviisi: ootab Liisu last, nagu ta viimases kirjas mõista annab, siis on ometi parem, et lapse isa on võimukas mees, mitte mõni näljakapten. Liisu on tark inimene ja saab isegi aru, et tema, Tõnis, ei või niisugust head juhust mööda lasta. Ega ta seepärast Liisut halvemaks

pea. Kui ta Robinsoni kombel kusagil tühjal saarel elaks ja tal seal Liisu ja Anete vahel valida oleks, läheks ta muidugi Liisuga paari. Kuid maailmas pole enam ammugi Robinsoni saart. Kui mõni nüüdne laevaõnnetus paiskakski sind randa kusagil kaugel Vaikse ookeani arhipelaagis, võetaks sind algul muidugi viski ja jumalasõnaga vastu, pärast aga takseeritaks, kuidas kallist külalist äri või istanduse huvides kõige paremini ära kasutada.

— Ema? Ah, ema oli juba siis poolmulda, kui ta talle Liisut sokutas, ega saanud ilma asjust enam õiget tolku. Nüüd saab emal aga juba pool aastat hauas oldud — ja kuigi ema talle tõesti head soovis, ei maksa surnuid kutsuda elusate elu segamini ajama. Viimaks hakka veel kotermannigi kartma!

Kui ta ainult Anetega hiljaks pole jäänud — see paksmagu Vikström keerles ju ka Anete ümber. — Löövad äkki paari, rahad ja firmad kokku — mis sa, hing, siis kostad! Ei, kurat, niisugust asja ei või juhtuda — kui — naine mitte päris lirva ei ole! Ta on ju maganud temaga, mitte Vikströmiga, ta armastab ju teda — mitte seda vana paksmagu! Aga kust sa tead, et ei ole maganud Vikströmiga? Vanale Hollmannile läks rikkuse pärast, ja kui kord vaene inimene on rikkusemaitse suhu saanud... Ei, niisugust asja ei tohi olla, niisugune võimalus tuleb inimesele ainult üks kord elus ja seda ei või mööda lasta! Mis tal ometi peas oli, et ta kohe Arhangelskist Anetele telegrammiga ei vastanud, et tulen, oota ainult! Terve kihelkond on ammu tema ja Liisu juttu täis — Anetelgi on ju süda sees, ta võib koguni viha ja armukadedusega niisuguse tembu teha, et läheb ära Vikströmile! — Mis asi tal ometi aru peast oli ära võtnud, et ta mitte kohe, et ta, jah, et ta kogu asja hooletusse, lohakile jättis, et ta isegi Stavangeris veel selgesti ei teadnud, mis tal teha tuleb? Kas siis tõesti isegi kaugel merel, kus mehe pea peaks ometi klaar olema, Liisu võim ta üle veel nii kange oli?

Ka tüürimees Tanel Õige mõlgutas Saaremaast mööda sõites omi mõtteid. Seal nad on, seal eemal Vesiloo taga rannakäärude vahel, need pardipojad — Paul ja Henno, Hilja ja Aino ja väike põngerjas Villu. Küllap vahivad, kaelad sirgu, iga päev merd, nagu tema siit, kiiker käes, maad vahib. Kuid seekord koju tulles ei ole isal teile midagi head rääkida — isa kaptenikoht on nihkunud kaugemale kui iial varem. Tõnis oli «Kaugatoma» päevaraamatusse sisse kandnud, et madrus Jaen Pank oli laevast kadunud nimelt tema, tüürimehe vahis. Ei aita midagi, et ta rehnungis tugev on ja omal ajal merekooli oli lõpetanud aina viite peale. Ka inimese süda, et mitte komistada, peab õigel (seaduses ette nähtud õigel) paigal olema.

Aga ta ei mõistnud ka oma tegu kahetseda. Soome lahte sisse sõites said nad tugeva norditormi koos rahesajuga kaela ja merega võideldes ununesid tal vähemalt paariks päevaks kõik maal eesootavad mured.

Peeter Tihu oli viis aastat järgepidi töötanud Granti vabrikus, neist kolm viimast ühe ja sama puusepapingi taga. Pärast õnnetult lõppenud streiki aga vabrikust minema aetud, polnud enam kerge kusagile ankrusse jääda. Paar nädalat oli ta koos Villemi, Laesi, Vatlast Laguvere Juhani ja Abula noore Andresega trahteripidaja Veltmanni uue maja nurgal palginuia põrutanud, kuid meestel oli majatöö kaubeldud ja töötasu arvestatud mitte viie, vaid nelja mehe peale, ja nõnda hakkas ta varsti uue töökoha järele ringi vaatama. Viimaks, keset suve, saigi ta tööle Lange vineeri- ja mööblivabrikusse, sellessesamasse Lange vabrikusse, mille kohta töölised olid laulu teinud:

«Kui, sõber, elad Tallinnas,
siis kuuled ka üht toru,
mis lõunal, õhtul, hommikul
a'ab jämedasti joru.
Pikk korsten Lange vabrikul —
see paistab üle linna,
kuid liimihais ja aurutoss
meil kinni matab rinna.
Kuussada naist, kolmsada meest —
neist igaüks näeb valu,
kui aga palgapäev on käes,
siis kopikat sa palu!
On toolipõhja sees üks kriim,
saad viisteist kopkat trahvi,
ja kui sa pole alandlik,
sind lastakse töölt lahti.
Berliini rikkal Zappmannil
siin mängus rasked rahad.
Mis nurised! Uus ärikunst
ka kaugelt koorib nahad!
Näe, vanal Langel tõlla ees
lööb lusti mitu täkku.
Kui palka nõuad — kasakas
nagaikaga lööb näkku!
Kui naisi tapab raske töö
öövahetuses pikas —
mis nurised — eks paradiis
on rõõmudest nii rikas!
Või polnud ükskord puusärk see,
kust algas Lange pääle!
Kui maapeal king sind pigistab —
siis taevas jõuad mäele . . .»

Paljud vanemad töölised mäletasid veel nüüdse direktori vanaisa, tislermeistrit vana Langet, kes tegi paarikümne selliga siinsamas Rapla maanteel igasugust mööblit, eriti aga hõbepaberiga

üle löödud surnukirste. Tislermeister Lange, nagu see ausale pürjerile ning tõelisele kristlasele kohane, uskus surnute ülestõusmist ja igavest elu, ei leidnud aga pühakirjast ainumat kohta, mis oleks rääkinud, et koos surnute äratamisega toimub ka nende kirstude ülevaatus. Seepärast püüdis ta rahuliku südamega isegi kalliste kirstude juures odava lauaga läbi ajada, peitis okslikud või repnenud kohad papist hõbeinglite tiibade alla ning viis tööliste arvu oma ettevõttes saja peale. Enese jaoks laskis ta küll juba oma eluajal läbitamme kirstu valmis teha, sest oleks siiski piinlik olnud, kui Issand viimsel päeval teda äratades märkaks: «Pole rätsepal riiet, kingsepal saabast ega kirstutegijal õiget kirstu . . .» Kuid ta poeg seisis juba siin maapeal tõsise küsimuse ees. Isa oma hõbeinglite abil oli teised Tallinna kirstumeistrid peaaegu surnuks võistelnud ja saavutanud kirstude väljalaske alal piiri, mille avardamine ei olenenud enam meistri ärilisest tublidusest. Tõsi, läinud sajandi lõpul hakkas linn uute vabrikute rajamisega tormiliselt kasvama, kuid see sündis peamiselt maalt linna valguva noore, veel elujõulise töölisrahva arvel, ning kuigi ka surmajuhtumite arv aina suurenes, ei suutnud see sammu pidada noore Lange ettevõtlikkusega. Võibolla mõni hasartmängija oleks pannud oma lootuse koolera või mingi muu taudi puhkemisele, kuid noor Lange polnud sedasorti mees. Ta jättis vikatimehele õiguse käia oma tavalist rada, ja kuna polnud võimalik isast kaugemale minna ka odava puumaterjali kasutamisel (ühel kirstul oli kõigest inglite ilust hoolimata surnu haudalaskmisel põhi alt ära tulnud), jättis ta kirstutsehhi juhtimise meistri hooleks ning pöördus ise kogu oma energiaga veel elus olijate nõudmiste rahuldamisele. Noored inimesed tulid linna, leidsid tööd, võtsid naisi, said lapsi, vajasid voodeid, kappe, laudu, toole, vajasid head ja odavat mööblit, ja kui võimalik — järelmaksuga. Viimane nõue oli surnud kaubatarvitajate juures harvaesinev, ja üldse oli elusatega märksa raskem toime tulla. Mis odavusse ja headusse puutub, siis ka neid nõudeid oli raske elusatele kundedele määratud igapäevase mööbli juures papist hõbeinglite abiga ühte viia. Härra Lange nuputas, kalkuleeris, vaatas ringi. Ta muidugi ei leiutanud vineeri valmistamise viisi, oli aga üks esimesi suures Vene keisririigis, kes seda väärt materjali oma vabrikus suuremal mõõdul tootma ja mööbliks ümber töötama hakkas. Miks kulutada raha raskele ja kallile tammepuust toolile, kui vineerpõhjaga hulgitoodetud kasepuust tool on märksa kergem, odavam ja isegi nägusam? Miks kulutada raha kusagil väikese tisleri juures käsitsitehtud raskele vahtrapuust riietekapile, kui kerge ja mõnusa kapi võib valmistada kergest ja hoopis odavamast kuuselauast ning see siis õhukese vahtravineeriga üle katta? Miks raisata raha nahast reisipaunale, kui vineerist koolutatud kohvrikene on sama nägus, kaks korda tugevam ja viis korda odavam?

Kui Berliinis asuv Zappmanni pangamaja, mis tegutses Põhja-Euroopas asuvate metsa ümbertöötamise ettevõtete finantseerimisega, oma toetavat käsivart ka Lange vabrikule pakkus, töötas

Rapla maanteel asuvas tehases juba üle kolmesaja töölise. Härra Lange punnis kaua, lõpuks aga oli sunnitud Berliini pangahärrade raske kullast kihlasõrmusega ometi nõustuma. Ettevõte kaotas oma iseseisvuse, jäi see-eest aga ellu ja võis edasi töötada, otse samuti nagu aastat paarkümmend tagasi paar Tallinna taiplikumat kirstumeistrit Langega olid liitunud. Väikeste, vabrikust eraldi asuvate töökodade pidamine osutus pikapeale muidugi vähetulusaks ja üks puusärgiäri «Mihkel Kannep ja poeg» omanikest töötas nüüd Lange juures lihtsalt meistrina. Õnneks polnud aga Langel enesel vaja niisugust asja karta, sest tal oli küllalt jõudu, et sundida Zappmanni enesega väärikalt ümber käima. Ta nimi säilis uues ühendatud ettevõttes, oli isegi esimesel kohal (Firma Lange & Zappmann), samuti hindas Zappmann ta võimeid Tallinna vabriku peadirektorina. Ja miks teda mitte hinnata, kui Tallinna tehas andis igal aastal kõige suurema puhaskasu. Muidugi, tööjõud Venemaal oli märksa odavam kui Rootsis, Saksamaal või mujal, kus teised Zappmanni pangakontserni poolt finantseeritavad vabrikud asusid, — ometi oli Tallinna ettevõtte tulu suurem ka kahe Soome tehase tuludest, kus peaaegu niisama madalad tööpalgad olid. Lange oli Tallinnas osanud enda ümber koondada tubli, nõudlikkude inseneride ja meistrite kaadri, oli tööliste seas kindlustanud omapärase trahvisüsteemi alusel raudse töödistsipliini, kasutas ohtralt naiste, laste ja isegi invaliidide tööjõudu, mis täismeeste tööst odavam oli. Nõnda saatis pangamaja Zappmann Berliinist igal aastal autasusid ja tänukirju härra Langele Revalis, veel enam austasid ja imetlesid Berliini pangahärrad aga Vene keisririiki, mis niisugust puhaskasu-imet laskis saavutada. Siin polnud ei parlamenti, ei ametiühinguid, sotsiaaldemokraatlik partei oli keelatud ja kui ta ninamehed tegutsesidki põranda all, siis toimetati iga ohtlikum neist kindlasse kohta või hoiti žandarmeeria poolt neil silm peal, et nad töölisi ei saaks streikidele ässitada. Ka polnud siin ajakirjanikke haukumas, sest kogu kirjandus ja ajakirjandus seisis tsensuuri all ning ajalehed trükkisid, mida valitsus tahtis ja nõudis.

Ainus, mis Berliini isandale muret valmistas, olid viimasel ajal Venemaal puhkenud rahutused. Liiga vähese ettevalmistusega oli Jaapani vastu sõtta mindud ja kaotused Kaug-Idas võtsid Vene hiiglase oma jalgadel veidi vappuma. Muidugi, Venemaa enda tööstuskapital oli alles vähene, et arendada suurejoonelist moodsate sõjalaevade ja suurtükkide tootmist, aga kas siis raha maailmast otsas oli, et seda kõike poleks saanud korraldada? Söest ja rauamaagist, käsualustest töölistest ja vapratest soldatitest pole ju Venemaal puudu ja kui omal maal ei jätkunud küllaldaselt tööstuskapitali ja häid kindraleid, oleks tulnud julgemalt välisabi kasutada. Nüüd näib aga sõja jätkamine mõttetu, nüüd tuleks kiiresti rahu teha, enne kui rahutuste laine siseriigis valitsusel üle pea kasvab. Noh, pole viga, küllap kõik soodsalt laheneb! President Roosevelt, kes kardab Jaapani tugevnemist, võtab võib-olla algatuse vaherahu läbirääkimistel enese peale. Ka Saksamaa toetab Venemaad. 11. juu-

lil heitsid keiserlikud jahtlaevad «Hohenzollern» ja «Poljarnaja Zvezda» Soomes Uura reidil teineteise kõrval sõbralikult ankrud sisse. Tema Majesteet Wilhelm II sõitis külla Tema Majesteet Nikolai II-le.

Härra Zappmann jälgis hoolikalt maailma ajakirjandust, ta juurde jooksid kokku aruanded paljudest riikidest ja ta arvas, et ta teab kõik, mis vaja teada. Maailm on tugev küllalt, et seadust ja korda Venemaal ja seega ka Lange & Zappmanni Tallinna vabrikus alal hoida, arutas härra Zappmann, ümberristitud juut ja aus luterlane, oma Berliini pangahoone viienda majakorra päikesepaistelises kabinetis.

Kuid sellesama härra Zappmannile nii kasuliku seaduse ja korra pärast polnud Peeter Tihul sest ajast saadik, kui ta sõber Karl Ratas riigi sisemise julgeoleku huvides vangistati, enam mingit isiklikku julgeolekut. See, et ta Lange juurde uuesti tööle sai, ei muutnud palju asja — Lange juures sai kergesti koha igaüks, kes sel või teisel põhjusel mujal kohta ei leidnud, või siis kelle peal just vaja oli ohranka erilist valvet hoida, — Lange & Zappmanni vabrikuvalitsus töötas žandarmeeriaga tihedasti käsikäes.

Vabrikus sahises, mürises ja vingus palju uusi masinaid, töö nende juures oli aga niiviisi seatud, et selle selgeks saamine ei võtnud palju aega. Need mõned üksikud rangelt välja arvestatud liigutused, mis sel või teisel töölisel masina juures tuli sooritada, rammis jooksev töö ise nädala paari jooksul silma ja käe sisse ning siis muudkui anna pihta — kaksteist tundi ühe auruga, pool tundi lõunavaheaega maha arvatud. Seepärast siis võiski Lange kasutada äsja maalt tulnud väljaõppimata vähenõudlikke töölisi, kellel töö mõisas paruni moonakana oli olnud veelgi raskem, töötasu veelgi madalam. Seepärast oligi palk Lange vabrikus kõige odavam üle kogu linna — korra oli aga vabrikuvalitsus kõvemaks kruvinud kui kusagil mujal. Üldse tundus, et pärast seda, kui Vene keisririigi valitsevatel ringidel tekkis lootus Jaapaniga enam-vähem vastuvõetavat rahulepingut sõlmida, plaanitses valitsus siseriigis ohjad pingumale tõmmata. Nuhke liikus paksult ringi, Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei liikmeid jälgiti, nagu oleksid nad pidalitõbised, ja iga veidigi kahtlasem tööline ning haritlane viidi trellide taha. Ei vangistatud enam avalikult töö juures (nagu omal ajal Mihhail Kalininit Raudtee Peatehastes ja Voltas), vaid inimene viidi südaöösel une pealt voodist oma korterist nii vaikselt minema, et teinekord isegi naabrid alles hommikul asjast kuulsid. Rahva seas lauldi:

Mitja Trepov — general —
vsehh žandarmov sobiral. —
«Ei, võ sinie mundirõ,
obõštšite kvartirõ!» [1]

[1] Kindral Trepov, kange mees,
Kärkis sandarmite ees:
«Hõi, te sinimundrid! Vaja
läbi otsida kõik majad!»

Igal õhtul, enne kui Peeter tule kustutas, pistis ta passi ja raha pintsakutasku ning asetas riided toolile nii kättmööda, et neid öösel ilma tuld süütamata oleks võimalik kiiresti selga tõmmata. Teisel korral oleva toapugeriku aken avanes otse naaberhoovi puukuurī tõrvatud katusele ning siit oli võimalik salamahti pimeduses hiilida «Poolkogemata» kõrtsi sissesõiduhoovi suurele tallipealsele. Sinna pääsedes oleks juba pool võitu käes. Tal oli Joosepiga kokku räägitud, et kui sandarmid mõnel öösel peaksid tulema, ei ava Joosep kohe ust, vaid ütleb, et korteriperemees sõitis õhtul rongiga Narva uut töökohta otsima. Ukse lahtimurdmisega aga läheb sandarmitel siiski natuke aega ja senikaua püüab Peeter akna kaudu põgeneda. Kui väljas on väga kõva valve, siis muidugi ei või päästmisele kindel olla, aga nagu lammast laudast une pealt ennast ära viia lasta oleks veelgi rumalam.

Ka sel, tasa väljas vihma vidutaval, soojal, udusevõitu augustikuu õhtul pani Peeter Tihu oma riided kättmööda ära. Ta oli väga väsinud. Mudelitöö endises töökohas nõudis rohkem vaimu kui keha pingutamist, siin Lange juures aga võttis kaksteist tundī ühtjärgist töötapmist — kuumast aurust tulnud kasepakkude sättimine lõikusmasina spindlite vahele ning vineerikanga kerimine rullile — ihu nii läbi, et õhtul enam ennast liigutadagi ei tahtnud. Lisaks oli ta eelmise öö magamata — ühe parteiseltsimehe juures Sikupillis oli toimunud vabriku ringi nõupidamine — ja seepärast, kord juba voodi heitnud, ei tahtnud ta enam kuidagi tõusta, et vaadata, kas võib-olla tänase pealttuule sajuga aken pole liiga ära pahtunud, nii et ei anna öösel ootamatu vajaduse korral käratult lahti teha.

«Kuule, ole kena mees, vaata korraks seda akent,» ütles ta Joosepile, kes, pooleldi alles riides, oli imenud ennast raamatusse.

Kuigi Joosepi töö vabrikus (õhukeste vineerikangalehtede ladumine kuivatuspresside alla) oli tema, Peetri tööst märksa kergem, nõudis see ometi suurt kiirust ja Peeter lausa imestas, kuidas poiss teinekord veel pooled ööd otsa lugeda suutis. Kuid ega ta enesegi esimene nälg linna tulles raamatute järele väiksem polnud!

«Akent?» küsis Joosep silmi «Looduse imedest» valla kiskudes ja, kuuldes nüüd, kuidas vihm vaikselt vastu klaasi sahises, mõistis isegi, mis tal teha tuleb. Ta päästis aknapoole alumise ja ülemise haagi lahti ning surus raamile, see aga oli vihmast tõesti tihkeks pahtunud ega läinud muidu valla, kui sellele rusikaga põrutades.

«Peaks höövliga järgi aitama,» arvas Peeter voodist.

Joosep võttiski tööriistade riiulilt väikese käsihöövli, kuid jäi siis Peetri otsa vahtima: «Aga kui väljast nähakse, et me siin öösel asja ees, teist taga akent hööveldame?»

«Ah, mis nähakse!»

«Ära ütle midagi, näe, täna olla jällegi üks küürakas kojamees Oblika uulitsast meie maja kojameest käinud usutamas, et mis ja kuidas. Oli ka sinu järele pärinud ... Äkki oligi nuhk?»

«Ah, mis nuhk!» ütles Peeter. Kuigi Joosep arvatavasti ei tead-

nud midagi tema ja Lonni endisest ega ka nüüdsest veidi sassiläinud vahekorrast, oli tal siiski piinlik.

«Noh, võib-olla et polnud nuuskur, aga parem karta kui kahetseda. Unustab hoidja — tabab püüdja,» lausus Joosep, kellel oli alati mõni paras Laulu-Kaarlilt kuuldud tarkusesõna varuks. Igaks juhuks lükkas ta paar korda siuh-säuh valtsihöövliga mööda aknaraamipuud ja tõmbas siis akna uuesti kinni.

«Aitas kah, eks homme valges võib veel üle lükata.»

Joosep päästis enese riidest lahti, kustutas tule ja heitis koikusse. Toas jäi vaikseks, samuti oli vaikne ka naabertoas — mees oli täna öövahetuses ja naine lastega nähtavasti juba magas —, vaikne oli üle koridori lell Priidu juures ja samuti all kahehobuse-voorimehe Sibula-Antsu korteris. Kaugemalt kostev õise linna mitte lakata tahtev mürin sumises veel veidi aega Peetri kõrvus, hakkas kõikuma ja kustus. Väsinud keha tegi enne lõplikku suikumist veel korraks nagu mingi nõksatuse, vajus pärast seda aga kohe kiiresti raskesse unne.

Ta ei teadnud, kui kaua ta oli maganud, õigem — tal polnud mahti selle üle aru pidada, kui ta ärkas kellegi teravast koputusest uksele. Ei koputatud valju, koputati aga see-eest nõudvalt, järjekindlalt. Koputuse esimesel kuulmishetkel ei taibanud ta otsekohe mõistusega midagi — pea oli alles unesegane, süda aga vasardas juba tugevasti. Samas selgines ka peas kõik — lihased tõmbusid pingule ning vaipa pealt lükates kargas ta istuli, siis püsti. Käsi haaras toolikorjule valmis pandud riided, püksirihma pannal kolksatas hetkeks millegi vastu ning pükse jalga tõmmates hakkas äkki iseenesest vastu ta tahtmist parem jalasäär võbelema.

Koputus uksele valjenes. Nüüd ärkas ka Joosep, taipas, tõusis ja tuli pimedas kuulmatult hiilides üle toa. Korraks haakusid poisi sõrmed Peetri käsivarde — Joosep andis märku, et ta mõistis kõik, ja läks kuulmatute sammudega tagasi oma koiku juurde. Ainult Peetri enese süda peksis nii valjude löökidega, et ta kartis, et need seal ukse taga seda kuulda võivad. Pintsakut selga ajades neelatas ta sügavasti, püüdes sellega tasandada oma südame peksmist, aga süda, mõistuselt luba küsimata, tegi praegu sedasama, mis süda oli teinud ta kaugeil ennemuistseil esivanemail, kui need mõne brontosauruse eest elu päästmiseks olid võtnud hoogu hüppeks või puuokstest kinni haaramiseks olid pingutanud oma viimast jõudu. Süda tegi lihtsalt seda, mis hädaolukorras ta kohus oli teha: paiskas verd igasse lihaskiudu, igasse ajurakku.

Koputamine uksele valjenes veelgi ning sellele lisandus nõudlikkusest veidi kiunuv hääl: «Sisse lasta!»

Parema jala saabas, vasaku saabas. Paelad kinni, et nad jooksul jalgu ei jääks. Kas Joosep ei viivita oma «ärkamisega» liiga kaua? — Aga juba poiss panigi jalad põntsatades põrandale ja ütles siis tehtult unise, haigutava häälega:

«Kes sääl on?»

«Sisse lasta!»

Palit oli varnas, selle võtmiseks tuli Peetril paar sammu astuda. Hetke ta kõhkles — palituta oleks kergem, aga Joosepil tuli rääkida, et ta on ära sõitnud. Üks varrukas, teine varrukas. Müts. Aga voodi — voodi pidi olema üles tehtud, puutumata.

«Silmapilk sisse lasta! Otkrõvatj!» Ning juba põrutati uksele mitme rusikaga.

«Oota nüüd ikka, oota, ega's midagi põlema lähe, kuidas ma siis palja tagumendiga, tõmban ikka enne püksid jalga,» ütles Joosep vastu, astus aga ise samas kuulmatult Peetri juurde ning sosistas: «Mine! Küll ma saan...»

Õhtul hoovliga järele aidatud aken avanes hääletult. Väljas sadas edasi vaikset seenevihma, aga tal polnud mahti tajuda selle käeselgadele pihutavat niiskust (see meenus talle alles hiljem).

«Srazu otkrõvatj!»

Uks põrus. Ennast üle aknalaua tõmmates tundus talle keha õhkkerge olevat. Samas leidis ta jalg ka kätte kuurikatuse serva. Ta laskis aknalauast lahti ja Joosepi käsi tõmbas akna seestpoolt kinni.

Rapla maantee poolt vilkusid läbi saju mõned kollased tuled, trotuaarikividel kostsid sammud. Ta laskus neljakäpukile ja, silmadega pimedusse puurides, ronis kuuri katuse teise serva poole, mis ulatus naaberhoovi planguni. Ta teadis, et plangulauad on mädad ega kanna meest, ja püüdis käega leida mõnd teisel pool planku kasvava vahtra tugevamat oksa. Esimene käe alla sattunud oks oli nõrk, ta vajutas teist, see ehk peab, siis haaras oksa nii kaugelt tüve poolt kui sõrmed vähegi ulatasid, ning laskis enda rippu. Oks paindus, kuid ta jõudis enne selle murdumist kahmata vasaku käega veel teisest oksast ning, surudes oma keha vastu puu tüve, laskus maapinnale. Samal hetkel lõi toaaken valgeks — uks kas murti sisse või Joosep, suutmata neid kauem tagasi hoida, ise avas selle.

Peeter pöördus kähku ringi ja jooksis hiilides plangu äärt mööda edasi, kuni jõudis hobusetallini. Siinsamas talliotsa ääres oligi puuvirn, mida ta alles tunaeile oli uurinud. Ainult pimeduses mitte komistada — ning paari hetke pärast ulatus ta käsi tallipealse otsaluugi haagini. Luugi hinged kriuksusid, hoovis hakkas koer haukuma. Kuulevad, jooksevad siia, tabavad! Kuid nüüd oli hilja uut peidukohta otsida, ning ennast üha sügavamale heintesse kraapides rõõmustas ta, et ka teised Rapla maantee ja Oblika uulitsa koerad üksteise järel haukuma hakkasid. Mida laiemale koerte larin läks, seda enam pidi see väljas sandarmid ja vahid segadusse viima.

«Siis Rapla maantee koerad haukusid
ja soldatite püssid paukusid,»

meenusid talle read jaanuarikuu üldstreigi kohta tehtud laulust. Ei oska saatanad talle siia järele tulla, vilksatas lootusesäde läbi pea. Lootus suurenes veelgi, kui Veltmanni vana Polla all hoovis veel mõne harva suutäie haugatas ja siis hoopis vait jäi, teised koerad aga kaugemal Porikülas edasi klähvisid.

Joosep juba teda ära ei anna, Joosep raiub ühtsama: sõitis Narva, sõitis Narva paremat teenistust otsima. Aga kui poiss kaasa viiakse ja peksma hakatakse? Ei, ka siis ei ütle Joosep midagi, löödagu ta peal või nui pooleks.

Ta puuris ennast läbi heinte murdesse, lükkas viimased takistavad heinapebred oma suu ning kitsa murdepilu vahelt ja jõi kiirete ahnete sõõmudega värsket sajuniisket õhku. Kui ta aga liiga valjusti ei hinga ja uuesti all hoovis koera ei ärata? Väljas uulitsal kostis samme ja kõnehäält, hoovis aga jäi kõik vaikseks. Juba ammu ähvardas Veltmann vanale Pollale otsa peale teha — niisugune õnn, et trahteripidaja uue koera toomisega siiamaani oli viivitanud.

Peetri särk leemendas higist, suus oli imelik, pisut soolane maitse ning ka õnne peale oli praegu veel vara loota. Vana poolearuga Polla oli küll vait, kuid sadakond sülda eemal ta toas tuhnisid ringi kahejalgsed koerad, inimmõistusega koerad. Polla pidi leppima lahja supi ja kontidega, neile, kahejalgsetele, maksti aga lisatasu iga inimese pealt, kelle nad kinni nabisid. Ja korraga tulvas temas säärane vihalaine, et ta pidi ennast mõistusega tagasi hoidma, et mitte uuesti peiduurkast välja karata ja katsuda nendest ilgetest loomadest mõnda maha lüüa. Ei, seda nad just ootavadki, et ta ise välja kargab! Ta on paljakäsi, aga neil on igaühel padrun revolvritorus hakkamas, tarvitseb ainult päästikule vajutada. Mispärast — mis õigusega tungitakse öösel ta rahulikku tuppa, kihutatakse ta voodist üles ja peetakse talle nagu metsloomale jahti?! Ta ei ole ju midagi teinud? Sotsiaaldemokraatliku partei liige... Iga aus, enesest lugupidav tööline peaks olema sotsiaaldemokraatliku tööliste partei liige! Aitas salamahti levitada lendlehti? Kui neis ainult õigust, sula õigust räägitakse ja neid avalikult levitada ei lubata! Astus välja oma sõbra, Karl Ratta kaitseks, kui too ilmsüütult vangistati? Aga see ongi ju inimese kohus — süütu kaitseks välja astuda! Ei, ta pole midagi teinud, et teda nagu metslooma tohib taga ajada. Aga nüüd hakkab tegema... Silm silma, hammas hamba vastu — kui nad ainult seekord teda kinni ei nabi.

Ta kuulatas. Vihma nahises talli pilpakatusele, all latrites kompsisid voorimeeste hobused ja krõmpsutasid heinu närida, Kristiine heinamaa poolt klähvisid edasi mõned koerad, Rapla maantee munakivisillutisel põrus vanker, südalinna poolt kostsid aga summutatult need tuhanded erinevad hääled, mis kõik kokku linna sumina moodustavad ja mis öötundidelgi päriselt ei lakka.

Mingi aimus ütles talle, et esimene ja kõige suurem kättelangemise oht on möödas. Kui nad kavatsesid teda vangistada, oleksid nad pidanud seda tegema töö juures, ning mõeldes sandarmite pikkadele nägudele, tuli tal äkki meelde poisikesepõlvest, Külasoo rehetarest, vana kollaste vöötidega kass Ints. Oli see aga kuri ja salakaval kass, lõi igaühele küüned külge, kes teda puutus, lõhkus linnupesi, sõi linnupoegi, eriti verejanuline oli ta aga oma ametialal, hiirte püüdmisel, mida talle küll vanemate inimeste poolt muidugi teeneks arvati. Poisse, teda ja Sandrit, see viimane Intsu

voorus muidugi suuremat ei huvitanud, nad olid Intsuga vaenujalal ja hakkasid Intsu ta kurjuse pärast Paruniks kutsuma. Kord juhtus aga Ints-Paruniga ta ametialal äpardus, mida nad Sandriga tükk aega said naerda.

Ühel pühapäeva pärastlõunal oli Ints-Parun rehetoa tagakambrist hiire kinni püüdnud ja hakkas sellega siinsamas vanaema riidekirstu kõrval mängima. Mäng kinnipüütud hiirega enne selle ärasöömist oli lõbu, millest Parun ennast iialgi ilma ei jätnud. Seekord Paruni poolt kinni napsatud hiir ei erinenud millegagi teistest omasarnastest: küllap tavaline väike tuhkjashall loomake taipas, mis teekond tal ees seisis, ja tundis liikmeid kangestavat hirmu. Aga küllap koos hirmuga oli ka hiire elutung tugevam kui iial varem, sest näisid ju eluks jäänud hetked ülikiiresti kaduvat. Ints-Paruni teravate küüntega käpad võisid teda paisata, kuhu tahtsid, ning juba mitu korda oli kass ta oma hammaste vahele võtnud, ent tundes teise surmahirmu pikendamisest mõnu, uuesti jälle põrandale tagasi pannud. Hiir vaevu veel tuikus jalul, kuid Parun ei uskunud seda — ta juba teadis hiirte vigureid, küllap need oskasid ennast viletsaks, teinekord päris nagu surnuks teha, ise aga varitsesid hetke, et suust minema lipsata, kui neile ainult võimaluse annad. Siiamaani polnud veel ükski Paruni poolt kinni püütud hiir ta käest surmamängu ajal ära pääsenud, — kui kavalad nad ka olid, ikka oli ta neile viimasel hetkel käpa peale pannud.

Tänane hiir ei teeselnud surnut, näis aga Paruni hammastest nii muljutuna, et vaevalt veel liikuda jõudis. Mine tea, mis Ints-Parun just mõtles, aga küllap ta oli enesele väga kindel ja, soovides katsetada, kui tõeline teise häda on, laskis hiirt üsna vabalt põrandal koperdada, ise aga teeskles, nagu ei huvitaks see mäng teda põrmugi, ning pööras korraks isegi selja hiire pole, olles samal ajal muidugi valvsus ise. Ent hiir ei teinud katsetki põgeneda. See võttis Paruni kõhklema, ent ta otsustas veel kord proovida. Ta tõukas hiire ise käpaga peaaegu riidekirstu ääre alla, heitis siis kõhuli ja sulges õndsalt korraks silmad. Otsemaid avas ta aga silmad uuesti, haaras käpaga, põrkas vastu riidekirstu, püüdis lapikuks tõmbuda, et kirstu alla pugeda, kuid asjata — hiir oli kadunud. Parun käis nüüd algul vihaselt turtsudes, siis valjult näugudes ümber kirstu, nagu oleks hiir oma põgenemisega talle mingit määratu suurt, seninägematut ülekohut teinud, hõõrus ennast siis vastu Sandri ja tema, Peetri püksisääri, otsekui paludes neid lausa suust minema lipsanud hiirt uuesti kinni püüda aidata. Muidugi ei tundnud neist kumbki Paruni õnnetusele kaasa ja kui nad oleksidki kirstu paigalt nihutanud, poleks seegi aidanud, sest hiir oli augu kaudu juba ammu põranda alla kadunud.

Tol korral olid nad Sandriga olnud pealtvaatajad, kes südames hoidsid hiire poole, — praegu on ta ise tagaaetav. Muidugi mitte just päris süütu hiireke, aga ka mitte niisugune, kelle peale öösel tasuks jahti pidada. Aga oodaku, kui ta ainult seekord pääseks,

ta juba hakkab hoolitsema selle eest, et neil vähemalt oleks põhjust teda taga ajada!

Uur tiksus rinnataskus. Tikuga tuld tõmmata ja kella vaadata siin heinte sees ei võinud. Niipalju ta murdepraost seletas, et väljas on alles pime, aga see ei aidanud teda aja suhtes veel selgusele jõuda, sest augustikuu lõpupoolsed ööd olid juba üsna pikad. Tavaliselt toimusid vangistamised kella ühe ja kolme vahel, siis kui inimesed kõige magusamini magasid ja uulitsatel rahvast kõige vähem liikvel oli. Kui tema jaoks sama aeg varuti, siis peaks juba varsti hommik olema.

Väljas hakkas midagi undama — madalalt, kurvalt. Undamine tuli kaugelt, mere poolt, see oli mõni aurulaev, mis Naissaare all vihma ja uduga lootsivilet andis. Ei tea, mis vend Sander praegu teeb? On ta üldse veel elus või on juba merepõhjas? Läks siit selle Rożdenstwenski eskaadriga, sai transportlaeva «Korea» peale puusepaks ning pärast seda, kui jaapanlased tsaari eskaadri Tsusima väinas põhja ajasid, pole Sandrist enam kihku ega kahku.

Venna juurest hüppas mõte koju isa ja ema juurde. Parunid kihutasid vana-vanaisa Reinuõuelt, isa Külasoolt minema — talle ei anna sandarmid linnas ta omas korteris asu. On see viimati verest? Ei, verest ei saa see olla, näe, lell Tõnis on rikas, saab sakstega läbi, ajab härrastega asju Peterburist saadik, niipalju kui advokaat Levy oli seda laevaseltsi põhikirja muutmise asja saanud välja uurida.

Äkki Peetri hingamine seisatas. All hoovis kostsid sammud. Vana Polla hakkas jälle haukuma ja sammud lähenesid tallile. Nüüd kobistati talli ukse kallal, see krääksus hingedel ja sammud tulid üle läve talli. Hobused all latrites hirnatasid ja samas kostis Sibula-Antsu noomiv hääl:

«Noh, va võik, oled sina aga närb! Hein ees nagu kuld, tema aga muudkui mõtleb kaerte peale!»

Kohe seepeale kostsid uued sammud ja Tore-Juhan hõikas: «Kae, kell pole veel viiski, pidasin ennast ikka varaseks, aga sina juba enne mind väljas.»

Peeter ülal heintes hingas kergendatult. Need olid voorimehed, kes tulid hobustele kaeru andma.

«Mis asja sa siin täna hiline või varane tead olla. Öö otsa majas üks kärin ja mürin,» ütles Sibula-Ants.

«Ma sõitsin õhtul hilja porujommis päi koju, ei mina kuulnud midagi, aga eit kinnitab, et juba eile olla kahtlasevõitu mehi ümber maja liikunud. Eks pandi aegsasti nuhid välja,» kostis Tore-Juhani veidi ärajoonud, kähisev hääl.

«Ju nad piiluvad siin veel tänagi ringi. Ma pidin just parhilla ühe otsa komistama — oli teine värava kõrvale tukkuma jäänud. Kui mind märkas, tegi raip, nagu oleks purjus, ja hakkas pikkamisi taarudes eemale loibama.»

«Nuusivad ja haisutavad küll, aga kui see õige aeg käes, lendab lind ikka pihust minema! Noh, mära, mida's sina oma kõrvadest

nõnda kikki ajad!» Ja Peeter ülal kuulis, kuidas Tore-Juhan, kes nii oma hobuse kui ka kalessiga uhkustada armastas, märale kaelale patsutas.

«Mära kõrvad võib-olla meie kõrvadest teravamad... Mine tea, ehk on lind siinsamas talli peal heinte sees,» ütles Sibula-Ants.

Peetri hingamine seisatas uuesti.

«Ah, kust ta siia sai, uks oli lukus! Joosep kinnitab, et sootuks sõitnud õhtul Narva.»

«Narva! Õhtul tuli töölt koju — millal ta sinna Narva sõitis!»

«Sa räägid, nagu oleks sul kahju, et teine tabajate küüsist pääses! Oled sa viimati ise ka nuuskuriks hakand?» ühmas Tore-Juhan, kes jutu poolest oli niisamuti pisut uhke ja nöökav nagu oma olekultki.

«Noh, kui mina seda ametit peaksin, siis juba keegi nii kergesti minu käest minema ei pääseks,» irvitas Sibula-Ants ja seda võis Antsu hoolikuse ja püüdlikkuse juures ka tõesti uskuda. Kui ta isa, samuti voorimees, kuid suur joodik, aastat paarkümmend tagasi Sikupilli kõrtsis teistega tülli minnes oli maha löödud, võttis mõneteistkümne-aastane Ants isa ameti üle. Kasvult väike ja tüse, istus ta pukis isa raskes voorimehekasukas tõepoolest nagu ümmargune kaalikas või sibul. Hüüdnimi jäi külge, ta ise harjus sellega ära — õige nimi oleskles veel ainult paberite peal. Aga nimi ei riku meest — ole sa Sibul või Tõnurist — raha teeb mehest mehe. Ja Sibula-Antsul, kahehobuse-voorimehel, kuuldi juba mõnisada rubla renteis olevat.

«Mis kasu mul sellest, kui Peeter kinni võetakse. Peeter parandas hiljaaegu mu kella ära, tinutas naisel poti kinni, ükskord pani lapsevankrile rattad alla ja polegi vist tööd, millega ta poleks hakkama saanud. Pane tähele, praegust tirivad kinni vabrikutöölisi — varsti jõuab aeg ka voorimeeste kätte!»

Peeter kuulatas ja mingi soojusetunne praaliva Tore-Juhani vastu jäi neist sõnust eluksajaks talle südamesse, kuigi ta Juhaniga hiljem enam peaaegu üldse kokku ei puutunud.

«Et kerjusekott kandmata ja vangirauad nägemata jäävad, seda ei tea keegi inimene ette hõisata,» kostis Sibula-Antsu mahe vaikne hääl. «Aga lahtisi silmi tulle joosta pole ka kellelgi mõtet. Tuleb ikka elus ette vaadata!»

«Mis see Tihu Peeter kurja tegi — mitte midagi,» arutas jällegi Tore-Juhani hääl.

«Kas nüüd päris ilmaasjata, mine tea... Tassis peale oma tuppa igasugust raamatuprahti ja masinavärki, ajas aga peale «teadust» taga, aga mis kooliskäija ja teaduseuurija see täiskasvanud tööinimene enam on. Vana Granti juurest hea koha pealt aeti streigi pärast tulema — mul eit juba ammu ütles, et ega tal hästi ei lõpe. Säh, ja ongi käes! Raamatute järgi ei saa elada!»

«Pole Peeter neil veel käes ühti!» kostis jällegi Tore-Juhani hääl ja Peeter kuulis, kuidas viljaivad hobuse kaeramoldi sahisesid.

Sibula-Ants ei vastanud, ta oli jõudnud oma toimetustega val-

mis ja läks minema, Tore-Juhan laskis veel veidi aega vilet ja siis kadusid temagi sammud talliukse taha.

Läksid!

Kas olid ta raamatud asitõendustena kaasa viidud või alles jäetud (muud kahtlast nad ei võinud leida, sest lendlehed olid Veltmanni uue poolelioleva maja keldris)? Mis oli saanud Joosepist ja lell Priidust? Kui Joosep ja Priidu oleksid vahi alla võetud, siis oleksid voorimehed sellest rääkinud. Tähendab, olid vabad, aga iga nende sammu luurati — tema Narva sõidu juttu võis žandarmeeria ainult pooleldi uskuma jääda — ja kuigi Joosep teab, kus ta praegu ennast varjab, ei julge ega võigi poiss valve pärast siia tulla.

Aga tema ei või ka pikalt siia peiduurkasse jääda. Inimene pole tõuk, kes ennast kogu talveks võib kusagile seinaprakku peita, ja kui päike kevadel peale paistab, siis uuesti ellu ärgata. Ja ega ta enese peitmiseks ei põgenenud! Silm silma, hammas hamba vastu!

Veel enne, kui voorimehed oma päevasest sõidust õhtul koju tagasi jõuavad ja üles tallipeale oma hobustele heinu otsima tulevad, peab ta siit kadunud olema. Aga kuhu minna? Parteikaaslaste juurde? Kas olidki nad kõik enam alles? Küllap leidus Tallinnas peale tema teisigi ja hoopis kõvemaid mehi, keda ehk täna öösel samuti vangistada taheti. Tuleks minna niisuguse inimese juurde, kellest ohranka ei või arvata, et tema seal ennast varjab. Mõne kaupmehesaksa või majaomaniku juurest žandarmeeria teda muidugi otsida ei oskaks — kuid niisugune pürjer teataks juba ise ohrankasse, et näe, tuli seesugune kahtlane tüüp, palus varju, olge head, nabige kinni! Kui läheks mõne Lonni tuttava juurde? Aga ta ju pelgab veidi Lonnit ennastki, rääkimata siis veel Lonni tuttavatest. Ei, teda võib varjata ainult mõni lihtne, tõsine tööinimene, kelle vaated on kindlaks kujunenud. Vahest teeks seda Reet Aer, veidi rõugearmilise näo, kuid suurte, selgete, lõbusate silmade ja kõrgete rindadega tugev kihnutüdruk, kellega ta viimased paar nädalat Lange juures ühe ja sama vineerilõikamise masina taga oli töötanud ja kes rasket vineerirulli tahveldajate ette pannes ütles mõnikord lõbusalt naerdes: «Kärts ja põmm!» Nagu neiu silmist lugeda võis, varjaks ehk Reet teda küll, aga tal polnud omaette korterit.

Mõelnud läbi kõik seltsimehed ja tuttavad, peatus ta mõte korraks pikemalt advokaat Levy juures. Juudid teadsid, mis tähendab jälitamine, tagakiusamine, — teadsid juba Baabeli ja Egiptuse vangipõlve ajast alates. Kuid võis arvata, et Levy kortergi polnud valveta. Aga venelased?

Muidugi mitte need venelased, kes oma kaugeleläikivate kuldpagunite karras Tallinna tänavatel ringi uhkeldasid; mitte need venelased, kes sandarmivalitsuses oma nuhkidekarjale käske jagasid, mitte need, kes inimesi iga väiksema kui eksituse eest tuhandete kaupa kaugele külmale maale saatsid; mitte need, kes Tallinna reidil seisvate sõjalaevade soojades ohvitserikajutites pummeldasid ja kellede naisi ning armukesi uulitsal juba eemalt nende karusmantlite ja pikkade kahisevate siidkleitide järgi võis ära tunda;

mitte need ülemad, kelle komando järgi soldatid Mahtra mõisas rahvast püssidega tapsid või siis nuutidega surnuks peksid; mitte need, kes rahvale vägivaldselt vene usku ja vene keelt peale surusid, — mitte need venelased, kes kogu Venemaast on teinud ühe suure vangimaja, rahvaste vangla. Ei, mitte need, vaid lihtsad vene seltsimehed, kes su enesega õlg õla kõrval päev-päevalt tapvat tööd teha on rühkinud ja kes niisamuti nagu sinagi oma kehva, igapäevast, higist ja vaevast läbi imbunud leiba söövad! Mitte tsaaride truualamlikud käsilased, vaid Stenka Razini ja Pugatšovi venelased; mitte Nikolai I kantselei Kolmanda Osakonna ametnikud, vaid dekabristid, Puškini ja Lermontovi venelased; mitte Nikolai II, vaid Lenini venelased!

Ning samas meenus talle väike ühetoaline korter Sekstandi ja Laeva uulitsa nurgapealse maja teisel korral trepist üles minnes paremat kätt esimene uks. Siin elas Sitsi vabriku naistööline, kõhn ja ärakurnatud Maša Kossarjova oma kahe õelapse, Klaudia ja Soojaga. Viieteistkümne-aastane Klaudia käis juba Sitsis tööl, kuna nooruke Sooja oli kodus perenaiseks. Ta teadis, et Karl Ratas oli Peterburist Tallinnasse sõites kõigepealt paar ööd Kossarjovade pool peatunud, ja külastades neid vahetevahel hiljem, oli ka teda, Peetrit, mõnel korral kaasa kutsunud. Sepp Aleksei Kossarjov oli nagu Mihhail Kaliningi Tallinnasse poliitilise agitatsioonitöö pärast välja saadetud, siin aga koos naisega aastat neli tagasi uuesti vangistatud. Naine oli peagi Peeter Pauli kindluses surnud, Aleksei Kossarjov aga vaevles edasi kusagil Põhja-Siberi kullakaevanduses ning teda lubati saata mahajäänud lastele kaks kirja aastas. Maša Kossarjova, tööst kurnatud ning omaste saatusest ära hirmutatud, ei julgenud poliitikaga suuremat tegemist teha, kuid tundis revolutsionääridele kogu südamest kaasa ega poleks iialgi kedagi reetnud. Ning Peeter juurdles, kas tal polekski kõige kasulikum varjata ennast mõned päevad Kossarjovade pool, senikaua kuni selgub, mis ja kuidas... Kossarjovade juurest ei teaks teda keegi otsida.

Niipalju kui ta nägi, hakkas juba valgemaks minema, pilpakatusele aga krabises endiselt vihma. Küll leidsid aga öö inimeste peale jahipidamiseks! «Vaesed nuuskurid, kes uulitsatel peavad vahti pidama, ligunevad läbimärjaks,» kahjurõõmutses Peeter.

Nüüd hakkas puhuma Lange vabriku vile. Nagu ikka, alustas Lange oma vilega poole minuti võrra varem ja alles siis, kui ta oli lõpetamas, alustasid Viigant, Meier, Grant, Sits ja teised oma müriseva, mitmehäälset undamist Tallinna kohal. Kell oli kuus.

... Vagonettidel ette lükatud, aurutusruumis pehmitatud kasepakud hingavad ennegi niiskusest küllastatud õhku oma kuuma tossu. Tuled pinkide kohal vilguvad nagu udus. Tagapool matsutab kuivatuspress lahti ja kinni oma kümneid ahneid lõugu. Joosep on juba kohal, liipab oma vigase jalaga vineerivirnade vahel, seisatab ja hakkab pressile vineerilehti ette andma. Kaks naist, säärtelihased pingutusest pinevil, püüavad paigast nihutada rasket rullikut. Alles siis, kui kolmas naine ka oma käed külge paneb, hakkab rullik vee-

rema. Kõhn, süngevõitu vineerilõikaja August Ristkokk tõmbab veel paar korda luisuga üle lõiketera, katsub siis näpuga tera vahedust ja hakkab teda supardi külge sättima. See ei nõua muidugi mingit mudelitöö täpsust, ometi ei tule harjumata inimene selle tööga toime. Nüüd oleks vaja ka teda, Peetrit, kes teiselt poolt pika torukruvikeerajaga lõiketera mutrid kinni tõmbaks. Teda aga pole veel kohal. «Jääb vist hiljaks,» ütleb Reet Aer, tugev kihnutüdruk. «Anna võti, ma ise keeran!» Ja ta asubki agaralt töö kallale, ise seejuures mõeldes, mida öelda meister Kannepile, kui see peaks tulema ja märkama, et Peeter Tihu veel kohal pole. Hilinemise esimese viie minuti eest tuleb hilinejal maksta trahvi viis kopikat, järgmise viie eest kakskümmend kopikat, jääd aga hiljaks veerandtundi, tuleb tagasi maksta kogu päevapalk. «Varsti on juba nädalapalk mängus,» rehkendab Reet Aer, «aga Peeter Tihu pole ikka veel kohal.»

Aga võib-olla oli ohrankal vabrikuvalitsusega tema vangistamise asjus kokku lepitud ja meister Kannep toob kohe töö algul uue mehe kohale . . .?

«Kärts ja põmm! Mida see siis tähendab?» küsib Reet Aer.

. . . Ei, ka Reet Aer, kihnutüdruk, ei annaks teda ära, aga vahest on siiski parem, kui ta kõigepealt püüab pääseda varjule Kossarjovade poole. Töökaaslaste juurest võidakse teda kergesti tabada. Hea tjotinka Maša Kossarjova on aga juba mitmest tuleproovist läbi käinud inimene.

XIX PEATÜKK

— — —

Jah, öine tulija oli küll «Kaugatoma». Laev seisis Papirahu all ankrus, mastid paistsid üle Rahumaa madala metsa. Üks paatidest, mis nendega koos oli õhtul Laiamadala peal võrku lasknud, pöördus Vatla lahte sisse, teist aga polnud ega polnud näha. Rannas selgus, et Kiiratsi Mihkel oli eile kõige noorema poja Annusega välja tulnud, ja et neil merel jõud napiks jäi ja seetõttu õnnetus võis juhtuda, läks randa vastu rutanud Kiiratsi emm kord päris nutuseks, nii et ta Matisele määratud sõnumidki algul päris rääkimata unustas. Nimelt oli Matise poeg Peeter öösel «Kaugatomaga» koju tulnud ja seepärast polnud Viia saanudki mehele vastu tulla, kuna tal oli nüüd poja ümber keerlemist. Teiseks olevat eile õhtul küla mööda käsku ringi kantud, et kõik peremehed ja vabadikud pidavat homme vallamajas koos olema uue üldise maamõõdu asjus, mis mõis ette laseb võtta; nimelt pidavat iga suits tuleva nädala algul ühe mehe mõõduhärrale abiks andma.

«Mis tulu meie sellest saame, kui paruni maid mõõdetakse. Kelle maa, selle mehed!» oli Vanaõue Mihklil alles eileõhtune sõjakus sees.

«Noh, aga käsk,» oli talle vastu tulnud Epp mehest hoopis alandlikum.

Matise mõtted jäid aga kohe keerlema Peetri ümber. Tuli koju — pole viiel aastal enam koju saanud, mis ta's nüüd septembri-

kuul, niisugusel ajal, kui ükski mees Tallinnast äratulemise peale veel ei mõtlegi, järsku siia sõitis? Hakkab õige suurt patisaksa mängima või? Muidugi teada, kus see Viial aega oli vastale tulla, loksub nagu kana muna ümber, suled kohevil, mõtles Matis poolkadedalt, poolmõistmisi. Aga enne kui ta poja kojusõidu sihi kohta jõudis kõiki oletusi läbi kaaluda, märkas Matis eemal kadakate vahel lookleval hobuseteel meest. Peeter? Oli see tõesti ikka poeg? Ta oli endale kodust isa vana pintsaku linnariiete peale tõmmanud — oli isale abiks tulnud, ja mingi helluseviirg käis Matisel südame alt läbi.

«Tere, isa!»

Noore töömehe käesurve oli soe ja jõuline. Peeter oli nagu veelgi kasvanud ja palju mehekamaks muutunud.

«Tere, poeg!»

Tuul vihises nagu vanastigi võrguhüttide nurkade taga, kajakad tiirutasid nagu varemgi vabeaia kohal, kuid isa oli vahepealsete aastate jooksul märksa hallimaks muutunud ja kühmu tõmbunud. Aga ta pilk kulmupuhmaste alt oli endiselt selge, tahtekindel ning lõi pisut niiskelt särama, kui ta oma suure, krobelise, merevees parkunud käega poja noort ja tugevat kätt raputas. «Nojah — kuidas ja kauaks sa siis nüüd ise tulid?»

« «Kaugatoma» oli parajasti sadamas ja juhtus niiviisi . . .»

«Ega te viimati jälle streiki lahti löönud?»

«Sedakorda mitte. Ühe vabriku streik ei tähenda veel palju, vahel tuleb ka selle eest katsuda hea seista, et kogu maa hakkaks oma karva näitama.»

«Taevane valitsus!» kohkus Vanaõue Epp, kes oma võrguklaarimise järjega Külasoo vabedereast (võrkeaias vähemalt oli Matisele ta endine koht alles jäänud) parajasti mööda läks ning Matise ja Peetri juttu juhtus pealt kuulama, «oled sa, Peeter, ka siis linnas timukraadiks hakanud?»

«Kui te siin Kaugatomal demokraadid olete, miks ei võiks siis minusugune vabrikutööline linnas demokraat olla.»

«Mina timukraat! Issand hoidku-kaitsku, mul, tänu jumalale, on ikka veel latern peas ja ristiinimese süda rinnas!»

«Ah, sina, eit, ei tea midagi, mis see timukraat või pirukraat — räägid seda, mis Girgensohn sulle kantslist ette laulab!» noomis Vanaõue oma eite, kelle kirikuskäimist ta oli «Kaugatoma» ehitamise päevist hakanud pahaks panema.

«Sa jah tahad, et ma jumala ära salgaksin!»

«Mis sa jumalat siia sekka topid! Egas see jumal pole, kes sulle kantslist kõiksugu asju ette laulab, see on «armas heng» — paruni paksu maoga väimeespoeg.»

Jutt jäigi keerlema Vanaõue eide ja taadi nägelemise ümber. Tuul oli veidi tagasi andnud ning Kiiratsi emme ja ka teiste rõõmuks hakkas Vesiloo alt Kiiratsi paadi puri paistma — kes teine see siis täna Laidust või Vesiloolt tulemas oli.

Et võrkudes muda polnud, suutsid Matis ja Peeter nad kahe

mehega üsna kähku klaariks teha. Siis heitis Peeter siiakoti selga — kakskümmend kaks kala, kokku ehk poolteist leisikat — isa keeras rannamaja ukse lukku, pani võtme kivi alla ja nad kohendasid ennast rannast minema.

«Pagana kahju asi, et need võrgud meil sisse jäid. Raasike rammu oleks veel juurde ära kulunud, siis oleks nad meil ka käes olnud. Mihkel-mees on viimaste aastatega ka nõnda otsa jäänud.»

«Noh, ega sa isegi enam leeripoiss ole!»

«Ega ole jah,» ohkas Matis. «Või ma siis suisel ajal siin oleks paruni tõugata, paigast teise ajada. Kuidas te nüüd linnas — kas ahukaat on meie laevakamba põhikirja loosse mingit selgust saanud?»

«Ei,» vastas Peeter lühisõnaliselt.

«Seda ma arvasin. Või olen ma ahukaatidele linna vähe raha tassinud. Ühed härrad kõik, olgu ta kohtunik või ahukaat — igaüks aina passib, kuidas viimast rahakopikat su taskust kätte saada, õigusest ei hooli keegi!»

«Noh, seda Levy kohta öelda ei saa. Levy hoidis tööliste poole, oli aus inimene — ega teda muidu poleks vangi pandud.»

«Pandi vangi — poliitika pärast või?»

«Küllap ikka — olid välja uurinud, et seisnud ühenduses Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Parteiga.»

«Aga kuidas su enesega — oled sa ka — sotsialismusemees?»

«Sedamoodi jah.»

«Linnas läks asi palavaks?»

«Seda ka, et palavaks, aga veel enam: maalegi on mehi vaja, kes rohkem nagu asjaga kursis ja julgema pealehakkamisega. Aga sellest, et palavaks läks, ära kellelegi hinga, ka emale mitte — naisterahvast inimene.»

«Otsivad taga või?»

«Küllap otsivad. Seltsimehed arvasid ka paremaks, kui korraks neil Tallinnast silma alt ära kaon. Saadeti siis siia.»

«Saadeti? Kes sind saata sai?»

«Partei.»

See uudis võttis Matise metsavahelisel jalgrajal seisatama ja taskust tubakakotti otsima. Alles, kui ta piibust juba mõned sõõmud oli tõmmanud ja uuesti astuma hakanud, kõhatas ta:

«On teil aga siis seal — parteis — kanged mehed.»

«Keisri käes sõjavägi ja nuhid, kuld ja papid. Keisririik on mitusada aastat vana ja juuripidi ennast iga asja külge imenud — keisri vastu ei saa niisama vilet lüües minna — siin peab iga mees asja eest väljas olema.»

«Aga mis sa's praegu siin rannas — mehed kõik maailma mööda laiali, ei saa siin parteid kokku ega midagi.»

«Noh, teeme otsa üles, küll siis ka mehi leidub. Näe, sina kohe esimene, vana elupõline paruni vihamees. Vanaõue Mihkel teine, Katku Jaen kolmas, Pime-Kaarli neljas . . .»

«Kas nüüd Pime-Kaarlist asja saab, Girgensohn pani teise

patte kahetsema, kirikulaulusid tegema — ja Riti tal ka ristiks kukil.»

«Noh, ei saa Kaarlist, saab teistest. Ega naisigi tohi ära põlata, meil linnas niisuguseid naisi, kes annavad tossikestele meestele teinekord mitu silma ette. Ja võtame siit Ruusnast Kaavi Juula, igati mõistlik vabadikunaine, või jälle Vilaste Eeva.»

«Juula jah küll, aga Eeva, — kust tuul, sealt meel. Ja üleüldse, kui me eitedega hakkame parteid pidama, tuleb sekeldusi, löövad verest ära, nagu sa isegi ema kohta ütled. Meeste asi ikka rohkem küpsem ja kindlam.»

Müsme madal männik tuhises tuule käes ning vasakut kätt tulid lained randa. Kuid Matis ja Peeter olid sattunud niisugusesse arutlushoogu, et neil polnud mahti midagi muud tähele panna. Jutt vastutulevate inimestega kujunes samuti lühikeseks, sest isa, tahtes omavahel rääkida, rühkis aga minekut, ja nii polnud ka Peetril mahti kauem ei Talistere ema ega Rannavälja Taavi juures peatuda, kuigi Rannavälja vana teda veel vägisi pintsakunööbist kinni hoidis ja Tallinna uudiseid päris — oli ju ka tema poeg Tallinnas tööl.

«Kui sul linnas na tulisevõitu oli, siis ole ka siin jutuga ettevaatlik. Neil nuhid üle maa. See või teine eit räägib Üügu Siimule ette, mis sa öelnud, ja Siim kohe, jalad seljas, padavai Rennenkampfi juurde. Ma arvan, et ega parteigi käse pead ilma-asjata tulle pista — ennem võin mina öelda, mis tarvis, mul nagunii asi paruniga pahuksis,» pakkus Matis pojale oma nõu ja abi.

Isa ja Peetri Revalahütti jõudes oli ema siin vahepeal elamist-olemist katsunud sättida, nagu iganes oskas, et kaua äraolnud poega veidigi väärikamalt vastu võtta. Aga napiks jäid need võimalused kehvas popsihütis, kuigi ema laotas poja jaoks säetud voodisse oma viimased, veel pruudipõlvest säilinud linad ja lauale pani palaka, mis siis oli tarvitusel olnud, kui Peetrit oli ristitud.

«Jah, nii on see meie elu. Nõrista kehvade püünistega merevett ja orja mõisat — millal sa siin mahti saad majahütti korraldada ja puhtust-ilu taga ajada. Näe, siiamaani see vana kellgi seinal ikka veel astus, nüüd jäi nädalat poolteist tagasi ühel öösel seisma, pole siiamaani mahti saanud teist meistri kätte viia,» tähendas isa pikki saapaid jalast sikutama hakates.

Peeter läks isale appi, ema aga ütles ohates: «Kaks aastat tagasi, kui vanaema suri, jäi kell ka iseenesest seisma.»

«Ununes üles tõmbamata. Teisel hommikul tõmbasin üles ja käis jälle,» tähendas isa.

«Aga nüüd — nüüd ei aita enam mingi tõmbamine.»

«Ooh — tühi ebausk. Kell astub oma käiku — inimese elu läheb oma rada,» lohutas isa.

«Kas Sandrist siis midagi . . .?» küsis Peeter.

«Viimases kirjas, mis ta säält Saigoonist saatis, kirjutas, et oli laevas kõhutõbes olnud ja . . . ja kodu ja omaksed on kangesti

meeles... et ikka laevad muudkui sõidavad oosti poole läbi mitme mere... ja et lõunamaa taevas on tähed suured nagu elava söe tükid... Aga ennast teda meest pole enam kusagil,» ahastas ema.

«Ära nuta, ema, ära nuta! Ehk Sander sattus vangi,» kuid ka Peetri enese silmad kippusid ema lohutades märjaks muutuma.

«Jah, jäta nüüd! Mis see nutt aitab,» keelitas isa. «Jäta nüüd, ehk pöörab kõik veel heale. Näe, teine poeg on sul nüüd kodus ja...»

Ema võttis pärast lühikest, sõnatut enesekogumist tühja piimakannu ja läks sahvrisse. Isa ja poja vahele aga tekkis tuppa vaikus. Siis Peeter tõusis ja läks vana lillelise palgega seinakella juurde, mis juba ta poisikesepõlves Külasoo rehetares oli nii öösel kui päeval hoolsalt oma vaskpendli ühtlase tik-tak-sammuga aega astunud. Räägiti, et see oli hea kell, — vanaisa oli ta Reinuõuelt Külasoole toonud. Nüüd oli ta siis lõpuks Revalahütis ja — seisis.

Peeter võttis kella seinalt, puhus rataste vahelt tolmu välja ning veidi aega akna all hoolega ta kallal nokitsenud, asetas kella seinale tagasi, rihtis pommi ja lükkas pendli uuesti käima.

«Noh, ära parandasid või?» küsis isa, kella käiku kuulatama jäädes.

«Ei olnudki midagi suuremat parandada,» ütles Peeter, kella asendit seinal veelgi rihtides.

«Kuidas polnud parandada — ma ikka sihtisin ja vahtisin, lükkasin siit ja katsusin säält — ei midagi.»

«Noh, mul noorem silm,» püüdis Peeter isa õigustada.

«Mis silm — sul ikka see tundmine.» Ja kui ema tuppa tuli, ütles isa, pojaga lausa uhkustades: «Ei meie siin maal saa enam linnameeste jaole. Nii kui käed külge pani — käib!»

Juba sahvris piima kallates püüdis ema ennast koguda, püüdis Peetri lohutussõnu Sandri kohta tõena võtta, kui ta aga tuppa tagasi tulles vana kella uuesti oma endist tuttavat käiku nägi astuvat, tugevnes veelgi ta lootus kunagi mõlemat oma poega elusana näha. Või oli ta emasüda ilmas vähe ahastanud, et igast lootuse-õlekõrrest, igast «tähendusest» (mida Matis küll nimetas ebausuks), kinni haarata. Jah, kuid nüüd oli ta süda kergem, nii et ta jutu järje koguni uuest kohast üles võttis:

«Räägi siis ka, mis Priidu ja Mari oma lastega teevad ja kuidas sul omal läheb. Oled sa juba eluseltsilise järgi ringi vaadanud — või ikka üksi alles?»

«Üksi küll ses mõttes, et naist ei ole, aga ega's sellepärast inimene veel üksi ole. Töö, seltsimehed...»

Õhtul jooksis Revala madalasse, neljaruudulise aknaga ja kivipõrandaga tuppa pool küla kokku. Osaliselt tuldi muidugi sellepärast, et taheti lihtsalt näha mitu aastat külast ära olnud meest — aga peamiselt siiski sellepärast, et taheti iseoma kõrvaga suuremaa uudiseid kuulda.

Tõepoolest polnudki asjad endised ei siin ega seal. Peeter oli

läinud Külasoo täisrendikohast ja tulnud tagasi tillukesse Revala saunikuhütti, paljud mehed külast olid surnud, vend kadunud, vanaisa ja vanaema maetud — ent veel suurem muutus oli toimunud temas eneses — ta oli väheteadlikust kauge rannanurga külapoisist klassiteadlikuks tööliseks saanud ning nägi nüüd asju, inimesi ja nendevahelisi suhteid hoopis selgemate silmadega. Linnas viibides ta nagu polnud enesega toimunud muutust nii väga märganudki, kuna iga loetud raamat, iga seltsimeeste sõna ju aegapidi vana eelarvamuste kõntsa eemale oli uhtunud ja mõttekäiku uued sihid uuristanud.

Tulnud aga rannaküla tagasi, nägi ta kõike järsku hoopis uute silmadega. Ta omaküla inimeste häda, ta isa ja ema mõru osa lõid talle teravamini südamesse kui iialgi varem elus.

Nagu Karl Ratas jutustas, oli vene seltsimees Mihhail Kalinin alati rääkinud, et töölise esimene liitlane on talupoeg. Kalinin, kes ise oli maalt pärit ja seepärast maaelu hästi tundis, kinnitas, et talupoega kurnatakse tihti rohkemgi kui töölist, ainult et talupoja väikeomanikuhing ei lase tal kergesti klassiteadlikuks saada. Alles see talupoeg, kes ise on põhiliselt vaesunud, võib olla töölise kindel tugi võitluses tsaarivõimu, mõisnike ja kapitalistide vastu.

Nõndaks — endisest Külasoo Matisest, renditalupidajast-rannamehest, oli saunik saanud —, niisugune saunik, kellel pole pea kohal oma saunagi — ning nüüdne isa tundus talle, noorele töölisele, lähedasem kui iialgi enne.

«Mehed arutasid siin homset vallamaja-reisi — mis sina, isa, päris omavahel sest asjast arvad?» küsis Peeter õhtul, kui külainimesed olid läinud, ema lambivalgel supikaussi loputas ja isa võrguhargi nurgast välja tõi, et uuele, Peetri toodud linale hakata paelu külge taabeldama.

«Kirjutaja teab, et mõisal uusi päevi maamõõdu jaoks õigust pole nõuda ja et keegi neid teha ei taha, noh, jättis siis paruni käsu ringkirja teel edasi saatmata — ei tahtnud ülekohtusele nõudmisele oma kätt ja valla pitsatit alla panna. Eks räägib siis suusõnal, et nii ja naa, härra käsk, ja kaob ise kantseleisse.»

«Nii et rahva vastu minna ei taha?»

«Ei — Saar hoiab rahva poole. Ta ise ju ka Pammana rannast kalamehe poeg.»

«Ega Saar sant mees küll ei ole,» ütles nüüd ka ema ja vaatas poja ja mehe poole. Peeter märkas, et ema on üsna vanaks ja halliks läinud, ta kunagi pehmed, soojad silmad üsna auku vajunud. Küllap tema oligi see, kellel tuli ehk elus kõige rängemat osa kanda, ta oli töö ja murega ära kulunud, nagu väiksemaks jäänud ja võibolla polegi teda enam kauaks.

«Siis peaks enne teisi vallamajja minema ja Saarega rääkima. Annaks midagi teha — inimesed koos ja meeled mõisa vastu.»

«Ma lähen ise. Parem, kui sa siin ennast liiga selle asja sisse ei sega,» ütles isa ning vaatas ema poole.

Kuid ema ei märganud midagi, ta ainult rõõmustas, et Peeter jälle kodus oli ning et isa ja poeg nii ühel nõul asja arutasid.

«Mine muidugi,» ütles Peeter, otsis taskust hallivõitu paberilehe ja ulatas isale. Matis, et paremini näha, tõusis ja astus tule juurde. Ilma prillita seletas ta ainult lehekese all ja peal olevat suurt kirja: «Kõige ilma töölised, ühendage endid!» ning all: «Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei. Tallinna komitee.» Et aga ka vahelolevat tihedat kirja näha (Matis tahtis nimelt kõike ise oma silmaga lugeda), otsis ta taskust prillid. «Vennad saunikud, vabadikud ja mõisatöölised! Kui kaua peame oma higi ja verega isandaid jootma? Kui kaua nuumama neid oma vaevaga?»

Eneselegi tähelepandamatult oli Matis hakanud valjusti lugema ja seda märgates vaatas ta esiteks naisele, siis pojale.

«Loe pealegi valju,» ütles Peeter, «ainult sina, ema, jäta rohkem oma teada, et mina selle tõin.»

Ema vaatas poja otsa, kuid siis, taibates, läksid ta silmad veeälevile ja ta haaras põlle järele.

«Mis sa nüüd, tirr lahti. Ega's poiss sellepärast, et ta sind ei usuks, aga — noh — hoia suu!» ning ta luges edasi:

«Herrad on alati meie nülgijad olnud ja jäävad nülgijateks ka edaspidi, kui meie neid oma kaelast maha ei raputa.

Seltsimehed, ühineme kokku kui üks mees. Arutame oma asjad isekeskis läbi ja nõuame parandusi. Julgemad etteotsa, teised järele. Ärge andke seltsimehi välja, kui meie vaenlased neid ähvardavad.

Meie nõuame: esiteks . . .»

Matise hääl tõusis ning pärast iga nõudepunkti ettelugemist vaatas ta pikalt naise ja poja otsa, otsekui vannutades, et see tõesti nõnda peab olema ja et nad asjast ei taganeks.

Ning sel tuhande üheksasaja viienda aasta septembrikuu õhtul need kolm inimest, kes siin kauge rannaküla hütis viletsa tule ümber istusid, polnud enam lihtsalt isa, ema ja poeg, kellel üksteise vastu, nagu see vahel juhtub, mõnigi omakseokas südames, vaid nad hakkasid saama enamaks: võitluskaaslasteks, seltsimeesteks.

XXI PEATÜKK

— — —

Parun Frommhold von Rennenkampf tõusis, käis vimmas turjaga paar korda mööda pehmet plüüšvaipa oma kabineti ühest nurgast teise ning jäi siis seisma oma kuulsa esiisa Gotthard von Rennenkampfi portree ette. Katariina II päevist saadik on paljuvett merre voolanud, pärast Katariinat on valitsenud Venemaad tsaarid Paul I, Aleksander I, Nikolai I, Aleksander II, Aleksander III ja nüüd on troonil sakslannaga abielus olev ja balti aadli vastu nii sõbralik Nikolai II. Ja ometi pole balti aadlil enam seda kindlust ega võimu, mis Katariina II päevil. Ei, selles ei saa süüdistada

isevalitsust ega keisrikoda. Sest mis kõik on juhtunud maailmas pärast ilusat ja tarka Katariinat: veel oma elu lõpul pidi ta kuulma, kuidas Prantsusmaal Louis XVI ja ta kaunis abikaasa Marie Antoinette veeti giljotiini alla, 1848. aastal käis uus revolutsioonilaine üle Euroopa, 1871 kuulutati Pariisis korraks koguni avalikult kommuun välja! Ainult Venemaal on isevalitsus säilinud mitme aastasaja jooksul oma muutmatus kindluses (siin on kõik vastuhakud karmilt maha surutud), ainult Venemaal pole konstitutsiooni ämblikuvõrku ega parlamendi hääletajaid segamas valitseja tahet, ainult keiserlik Venemaa on veel ainus kõikumatu kants, kuhu poole on lootusega pööratud kogu maailma aadli silmad. Kas tõesti on siis segaduste tekitajad juba niivõrd suutnud rahva keskel oma kurja seemet külvata, et see kants seesmiste rahutuste mõjul puruneda ähvardab? Ei, niisugust asja ei või iial juhtuda! Iga ametnik oma postil, iga ohvitser oma kasarmus, iga mõisnik oma ringkonnas peab olema valvel ja iga rahutuse juba idus maha suruma, nagu tema, Frommhold von Rennenkampf, seda siin Kaugatomal on teinud.

Paraku ei ole mitte kõik mõisnikud temaga ühist teed käinud. Mõned, eriti nooremad aadlikest, on igasuguste, eriti välismaalt sisse veetud ideekeste mõjul kaldunud liigsesse liberalismi, müünud kergel käel ja suhteliselt odava hinnaga matsidele talusid päriseks, alandanud rendihindu ja hellitanud moonakaid, mõnel pool nende laste jaoks isegi mingeid «Kindergarteneid» asutades. Omamoodi tolstoid Baltimail!

Palun väga — nüüd on näha, kuhu see pehmus ja liberaalitsemine on viinud — talupoeg tapab nurga tagant neidsamu oma «heategijaid». Talupojaga tuleb ümber käia juba aastasadade jooksul äraproovitud viisil — teda tuleb hoida pihtide vahel, siis on kord majas, kord mõisas, kord riigis. On kõige parem, kui suudad hoida talupoega majanduslikult säärases olukorras, et ta peab mõtlema ainult enese ja oma laste leivatükile. Rechtwohl, matsile tuleb niipalju anda, et ta tööd suudab teha, kuid all zu viel ei tohi tal midagi olla. On matsil kõhuga asi muretu, hakkab ta uhkust taga ajama ja on varsti riiete poolest samasugune «härra» nagu sa isegi. On tal ka riided seljas ja jääb veel Vorrat — saadab ta oma lapsed kooli ning hakkab lõpuks enesele ka vabadust ihaldama — sinuga ühesuguseid õigusi nõudma! Ja tõepoolest, kui asi juba kord niikaugele on minna lastud, siis ei jäägi säärase haritud ja jõuka talupojaga muud üle kui tuleb ta peale mõjuda, et ta valitseva kihi keele ja vaated omaks võtab, deutschbalteks muutub. Aga kui matsid muudkui kadakasaksteks muutuvad — kes siis lõpuks töö ära teeb! Viimaks on aadel ise see, kes mõisa põllule peab minema sõnnikut laotama! Danke bestens! Verfluchtes Lumpenpack! [1]. Vaat see on, kuhu viib noorte liberaalitsejate mõtlematus!

---

[1] Olge lahked! Neetud rahvarämps!

Gott sei Dank, tema oma mõlemad pojad, nii praegu ülikoolist kodus viibiv Hermann Friedrich kui ka väeteenistuses olev Eberhard Gotthard, ei ole niisugustest ideedest nakatatud ja mis ta kahe mõisa moonakatesse, saunikutesse ja talude rentnikesse puutub, siis näib ka siin asi praegu korras olevat. Külasoo Matis, siinsete tõrkujate peamees, kes teda, mõisnikku, julges mingi ammu käest ära võetud maatüki pärast kohtusse kaevata ja Kuressaares mitte õigust saades protsessi isegi Riiani viia, sai lõpuks kohtus ilusasti nina pihta. Nüüd, paar aastat tagasi, kihutas ta selle mässaja ka Külasoolt minema. Mässa veel ja palka advokaate, kui sa vabadikuna omal hädavaevalt hinge sees jõuad hoida! Ka purjelaev, mis nad valla peale enestele kuidagi valmis punnisid, läks neil käest minema. Ja kellele? See ongi kõige parem kogu loos — mässaja vennale, kapten Tõnis Tihule, kes siiski näib olevat ein anständiger Mensch, hoopis teist sorti mees kui ta vimma ja kangust täis vend.

Ei, pole viga, küllap ka kogu riigis uuesti ilus kord jalule seatakse, mõtles parun Frommhold von Rennenkampf oma suures, raske, tumeda tammemööbliga kabinetis. Seepärast oligi nii suure hulga taluinimeste järsk mõisatulek, ja pealegi veel niisuguse narri ilmaga, parunile, ta perekonnale ja ka muule mõisarahvale täielikuks ootamatuseks. Isegi kubjas Üügu Siim polnud mõistnud oma suurest vihast nii järsku toibuda, et ta oleks enne naisi mõisa jõudnud ja härrat ette hoiatada teadnud. Nähes suurt rahvasumma paraadtrepil ägedalt sisselaskmist nõudmas, arvas parun kõigepealt, et võib-olla on töö juures kartulivõtjatega mingi ränk õnnetus juhtunud, mõni hobune lõhkuma läinud ja inimese surnuks ajanud. Ainult üks asi paistis talle küll ka juba selle esimese mõtte juures kahtlasevõitu: miks nad oma häda köögitrepi kaudu ei tulnud kaebama ja miks kartulivõtjate naiste hulgas nii palju pühapäevavammustes mehi on. Ometi ei mallanud ta kusagil teises tiivas olevat toapoissi ära oodata, vaid läks ja avas ise ukse. Sattudes aga kohe peaaegu esimesena silm silma vastu oma vana vihaaluse Matis Tihuga, muutus tema algul kavatsetud küsivjärelpäriv toon juba esimeste sõnade juures kärkimiseks, mis oligi suunatud rohkem Matise kui terve salga vastu:

«Mis sa siin põrutad! Kui sul rääkida tarvis, kas sa ei tea, kus köögiuks seisab!»

«Mamslite ja köögitüdrukutega pole meil miskit pistmist, nagu parunil endal vahel juhtub olema.»

Naiste seast kostis paar naeruturtsatust. Paruni silmad läksid sinnapoole ja ta nägi — et mitte mõned, nagu ta algul eksikombel oli vaadanud, vaid kõik kartulivõtjad, kes praegu veel pidid põllul tööl olema, seisid siin tropis meeste selja taga.

«Miks need naised siin on?» hüüdis parun kupjale, kes just oli põllult tulnud, et härrale häda kaevata. Kuid enne kui Siim oleks midagi vastata jõudnud, sürgas vallamaja juures monopolipoes liigset julgust rüübanud Pikk-Villem, kes nädalaks-poolteiseks oli

Tallinnast koju tulnud, et pojal aidata siiarüsasid sisse panna, paruni juurde ja karjus äkkvihas ta nina all rusikat vibutades:

«Mis sa naistest piilud — vaata mehe otsa!»

Von Rennenkampfi käsi libises kiiresti taskusse, kuid selle sealt tühjalt tagasi tulles taandus parun paar sammu. Ta ei saanud ennast aga vihasest Pikk-Villemist lahti raputada, kes, hoides tal endiselt rusikat pea kohal, astus talle trepi astmeid mööda järele. Kuid siis segas ennast kapten Tõnis Tihu vahele. Kapten Tihu, kes elukutsest tingituna ise aastaid revolvriomanik oli olnud, märkas paruni sooritatud liigutust ning haaras Pikk-Villemi käest kinni. Tõnis oli Villemist küll lühem, ent samuti tugev ja rinnakas mees, ja kui neid kaalu peale oleks pandud, — raske öelda, kumb kaaluots oleks alla vajunud.

«Ära mängi!» ütles ta Villemile. Ta oli harjunud käskima, meeskonda vaigistama. Tema rahulik, kindel hääl ja jõuline olek mõjusid nagu õli tormisel merel ning Villem, kuigi tõrkudes, laskis oma käe alla vajuda. «Meil on tarvis von Rennenkampfiga maamõõdupäevade ja veel mõne muu asja kohta aru pidada,» ütles kapten Tihu parunile, kes kordamööda ülemist ja alumist huult hammastega puredes ta ees seisis.

«Kas see on arupärimine! See on mäss! Miks need naised põllult ära on tulnud?»

«Nende küsimuste üle meil just oligi tarvis paruniga rääkida!» ütles Pikk-Villem oma kõmiseva häälega.

«Keegi ei räägi ega aruta asju, rusikas püsti!»

«Mul ei ole ju miskit rusikat püsti,» püüdis kapten Tihu asjale huumorinooti juurde tuua.

«Ma ei räägi sinust, aga siin, su vend, seal...» ning parun vaatas Koki Pikk-Villemi poole, kes nüüdki seisis ähvardavalt, valgete silmaterade välkudes, ning iga hetk nähtavasti valmis oli oma rusikas kätt hoobiks tõstma. Ometi just Villemi ja teiste otsustavuse nägemine, samuti teadmine, et tal pole relva taskus, sundis parunit veidi järele andma:

«Hea küll, talitaja on siin — ma siis räägin talitaja ja sinuga,» ütles ta kapten Tihu poole pöördudes.

«Aga mis parunihärra teistest kardab! Jaapanlased lasksid mu kannikad läbi, mina ei suuda härrale ikka enam miskit kurja teha!» hüüdis Laiakivi Kusti.

Ja keegi naistest lisas:

«Kui härrale endale sünnivad meie kistud kartulid süüa, siis ei või see raasike põllumulda, mis meie jalgade küljest saksa põrandale pudeneb, ka härra toapoisile liiga teha!»

«Vähemalt Matis kolmandaks, Matise käes on meite paragrahvid!» käis üle teiste Rannavälja Sandri hääl.

«Matis seltsi! Ilma Matiseta ei lähe!» kostsid nüüd hääled igalt poolt, ja nii pidigi parun Rennenkampf ka Matise paraaduksest sisse laskma. Ent seejuures libistasid ennast ka Peeter, Pikk-Villem ja Laiakivi Kusti koos Matisega vöörusse. Kui aga sissetikku-

jate arv liiga suureks paisus, astus Tõnis Tihu oma kogukuses neile teele ette.

«Saage nüüd aru — on tarvis rahulikult asja ajada. Parun on üksi, me nagunii mitmekesi, jätkub sellest!»

«Ma ei saa korraga karjaga rääkida!» ütles parun ja tõmbas ukse kinni.

Hetk hiljem, kui ta nägi oma keskmist poega Hermanni «was ist los'iga?» teise korra trepist alla tormavat, tundis vanahärra von Rennenkampf ennast järsult kindlamana ja kahetses juba, et ta ennast oli alandanud ja mehed, eriti aga Matise, paraaduksest sisse lasknud, ent nüüd pojale saksa keeli seletades, mis ta arvas «lahti olevat», ei hakanud ta ometi kohe Matist tagasi saatma. Noorparun, kes pidi homme vennale Tartu järele sõitma — ta õppis juurat, oli parajasti diivanil pikutanud ja ajaviiteks Sacher-Masochi hästi põnevat armastusromaani lugenud, kui allkorralt teravad hääled üles kostsid. Kuid seadnud ennast mugavalt, ei saanud ta kohe ilma ennast veidi kohendamata alla joosta. — Mäss! käis temalgi esimene mõte peast läbi. Tõi ju «Revalsche Zeitung» nüüd iga päev kõigist riiginurkadest ärevaid teateid, aga ta ei uskunud seda siiski hästi oma papa talupoegadest. Nähes aga Matist, kellest papa nii palju halba oli rääkinud, kellega protsessides papa nii palju aega ja isegi raha oli kulutanud, mõistis ta nagu teisedki mõisa kodakondsed, kes üks siit, teine teisest uksest oma hirmunud pea välja pistsid, et asi peab tõsine olema.

«Ja mis see kamp väljas teeb?» küsis ta papalt.

«Nõuavad õigust,» tähendas vana parun irooniliselt.

«Aga kes siis need on?»

«On kah — uued ministrid.»

«Ei tarvitse pilgata!» ütles kapten Tihu samas saksa keeles, milles parunidki olid omavahel kõnelnud. Ta aktsent, kuigi see lõhnas sadamakeele järgi, polnudki nii halb.

«Aga mis teie siis — ise kapten, oskate saksa keeltki, olete maailmas ringi liikunud — kas te üksi ei võinud mõisa tulla?»

Kapteni saksa keel muutis paruni märksa viisakamaks — ta isegi teietas Tõnist ja juhtis kapteni, talitaja ning vastu tahtmist ka Matise oma kabinetti. Peetri, Pikk-Villemi ja Laiakivi Kusti aga jättis esikusse seisma. Need viimased oleks ta küll sedamad tagasi välja saatnud, kartis aga paraadtrepil tunglevate uute sissetikkujate pärast ust avada.

Paruni kabinet oli aknaga vastu tuulist, pilvi täis merd. Siia talumehi sisse lastes sulges parun järsult ukse. Ta, tõtt-öelda kartis pisut rohkem neid kolme, kes olid vöörusesse jäänud (jah, see üks oli vist Matise poeg Peeter), kui neid kolme, kes siin tema ees seisid. Neile pakkus parun isegi tooli — vähemalt kaptenile, ent kui ka talitaja ja Matis istusid, nõustus sellegagi, sest Tõnise saksa keel veidi rahustas parunit.

Matisele aga venna keel ega meel ei meeldinud.

«Sa muudkui lased aga saksa keeli, meie Jaaniga ei saa midagi aru,» müksas ta oma tähtsale ja rikkale vennale külge.

«Ega ma sind maha müü!»

«Räägi oma keelt — seda oskavad siin kõik — mõlemad parunid ka.»

«Seda ma arvasin, et Matis on ninamees!» tuli nüüd tõepoolest ka vanaparunile uuesti eesti keel — üsna korralik eesti keel — suhu.

Ühtlasi hakkas ta kapten Tihu uuesti sinatama, nagu see parunil talupoja suhtes tavaliselt kombeks oli. «Mul oli sinust, Tenga Tõnis, hoopis parem arvamine ja ma ei teadnudki, et ka sina oma kangekaelse venna lõa otsas oled.»

«Me oleme kõik, terve vallarahvas, üks rohkem, teine vähem, parunihärra lõa otsas — ja lõõg on juba nii tihedasti kaela ümber kokku tõmmatud, et me varsti enam üldse hingata ei saa!» ütles Matis.

«Täna on sul küll jah hing välja minemas, et sa terve valla jõudsid üles ässitada!»

«Toores puu ei võtaks tuld ja mina ei suudaks kedagi üles ässitada, kui parun selleks ise põhjust ei annaks. Mehed olid täna vallamajas koos maamõõdupäevade pärast, mis parun meie käest ülekohtuselt nõudis, ja meil on parunile niisugused punktid ette panna (ta otsis taskust prillid ja neljaks kokku murtud paberi):

«Talurahva nõudmised parun von Rennenkampfile, Ruusna ja Loode mõisa omanikule.

1. Kui mõis tahab maid mõõta, siis tehku seda omal kulul.

2. Rentnikud nõuavad ühe kolmandiku võrra rendi alandamist. Need, kes maksid üheksakümmend, hakkavad nüüd maksma kuuskümmend rubla, ja need, kes maksid kuuskümmend, hakkavad nüüdsest peale maksma nelikümmend rubla renti aastas jne.

3. Igal rentnikul olgu õigus ilma lisamaksuta Vatla, Ruusna ja Kaugatoma lahes kala püüda ja oma valla piirides jahti pidada.

4. Rentnikkudele, kel ei ole kütmiseks raba (nii kui Ruusna meestel), peab mõis selleks puukütust — kaks täringsülda puid — andma.

5. Teetegemise-kohustus pandagu maa suuruse järgi nii mõisa kui ka rentnikkude peale, aga mitte nii, et rentnikud peavad üksi kogu tee sillutama.

6. Parun von Rennenkampfi kahes mõisas, aga ka teistes mõisates elab ja teenib inimesi, kes vanaks saades valla abitarvitajateks langevad, seepärast tuleb ka kõikidel mõisnikkudel täielikku vallamaksu maksta, mida nad seni teinud ei ole.

7. Mõis andku kõik maad, mis ta omavoliliselt viiekümne aasta jooksul taluinimeste käest mõisa külge on liitnud, nende maade endistele pidajatele tagasi!» »

Parun puhkes naerma:

«Miks ainult viiskümmend aastat! Miks sa mitte neid maid tagasi ei nõua, mis su käest seitsesada aastat tagasi «ära võeti», nagu su ässitajad linnas kirjutavad!»

«Ärgu parun arvaku, et seitsesada aastat on meelest ära läinud. Esialgu nõuame need maad tagasi, mis viiekümne aasta jooksul meie käest ära on kistud, seitsmesajast aastast räägime edaspidi,» ütles Matis väga tõsiselt.

Väljast kostis ähvardav häältesumin, ja läänetuul, raputanud aknaluugi haagist lahti, lõi selle järsku prantsatades vastu seina, nii et kogu maja põrus. Parunil jooksis mingi külm viirg kõhukoopast läbi. Kuid parun oli härra ja härra (see on rüütel) ei tohtinud iial näidata, et ta kedagi või midagi kardab.

«Nii et sina, hull mees, tahad ikka oma Reinuõuet kätte saada. Kohtus sa õigust ei saanud — nüüd ässitad vallarahva üles ja tuled ähvardama?»

«Varem julgesin mina üksi õigust nõuda — nüüd nõuab õigust kogu vald. Siin on veel punkte, mis härral tuleb täita:

«8. Suvine tööpäev hakkab hommikul kell pool kuus ja lõpeb kell kuus õhtul, üks tund keskhommikuks ja poolteist tundi lõunaajaks.» »

«Ahaa, aitab! Kaheksatunnine tööpäev ja nõnda edasi, nagu see laul nüüd käib. — Sa, Hermann,» pöördus ta poja poole saksa keeli, «kuula isandate soovid ära, ma tulen kohe tagasi,» ja ta läks kabinetist välja.

Sestsaadik kui keegi kättemaksuhimuline külapoiss, keda ei õnnestunud tabada, aastat viisteist tagasi ühel ööl mitu mõisa akent sisse viskas, oli parunil harjumuseks hoida oma revolvrit magamistoas — ainult teel olles kandis ta seda kaasas. Ta oli mõne sammuga trepist ülal, vastas paar umbmäärast lauset oma aastast aastasse põdeva proua hädaldavale küsimusele, võttis relva rutates kätte, laadis seda aga juba rahulikumalt (ta oli osava laskjana noorpõlves mitu duelli maha pidanud) — sest relva külmuse tundmine vastu peonahka andis talle endise kindlusetunde tagasi.

Senikaua vaatasid kabinetti-kontorisse istuma jäetud mehed üksteisele otsa ja siis noorparunile.

«Noh, mis nõudmised siis veel olid?» ütles see — pikk, heleblond, kuid veidi kriimude silmadega noorhärra.

«Noh, loe,» ühmatas talitaja Matisele.

«Mis ma loen? Ega noorparun ikka miskit vastust anna,» ja ta pani kirja nõudepunktidega lauale.

Kapten Tõnis Tihu ei öelnud midagi, vaid vahtis aknast välja. Sadu oli sedapuhku küll üle, tuul oli aga endiselt vali ja kihutas ühe ahtraksjäänud halli pilve teise järel üle lahe. Kell oli juba üle kuue — õhtu oli käes. Väljast kostis laul: «Kauem raudu me kanda ei taha!» ja keegi hüüdis, mitte naljaks, vaid nii, et sees kuulma pidi:

«Matis, ole kange!»

«Nadi asi,» mõtles Tõnis Tihu, kuigi tegi ükskõikse näo ja vaa-

tas aknast välja. «See tuul annaks praegu pagana hästi Taani Sundist Gotlandi otsa joosta — ühe ööga tooks ära.»

«Noh, loe!» sundis noorparun.

«Noorhärral omal selgem silm,» kostis Matis.

Ja tõesti, noorparun, arvatavasti uudishimust, võttiski vallasekretär Saare väga korraliku käekirjaga täidetud paberi:

«9. Pühapäeva-tööd ei tohi olla.

10. Mõisa töölistel-moonakatel peab palka 20 rubla võrra kõrgendatama.

11. Igas kuus antagu igale mõisa töölisele 3 tööpäeva oma töö ja toimetuse jaoks.

12. Ruusna mõisas peab parun kubjas Üügu Siimu lahti laskma, sest et ta inimestega ümber käies toores ja niru mees on.»

Siis oli vanaparun kabinetis tagasi. Ta võttis nõudekirja poja käest, heitis korraks pilgu viimastele lausetele, tõmbas siis paberi ülalt alla pooleks, siis uuest pooleks ja viskas tükid paberikorvi.

«Kas see oli paruni vastus?» küsis Matis.

«See oli vastus. Minge!» käsutas parun, ilma et häält oleks tõstnud, ja avas ukse.

Talitaja tõusis kähku ja kahmas põlvedelt mütsi pihku, kapten Tihu tõusis aegamööda, ning rohkem teeseldud kui tõelise väärikusega — ent tõusis siiski, Matis istus edasi.

«Välja!» müristas nüüd parun Matisele, et kabinet vastu kajas.

«Ma ei ole kurt, et parun mu peale karjub!»

«Välja, koer!»

Matis tõusis. Korraks läks mõte võib-olla sõjas otsa saanud Sandrile, siis samas teisel pool ust olevale Peetrist pojale ja seltsimeestele. Nad loodavad tema peale — Matis, ole kange! —, aga kui ta nüüd parunil laseb enese lihtsalt välja visata, mis tulu oli siis tänasest vallamaja koosolekust, mis tulu oli siis üheskoos mõisatulekust?! Oleksid nad ainult kolmekesi olnud, oleks ta ehk ukse poole läinudki, aga täna tundis ta, et tal on jõud selja taga, ja akna alla seisma jäädes ütles ta parunile:

«Ennem ei lähe ma siit kusagile, kui parun meie nõudmistele vastu tuleb.»

«Sa kaod siit — jalamaid!» Seekord parun enam ei kärkinud, ta oli võtnud taskust revolvri ning suunas selle otsa Matise poole.

«Laseb vist küll, kurat, kui ma kohe ei lähe, kohus ei tee talle midagi,» käis Matisel hirmusegane mõte läbi pea. Ta kahmas tooli järele, et sellega enesekaitseks virutada.

Siis parun laskiski. Paugu kaja raksatas läbi maja ja mõisaõue. Matis surus käe vastu paremat külge, mida oli löödud nagu piitsaga, kuid jäi seisma. «Ei vist tapnud, haavas ainult, tegi sandiks,» sähvis mõte. Nägi sedagi, et teist pauku ei saanud parun enam lasta, sest vaheuks mürtsus lahti, Peeter kargas sisse, haaras paruni randmest ja hakkas ta käest revolvrit välja murdma. Õuest kostis hääli:

«Tapavad! Tapavad, kuradid! Lähme appi, vennad!» Samas käis võimas mürts vastu mõisa paraadust, mis prantsatades lukust lahti kargas, ning tuul, pääsenud sisse, ulgus hetke mõisa vööruses. Millegipärast lõikus see tuule vilin Matisele kõigi teiste häälte seast eriti teravalt kõrvu, olgugi et see kestis vaid üheainsa lühikese hetke ja mattus otsekohe järeltormava inimsumma hüüetessehõigetesse, meeste rautatud kontsadega veesaabaste mürtsumisse vastu põrandat. Ning siis laksatasid esikus kolm, neli, viis lühikest, lajatavat revolvripauku üksteise järel. «Nüüd küll tapeti,» mõistis Matis. Laskja pidi olema noorparun, sest vanaparuni revolver oli juba Peetri käes, ning taluinimestel Matise teada kellelgi laskeriista polnud. Pikk-Villem aga — jah, see oli Villem — murdis vanaparuni mõlemaid käsi selja taha. Hetkeks nägi Matis Villemile kõigest hingest vastupunniva vanaparuni silmi: need olid valged ja pingutusest ning hirmust kohutavalt pärani kistud. Kardab, saatanas! — kuid samas Matis tundis, kuidas tal endal niiske ja kleepuv veri mööda külge alla jooksis. Ei, issand halasta, ta ei tahtnud surra, nüüd enam kuidagi ei tahtnud surra, ometi tundis ta, kuidas peas hakkas surisema ja silmade ees kippus mustaks minema. Ning hetkest, mil Peeter hüüdega «Isa! Isa!» tema poole tormas, kuni hetkeni, mil ta sama päeva õhtul ükskord kodus Revala hütis silmad lahti tegi, ei mäletanud Matis midagi.

XXIII PEATÜKK

Kui Lonni Rautsik ja Ann Teearu pühapäeval, 16. oktoobril 1905. aastal Lausmanni heinamaale jõudsid, oli siin juba mitmetuhandepealine rahvahulk kõneleja ümber kokku kogunenud. Ilm oli pilvine, vaikne, ning kõneleja sõnad kostsid tinaselt-tuhmi, madalale rahvahulga peade kohale laskunud taeva all kaugele. Oleks siinsamas rahvasumma ääres seisteski kõneleja sõnu küllalt kuulnud, aga Lonni tahtis keskpaika jõuda, sinna, kus tünn püsti oli aetud, mille otsas kõneleja seisis, sest kui Karl üldse siin oli, pidi ta just seal teiste vabakslastud vangide juures olema. Aga sinna oli raske pääseda — igaühel oli mõni vabakslastu kas sõber või muidu tuttav või tuttava tuttav, igaüks tahtis neid nagu ime läbi vanglamüüride vahelt pääsenud mehi lähedalt oma silmaga näha ja, kui võimalik, käega katsuda.

Kõneleja lõpetas. Rahva suust tõusis elaguhüüete ja heakskiidu torm, ja veel enne kui see vaikis, oli uus kõneleja kohal. See oligi Karl Ratas. Kõhnaks jäänud, juuksed maha aetud (vanasti enne vangiminekut armastas ta kõnelda palja päi ja võttis ka nüüd mütsi peast), ometi seesama väikesekasvuline, kuid tugeva kehaga Karl Ratas — Lonni tundis ta esimesest pilgust, esimestest sõnadest:

«Mis hundi suus, see hundi kõhus, sellel ei ole enam pääsu, ütleb rahvasõna, aga näe — vahel läheb teistmoodi. Kallid seltsimehed, teie olete meid otse hundi kõhust, Vene keisririigi vangla-

müüride vahelt välja kiskunud — ja näe, elame veel ega mõtlegi niipea surra!»

See oli Karl Ratta, Kalinini õpilase mood juba esimestel sõnadel mõne rahvapärase võrdlusega inimeste südamele lähedale minna, kuulajate tähelepanu köita ning siis kindlalt kõne pärismõtet edasi arendada.

«Me oleme praegu, tänu teile, seltsimehed, vangimajast väljas, aga kas me sellepärast veel vabad oleme, kas ükski meie hulgast võib ennast senikaua päris vabana tunda, kui siinsamas Tallinnas on veel seltsimehi vanglamüüride taga, kui Siberi metsades, Siberi kulla- ja vasekaevandustes vaevlevad päevast päeva edasi miljonid ilma palgata tööorjad, miljonid vangid?! Kui palju neid on? Mõni ütleb, et kümme miljonit — võib-olla on see öeldud liiast, aga palju peab neid olema, sest kas on siin rahva hulgas kedagi, kes võib kinnitada, et ei tema suguseltsis ega tutvusringkonnas pole inimest, kes viibib sunnitöölaagris või on vanglamüüride vahel — rääkimata nendest, kes on poliitiliselt kahtlaseks tunnistatud ja ära asumisele saadetud. Aga nagu eesti kirjamees Vilde ütleb: Siberi kõht on suur, sinna mahub veel palju vange ja sunnitöölisi sisse! Tõsi, meie, vabakslastud vangid, oleme esimesed vabadusse lennanud pääsukesed, aga öeldakse, et üks pääsuke ei too veel kevadet. On veel vara rõõmustada — pakane võib uuesti peale tulla — senikaua kui pärisvabadust, päriskevadet käes pole!»

«Aga millal see siis tuleb?» kostis hüüe kuumaksköetud rahva hulgast.

«Kevad, vabadusekevad tuleb siis, kui pakase võim on kogu maal murtud, kui Vene tsaaririik on juurteni hävitatud ja kui uus, töörahva riik, vabade inimeste riik kogu maal võimu oma kätte on võtnud. Niikaua kui hunt elab, niikaua kui hundil veel hing sees, tahab ta süüa. Ja mis on siin, Vene keisririigis, võimuhundi toit? Odav, kroonule mitte kopikatki maksev sunnitöölise töö on Vene keisririigi võimu alus. Mikspärast saame meie, vabrikutöölised, Vene keisririigis oma pika tööpäeva eest tühiseid kopikaid ja mikspärast on maatööliste olukord mõisates veelgi halvem? Sellepärast, et need meie hulgast, kes vaevlevad sunnitööl, peavad tegema veelgi pikema tööpäeva ja et nende supp vangikatelokis on veelgi lahjem kui supp meie töölise laual, mille ümber teinekord ka naine ja lapsed on istet võtnud. Vangile, sunnitöölisele, antakse ainult niipalju, et ta hädavaevalt hinges püsib. Kui ta sureb, tuuakse kaevandusse kohale uus, sest uue vangi kinninabimine tuleb kroonul odavam kui vana vangi korralik toitmine. Hobune maksab raha, lehm maksab raha — seepärast tuleb nende eest ka hoolt kanda, neid enam-vähem korralikult toita — vang ei maksa midagi. Kui kroonu võtab sõjaväe jaoks hobuseid, maksab ta peremehele, olgu see maamees või voorimees, hobuse eest sada rubla, peale selle ühe rubla seitsekümmend viis kopikat päitseraha. Kui aga su poeg või su mees sõtta võetakse või sunnitöölaagrisse kroonu kaevandustesse saadetakse, ei anta sulle punast kopikat — üksnes nuhk

ja sandarm saavad su eest päitseraha, et nad sind — uut vangi — aitasid kinni püüda, su käsi ja jalgu raudu panna!»

«Õige! Nuhid maha lüüa!» kisendas rahvas.

«Jah, meil, Vene keisririigis, on nuhil ja sandarmil täita need samad kohustused, mis araablasest orjakütil Aafrika džunglis. Üksnes et Aafrikast kinni püütud orjad olid mustanahalised, meie vangid-orjad on valge ihukarvaga. Ameerika mõisnik tõi neegriorje üle mere võõralt maalt, meie peamõisnik, keiser, laseb püüda orje oma sunnitöölaagrite jaoks iseoma maalt. Ameerika mõisnik pidi teinekord hea neegriorja eest maksma mitusada dollarit, meie keiser ei maksa valge sunnitööorja eest kopikatki, peale tühise päitseraha, mis ta üle-õla nuhile ja sandarmile viskab. Aga — mina ütlen, meie kõik ütleme:

Kauem raudu me kanda ei taha!
Ike kaelast ja köidikud käest!
Üles! Orjuseahelad maha!
Viime võidule priiuseväed! . . .»

Ning uuesti, kuid võimsamini kui iialgi varem mürises Lausmanni heinamaal tööliste marseljees, põrgates vastu vangimajade müüre ja Toompea torne, lajatas vastu inimeste kohale kaardunud madalat, tinast taevast, kus (nagu poppide jutust võis mõista) keisriga mestis olev jumal inimeste patte rehkendas, ning kaikus kaugele merele, kus tsaar-isakese sõjalaevad Tallinna reidil ankrus seisid.

Äsja vangist välja pääsnud töölispoissi loobiti õhku ja keegi naine püüdis talle üle teiste peade ulatada kes teab kuidas kätte jäänud või algselt kellelegi teisele määratud lillekimpu. Lonni Rautsik oli juba trügides Ann Teearu käest ära kaotanud, ei jõudnud aga siiski Karl Rattale lähemale. Ja kui ta siis viimaks eesmärgile jõudis, polnud Karlil enam ta jaoks aega. Ratas oli nüüdsama, pärast teiste lühikesi kõnesid, valitud tööliste esindajate saatkonda. Tuli uuesti minna linnavalitsusse, et selle kaudu nõuda kubernerilt kõikide reedel lubatud nõudmiste täitmist — eriti aga seda, et sõjaväe patrullid uulitsatelt kohe ära kutsutaks ja kõik poliitilised vangid viimaseni vabastataks.

«Kas sa Peetrist midagi tead?» küsis Lonni noormehe käisest kinni haarates. «Elab ta ikka?»

«Aga miks ei peaks ta siis elama — ta pääses ju sandarmite silmusest välja. Peeter saatis mulle veel pärast vangimajja kirja järele.»

«Saatis kirja — tõesti või? Ma ei tea temast midagi. Kus ta on?»

«On ikka ka kusagil, kellel siis praegu mahti magada. Võibolla on varsti siin! Ega te ei tunne teineteist, saage tuttavaks. Klaudia Kossarjova — Lonni Rautsik!»

«Karl, kui sa Peetrit näed, ütle, et . . .» Ja Lonni, võideldes

vägisi kurku tikkuva nutuga, ei saanudki öelda midagi rohkem. Karlil oli kiire, teised tööliste esindajad juba läksid ja ka neiu, keda Karl oli talle tutvustanud, ruttas neile järele.

Rahvas, ära kuulanud veel paari seltsimehe kõne, lagunes gruppidesse, kuid ei lahkunud Lausmanni heinamaalt, jäädes ootama töölisesindajate tagasisaabumist linnavalitsusest. Et aga töölissaatkonna tagasitulemine viibis, otsustasid töölised rongikäigus läbi linna minna ja Uuel turul koosolekut edasi pidada.

Ka Lonni Rautsik, uuesti Ann Teearu kätte leidnud, sammus teiste hulgas. Ta lootis Karl Rattaga, kui see linnavalitsusest tagasi tuleb, Peetrist veel pikemalt rääkida. See, et Peeter oli saanud Karlile vangimajja kirja saata, tema jaoks aga ainust rida paberile ei pannud, oli talle valus, kuid teisalt oli see ehk õigegi, sest... sest isa oli ju Peetri vastu ning — viimasel ajal üldse nii imelik...

Kuid Peeter elas, oli terve ja võis varsti siia tulla. Nüüd, mil võim oli tööliste käes, ei pruukinud Peeter enam kedagi, isegi mitte tema isa, karta, ta võis uuesti Peetriga kokku saada ja siis — läheb ta igale poole Peetriga kaasa, ei lahku temast iialgi, läheb läbi tule ja vee — ükskõik mis ka ei juhtuks, mis ka ei tuleks. Näe, keegi päris noor neiu, seistes kastil laternaposti kõrval, kõneles tuliselt. Võib olla, et ta ei oska nii kõnelda, aga ta võib teha, kõik teha, mida Peeter või Karl ainult soovivad. Peeter saatis Karlile kirja — need, partei liikmed, ei unusta üksteist ka vanglamüüride taga, neil on omavahel ühendus Moskva ja Peterburiga, isegi kauge Siberiga. Kõik need koosolekud, kõik need nõudmised ei tule iseenesest, vaid on enne läbi mõeldud. Võib-olla on Peetergi üks neist, kes asja siinsele juhtimisele lähedal seisab, mõtles Lonni uhkusega.

Sügisõhtu hakkas juba hämarduma, aga näe, sealt tulidki saadikud. Üks neist, keegi vanem, kõhn, prillidega mees hakkas kõnelema. Linnavalitsus lubas iga päeva eest, mis töölised linnas korda peavad, maksta tööliskorrapidajaile 750 rubla. Nemad nõudsid tuhat rubla ja linnavalitsus pidi sellega nõus olema. Linnavalitsus lubas...

Lonni vaatas hoolega — kuhu see Karl siis on kadunud? Ja samas pilku kõrvale lüües nägi ta paarkümmend sammu eemal rahvamurrus Saaremaa puutöömehi — Pikk-Villem paistis igatahes kaugele üle inimeste peade. Võib-olla teavad nemad Peetrist. Parajasti, kui ta nende poole ruttas, pani ta tähele, kuidas inimesed pöördusid tagasi vaatama. Ka tema seisatas ja vaatas tagasi. Ringkonnakohtu maja poolt lähenes midagi halli ja ühtlast, püssitäägid eemalt vaadates nagu hari püsti, ja see hari õõtsus, lähenedes iga uue soldatite sammu ajal.

Sõjavägi!

Kindral Voronov oli Peterburist tagasi jõudnud.

«Patronov ne žalet!»

Kapten Mironov valis Oneega ja Dvinski polkudest seitsekümmend kõige õigeusklikumat, kõige keisritruumat meest ning käsu-

tas nad parajas laskekauguses, saja viiekümne sammu kaugusel rahvahulgast seisma.

«Jalale! Laadida!»

Kõikide pilgud peatusid soldatite püssidel ning mingi jäine vaikus laskus üle rahvamurru. Lonni Rautsik kuulis, kuidas keegi politseimundris mees eemalt midagi hüüdis, aga mida, seda ei kuulnud Lonni ega nähtavasti ka teised lähedalolijad, sest keegi ei liigutanud ennast. Lonni nägi, kuidas soldatid heitsid püssid palgesse ning samal hetkel ütles talle instinkt, et tuleb pikali heita. Aga enne kui ta seda jõudis teha, lõi talle midagi teravasti vastu rinda. Ta vajus põlvili, põlvilt kummuli — ja ei tundnud ega kuulnud enam midagi.

Soldatite püssid ragisesid veel kord — veel kord. Ning need inimesed, kuigi nad täitsid ainult käsku, kuigi neile seetõttu langes ainult väiksem osa süüd, määrisid Tallinna Uue turu sadade süütute verega, oma nime aga igavese, kustumatu häbiga.

*

Ligemale pool sajandit tagasi, esmaspäeval, 2. juunil 1858. aastal olid soldatite püssid hakanud ragisema Mahtra mõisa õuel. Eduard Vilde kirjutab oma «Mahtra sõjas»:

«... Mitu püssi tõusis, paugud käisid, ja Jüri Tork'i hiiglakeha langes silmili liiva sisse — kaks surmavat kuuli rinnas.

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlusehimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist pani õhu värisema, terve mets teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.»

Pühapäeval, 16. oktoobril 1905. aastal Tallinna Uuel turul ei löönud kolmetuhandelise rahvahulga vihane laine kokku kapten Mironovi väesalga üle. Kas oli Tallinna tööliste võitlushimu 1905. aastal väiksem kui nende isadel ja isaisadel poolsada aastat tagasi Mahtra mõisa õuel? Ei, mitte seda. Kuid Mahtra talumehed tol, 1858. aasta päeval olid juba mõisa kogunedes teadlikud, et nad ilma vastuhakuta neile karistuseks määratud ihunuhtlusest ei pääse, et tuleb midagi kokkupõrketaolist — nad olid enestele naabervaldade talumehi appi kutsunud ja endid vähemalt parajate vemmaldega varustanud.

Tallinna töölised seisid aga 16. oktoobril 1905. aastal Uuel turul soldatite täiesti ootamatu kuulisaju ees palja käsi.

Esimene kogupauk jättis Koki Pikk-Villemi ja Loona Laesi puutumata, järgmised lasud sundisid aga neidki koos muu lähedalseisva rahvaga pikali heitma, emakeselt maalt varju otsima. Keegi kas kukkus või heitis ennast Pikk-Villemile risti üle selja, kuid sel hetkel ei tundnud Villem mingit raskust, ta parema käe sõrmed haakusid ümmarguse sillutuskivi taha ning püüdsid seda

munakivi-sillutisest lahti kangutada. Käe alla juhtunud kivi oli aga kõvasti sisse tambitud, teist, lahtisemat polnud võimalik haarata, sest igal pool lamas paksult inimesi ja Villem pingutas kogu oma hiigeljõudu, et kivi sillutisest välja kiskuda. Kellegi saapanina vajutas ta käele, ent ta ei lasknud kivist lahti ja alles siis, kui ta selle päriselt maast välja rebis ja endale pihku surus, püüdis ta ka ise uuesti tõusta.

«Ära mine, tapetakse!» hüüdis Loona Laes ta kõrval.

«Kui meid tapetakse, siis tapame meie ka!» urahtas Villem kivi kumerat kanti oma keskmiste sõrmede alla pöörates ja ise püsti karates. Ta veresooned otsmikul ja meelekohtadel olid siniste muhkudena üles tursunud.

«Hull inimene! Sa ei suuda oma kiviga soldatite püsside vastu!» karjus Laes Villemi käest kinni rabades.

Kogupaugud olid harvenenud üksiklaskudeks. Paar kuuli vihisesid Villemist mööda, kuid ta ei hoolinud nendest, vaid tahtis oma hirmsas vihas soldatite poole karata.

«Ära mine! Nad puurivad su kuulidega läbi!» karjus Laes.

Vaevalt oleks Laes suutnud Villemit takistada soldatite kallale ning seega lausa surma minemast, kuid Villem oma hoos ise komistas kellelegi haavatule, kes ennast kätel edasi püüdis lohistada.

«Aita, seltsimees! Päästa!» lõi hääl Villemile kõrvu.

Ta vaatas maha. See oli kõhn, kurduderäguline, pinguletõmbunud soontega vanamehe kael, mis Villemile kõigepealt silma hakkas. Villem kummardus, ning et haavatud vanameest sülle võtta, pidi ta soldatite jaoks määratud kivi paremast käest vasakusse panema. Ka vanameest selle koju tassides hoidis ta kivi kogu aeg peos. Ta viskas Uue turu kivisillutisest välja kistud raudkivi alles siis minema, kui ta paar nädalat hiljem kuidagi altkäe enesele vana mauseri sai osta ja tõepoolest veendus, et selle kuul, hoolimata laskeriista vanadusest, veel kolmetollisest plangust läbi võttis.

Loona Laes, samuti nagu Pikk-Villem, ei saanud õnnekombel kriimustustki, sattus aga aitama voorimehetroskale kedagi läbilastud jalaga vene naist. Naisel oli mees kaasas, — ta oli naise jala oma salliga ülaltpoolt põlve kinni tõmmanud, kuid verd jooksis sellest hoolimata tublisti ja naine oli nõrkemas. Laes aitas mehel haavatu troskale tõsta ja mees ütles talle minema sõites paar tänusõna kanges eesti keeles. Olid venelased, tingimata venelased. Ja need, kes lasksid, — olid ka venelased.

Laes oli lugenud ja kuulnud Peterburi verisest pühapäevast, ta teadis, et seal ühed venelased teisi venelasi tapsid, oma silmaga nägi ta seda aga esmakordselt. Saaremaa kehv maapind, eriti aga balti mõisnikkude rasked renditingimused ei meelitanud vene maatamehi siia. Saarlased ja ka muud eestlased olid ise need, kes Venemaalt kergemat orjust ja paremat maad läksid otsima. Samuti olid vene linnades teinekord töötingimused märksa lahedamad ja elu lõbusam kui Tallinnas, mis ka vene vabrikutöölist siia ei mee-

litanud. Valitsus, nagu kuulda, oli Peterburist mõned üksikud mässulised töölised Tallinna, muulaste hulka välja saatnud, aga läheduse tõttu pealinnale ei saanud Eestimaa mingiks Venemaa Siberiks ometi kujuneda ning seetõttu oli Laes siinsete venelaste hulgas omasuguste lihtsate vene tööinimestega vähe kokku puutunud. Soldatid olid kasarmutes, pealegi oli neid õpetatud tšuhnaadele ja teistele muulastele ülalt alla vaatama. Vangis polnud Laes veel olnud, et oleks saanud vene vangivalvurite halbu või häid külgi tundma õppida, vene siinsetest kuberneridest ja kindralitest, ohvitseridest, igasugustest paguniga ja pagunita ametimeestest lahutas aga Veltmanni pööningul elutsevat Laesi säärane seisustevahe, mis lähema kokkupuutumise võimatuks tegi. Keiser oli venelane, kuberner oli venelane, ametimees oli venelane ja juba üksi see, et baltisaksa parun seisis nende tuusadega heas mestis, sundis Laesi olema ettevaatlik. Hunt juba hunti ei murra — tal tuli aga neist kõigist eemale hoida.

Ja nüüd korraga — venelane ei tapnud mitte ainult eestlast, muulast, vaid tappis ka venelast . . . !

Tallinna Uue turu tapatalgu vajus kogu eluks sügavasti Laesi mällu, erilise selgusega jäid aga meelde mõned üksikasjad: tume, maadligi taevas linna kohal, Karl Ratta kõne ja rahvahulga mürisev hüüd: «Vangid vabaks!», soldatite püsside esimese kogupaugu ragin ning see, kuidas ta, ise terveks jäänuna, haavatud vene naist voorimehetroskasse oli tõsta aidanud. Ta ei kohtunud enam iialgi selle talle tundmatu naise ja tolle mehega (kes teab, kas nad olidki abielus), ometi sai see ehk üheks põhjuseks, et ta nüüdsest peale võimumeestest venelaste kõrval omasuguseid, tööinimestest venelasi hakkas otsima ja et ta hiljem 1905. aasta sündmuste pärast Riia ja Orjoli vanglates viibides mitme vene seltsimehega ühistes kannatustes lähedaseks sõbraks sai.

Ka Tiit Rautsik oli pühapäeval, 16. oktoobril 1905. aastal Tallinna Uuel turul — mitte ülestõusu, vaid Lonni pärast, kes isa arust viimaseil nädalail pärast Sitsi töölise Juuli Teearu surma nagu kuutõbine ringi käis. Kui töölised streikisid, ei läinud ka Lonni tööle, pidasid töölised miitingut, oli ka Lonni seal. Isa oli püüdnud talle rääkida, kui ohtlik see on, aga tütar ei kuulnudki teda — ja kuigi vahel kuulis, siis vaatas talle põlastavalt, haletsevalt otsa, nagu ei mõistaks tema, vanamees, maailma asjust enam midagi! Oo, kui tema, Tiit Rautsik, oleks tohtinud ainult ütelda, mida ta teadis ja missuguseid tuliseid süsi Lonni nende koosolekutel käimistega oma pea peale kogus! Aga ta ei tohtinud, ta oli vandega seotud ning pidi verise südamega nägema, kuidas ta lihane tütar, ta ainus laps nagu hull hukatusse jooksis. Tiidu ülemus, kunstmaalija Arthur Tikk, suhtus pealegi ta viimastesse teadetesse lausa pilkavalt, ei pärinud aga midagi Lonni kohta, nähtavasti siiski niipalju taibates, et isast ei saa oma lapsele iialgi õiget nuuskurit.

Kui võim linnas paaril viimasel päeval näis päriselt minevat töö-

liste kätte, läks Tiit Rautsik lausa segamini. Ühelt poolt kartis ta, et töömehed ta salaametist teada saavad ja ta läbi peksavad, nagu mõne nuuskuriga juba oli juhtunud, teisalt aga lootis, et kõik jääb saladusse, võim läheb jäädavalt päriselt rahva kätte, ta vabaneb nuhivandest ning Lonni pea kohale kogunevast žandarmeeria ähvardusest. Nõnda ei hoiatanudki ta Lonnit täna hommikul koosolekule minemast, sest võib-olla on parem, kui tüdruk ennast nende sotsiaaldemokraatide asjaga kurssi ajab, siis on uue korra juures tal elu kindlam, samas aga kartis ta ka, et tööliste võim linnas on üürike: mõisnikud maal olid isevalitseja poolt, vabrikandid ja rikkam kiht linnas olid isevalitseja poolt, žandarmeeria oli isevalitseja poolt, suurem hulk sõjaväge oli isevalitseja poolt — millega see alamrahvas võimu pikalt oma peos hoiab? Kui keiser järsku vihastab ja sõjaväele käsud kätte annab . . . ? Ning Tiit Rautsik, hoolimata sellest, et varsti pidi algama pärastlõunane jumalateenistus, suundus Lausmanni heinamaale. Teel sinna kuulis ta aga vastutulevalt rahvalt, et tööliste rongikäik oli siirdunud läbi südalinna tänavate, üle Rootsi turu Uuele turule, ning sellele vastavalt muutis ka Tiit Rautsik oma suunda.

Kui ta kohale jõudis, lõpetas parajasti noor neiu, kes koos meestega eile vangist oli vabastatud, laternaposti kõrvale püsti aetud õunakastil oma tulist kõnet. Tiit ei pääsenud rahvahulga tõttu küll kõnelejale lähedale, et ta selle sõnu oleks kuulnud, aga küllap pidid need kuulajaile südamesse tungima, muidu poleks teda sellise heakskiidu ja elaguhüüetega vastu võetud. Ah, näe, siin tüdruk sai vangist vabaks, kes see enam Lonnit vangi paneb, lohutas ennast Tiit Rautsik, ise samaaegselt silmadega tütart inimestemurrust otsides. Oma väikese kasvu tõttu polnud see talle lihtne, sest mida lähemale ta inimestele läks, seda vähem ta neid korraga nägi. Seepärast sibaski ta üle konkatee Viru tänava poolsele künkakesele, Musumäele, kuhu teisigi uudishimutsejaid oli kogunenud. — Küllap on siin nuuskureidki, mõtles Tiit Rautsik, nagu poleks tal enesel sellega enam mingit tegu.

Tiidu silmad leidsid tütre üles pisut enne seda, kui soldatite read ringkonnakohtu maja poolt tulles paistma hakkasid. «Eks ma öelnud,» mõtles Tiit Rautsik, «ei keiser seda asja niiviisi jäta ega võimu jumalamuidu käest ära anna!» Aga kui sõjavägi oma marsisammul ikka lähemale ja lähemale tuli ja viimaks sajakonna sammu kaugusel rahvahulga vastu poolringis üles seati, haaras Tiit Rautsikut kohutav, senitundmatu hirm tütre pärast.

«Lonni! Lonni!» kisendas ta ning hakkas künkalt alla jooksma.

Samas andiski kapten Mironov oma Oneega ja Dvinski polgu sangaritele käsu lasta. Esimene kogupauk seitsmekümnest püssist lõi vihinal rahvahulka nagu hiiglavikat heina. Inimesed taarusid, haarasid kes kätega rinnust, kes peast ning vajusid loogu nende vahele, kes kuulist puutumata olid jäänud. Ning samas ärkas ka rahvahulk oma esimesest hirmutardumusest: püüti heita pikali, otsides varju juba langenute kehade tagant, püüti, pead õlgade

vahele tõmmates, põgeneda, nagu keegi oskas. Aga kuna uued, üha uued kuulid soldatite püssidest kaitsetu, põgeneva, veres pöörleva, appikisendava rahvahulga sekka langesid, tekkis mõne lühikese hetke jooksul Uuel turul selline hirm ja ahastus, mida ükski Tallinna endistest turgudest veel polnud näinud. Tõsi, polnud ka Vana-turg raekoja ees mingi süütu paik, oli sellegi pind pikkade sajandite jooksul inimverest läbi immutatud, aga nii jälki, nii alatut rahvamõrva nagu see, mis Vene tsaar Nikolai II (Romanovi) kümnendal valitsemisaastal, oktoobrikuu kuueteistkümnendal päeval Uuel turul toime pandi, polnud vana linn veel iial läbi elanud. Oli olnud veriseid sõdu ja katke, nõidade põletamisi ja piinamisi, pikki piiramisi ja näljaaegu tuhandete ohvritega, aga säärasele alatule rahva seljatagant tapmisele oma seadusliku, «jumala armust» seatud valitseja poolt polnud Tallinna ajaloos midagi võrdset kõrvale panna.

Kui sajad inimesed juba surnutena või raskelt haavatutena oma vereloikudes lebasid, ülejäänud aga püüdsid küürutõmbunult igas suunas laiali põgeneda, et tänavate ja majanurkade tagant soldatite kuulide eest varju leida, pidas kapten Mironov oma väejuhiülesande auga täidetuks ja andis käsu soldatitele tuleandmine lõpetada. Ja siis marssis kuulsusrikas väesalk püssiotste suitsedes tuldud teed tagasi, ilma et oma ohvritest väljagi oleks teinud. Mis läks «vaprale» kaptenile korda mingi küürakas kojamees oma tühipalja tütrega ja teiste nendetaolistega! Käsk oli täidetud, padruneid polnud kokku hoitud. Säärast vahvust hinnati ülemal pool — peagi võisid sangarite rindu ehtida uued ristid ja aurahad, õlgu uued paelad ja tärnid, ning kapten Mironov mõtles oma Oneega ja Dvinski polgu tublide poiste kõrval tagasi kasarmu poole sammudes, milliste sõjamehelike, ehtsast patriotismist ja truualamlusest kantud sõnadega kindral Voronovile äsjasest edust raporteerida.

Kuidas siis — kolmetuhandepealine mässavate tšuhnaade ja sotsiaaldemokraatide jõuk kas maha tapetud või laiali aetud, ilma et ainus soldat vaenlaste vastu võideldes oleks omalt poolt kriimustadagi saanud, see peaks vaprale kaptenile tooma vähemalt Georgi risti ja alampolkovniku pagunid. Varsti, niipea kui post uuesti korralikult käima hakkab, teatab ta oma teost ka Peterburi armsale pruudile: «Dorogaja Nadežda! Davno uže mõ ne videlis, no trevožnõje vremena — i. t. d.» Jah, kohe kui ajad on uuesti rahulikumaks muutunud, abiellub ta Nadeždaga ja toob ta Tallinna — säärane pikk peigmehepõli ja lahusolek ei ole midagi väärt.

Kui esimene kogupauk rahvahulga peale ragises, tardus Tiit Rautsik seisma. Lonni kadus ta silmist, rahvahulk tõmbus looka ligi maad ning järgmiste kogupaukude ajal püüdis ka Tiit Rautsik maast varju leida. Kui aga kogupaugud üksiklaskudeks üle läksid, muutus Tiidu isaarmastus ta enesesäilitamistungist uuesti tugevamaks, ta sööstis püsti ja hakkas kiiresti sinnapoole jooksma, kus ta Lonnit viimati oli silmanud. Kuid inimesed, küürakil põge-

nedes kuulide eest, põrkasid ta vastu ning tahtsid teda vägisi enesega kaasa viia. Ei, Lonnit ei olnud nende hulgas. Keegi mees läks roomates, vererada taga. Samas tuikus temast mööda keegi Lonni kasvu tütarlaps, käsi kramplikult vastu rinda surudes — ei, see polnud Lonni. Mida enam Tiit ennast läbi trügis laternapostini, kus ta ennist oli näinud noort neidu kõnet pidamas, seda enam oli verd, kivid olid sellest juba punased, seda jooksis auravate niredena välja surijate alt, kes ennast enam liigutada ei suutnud ja ainult veel appi kisendasid, see punetas siin-seal lompi kogunenuna äsjasurnute laipade vahel ning hakkas libeda liimina tarretuma nende ümber, kes esimese kogupaugu kuulide all olid langenud. Ja korraga lõi Tiidule kogu selle veripunase hulgas mingi imelikult omane, sinine värvitoon silma. Ta ruttas selle juurde, Lonni uue sinise palitu hõlm oli verega koos. Ta haaras tütre, kummuli, nagu Lonni oli, oma käte vahele ja püüdis teda istukile tõsta. Tiit oli teda tihti tõstnud ja süles hoidnud, siis kui Lonni veel tilluke tüdruk oli, — oli teda emaga vaheldumisi pooled ööd kätel kiigutanud, kui Lonni viieaastaselt külmetas ja keskkõrvapõletikku jäi, oli teda veel siis voodist teise tõstnud, kui Lonni juba neiuna Schnelli tiigil tritsudega sõites oli jalaluu ära murdnud ja ta voorimehega koju toodi.

«Lonni, Lonnikene, mina olen, isa! Ei lasta enam, tõuse — seome haava kinni.»

Aga Lonni ei liigutanud ennast.

«Lonnikene, tütrekene, tüdukene, tõuse nüüd, tõuse ometi, ma ei saa ju sind niiviisi siduda!»

Ta püüdis Lonnit istukile tõsta, aga Lonni kehas oli midagi võõrast ning tütre vere ja turutolmuga määrdunud nägu vajus jõuetult ta õla vastu.

«Kullakene, tüdu linnukene, ära karda, ei lasta enam!»

Aga Lonni ei kuulnud.

«Tüdukene, kulla Lonnikene, mine Peetrile, mine!»

Aga Lonni ei kuulnud ka seda enam.

Ning nüüd haaras Tiit Rautsikut surma jäine käsi. Alles paar hetke tagasi oli ta ennast viimse petliku lootusega lohutanud, et mitte tõde tütre surmast oma teadvusse lasta, mida ta juba esimesest kogupaugust alates instinktiivselt oli aimanud, mis järgmiste laskude ajal ta alateadvuses üha oli süvenenud, — mida ta aga Lonnit juba liikumatuna nähes oli siiski veel oma viimase jõuga, oma isasüdame viimase armastusega püüdnud tagasi tõrjuda. Aga nüüd polnud enam pääsu. Ühe tõmbega rebis Tiit Rautsik lahti Lonni sinise mantli, kleidi, käristas puruks verega kokku kleepunud alustalje ja särgi. Nüüdki veel pisut verdimmitsev kuulihaav oli parema rinnanibu all, ihu oli alles leige, kuid elutu. Ning kui kõik see, mis ta nägi, oma alasti armutus tões Tiit Rautsiku teadvusse jõudis, surus ta oma näo Lonni verise keha vastu, nagu tahaks ta iseoma verd, iseoma elu tütre äsja elutuks muu-

tunud kehale üle anda, ning ta kurgust pääses mingi korin, nagu oleks talle enesele kuul rindu lastud või puss südamesse löödud.

Hetkest alates, mil Tiit Rautsik oma tütre vereloigust leidis, eriti aga pärast seda, kui ta Lonni surmas veendus, ei näinud ta enam teisi surnuid siinsamas kõrval — kõik ujus ta silme ees ühesainsas verises udus. (Ametliku aruande järgi, mille koostas küll prokurör, kuid mille põhjal arvatavasti ka kindral Voronovile ja Oneega ja Dvinski polgu sangaritele hiljem aurahasid jagati, jätnud «mässuline rahvahulk põgenedes maha umbes sada viiskümmend surnut ja haavatut».) Tiit Rautsik oli pannud oma elumängu ühele kaardile, tütrele, ning kui soldati kuul selle ta käest ära kiskus, oli ahastus nagu tume müür ta ümber, millest enam midagi muud läbi ei kostnud.

Võib-olla just sel hetkel kaotaski Tiit Rautsiku ennegi muljutud hing selle teatava paindlikkuse, elastsuse, kohanemisvõime, mida arstid peavad normaalse inimese tunnuseks, venis välja ühes suunas ega suutnud enam endisesse olukorda tagasi tõmbuda. Igatahes kinnitas Tore-Juhan, et vanamees siis juba segane olnud, kui ta tema koos tütre surnukehaga Uuelt turult pühapäeva õhtul koju sõidutas. (Mitte kõiki Uuel turul tapetute laipu ei viidud Tornimäele surnukambri, vaid paljud omaksed, kartes politseilisi uurimusi ja vintsutusi, korjasid oma surnud varemalt üles ega usaldanud neid ka neljapäeval koos teistega pidulikult matta. Lonni Rautsik oli üks nendest — ema õed ei julgenud ta surmast palju rääkidagi, vaid matsid ta vaikselt Kalamaja surnuaeda ema kõrvale.) Mis Tiit Rautsikusse enesesse puutub, siis — vastupidi voorimehe arvamisele — kinnitas majarahvas, et ta pühapäeva õhtul olnud veel selge mõistuse juures ning alles öösel üksinda tütre surnukeha valvates hulluks läinud. Igatahes esmaspäeva pärastlõunal, kui kogu linn lisaks eilsele tapmisele uut tsaari üllatust, täna välja kuulutatud manifesti arutas, mida osa inimesi juubeldades, osa uskumatult pead vangutades vastu võttis, kobis Tiit Rautsik välja toast tütre surnukeha juurest ja pani veeslohvi joonde, nagu kavatseks hakata uulitsat kastma.

«Mida's sina nüüd — sügise ajal?» küsis majaperemees Peetsov, kelle lihunikuäri juba teist-kolmat päeva ärevate sündmuste pärast kinni oli.

«Mis see sügis siia loeb! Kõik maailm on verega koos, ei lähe enam puhtaks,» ütles Tiit Rautsik slohvi uulitsakraani otsa keerates.

Majaperemees ei mõistnud seda kojamehe lauset ei targaks ega ka eriti rumalaks arvata, sest isegi talle, lihunikule, kes muidu verega oli harjunud, tundus pärast eilset Uue turu tapatalgut maailm tõesti pisut ülearu verega koos olevat. «Eks siin ole verd ja kõike, aga ega sinu slohv igale poole ulata! Täna anti manifest, see ehk . . .»

Vastuse asemel silmitses tilluke, kõhetu, palja peaga vanamees, kelle ennegi hallid juuksed täna öösel päris valgeks olid läinud,

hindavalt oma peremeest, nagu kaaludes, kust otsast peale hakata, ja keeras kraani lahti. Külm, jõuline veejuga lõi härra Peetsovile vastu nägu, vastu käsi ning ähkides ja puristades tõmbus mees majanurga varju. Ta vest ja kraevahe, ta suu ja silmad olid sedavõrd külma vett täis, et ta esimese hooga vandudagi ei märganud. Aga kui ta ennast kogus ja kojamehele nurga tagant salamahti lähedale püüdis hiilida, sai ta uue pahmaka vett vastu silmi. Nüüd ta nähtavasti taipas, kuidas lood kojamehega tõeliselt olid, ei püüdnudki talle seekord uuesti enam läheneda, vaid läks tagatrepi kaudu tuppa, et endale kuivi riideid selga tõmmata. Senikaua aga ei viitnud ka Tiit Rautsik asjatult aega. Kogu maailm oli verega koos, ta ise oli verega koos ning ta pesi slohviga vaheldumisi küll oma käsi ja saapaid, küll möödakäijaid, kes hirmunud kisaga eemale jooksid, küll oma maja ja vastasmaja seinu ja aknaklaase, küll uulitsakive ja kuurikatust, küll möödakihutava voorimehe hobust, kalessisistujaid ja pukis ehmunult piitsa vibutavat voorimest, küll hooviväravaid ja püüdes pesta taevastki, sest õhk, taevakumm ja isegi ähmane päike ülal näisid otse tilkuvat verest. Ta oli nii ametis oma pesemistööga, et ei märganudki, kuidas maja teise nurga tagant salkkond mehi kardavoi ja majaperemehe enesega talle juurde hiilisid ja, enne kui ta jõudis ringi keerata, temast kinni rabasid.

«Appi! Appi! Nuhid on kallal! Verised nuhid on kallal!» kisendas Tiit Rautsik kõigest väest. Kuid samas pani kardavoi oma laia, karvase käe ta suule, nagu oleks selles, mis hullumeelne karjus, tõepoolest, pisut õigust, säärast õigust, mida maailm teada ei tohi.

Ja siis sõidutati Tiit Rautsik hullumajja, kust ta mõne aasta pärast alles puusärgis välja pääses.

XXV PEATÜKK

Sügis oli tulnud oma rada nagu teistegi aastate sügised. Merevesi seisis kaua soe, ööd aga kaldusid juba külmale ning ülalt Vesiloo-pealselt avamerelt ujusid udutombud tasase tuulega alla maa poole. Tuulikute väljasirutatud tiivad külarõunadel hajusid üles uttu nagu tontide käed ning inimeste hääled ja loomade ammumine kostsid neil tiheda uduga päevil summutatuina, teisekõlalistena. Pärast hingedepäeva puhkenud loodetorm tegi korrapealt udule lõpu. Tuulas pikalt, siis sekka pidas nädalat paar ilusaid selgeid ilmu. Jõulukuu algul hakkas sadama lumelörtsi. Aga nagu meie talvedega tihti juhtub, ei jää esimene lumi kauaks maha. Tuli uuesti tuult ja rahesegast vihma ning mere veed seisid kõrgel, olid siin-seal lauskade kallastega kohtades otsaga kadarikus.

Siig ujus all-lahes oma kudemispaikade ümber ning läänetormist kaldale uhetud adrupeenrad ootasid hunnikusse-ajajaid. Mehed oma puutööriistade-kastide ning madrusekottidega ja suilised tüdrukud oma kompsudega olid enamikus kodusaarel tagasi. «Holl-

mann & Tihu» purjekad «Emilie», «Kaugatoma» ja väike kahemastiline «Hermine» sirutasid talvekorteri vaikses vees oma maste taeva poole, kuna «Anna Elisabeth» paari sõsarlaevaga oli alles kaugesõidus. Töökäsi oli küllalt, ülearugi, tööl puudus aga endine hoog. Tõsi, küllap kuhjati sellegi, 1905. aasta sügisel Kaugatoma rannale adrukuhilaid (kuhjaajamata adrut on talvel raske lume ja jääde alt kätte saada, et seda reeteega põldudele vedada) ja või siiadki said ilma kontvõõrasteta oma pulmapidu ära pidada — inimest kisub looduse ürgne rütm paratamatult kaasa —, ja ometi polnud tööl-teol enam endist minekut. Käed tegid harjunud liigutusi, aga mõtted seisid mujal. Mitmed kojupöördunud mehed olid olnud 16. oktoobri õhtul Tallinna Uuel turul soldatite ragiseva püssitule all, peaaegu kõik Kaugatoma puutöömehed olid kaasa elanud 20. oktoobri matused ja paljud miitingud ning koosolekud, mida Tallinna töölised olid korraldanud manifestile järgnenud vabamatel nädalatel. Nad olid Tallinnas sel suvel ja sügisel näinud-kuulnud rohkem kui võib-olla terve senise elu jooksul — ja ometi ihkasid ning sõitsidki nad koju. See polnud ainult kojuigatsus, omaste juures olla tahtmine, mis neid seekord koju tõi. Ajalehtede ja kirjade järgi teadsid nad, mis siin vahepeal oli sündinud. Linnamehed rassisid vabrikantide ja tsaariga, nende otsene vaenlane, nende isade ja isaisade vaenlane (niikaugele kui rahvas mäletas ja ajalugu rääkis) istus alles oma pesas. Tõsi, Rennenkampfiga olid nii siin olnud kui ka Tallinnast tulnud mehed alles tunaeile uuesti arveid klaarinud ja vanaparuni koos pojaga pesast lagedale tirinud — ning Vatla Nolcken ja Tagaranna Sternbergki kuuldi selle hirmuga ise jalga lasknud olevat. Aga see polnud veel võit. Kaugatoma vallast linna maatameeste nõupidamisele saadetud saadikud, vana meistrimees Mihkel ja Rihvamäe Taavi, olid koos teiste valdade saadikutega linnas kinni võetud ja mõisnikkude ässitusel kreisiülema poolt vangistada lastud. Sellele vastukaaluks olidki rannamehed Ruusna paruni koos pojaga, kellede kohtuasja meelega venitati, omakohtu korras kinni võtnud ja vallamajja soolaputkasse viinud. Vallasekretär Saar oli rahva nimel parunitele ette pannud: noorparun sõitku linna ja astugu kreisiülema juures samme maatameeste saadikute vabastamiseks. Alles siis, kui Mihkel ja Taavi on tagasi vallamajas, lastakse ka vanaparun seks korraks vabaks (mõned meestest ikka veel uskusid, et kohus neile Kipu Peetri ja Rannavälja Alma tapmise eest karistuse määrab). Reede õhtuks oli noorparun linna jõudnud — Mihklit ja Taavit polnud aga täna veel tagasi. Tõsi, vana Rennenkampf istus, näost viha ja hirmu pärast sinine, küll praegugi vallamaja soolaputkas, aga mis edasi? Paljaste kätega linna mõisnikkude mustasaja ja tsaari sandarmite vastu minna? Kohalik maakonnalinn või lihtsalt linn, nagu rahvas kutsus, polnud mingi Tallinn suurte tööstuste ja paljude töölistega, kellede abi ja suuremate võitluskogemuste peale maamehed oleksid võinud loota. Kinnikasvava merekääru äärde suletud pugerik, mille ainsaks uhkuseks oli

suvel tuhande ümber kõikuv patisakstepere, oli talvel päriselt kohalikkude mõisnikkude, kadakasakste ja tsaariametnikkude päralt. Igal maamõisnikul oli linnas oma maja — linn juba oma asutamisest saadik oli sajandite kestel olnud kohaliku maa-aadli talveresidentsiks ja ühiseks kindluseks — ning kujunes selleks ka 1905. aasta sündmuste ajal. Linna peale ei hakanud väherelvastatud ja nõrgalt organiseeritud Kaugatoma meeste hammas. Oleksid Lenini Tampere konverentsil sel ajal öeldud sõnad otsekohe Kaugatoma rannameesteni ulatunud, oleks ka Kaugatoma meestel koos naabervaldade talupoegadega teine hakkamine olnud. Nüüd läksid aga nende rohkem aastasadade vihast kui revolutsioonilisest teadlikkusest kantud hoobid selle pihta, mis oli käeulatuses.

Pühapäeval, 11. detsembril, parajasti sel ajal, kui orel kooril lõpetas ja pastor kantslis oma jutlust alustas, astusid kirikusse Koki Pikk-Villem, valju häälega Loona Laes, Laiakivi Kusti, nooruke vasakut jalga lonkav Laste-Anne Joosep (seesama, kes varem Pime-Kaarlile teejuhiks oli olnud, aga nüüd juba teist sügist Tallinnast tuli), Kiiratsi Jaen ja enese jalule ajanud Külasoo Matis. Girgensohn oli paljudele naistele oma viimaste jutlustega hirmu nahka ajanud. Kohe pärast Ruusna mehi astus kirikusse arvata pooltosinat Vatla poissi koos Tagaranna meeste kambaga. Tagaranna küla oli mitme kihelkonna taha kuulus oma pikkade meeste poolest (liisuvõtmise ajal võis siin harva leida alla kuue jala liisupoissi) ja nüüdki pöörasid paljud kirikulised oma silmad nende poole, seda enam et sissetulnud mehed trotslikult põikikoori alla seisma jäid ja ettepoole ei nihkunud.

«Armas kogudus! Võtkem kuulda jumala sõna, mis on kirja pandud Matteuse evangeeliumis, 18. peatükis, 7., 8. ja 9. salmis: «Häda maailmale pahanduste pärast, sest pahandused peavad tulema, aga häda sellele, kelle läbi pahandus tuleb. Aga kui sinu käsi ehk sinu jalg sind pahandab, siis raiu nad ära ja heida enesest ära; parem on sulle, et sina jalutu ehk vigane elu sisse lähed, kui et sul kaks kätt ehk kaks jalga on ja sind igavesse põrgutulesse heidetakse. Aamen.» »

«Aameni» juures kallutas Girgensohn kantslis oma lihava keha raskust jalapöidadelt rohkem kandadele, pani lühikesed, karvased, tömpide sõrmedega käed korraks mustale ametikuuele risti ning sulges oma suured, pungis silmad valgete kulmukarvade all. See oli harilik enesekogumishetk enne pärisjutluse algust. Täna venis see aga tavalisest pikemaks. Ta oli näinud äsja kirikusse tulnud meestesalka, neidsamu, kellede vastu ta tänane jutlus pidi olema sihitud ning mitu kiiret mõtet läbis Girgensohni hõredate juustega pea, mis seisis raskelt ning kaalukalt lühikese, laiade rasvavoltidega kaela otsas. Ta oli loomult ettevaatlik mees, aga kui ta uuesti silmad lahti lõi ja enda all Üügu Siimu, Ritit ning teisi truid koguduseliikmeid nägi, eriti aga altari-esist täitvat vanade naiste karja, kellelt ta samuti kindlat truudust lootis, haaras ta tugevasti mõlema käega kantsli äärest ja köhatas hääle puhtaks.

Kiriku kitsastest, kirjute klaasidega akendest langes nii omast poolhämarat valgust, köster oli orelipingil ringi pöördunud, sealsamas orelikooril seisid ja istusid kiriku laulukoori liikmed ja all ta vastas, sakstepingis, istus ta oma proua Agathe kahe kena tütrega. See kirik siin on juba enam kui kümne aasta jooksul olnud tema riik, — keda või mida pidi tema siin kartma! Ta laskis uuesti laia, kurja lõrinaga kõhatuse läbi oma kurgu tulla ning alustas:

« «Ärge saage mitte nende paarilisteks, kes õelad on!» noomib apostel. Lott valis enesele Soodoma linna eluasemeks, ta sai selle linna rahva paariliseks. Ja mis oli tema palk? Kõik, mis tal oli, põles ära; ta naine jäi soolasambaks; ta ise pääses palja tühja hingega oma kahe tütre seltsis tühja paika mägede peale, ja seda üksi Aabrahami eestpalve peale. Aga kui sina, noor või vana, mees või naine, nüüdse aja õelate seltsi heidad, kes palju hullemad on kui vanad õelad seal Soodoma ja Komorra linnas, kas sa oled mõelnud ka nende peale, kes siis su eest paluvad, kui sa hukatusetiigis ujud? Sa lähed suurt saama ja õnne otsima õelate seltsi, aga lähed hukka tule ja väävli läbi nagu Loti väimehed.

Mis sünnib nüüdsel ajal Vene riigis, on jäledam kui see, mis sündis vanal ajal Soodoma ja Komorra linnas. Ja selleks ei ole meil mitte kaugelt tarvis näitusi otsida. Igaüks teab, mis sünnib Kaugatoma vallas. Siinsamas kirikus on üks pinkiderida, sakste pinkiderida, tühi. Kus on Vatla parun von Nolcken, kus on Tagaranna härra von Sternberg? Nad on hirmuga linna põgenenud, et linna müüride vahelt enesele kaitset leida, sest et nad siin enam ei lootnud oma elu peale kindlad olla. Aga keda nad siis kartma peavad, küsivad ehk mõned? Meie Kaugatoma kihelkond ei ole ju mitte mõni paganate maa, kus ristiinimene oma elu eest kartma peab! Jah, välispidi, nahakarva poolest olete küll valget tõugu inimesed, aga mitmete südamed teie hulgast on mustemad kui kõige mustemal Aafrikamaa paganal. Kus aga on Ruusna härra von Rennenkampf? Tema juurde on reedel mitu meest kavalal kombel köögiukse kaudu sisse hiilinud, ta rihmadega kinni sidunud ja külma vangikongi heitnud, nagu oleks ta mõni tagaotsitav röövel või varas!»

«Mõrtsukas!» kostis alt kiriku põrandalt Laiakivi Kusti vali, selge hääl. Nii Girgensohni enese kui ka terve koguduse näod pöördusid kiriku ukse eest orelikoori alt kostva hääle suunas. Oli enneKuulmatu asi, et keegi kirikus õpetaja jutluse vahele oleks hüüdnud, — isegi valjusti ninanuuskamist ja köhatamist oli Girgensohn varem jutluse ajal pahaks pannud. Ka Kusti ise kohmetas. Ta polnud täna veel jalga kõrtsi ega monopolipoodi saanud, pea oli selge — sõna oli kuidagi iseenesest suust lipsanud, ja et nüüd järsku terve koguduse silmad tema otsa sihtisid, hakkasid jalad vägisi kiriku ukse poole nihkuma.

Kuid Matis peatas teda hõlmast.

«Mõrtsukas ikka!» paugutas nüüd ka Loona Laesi hääl, kõmisedes kiriku ühest otsast teise. «Mõrtsukas jah! Ilmsüüta inimeste

mõrtsukas! Mis see seitsmeteistkümne-aastane Rannavälja tüdruk siis parunile kurja oli teinud?!»

Girgensohni paks lõug kantslis lõi võdisema ja ta oli mõne hetke keeletu nii jahmatusest kui ka vihast. Aga ta kogus ennast kiiresti. «Revaler Zeitungi» ja «Ristirahva Pühapäevalehe» artiklite kaudu, milledes kirjeldati ja hukka mõisteti sel aastal kirikutes toimunud vahejuhtumeid ja ülistati õpetajate «kindlust ja kristlikku meelt», oli ta tänasele sündmusele teatava piirini ette valmistatud. Ta oli kantslis kõrgel üle koguduse peade, tal oli parem ülevaade kui kellelgi teisel sellest, mis kirikus toimus, temas eneses ringles ema poolt tubli annus asjalikult kaaluvat talupojaverd, ning ta ütles:

«Mis meile rääkis tänane pühakirja sõna, on siinsamas meie silmade all täide läinud: «Häda maailmale pahanduste pärast; sest pahandused peavad tulema, aga häda sellele inimesele, kelle läbi pahandus tuleb!» Inimene, kelle läbi seesinane pahandus ja paljud teised pahandused meie koguduses sünnivad, on Matis Tihu. Nagu tige kärnane jääras vagurate uttede hulgas, nõnda käib ta ringi meie koguduse liikmete hulgas, ässitades ja jõledat nõu andes. Aga mis ütleb pühakiri selle kohta: «Kui sinu käsi ehk sinu jalg sind pahandab, siis raiu nad ära ja heida enesest ära!» Ja nõndasama ütlen praegu mina siin seistes kui teie hingekarjane ja kui kutsutud ning seatud jumalasõna-kuulutaja: mine ära, Matis Tihu, meie hulgast ja vii need enesega kaasa, kes rohkem usuvad seda linnast toodud jõledust, mida teie sotsialismuseks nimetate, kui jumala püha sõna. Parem on, kui ma sind koos sinu jäledatega meie koguduse küljest ära raiun, kui et terve kogudus hukka saaks.»

Uttede peale alustas Riti õpetaja sõnade peale hardusenuukseid, põikikoori alt aga hakkas kostma pikkade Tagaranna meeste ähvardavaid kõhatusi ning uuesti lajatas põranda alt üle kiriku Loona Laesi Matisele määratud omavaheline jutt:

«Äiapapa mõisas kihutas sulle revolvriga kuuli keresse, siin kirikukantslis väimees veelgi etem mees, ähvardab kohe kirvega raiuma tulla. Matis, kas hakkame minema või?»

«Lähme küll, aga võtame Girgensohni kantslist kaasa, väljas värske õhu käes selgem aru pidada, kelle läbi need pahandused siis õieti tulevad,» ütles Matis.

Tormi, mis pärast neid Matise rahulikke, näiliselt Laesile määratud sõnu kirikus puhkes, poleks isegi superintendent enam vaigistada suutnud.

«Kotti! Tooge kott! Girgensohn kotti!» hüüdsid põikikoori all seisvad mehed ja hakkasid summas ettepoole trügima. Meestega ühinesid paljud naised ning korraks lõikas üldisest kärast teravalt välja Kaavi Juula kõrge tiiskant: «Sikud lammastest! Sikud lammastest!» Mis ta sellega õieti öelda tahtis, jäi isegi ta lähedalolijaile selgusetuks, sest lause lõpp kadus üldisesse kärasse. Korraks röögatas põikikoori orel, köster püüdis mänguga õpetajale truuks-

jäänud naisi kaasa haarata, ent ta oli juba hiljaks jäänud. Tuuletallaja oli parajasti oreli tagant oma tuuletaldadelt vaatama jooksnud, mis kirikus õieti lahti on, köster sai vana tuulega võtta «Rahu olgu jumalast» paar akordi, siis oli lõõts tühi, ning suur pill, koraks võimsalt röögatand, jäi juba «olgu» peal hääletuks.

Girgensohni kottiajamise mõte oli tekkinud alles tund aega tagasi ning et ka mehed ise selle läbiviimises veel päris kindlad polnud, siis ei võinud sellest teada ei Girgensohn ise ega ta poolehoidjad, kes muidu ehk oma hingekarjase jaoks mingi ihuliku kaitse oleksid moodustanud, nagu see 1905. aastal mõnes teises kirikus juhtus. Alles kui Pikk-Villem juba vana kantslitrepi esimesi astmeid pidi ülespoole sammus — Kusti, Laes ning teised järel, märkasid õpetaja poolehoidjad ka hakata lähemale trügima. Ent see oli asjatu üritus. Kantsli ümbrus oli pikki Tagaranna küla mehi ning muud Girgensohnile vastast rahvast tihedalt täis, nii et Üügu Siim oma eitedekarjaga sellele lähedalegi ei pääsenud. Villem aga astus aste-astmelt kantsli treppi mööda ülespoole ning juba seisiski ta kitsas kantslis paksu pastori kõrval, kes midagi tigedalt hüüdes ning oma tõmpe sõrmi harevile ajades püüdis Villemit asjatult enesest eemale tõugata.

«Mis sa, kurat, või põialt silma ajama,» kirus Villem valu pärast ning rapsas oma tugeva käega pastori lihavast randmest.

«Tooge kott! Kott siia!» hüüdis Kusti.

Aga nüüd selgus, et polnudki veel kotti kirikus. Ennist teiste kirikusse tulles oli Laste-Anne Joosep küll varsti läinud parajat kotti vaatama. Heinakotid väljas kirikuliste vankritel olid aga juba silmaga näha kõik Girgensohni jaoks liiga väikesed. Nii ruttas Joosep oma vigase jalaga vana Veide poodi, ja ülesmägejooksust lõõtsutades, küsis kaupmehelt tühja soolakotti.

«Mis sa's kotiga — jooksed tuld kustutama või?»

«Vessiku Priidul hobune läks perutama — kott lõhki ja sool maha laiali,» rääkis Joosep, kuna ta ennist oli näinud, kuidas Priidu vana Veide käest kaks puuda soola oli ostnud. Vale oli igati tõenäoline ja et Joosep kohe paraja raha leti peale pani, ulatas Veide talle ka kähku koti. Alles kui Joosep juba poeukse vahel oli, turgatas Veidele pähe, et ta poole kõrvaga ennist mehi oli kuulnud midagi kahtlast arutavat. «Mis? Pea, pea!» hüüdis ta, ent oli juba hilja, ta võis ainult aknast järele vaadata, kuidas Joosep kotiga, seekord allamäge, kiriku poole jooksis.

Sündmused kirikus toimusid siiski kiiremini kui Joosep oma vigase jalaga hulga maad edasi-tagasi joosta jõudis. Hüüti: «Tooge kott!» Hoolimata sellest et paar Vatla poissi Joosepit või ta kotti otsima ruttasid, tekkis hetkeline nõutaolek. Rohkem kirikuga kokku kasvanud rannanaised, nähes oma mehi või poegi õpetaja kottiajajate jõugus, lõid kõhklema. Tõtt-öelda, ega ükski neist Girgensohni ei sallinud (peale õpetaja mõne üksiku erilise armualuse), kuid niisugune temp, nagu mehed nüüd siin teha kavatsesid, tundus neile juba liiga julgena — mitte üksnes enam õpetaja,

vaid ka kiriku teotusena, ning üks kui teine ruttas oma meest varrukatpidi kantsli trepi juurest ära kiskuma. Jah, isegi Loona memm sai oma Laesi pintsakusaba-pidi kätte ning sikutas ja sikutas, ise tõrkuvat meest noomides:

«Tuleb Tallinnast ära siia va Girgensohniga jändama! Muud paremat teha pole — läinud hommikul parem siiale!»

Et üha rohkem tekkis sääraseid teineteist sikutavaid paare, oleks võib-olla Kaugatoma koguduse kutsutud ning seatud jumalasulane sel Kristuse tulemise teisel pühapäeval pääsenudki kottiajamisest, kui Üügu teiste ajutisest nõutaolekust uut julgust poleks saanud ning oma palvetunni-eidekeste eesotsas poleks liiga agaralt hakanud kantsli poole trügima, et ohusolevale hingekarjasele taganemisteed tasandada. Riti, unustades oma pimeda Kaarli sinnapaika, trügis otse Üügu järel ka kantslile lähemale ning hurjutas:

«Häbenege silmad peast! Õpetajale kallale — jutluse ajal!»

«Mis kuradi jutlus! Tahad, ma võin sulle parema jutluse maha pidada!» hüüdis Kusti. Ning siinsamas, pikemalt ette või taha mõtlemata, ka mitte purjus olles, keset kirikus valitsevat üldist möllu ja kära, sündiski Kusti üks tempudest, millest rahvas veel hiljem, pärast Kusti mahalaskmist, rääkis. Ta ronis Girgensohni ja Villemi järel kantsli trepi eelviimasele astmele (kantslisse enam ei mahtunud), ajas Girgensohni kombel tähtsalt kaela kangeks ja silmad pungi, soputas ennast laiaks ning alustas oma lorijutlust, mida ta ennegi pulmade lõpul või pühade ajal, siis küll täis õllekapa juures, oli pidanud.

«Armas kogudus! Mina ei räägi nõnda, nagu Pammana ja Tõrise õpetajad, vaid räägin nõnda, et mu kogudus peab käes kigisema ja kägisema nagu puusepa pargitud nahk. Võtke kuulda pühakirja sõna, mis on kirja pandud rattarummu raamatus, neljandas põias, kahekümne kolmandas kodaras. — Ja see sündis, et üks saksa soost mees, kellel siis polnud veel magu ees, nimega Girgensohn ja kuulu järgi üks vonn, kord suurel maal mere ääres hoolsalt vahtis ja mõnd laeva näha tahtis, mille peale karata ja Kaananimaale sõita. Ja vaata imet, seal rannal seisiski laev. Ja varsti oli ta Kaugatoma rannal, uurikett see rippus rinnal. Aga see maa, mis pidi talle Kaananimaaks saama, oli täis kive ning ta ümber oli palju vett, kuid õpetajahärrale jooksis ta ometi piima ja mett. Läks aastat kolm, oli magu ees, — ning ähkis ja puhkis oma rasva sees see mees. Seela!

Ja see sündis, kui õpetajahärra ümber kirikumõisa kõndis ning oma karjalauta sisse astus ja pajatas: «Oh teie, minu päris karjalambad, teie villa, liha ja naha lahked andjad, kes te pole mitte sest vihasemate madude soost (mida igaüks võib lugeda pühakirjast ja piibliloost), sest tõesti, tõesti, mina ütlen teile, et kui ma peaksin täna olema paradiisis, kus mu proua käib sametis ja siidis, siis ma tahan teile hingamist saata — rahvas aga olgu maa-

peal rahul ilma maata, maksku ilusti igaüks härrale koharent, siis korrapealt lõpul on mässujant. Halleluuja, Seebaot!

Kogudusele on teada anda: kristlikku abielusse tahavad heita ja saab esimest, teist ja kolmandat korda maha kuulutatud: Kirill Kirillovitš Kõrist-Kinni, kubermangu kõige kangem kardavoi, ja freulein Friida Frikadill, mõisa mamsli lahke lill. Issand õnnistagu nende ihusugu, et nuhkidest ei tuleks puudu, et kupjaid, kiltreid küllalt saaks, — nuut rahva meelt siis õpetaks! Aamen!»

Kusti tegi oma loris nii ustavalt järele Girgensohni kõhatusi ja kõnelemisviisi, pungitas niisama tähtsalt silmi ja ajas sõrmi ükshaaval harevile nagu tast paar astet ülalpool kantslis pastor just ennist pärisjutluse ajal oli teinud, et kui Kusti «aamen» kajas, siis enamik naisigi, kes olid mehi tulnud ära sikutama, seda häbematut lori kuuldes tahtmatult teist suunurka pidi muigas, meeste hulgas aga vali naerukõmin üle kiriku kajas. Kui nüüd Joosep oma soolakotiga inimeste vahelt kantsli juurde nõelus, ei suutnud ükski võim enam takistada mehi seda Girgensohnile pähe tõmbamast. Kusti oma loriga oli vähemalt seks korraks pühadusesära Girgensohni pea ümbert kaotanud ning mõni palveeidekenegi vaatas rohkem üllatunult kui ehmunult, kuidas õpetaja ülemine ots tervenisti soolakoti sisse kadus. Vatla poisid, jäädes oma kotitoomisega hiljaks, tahtsid kellegi kirikulise vankrilt võetud heinakotti Üügu Siimule pähe tõmmata, kuid Siim sai käärkambri kaudu kirikust välja ning põgenes suures hirmus tuttava rätsepa juurde varjule.

Girgensohni juhiti algul kantslist alla ja siis kirikust välja. Tee kirikust vallamajja polnud pikk, ning nõndasama, kotiga, lükati pastor ta äiapapa, von Rennenkampfi juurde soolaputkasse.

«Las nüüd Lott ja väimees mängivad ka vahel omakeskis pimesikku, meiega on seda küllalt tehtud!» kõmistas Loona Laes.

Muud uudised vallamajas aga olid halvad. Vanaõue Mihkel ja Rihvamäe Taavi olid ikka veel linnas trellide taga ja vangide vahetusest ei tulnud nähtavasti midagi välja. Just nüüdsama oli vallasekretär Saar saanud kreisiülemalt telegrammi: «Parun von Rennenkampf koos perekonnaga kahekümne nelja tunni jooksul linna saata. Kui käsku ei täideta, saab kogu Kaugatoma vald tuhaks tehtud, nii et enam kivi kivi peale ei jää.»

Ja eile oli Baltimail sõjaseadus välja kuulutatud.

«Kui sõda, siis sõda!» oli meeste lühike üksmeelne otsus. Relvi oli vaja. Nii kuidas kellelgi jaksu oli, pandi siinsamas rahad kokku ning valiti iga küla kohta mees, kes homme hommikul perest peresse pidi kogu küla korjanduslehega läbi käima. Matisele pandi kohuseks veel täna Vesiloole venna juurde minna, et Tallinnasõidu jaoks kiiret «Kaugatomat» küsida. Nädala jooksul või ennemgi oleks siis üle mere ära käidud ja relvad oleksid käes. Vatlast Varpe Mihkel kui sõjaväes neli paela välja teeninud mees pidi senikaua külades roodud kokku lööma ja utsina enda peale võtma. Liikumise üldjuhtimine ja sidepidamine teiste valdade kui ka Tallinnaga nihkus paratamatult Revala hütist valla keskusse,

vallamajja, Matise õlgadelt vallasekretär Saare õlgadele. Sellest ei rääkinud keegi, see oli enesestmõistetav.

Kui sõda, siis sõda — ning kõige suurem meestesalk Kusti eestvõttel asus Ruusna mõisa poole teele. Vangidele vallamajas pandi veel teine vaht juurde ning see varustas ennast kirvega, kuna muud relva polnud.

*

Vesiloo meeste kirikuluubi puri oli juba Unnarahu taga, kui Matis vallamajast randa jõudis. Katku Liisu seisis, komps käes, lautrikivil ja vaatas samuti purjele järele. Ei aidanud muu nõu kui Matis laenas vana Siigsaare Jaani käest väikese rüsapaadi (Matise oma paat seisis Ruusna rannas), Liisu aitas rannamajast aere ja purjesid tuua ning paati vette lükata ja sõit läks siiski lahti. Muidu paraja valjusega purjetuul kippus liiga vastale ja paadi nina, kuidas Matis ka soote sikutas, ei tahtnud kuidagi Käkimaa küüni kohal seista.

«Kui sa tüüri tuleksid, ma katsuksin aeruga aidata,» ütles Matis.

«Ah mine, omal kuuliauk vaevalt kinni kasvanud,» kostis Liisu, võttis aeru ja hakkas pealttuule pardast sõudma. Ta oli tugev, rinnakas naine ja paadil oli kohe teine minek. Matis pidas teravalt merd silmas, et Unnarahu nurgast pealttuule mööda sõita ja nii purjedele hiljem rohkem tuult põlledesse saada, ta teine silm aga rippus tihti Liisu tugevatel, tööst karedatel kätel. Aastat paar tagasi oli ju Liisu alles kõvasti Matise kaptenist venna, Tõnise pruut olnud ja Tõnisele isegi poja sünnitanud. Kui Tõnis rikka Hollmanni-emandaga sehkendama hakkas, jäi puupaljas Liisu muidugi kõrvale. Ent ka Songi Juuljusega polnud Liisul vedanud. Kevadel olid nad Juuljusega paari läinud, aga Juuljus oli suvel Riias tööl olles higise nahaga Düüna jõkke ujuma läinud ja siin, asja ees, teist taga, uppunud — Liisule aga lisaks Tõnise pojale veel väikese tüdrukutirtsu rüppe jätnud.

«Mis sa's nüüd sinna Vesiloole?» küsis Matis väikese kahtlusega südames, sest, nagu räägitakse, vana arm olevat raske roostetama.

«Aga mis mul pärast Juuljuse surma enam seal Songilgi — ka kõik võõrad inimesed. Pagila Ann kutsus, ta üksinda ja juba aastates inimene. Eks näe, kui Annega läbi saame, võib-olla jäängi Pagilasse — toitjaks või nõndamoodi, — edaspidi lastel ka lahedam.»

«Nojah,» ütles Matis, ning tal tuli meelde, et ta tõesti nagu niisugust juttu oli kuulnud, et Pagila Ann enesele toitjat otsib. «Ega see laita mõte ole. Saaks ikka oma koha ja elu — ja mis see meestoitja Annel paremgi.»

«Mis nüüd muud paremust, kui et ehk vana pisut varem surnuks söödab,» naljatas Liisu, kuid viis siis jutu tänastele sündmustele, mis tal kogu sõudmise ajal oli keelel kipitanud. «Noh, ajasite va Girgensohni kotti või?»

«Jah, kukkus niiviisi välja. Ega sul kahju pole?»

«Kahju! Girgensohnist kahju! Aga mis — edasi saab? Mihkel ja Taavi linnas kinni, Girgensohn ja Rennenkampf siin...?»

«Sõjaks läheb. Eile olla üle maa sõjaseadus välja kuulutatud.»

«Noh, siis varsti kasakad siin — mis jõuga te valitsuse sõjaväele jõuate vastu panna?»

«Ilma vastu panemata ennast ka tappa ei lase,» ütles Matis ja rääkis, mis mehed täna vallamajas olid otsustanud.

Liisu ohkas korraks, ei öelnud midagi vastu, ainult aer hakkas vihasemalt käima. Nad jõudsid õnnelikult mööda Unnasääre nukast, nüüd võis juba purjedele rohkem tuult anda ja paat tegi päris kiiret sõitu. Taevas oli tinakarva ja tuulest hoolimata rõhus ennast ligi vett. Sadu, tulgu siis lund või vihma, ei võinud kaugel olla.

«Ära ennast sõudmisega vaeva, jõuame küll veel enne pimedat, kirikuluubi puri ka alles Vikati all,» keelas Matis.

«Ah, seistes hakkab külm,» ja sõudmisel pead paremal hoides ning mõttes üksisilmi paadi ääre all hüplevat ja kihisevat halli vett vahtides tõmbas Liisu edasi.

Liisu polnud kolmekümneselt enam see, mis ta oli kahekümneselt, pettumused olid talle jätnud näkku mingi karmi, pisut nagu vihase kurbuse ilme, ent ta oli siiski veel ilus inimene. Ta isa, vana Katku Kaarli, oli küllap armastuse pärast teise samasuguse vaese moonakaga paari läinud ja neile olid ilusad, tugevad lapsed sündinud. Aga ilu ei panda padaje, nagu vanasõna ütleb, ja siin see Liisu nüüd oli. Ometi, kõigest Tenga emanda rikkusest hoolimata tundis Matis oma südames, et Tõnis tegi rumalasti, kui ta Liisu väikese Reinuga maha jättis. Sõudja küllap märkas, et teine teda vahib, ning ta küsis järsult:

«Mis sa mu'st takseerid! Ei kõlvanud ju su vennanaiseks!»

«Mina polnud teie lahutaja ega paaripanija,» ohkas Matis.

«Paaripanija ajasite kotti,» ütles Liisu algul poole suuga muiates, kuid siis vallutas teda vastupandamatu naerda-tahtmine ja ta otse südame alt tulev hele naer purskas äkki külmal, tinasel merel. Ta mäletas imeselgesti Tõnise ja Tenga rikka emanda laulatust. Vaibad olid seks puhuks laotatud kiriku ühest otsast teiseni ja kui tähtsalt-pühalikult oli laulatusetalitust toimetanud paksu maoga Girgensohn — ette arvestades, et tal sel pühapäeval vähemalt kolmekordsed rahad sisse tulid. Ja täna aeti sellelesamale Girgensohnile kott pähe — ning uuesti pidi Liisu naerma, kuna talle tundus, et koos pastoriga oleks pisut ka nagu ta paaripanemistele kott peale tõmmatud.

Soh, kuid nüüd olidki nad Käkisilmas — see oli kitsas, paarisaja sülla laiune mereriba Rahumaa nurga ja Käkimaa vahel — ja Liisu pidi aeru käest panema ja ennast ringi keerama, et kive vahtida. «Alla, allapoole! — Peale, veel pealepoole!» kamandas ta ja vastavalt sellele keeras Matis paati kas rohkem tuule alla või tuule sisse ning nad möödusid õnnelikult veealusest kivi-

rõunast. Üle Ruusna lahe sõites Liisu enam ei sõudnud, aga ka jutt kadus paadist. Kummalgi oli küllalt tegemist oma plaanide ja mõtetega. Ainult kord, just enne maalesaamist, sihtis Liisu oma suured helesinised silmad otse Matise silmadesse ja küsis:

«Kas Peeter on Tallinnas?»

«Peaks olema — olgu siis vaba või trellide taga. Saar teadis rääkida, et Tallinnas olnud nüüdsama suur poliitiliste puistamine.»

«Ta on siis sul päris mässumees?»

«Käbil on raske kännust kaugele kukkuda,» ütles Matis.

«Arvad või?» sähvas Liisu ning sel hetkel jooksid nende mõlema mõtted väikesele Reinule ja selle isale, kuigi kumbki paadisolija neid sõnaga ei maininud ja Liisu, nagu seda viimast kartes, pööras jutu tagasi Matise pojale Sandrile:

«Aga kas Sandrist on miskit teadet?»

«Ei miskit — ju ta ikka surnud on — ka unes pole enam näinud.»

«Kui nüüd ka veel niisugune... seesmine sõda tuleb, siis tapetakse kõik mehed maha.»

«Pole parata. Pahandused peavad tulema, aga häda sellele, kelle läbi pahandused tulevad, nagu Girgensohn täna ütles.»

«Enne kottiajamist,» lisas Liisu, ja jäi seekord kahemõtteliselt Matise otsa vaatama.

«Nojah,» ütles Matis ja laskis sooti järele, et Vesiloo paadisadamasse sisse keerata. Liisu mõte polnud talle uus — talle oli seda ennegi öeldud, ta oli varem mõnikord kahtluse-silmapilkudel seda ka ise mõelnud. Ent pärast seda, kui Peeter Tallinnast talle sotsiaaldemokraatide lendlehti ja laule oli toonud ja ta nägi, et teised, tast targemad mehed, sedasama õigeks pidasid, mis temagi, polnud ta hetkekski oma ja teiste temataoliste tööinimeste õiguses enam kahelnud.

«Nojah — enne kottiajamist. Vale ja valetaja võib kotti ajada — tõenaaskel aga on terav, seda ei saa kauaks kotti peita ega ka puruks tampida.»

«Aga kui pekstakse siiski puruks?» kahtles naine.

«Peab vastu seisma. Selleks me ju käimas olemegi.»

Paat jooksis hooga libedatel lautrikalidel peaaegu parajasse kõrgusse, nii et pärast purjede mahavõtmist jätkus ainult paarist rapsamisest, et ankur ette kinnitada. Neil polnud paadi juures mingit pikka sättimist, ja varsti astusid nad läbi võrkeaia Vesiloo saarekese ainsa, mõneperelise hajaküla poole, millest uhkena eraldus Tenga suurtalu võimas hoonetekobar. Tagantpoolt, saare teisest otsast, üle männimetsa sirutus üles valge majakatorn ja paistis kahekorruselise majakavahi-maja plekk-katus. Suurekuiva murdude kohin oli merel olles kadunud paadi enese edasijooksu suhinasse, siin ülal kruusapealsel kadarikul lõi aga Hullumätta mürin võimsalt kõrvu.

«Hakkab tuulama, Hullumätas pannud ennast õige uluma,» kuulatas Matis.

«Ega sa täna ometi tagasi hakka minema?» muretses Liisu.

«Kui asjad jutti saab, mis siis enam oodata, tuul pooltagant.»

«Videvik juba käes — kuhu sa enam.» Kuid rohkemat omapoolset muretsemist ei pidanud Liisu ka sobivaks — läks ju Matis oma venna poole. Tee Tenga suurtalu hoonete juurde pöördus siitsamast vasakule, Pagila Anne maja asetses aga teisel pool küla otsas madalas tuulemännikus, ja Liisu pani lahkumisel kätt andes Matisele kaks raha pihku.

«Olgu lesknaise veeringuteks. Püssi küll kätte ei saa, aga mõne padruni ikka,» ütles ta minema keerates.

Kaht hõberubla nagu head ennet käes hoides astus Matis oma rikka venna kahe korstnaga häärberi poole. Pikkadest laudahoonetest (Tõnis pidas oma paarkümmet lehma), saunast, purje- ja püünisekuurist ümbritsetud õuel hakkas haukuma ja ketti vedama suur hundikoer, muud hingelist väljas polnud. Häärberi sulastetoa poolt otsast kostis lõõtspillimängu. Tõnis oma kuut sulast ja kahte tüdrukut söötis hästi ja laskis korralikult pühapäevad välja pidada — see-eest ei nõutud aga kusagil mujal ka nii tugevat tööd kui Tengal. Isandate pool (just isandate pool — Tõnist kutsuti nüüd Tenga isandaks, ta naist emandaks) süüdati parajasti lamp, kui Matis esitrepile astus. Kah hea enne. Küll ta nõus on, mõtles Matis jalgu vastu resti nühkides, laev kõigub niisama lahes ankru otsas, ei see Tallinna-reis teda ära kuluta.

Ent juba teretades märkas Matis, et ta pole täna ei vennale ega selle emandale mingiks oodatud külaliseks. Tõnis aitas teda küll vammusest lahti ja juhatas laevapiltide alla sohvale istuma, emand tõi maiustustetaldriku ning veinipudeli napsiklaasidega, ise ruttas kööki tüdrukule märku andma, et see midagi sooja teeks, — ent see väline lahkus ei võtnud kummagi näolt segast ilmet. Ning veel enne kui Matis sai oma asja rääkima hakata, tõreles Tõnis:

«Mis tempusid sa, Matis, teed! Va Laiakivi Kusti ja poisikeste seltsis õpetajat kotti ajamas!»

«On sul tast kahju või?» tulid Matisele suhu samad sõnad, millega ta ennist paadis Liisu arvamist oli küsinud.

«Mul on sinust kahju. Enne sai sind ikka meheks peetud, nüüd hakkad käest päris narriks minema.»

Matis jäi vennale üksisilmi otsa vahtima. Oli ta õieti kuulnud —?

«Narriks minema! Seltsis seisime Ruusnas paruni vastas.»

«Parun paruniks — aga mis see õpetaja siis nii iseäralist kurja sulle on teinud?!»

«Nüüd hakkan mina mõtlema, et sina oled narriks läinud. Üks teise väimees, üks teise suuvooder — või kurja! Vana Taavi ja Mihkel, «Kaugatoma» meister, on kahekesi linnas nende käes —

nüüd ka meil vähemalt kahelt hinged võtta, kui meestele linnas elu kallale kiputakse.»

Tõnis tõusis, ajas enese sirgu, astus vildist toatuhvlites pehmelt, peaaegu hääletult saalitoa ühest otsast teise (meremees võis vähemalt kodus endale mugavust lubada), peatus korraks raamaturiiulile asetatud «Kaugatoma» mudeli, siis tahvelklaveri juures ja lõi sellel sulastetoas lakanud pillimängu jätkuks paar heli. Siis tuli sama hääletu sammuga uuesti Matise ette laua juurde ja valas klaasid täis.

«Joo! Mõnel võtab viin mõistuse peast, aga mõnele toob ka uuesti mõistuse pähe tagasi.»

Matis jättis klaasi puutumata. Väljas läks üha pimedamaks ning Hullumätta müra kostis juba tuppagi. Ta pidi tagasi Kaugatomal olema, vallasekretär Saarel oli abi ja nõu tarvis, tal pole aega viita.

«Mis sulle sisse on läinud, Tõnis! Sa räägid ja teed, nagu oleksid sa oma Tihu nime ära unustanud.»

«Ja sina teed ja räägid, nagu oleksid sa terve suure Vene riigi keiser! Sa mõtled, et kui Kaugatomal arg urjäädnik ei julge teile enam nägu näidata ja paar parunit linna jalga lasevad, et siis juba võim käes on! Sina keisriks, Saar kuberneriks — või Saar keisriks, sina kuberneriks! Aga kui tulevad kasakad, kui tuleb sõjavägi — mis siis? Kas tead, et eile on riigis sõjaseadus välja kuulutatud?»

«Sellepärast ma siin olengi. Inimesed panevad rahad kokku, lähme Tallinnast püsse ostma. Anna «Kaugatoma» ja tule ise kapteniks, sul laev ja veed rohkem teada!»

«Hm! «Kaugatomaga» tood püssid — ja «Emiliega» tahad siis omale sõjaväe ja suurtükid tuua!»

«Ma ei ole siin nalja jaoks, Tõnis. Sõjamehi saab kodust, sõjamehi tuli tagasi Mandžuuriast. Näe, isegi «Potjomkini» madrused lõid Odessas meie poole. Räägitakse, et mitmes linnas olla juba võim tööliste kätte minemas ja varsti on vabariik väljas. Püsse on vaja.»

«Missuguses linnas?» lõi Tõnis kõhklema, vähemalt muutus uudishimulikuks.

«Moskvas ja seal lõuna pool, Kaukaasia-kandis. Võib-olla ka varsti meil, Tallinnas.»

Tõnis laskus laia pehmesse nahktooli ja võttis klaasi. «Noh, võta ära! Kurat siis teab, mis sest supist lõpuks välja ujub.»

«On see sulle nii ükskõik, kuidas asi lõpeb?»

«Misjaoks ükskõik! Aga kui te siin niisuguseid poisikeste tempusid hakkate tegema, nagu täna õpetajaga, siis... Ja lõpuks: manifest anti, duuma valitakse — mida's ja kaua te ikka mässate! Mina ei ole poliitikamees. Mina tahan, et töö käiks, kaup läheks, raha liiguks ja laevad merel sõidaksid.»

«Sul on seda pehmes nahktoolis kerge öelda. Aga kui sa istuksid linnas Mihkli ja Taavi kombel trellide taga või oleksid

pidanud vana Rannavälja Sandri viisi oma last matma, küllap sa siis teist juttu räägiksid.»

«Ma olen maailmas kibedamaid päevi näinud kui sa ise, su Sander või Mihkel.»

«See oli vanasti, kui sa alles vaene olid.»

«Ja nüüd — nüüd mässate teie nii valju, et olete mereltki tuulamise-tormamise-lusti ära võtnud — nüüd sõida laevaga nagu tiigis.»

«Nüüd sa oled rikkaks saanud ja hakkad saksaks minema.»

«So-oh!» ütles Tõnis. «Kas sina mind rikkaks oled teinud! Läksin kolmeteistkümne-aastaselt merele, pastlad jalas, mütsilodu peas, rubla raha taskus. Rikkaks saanud! Sul oli vähemalt paat meres, katus pea kohal ja paar looma laudas, sa olid esimene poeg, olid Külasoo Matis — mina polnud midagi. Ja mis sa minust nüüd tahad!»

«Ega see sulle liiga teeks, kui mõnisada rubla paneksid omalt poolt püsside ostmiseks.»

«Mina ei anna niisuguste asjade jaoks ühtegi kopikat.»

«Liisu andis . . .»

Tõnis nagu nõksatas. Hetkeks tuli talle Liisu imeselgesti silme ette ning talle pidi peaaegu lipsama keelele küsimus, et kus Matis Liisut oli näinud ja et kuidas väikemees elab. Liisu ajas ju temaga lausa uhkusejonni — tegi näo, nagu oleks ta poisi saanud pühalt vaimult ja nagu oleks tema, Tõnis, kogu oma jõukusega ainult tühi õhk. Noh, esialgu oli see tema, Tõnise abielule kasulikki, aga oota, kui aastad lähevad, küll siis poisile isa toetus ära kulub. Kaks last kasvatada, mis see Liisu ise ikka nii ära teenida jõuab.

Ja-jah, senini pole Anetel last olnud — ja kui peaks juhtuma, et seda ka edaspidi ei tule, võtab ta poisi siia Tengale enda juurde, mõtles Tõnis oma rahu tagasi saanult.

«Kaupmees Veide andis kakssada rubla,» ütles Matis, kellel praegu ainult püssid meeles seisid.

«Veide võib oma raha maha juua või ära kinkida misjoni heaks — see pole minu asi. Igaüks teeb oma rahaga, mis ta heaks arvab.»

«Aga Tallinna-reisi teed ära?»

«Ei.»

« «Kaugatomat» lubad?»

«Sügisene aeg — ja ka muidu on asi kahtlane. Kui hea prahiraha pakute, eks siis näe,» ironiseeris Tõnis — ning see oli hullem, kui et ta Matisele lihtsalt ära oleks öelnud.

«Ah siis nõndaviisi!» ütles Matis püsti tõustes ning ta mustad silmad hallide laugude all sähvisid tuld. «Ah siis sinusuguse «rikka naise mehe» on pidanud minu ema ilma sünnitama! Mul oleks tõesti häbi ilma ees, kui Priidut poleks ja sina mu ainus vend oleksid. Mitte kulda, vaid tina oleks sulle vaja! Homme

õhtuks — homme õhtuks kell neli olgu «Kaugatoma» purjede all ja sa ise pardal! Mõistad!»

Ka Tõnis tõusis püsti. Ta võis kaaluda oma kuus puuda (samal ajal, kui Matis võis kaaluda kõigest neli), ta oli vennast ligemale peajao pikem ja aastat paarkümmend noorem. Kui Matise mustad silmad hallide laugude all lõid tuld, siis Tõnise märksa hallikamad silmad mustade, tüsedate kulmukaarte all helkisid vastu kalki terast.

«Paruni käest said kuuli,» ütles Tõnis laugude pilukile tõmbudes, «siit minu juurest lendad aga kõige raamidega aknast õue, kui sa kohe mu silme alt ei kao!»

Matis võttis varnast mütsi. Samal ajal ilmus Anete-emand saalilävele:

«Tõnis — mein Gott! Mis on ometi juhtunud?»

«Juhtunud! Punane vallavalitsus hakkab laevakompaniid «Holmann ja Tihu» üle võtma!»

«Sinu laevakompanii! Terve su kompanii on meie kätega ehitatud. «Kaugatoma» sees on alles värskelt meie kõikide töö ja vaev. Vallakomitee käsk on niisugune: homme kella neljaks olgu «Kaugatoma» Tallinna-sõiduks purjede all!» ütles Matis seljaga Tõnise poole pöördudes, varnast ülekuube võttes ja selga tõmbama hakates.

«Nüüd vastu talve? Ja kuidas — vallavalitsus ei ole ju mõni Schiffsbeamt,» hädaldas Anete.

«Vastutate selle eest, et vallavalitsuse käsk oleks ilma viivituseta täidetud!» ütles Matis kotta astudes ning ust enda järel kinni tõmmates. Õues võtsid teda vastu vinge tuul, koeralärin ja vahepeal kätte jõudnud pimedus.

Sülitades ja õues rada jalge alla kobades sai ta väratist välja ja seadis sammud paadisadama poole. Kuid randa jõudes ja nähes, kuidas lained järjest vihasemalt ennast kaldale heitsid, jäi ta aru pidama. Oleks keegi teine hingeline veel kaasas olnud, poleks ta hetkegi kõhelnud paati vette lükata, nüüd aga tundus üksinda vastu ööd sellise tuulega pisut meeletu teele minna. Ta pani toed paadile külgede alla, kinnitas ankru kaldasse suure kivi taha, heitis purjed selga ja hakkas Pagila vabadikukoha poole minema. Leidus Pagila Annel ruumi Liisu jaoks, leidub üheks ööks ka tema jaoks.

Hommikul vara enne valget oli ta uuesti paadi juures. Nüüd oli tal ka Liisu kaasas. Liisu oli oma korterikauba-jutud Pagila Annega öö jooksul klaariks rääkinud ja tahtis Matisega seltsis tagasi maale sõita, kuid tuul oli vali ja vastane ja alles lõuna paiku said nad paadi vette lükata. Aga tuult oli nüüdki veel küllalt. Alles Käkisilma maanurkade varjus, kus laine väiksemaks jäi, said nad mahti pisut ringi vaadata. Rannast, Siigsaare nukast, tuli välja veel üks paat ja võttis koosi Papirahu taga ankrusoleva «Kaugatoma» pihta. Mehed nähtavasti, hoolimata tormist, hoolimata sellest et tema, Matis, veel Vesiloolt tagasi polnud, ruttasid «Kaugatomat» reisiks valmis panema.

«Lased ka laeva juurde?» küsis Liisu, nähes, kuidas nende paat kurssi muutis.

«Anna jah sooti järele,» kostis Matis, ise silmi pingutades, et purjede järgi teiste paati ära tunda.

Samal ajal uuris ka «Kaugatoma» kokk Nonni Simmu laeva dekil hoolega mõlemat lähenevat paati, lootes, et ta siit ükskord minema pääseb. Laev pidi jääma talvekorterisse, teised mehed olid juba maal, kuid kapten lossutas edasi oma kajutis. Temal, Simmul, tuli vanale süüa keeta ja ta ei pääsenud seetõttu maale. Jah, eile pidi talvine vahimees laeva toodama, aga võta näpust. Peareeder, Tenga Tõnis, va kotermann, oli ise siit läbi sõitnud, tüki aega kapteniga kajutis asju arutanud ja siis uuesti minema sõitnud. Pärast oli aga vana Paks, nagu mehed kapten Roosta kutsusid, tema enda juurde kutsunud ja uuesti vahikorra sisse seadnud: kuus tundi pidi tema ja kuus tundi vana ise valvel olema, et keegi laevale tähelepandamatult läheneda ei saaks. Ärevad ajad, parem karta kui kahetseda.

Tobud, oli Simmu mõelnud ja üle parda sülitanud. Va Girgensohn oli eile kirikus kotti aetud, nagu peareederi paadimees oli rääkinud, nüüd igal paksmaol hirm nahas, et temaga viimati sama nali ei juhtuks. Oma öise vahivahetuse ajal oli Simmu kange tuule pärast ainult paaril korral ruhvist väljas käinud, kõik muu aja aga maha maganud. Nüüd päeval pidi ta süüa keetma ning lihtsalt igatsuse pärast vahtis vahel kalda poole. Jumaluke, teised seal topivad pastoreid kotti ja käivad mõisas, tema aga vahtigu siin laeva pardal! Mõistagi käis tal rõõmuviirg südame alt läbi, kui ta korraga kaht paati nägi «Kaugatoma» poole tüürivat: üht Vesiloolt ja teist Siigsaare nukast.

Aga Nonni Simmu puhas, segamatu ootuserõõm sai olla üürike, sest varsti ronis vana oma kajutist välja ja jäi segase pilguga paate vahtima.

«Tunned sa neid?» küsis ta Simmult. Kapten Roost oli pärnakas, Simmu aga siit inimene ja tundis omaranna paate kaugelt juba nende välise kuju ja purjede järgi.

«Paistab olevat Vanaõue Mihkli oma,» ütles Simmu Siigsaare nukast läheneva paadi kohta. Teine, Vesiloolt tulev paat oli alles kaugel.

Kapten tõi kiikri välja, vahtis ise ja laskis ka Simmut vaadata. «Noh, tunned?» küsis ta kokalt.

Simmul oli selge silm. Siigsaare nuka poolt lähenevas paadis oli suur õlle- või veenõu ja kaheksa meest, kellest ta kaks, «Kaugatoma» tüürimehe Tanel Õige ja laevameistri Vanaõue Mihkli, kohe ära tundis. Paat lähenes valju pooltagatuulega kiiresti ja nüüd tundis Simmu kiikri abil peale tüürimehe ja laevameistri veel Pisku-Rootsi Laesi, vallasekretär Ants Saare, Koki Pikk-Villemi, Laguvere Juhani ja Abula noore Andrese ära. Üht linnariietes meest ta ei tundnud, aga kui paat juba päris lähedale jõudis, tuli ka selle nägu imelikult tuttav ette.

«Pange ots valmis!» hõigati paadist ning hakati kiiresti purje maha võtma.

Simmu läks kähku-kõit vaatama, kapten aga tammus reelingu ääres nõutult jalalt jalale. Nii palju mehi, neist kaks päris võõrad, sest ta ei tundnud näo järgi vallasekretäri, eriti aga äratas ta kahtlust keset paati asetatud suur joogiveenõu.

«Mis siis laht on?» hüüdis ta alla ning kuristas põristavalt kurguga tagantjärele, nagu see tal kombeks oli, kui ta oma sõnadele suuremat kaalu anda tahtis.

«Sõda on lahti!» hüüdis paadist Pisku-Rootsi Laes.

«Mis sõda! «Kaugatoma» peal ei ole mingit sõda!» Ja ta heitis tigeda pilgu Simmule, kui see otsa paati viskas. Samas käis Roostal läbi pea, et just praegu, nüüdsama, peaks ta midagi otsustavat tegema, ta astus sammu koka poole, ta õlad võbelesid — kuid ta oli juba hiljaks jäänud: Simmu poolt visatud köie üks ots oli kinni «Kaugatoma» pollaris, teine paadis Pikk-Villemi pihus ja sealt ta juba seda enam lahti ei tõmmanud.

Simmu heitis köisredeli pardale rippu ja mehed ronisid üksteise järel laeva dekile.

«Tervist, kapten!» ütles tüürimees Tanel Õige kaptenile kätt ulatades.

«Mida see tähendab?» küsis kapten jällegi kurguga põristades ja talle ulatatud kätt tõrksalt vastu võttes.

«Siin vallasekretär ja kapten Tihu vennapoeg Peeter Tihu (tüürimees esitles neid kaptenile) nõuavad, et tuleb kohe välja sõita, võtsime ka vee ning toidumoona juba kaasa.»

«Kaugatoma vallakomitee ja Ülevenemaaline Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei nõuavad, et purjelaev «Kaugatomal» tuleb kohe välja sõita,» parandas vallasekretär Saar tüürimehe juttu.

«Kõik nõuavad!» hüüdis Pikk-Villem.

«Kes kõik?» küsis kapten.

«Meie kõik,» ütlesid mehed ja tõmbusid poolringi kapteni ümber.

«Teie kõik!» osatas kapten Roost ja kuristas jälle kurgupõhjast. «Esiteks, ei ole mulle veel keegi öelnud, kuhu tuleb sõita, miks tuleb sõita, ja teiseks — laev on antud m i n u, aga mitte t e i e hoole alla. Mina olen kapten, mitte mingi meie või teie!» Viimast sõna rõhutades vahtis kapten vihaselt esiteks vallasekretär Saare ja siis Peeter Tihu otsa.

«Härra kapten, meil ei ole aega tülitseda. Laev tuleb nii kiiresti kui iganes võimalik sõiduks valmis seada. Kui soovite, sõitke kaasa, kui ei, palun mitte vahele segada.»

«Mida see tähendab? Mina, purjelaev «Kaugatoma» kapten, olen see, kes palub teid, võõraid tundmatuid isikuid, kes olete esmakordselt ja omavoliliselt selle laeva pardal, m i t t e vahele segada kapteni ja laeva meeskonna vahelistesse asjadesse ja veel vähem mulle midagi ette kirjutada! Minge laiali!» hüüdis ta meeste poole, Tanel Õigele aga ütles: «Tüürimees, tule kajutisse, räägi, mil-

les asi seisab!» Ja kapten Gustav Roost hakkas endale läbi meeste poolsõõri rajama teed kajutiukse poole.

«Mida seal ikka rääkida! Poisid, võtke vintsiga veenõu üles!» ütles tüürimees meestele.

Kapten pöördus nii kähku ringi, nagu oleks talle keegi nõelaga tagumikku torganud.

«Veenõu! Keegi ei liiguta laeval ühtegi vintsi ega poomi, enne kui mina selleks ise käsu annan!»

«Ei saa nii, kapten. Kell on neli, enne päris-pimedat peame lahest väljas olema. Hakake aga pihta, mehed!»

«Jah, sügisene aeg, õhtu jõuab ja päev veereb!» lausus Mihkel ja hakkas meestega vintsipoomi parda kohale lükkama.

«Käed laeva küljest!» kärkis kapten.

«Ärge segage tööd!» vastas Peeter tõsiselt, ise meestele appi minnes.

«Käed laeva küljest!» karjus nüüd kapten juba täiest kõrist.

«Kurrat! Sinusugune käsib mind, käsib meid oma käsi laeva küljest ära võtta! Meie käed on selle laeva valmis teinud, siis kui sinusugusest siin veel santi haisugi polnud!» vandus Mihkel ja sülitas üle parda.

Kapten Roost värises ärevusest, ei mõistnud aga vanale laevameistrile midagi vastata. Ja mehed, nagu toetades Mihkli sõnu, heitsid korraks igaüks pilgu oma kätele, raskes töös ja soolases merevees parkunud kätele. Mõne hetke jooksul võis kuulda ainult tuule vihinat vantides ja järske, teravaid lahelaineid vastu laeva külgi peksmas.

Siis astus Peeter vallasekretäri juurde. Nad rääkisid midagi omavahel ja vahtisid merele, kust Matise paat lähenes, rääkisid uuesti ja pärast seda pöördus vallasekretär meeste poole:

«Matis on küll varsti peareederi vastusega siin, aga meil pole aega viita. Mis te arvate, mehed, kui anname nüüdsama «Kaugatoma» komando tüürimees Tanel Õigele üle?»

«Just! Tüürimehele üle!» hüüdis Laguvere Juhan.

«Mees on õige, nimi on õige! Elagu kapten Tanel Õige!» hüüdis Pisku-Rootsi Laes.

«Ära hõiska, praegu pole hõiskamisaeg!» vastas Tanel Õige Laesile. «Pane Juhani ja Andresega ankruvints klaariks, Mihkel ja Villem toovad purjed välja, Simmu võtab vee ja toidukraami paadist dekile — Peeter ja vallasekretär aitavad. Sedaviisi! Ma ise vaatan kompassi ja rooli klaariks.»

Töö laeva dekil hakkas keema ja Tanel Õige tahtis minna roolikambri. Kuid jõudnud kapten Roosta kohale, kes kiiker käes ja lõuapärasid purres liikumatult reelingu ääres seisis, peatus Õige ta ees ja küsis:

«Noh — tuled kaasa? Võtad teise vahivahetuse oma jaoks? Paberitega meest on vaja!»

«Tulen kaasa? Kuhu?»

«Sellest räägime siis, kui sa oma sõna ütled!»

«Enne pean ma teadma, kuhu läheme, ja teiseks teen ainult seda, mis peremees käsib!»

«Me oleme siin kõik peremehed! Mina, laevameister, Pisku-Rootsi Laes, Pikk-Villem, Peeter Tihu, Laguvere Juhan, jah, ka kokk Simmu isa on tööga laeva sees osanik. Täna hommikul oli laevaseltsi erakorraline peakoosolek, kõigile ei jõutud kutseid kätte viia, aga suurem hulk mehi oli koos ja me otsustasime kroonu poolt peale sunnitud põhikirja tühistada ja rahva häälteenamusega vastu võetud põhikirja peale uuesti üle minna. Jälle: mees ja hääl, mitte raha ja hääl.»

«Mind palkas ametisse laevaselts «Tihu kompanii Hollmann» korrespondentsreeder härra kapten Tõnis Tihu ja ma täidan ainult tema poolt antud korraldusi.»

«Näe, Matis Tihu paat tuleb Vesiloolt — võib-olla on ka kapten Tõnis Tihu peakoosoleku otsusega nõus, kuigi selleks on vähe lootust. Noh, ükskõik, nõus või mitte, nüüd on rahvas peremees ja meil, meremeestel, tuleb peakoosoleku ees vastust anda.»

«Ma vastutan ainult selle ees, kes mind ametisse palkas — hm,» — siinkohal kuristas kapten Roost jälle põristavalt — «ja kes oma laeva minu hoole alla usaldas!» Ning Roost kuristas veel kord.

«Kuid mõni asi on ka su enda otsustada,» ütles Tanel Õige, teisele teraselt silma vaadates. «Mõisnikud on karistussalgad ja mustasaja välja kutsunud, inimesi pekstakse ja tapetakse, terved vallad ähvardatakse maha põletada ja tuhaks teha, nii et enam kivi kivi peale ei jää. Sellele on tarvis vastu astuda — sõjariistu on vaja! Rahvas lähedalt ja kaugelt on raha kokku pannud, nagu kellegi jõud lubab. Kui palju sina annad sõjariistade ostuks?»

«Minu käest ei saa teie niisuguse asja jaoks punast kopikatki!»

«Siis pane oma asjad kotti ja kao!»

«Sina ei ole minu käskija!»

«Noh, kui sa head juttu ei kuule, siis . . .»

«Siis heidame üle parda!» lisas Pisku-Rootsi Laes, kes ankruvintsi määrides endise ja uue kapteni juttu teise kõrvaga pealt kuulas.

Samal ajal jõudis Matise paat hääleulatusse ja kostis Matise hüüd: «Ohoo — kas juba minek?»

«Jah, asjalood lähevad rutem, kui me ette arvata teame. Aja aga paat ligi ja tule pardale, sul poeg ka siin!»

«Tere, isa, ja tere, Liisu! Aja paat pardasse, ma annan otsa!» Varsti olidki Liisu ja Matis «Kaugatoma» dekil.

«Tere ometi, kust sina nii parajal ajal siia said!» ütles isa poja kätt raputades. «Ja sina ka, Mihkel!» suurenes Matise rõõm veelgi. «Kuidas pääsesid?»

«Põgenesin, kuidas muidu,» vastas Mihkel lühidalt.

«Täna hommikul jõudsime juba koosoleku ära pidada ja — läheme jälle!» seletas Peeter.

«Sõidad kaasa?»

«Ikka! Ega Saaremaal üksi sõjariistu tarvis ole!» ütles Peeter.

«Raha on?» küsis isa.

«On — ja saame veel,» vastas poeg ning küsis siis omakorda isalt: «Mis Tõnis arvas?»

«Näitas ust... Ähvardas mind kõige raamidega aknast välja visata. Häbi küll öelda iseoma lihase venna kohta, aga... Tõnis ei ole enam meie mees, Tõnis on — saksaks saanud ja kõige karvadega sakste poole üle läinud.»

«Seda me ju arvasime. Noh, seegi hea, et ükskord selge vahe käes! Mis siis, sõidame!» ütles Peeter.

«Ei, Matist ma kaasa ei lase, Matist on mul siin ka vaja,» astus vallasekretär vahele.

«Kelle hoole alla rahad jäävad, näe, pidi peaaegu meelest minema, Pagila Ann saatis ju ka kaks rubla,» ütles Liisu, raha väikesest lõksuga peenrahakotist kätte otsides.

«Anna Peetri või kapteni kätte — sõidu ajal on mehed, laev ja kogu varandus nagunii kapteni hoole all!» soovitas vallasekretär.

«Kapteni kätte? Kuidas kapteni kätte,» ehmus Liisu Roosta poole vaadates, kes, selg teiste poole, pardą najal seisis ja merre jõllitas.

«Meil on uus kapten! Tanel Õige panime kapteniks!» selgitas vallasekretär.

«Noh, siis on ju teine asi!» ütles Liisu, raha Tanel Õige kätte ulatades.

«Aga kes siis tüürimeheks jääb?» küsis Matis ringi vaadates.

«Mihkel on laeva valmis teinud, Pisku-Rootsi Laes on merd sõitnud mees — ja või meist keegi esimest korda merel, küll me hakkama saame. Sa, Mihkel, võtagi teine vaht oma hoole alla, sul laeva sees iga plank ja kaar teada,» ütles Õige.

«On teil veel vara pirukat ja kohti jagada! Näe, kapten Tihu luup tuleb Vesiloo poolt,» põristas Roost kuristada ja pani kiikri silmade ette.

«Ei ole meil aega enam sinuga ega ka temaga tänitama hakata, seks ajaks, kui ta siia jõuab, on «Kaugatoma» juba ammu läinud! Sa, Simmu, tee aga kapteni kajut puhtaks. Topi ta asjad kotti, ta nagu näha ei tule sellega ise toime!» käskis Tanel Õige.

«Noh, vana Paks, tule siis, lööme su kolid kokku!» ütles Simmu ja läks käsku täitma.

Kapten Roost vaatas Simmule järele, pani siis kiikri ette ja vaatas Vesiloo poole, kust tõepoolest kapten Tihu suur luup lähenes. Aga see oli veel kaugel, võis minna tund, enne kui ta siia jõuab — seks ajaks aga on need tõepoolest juba «Kaugatoma» purjede alla saanud ja minema sõitnud. Näe, juba oli ankrupill hakkamas, juba olid purjekambrist purjed välja tiritud, muist mehi oli juba raadel. Ja kui nad ka kõiki purjesid korraga üles ei saa — tuul oli pooltagant, jätkus klüüvritest ja paarist suuremast purjest, et lahest välja sõita, hiljem, sõidu ajal, võisid nad kogu aeg purjesid juurde panna.

Tanel Õige, ta senine tüürimees, oli, nagu näha, häbematu mässaja, kuid kes oleks niisugust asja sellest vaiksest, tähelepandamatust mehikesest uskuda võinud, kes muidu aina oma lastekarja peale mõtles, aga kes oma ala siiski hästi tundis. Jah, kapten Tihu ei jõua siia — ja kui jõuaks, kas seegi aitaks — ning tal ei jää muud nõu üle kui ... tõepoolest oma asju pakkima minna, mõtles Roost.

«Ankur viira!» hüüdis Tanel Õige.

«Ankur viira!» kordasid Pisku-Rootsi Laes, Abula Andres, Laguvere Juhan ja Koki Pikk-Villem ning asusid igaüks ühe ankrupilli haardama taha. Vali maatuul rõhus laeva kerele, mastidele ja vantidele, pill kigises käes, kuid ei tahtnud liikuma hakata, hoolimata sellest et mehed, säärelihased sirgu, oma täie raskusega pilli haardamatele vajutasid. Liisu ja Matis kargasid appi, nendega ühinesid ka Peeter ja Ants Saar, kellest esimene taakslit enese järel vöörmasti juurde vedas ja nägi, et tema abi siia rohkem vaja oli. Kuid hoolimata kaheksa inimese jõust keris ankrukett nüüdki vaid tollhaaval vintsi peale.

«Ega ta ilma lauluta tule!» hüüdis Pisku-Rootsi Laes ning alustas:

«Ruusnas, Vatlas, Tagarannas,
Kaugatoma kihelkonnas
meeste nõu sai kokku peetud,
mõisa orjus ära neetud!
Siis lenda, laev, ja tormi tiib
siit orjamaalt meid ära viib,
kus paugub parun, haugub papp
ja nutab iga põllulapp.»

Nüüd jooksis kett juba hõlpsasti pillile. Ankur võis peagi põhjast üles kerkida — meri oli madal, ketti oli vähe vees. Seepärast käskis Tanel Õige:

«Peeter, vii taaksel kohale, ja need, kes maale tagasi lähevad, tehke ennast klaariks!»

Kirjutaja, Matis ja Liisu surusid igaüks veel kord kiiresti Tanel Õige kätt ja ronisid siis paatidesse: Matis Liisuga oma paati, kirjutaja Vanaõue Mihkli paati, kuhu kokk ka kapten Roosta kotid ja kohvrid järele ulatas.

«Küll on saadanas endale värki kajutisse kokku vedanud,» kirus Simmu. «Meiesugune orja või suve läbi — hea, kui sügiseks uue ülikonna selga saad — temal aga kõik säkid nassvärki täis!»

Kapten Roost püüdis laeva pardal veel korraks tähtsalt purinal kõhatada, kuid teda ei pannud enam keegi tähele ning ta ronis, selg ees, paati, kus ta oma kottide ja kohvrite kõrval nürimeelselt losutama jäi. Vallakirjutaja Ants Saar, Pammana kalamehe poeg, võis vajaduse korral ka üksi purjepaadiga hakkama saada ega hakanud Roosta sundimisega vaeva nägema.

«Klüüver ja topsel üles!» kostis «Kaugatoma» laelt Tanel Õige käsk.

«Klüüver ja topsel üles!» kordasid mehed purjede juures ja nende hääled sulasid ankrupilli ringiajajate laulu.

«Siiski, kauaks me ei taha,
kodu, sind küll jätta maha!
Paistab uuest' meie puri —
sirgub iga mehe turi!»

Ankur kerkis, tugev tuul puhus purjedesse, laev keeras ringi ning üha uute ja uute purjede kõiki kolme masti tõustes võttis «Kaugatoma» kursi ulgumere poole.

Mõlemad paadid pöörasid oma ninad maa poole ning vahe «Kaugatoma» ja paatide vahel suurenes seetõttu kahekordse kiirusega. Tõnis Tihu Vesiloost tulev luup võis olla alles Kokisilmas, kui «Kaugatoma» dekil askeldavad mehed juba hämaruses reelinguga kokku näisid sulavat.

Äkki nägi Matis eemalt maa metsade tagant tulekeelt üles taeva poole tõusvat.

«Mis see siis on?» hüüatas Liisu.

Ja kui Matis maamärkide ja majakaplinkimise järgi tulekahju asukoha määras, polnud kahtlust, et leegid sööstsid tahmakarvalisse õhtutaevasse Ruusna mõisa kohal.

*

Pime-Kaarli seisis samal ajal mõisa peahoonest sööstvatest leekidest kõigest sadakonna sülla kaugusel. Ta oli Riti juurest, kes kirikus suure agarusega Girgensohni oli päästma rutanud, ära eksinud ning niisama kobades kirikust välja saanud. Siis oli ta Vatla poiste kampa sattunud, need olid ta kõrtsi viinud ja hakanud peale ajama, et ta Girgensohni kottiajamisest laulu teeks. Kui Riti teda kõrtsi otsima tuli, peitsid poisid Kaarli kõrtsmiku tagakambrisse, ise aga tegid näo, nagu poleks nad pimedat laulumeistrit eluilmas kohanud. Riti, kuigi kaheldes, oli minema läinud, ent ka Kaarli laulust ei tulnud seekord midagi: ta magas hommikuni kõrtsis pingil. Päeval oli niisama seletamist ja jutuajamist, aga kui õhtupoolikul Kusti, vägevad sõnad suus, oma kambaga kõrtsist mööda läks, tõmbas ta enesega siit mehed kaasa. Joosep, nähes Kaarlit teistele järele kobavat, võttis Kaarli oma hoole alla. Mehed astusid ees tulise hooga ja ilma oma kunagise teejuhi abita olekski Kaarli teistest maha jäänud. Kaarli aga tahtis tingimata teistega sammu pidada, sest mehed laulsid uusi, Tallinnast toodud laule, nagu:

«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!
Keeb mässul rind ja võitlus lõhub —
me orjakütked, ahelad!»

Nüüd seisis Kaarli mõisa tallide juures pealpool tuult küljes, kuhu Joosep ta oli jätnud. Ta teadis ja kujutles mõisahoonet, mis nüüd leekides seisis, ainult teiste juttude järgi (ise polnud ta seda iialgi näinud) — see oli ehitatud eelmise mõisniku, Liphardi aegu, juba pärast seda, kui Kaarli pimedana sõjast tagasi tuli. Kaarli ei näinud ka tuld, tundis ainult selle kuuma lõõska oma kätele, näole ja silmile langevat ning kuulis tule vägevat praksumist ja mürinat, kui see meretuule kantuna vastu taevast sööstis. Kaarli oli vana ning kulunud mees, kellest elu suurtes surutõrtes kõik üleliigsed särtsud olid välja uhetud. Ja ometi haaras teda siin põleva mõisahoone juures seistes äkki säärane imelik ärevus, mida ta polnud noorpõlvest saadik enam tundnud. Ta ei suutnud siin enam paigal olla, ta pidi tulele lähemale minema.

«Mehed! Poisid! Joosep!» hüüdis ta, ise väljasirutatud kätega tule poole teed kobades.

Vaevalt oli kellelgi mahti teda tähele panna. Põletati maha mõisa peahoone, majapidamishooneid taheti aga rohkem-kaalujate meeste poolt tulest päästa — läheb neid hiljem ka rahval enesel vaja.

«Kuhu sa, kurivaim, lähed otse tulle!» hüüdis valju häälega Loona Laes Kaarlist möödudes ja ta õlast kinni haarates.

«Näe — põleb!» hüüdis Kaarli, püüdes ennast Laesi käest lahti tõmmata.

«Muidugi põleb, et pahin taga, aga ega sina seda näe!» ja Laesi hääle peale ruttas ka teisi nende juurde.

«Näen!» kinnitas Kaarli. Parajasti sel hetkel langesid teise korra lagi ja sarikad raginal kokku, ja Kaarlil oli tunne, et ta neist üles pursanud leeke tõesti nägi.

Muidugi ei näinud ta midagi, see oli ainult ta kujutluses, mis äkitselt põlema oli löönud. Ta ise jäi aga millegipärast uskuma, et ta tõesti mõisa põlemist oli näinud, ning ei väsinud seda hiljem ka teistele jutustamast. Ta sai seda teha ainult nädalat paar, siis seisis ta koos teistega püssitorude ees — ning pärast nende raksatust ei näinud ta tõesti enam midagi.

Tuledki kustusid — peale ühe. See oli «Internatsionaali» kirglike sõnade tuli, mis leegitses edasi tuha all, et aastaid hiljem uuesti võimsalt lõkkele lüüa.

JUHAN SMUUL

(Sünd. 1922)

JÄRVESUU POISTE BRIGAAD

10.

Meie laul — see on töötava rahva laul.
Muu ta lauliku nime ei vääri
kui see, kelles töörahva uhkus ja au
verena ringleb ja käärib.

Töötav rahvas on see, keda austama pead
nagu vanemat kõrgeaulist.
Ja seepärast laulda on kerge ja hea
kahest Järvesuu Paulist.

*

Paul Haavaoks. Tüse. Pikk — jalga kuus.
Kui sa kuuled ta mürtsuvaid samme,
vaatad vägevaid õlgu — ei kujutle muud
kui lagedal kasvavat tamme.

Ta on raske ja vaikne kui meri või mäed.
Kurvavõitu ja sinised silmad,
kindlad, uurivad. Näib, et ta läbi meist näeb,
kui ta nendega vaatleb maailma.

Harva naerab. Kuid nutab — ei kujutle.
Kõik ta loomuse teravad tahud,
kõik, mida ta mõtleb ja mis temas keeb,
varjab mehine, karulik rahu.

Kestvast kurgukatarrist tal kähiseb hääl,
kaelas kannab ta süllalist salli.
Polnud ennegi jutumees — nüüd pole häält,
paljaid sõnu ta üldse ei salli.

Paul töötab koos Viktor Kaarnaga.
Kaarnat tunnete? Ei? Aga tema
on poiss, et kui Leevakust rääkida,
ka Kaarnast peab kõnelema.

Viktor Kaarna on poiss, kelle nõukogude aeg
targaks puusepaks välja voolis.
Ta kätte sai höövli ja kätte sai sae
Võrus õppides tööstuskoolis.

Mitte asjata tema nime ei näe
igas Leevakust rääkivas lehes —
tõepoolest, sel poisil on kuldaväärt käed,
ta on parimaks puutöömeheks.

Tal on noorte seas tohutu autoriteet,
mis ei tulnud küll ühe ööga.
Võitis selle kui kahe-normi-mees,
võitis tööga.

Millest unistab, mõtleb? Ta iseloom?
— Ega naljalt talt välja ei pinni!
Aga temas on kindel ja tore joon —
ikka hingega töö küljes kinni.

Kuigi vahel ta kindlasti mõtleb ka muust,
on ju noorusel palju probleeme:
nii silmade tulest, nii tähtedest, kuust
ja sellest, mis elust me teeme.

Ja Kaarna — ta kindlasti mõtleb ka muust.
Töös aga kõik muu on võõrkeha.
Kui höövel on pihus, siis mõtleb ta puust
ja kuidas saaks täpsemalt teha.

Sama vaikne, kuid väiksem kui Haavaoks.
Omavahel nad palju ei räägi.
Nende kõneks on haamrite toks ja toks,
ja muuks nendel aega ei jäägi.

On tore neid vaadata töö juures koos —
kõik nii nagu määritult klapib.
Sa tunned, et selles on kindlus ja hoog,
kuigi võtted on kained ja napid.

Suur dünamosaal. Veel hommikul näis
see tühi ja kõle ja lage.
Kuid päev oli haamrite kopsimist täis —
vineeriga kaeti ta lage.

Pead tagasi visatud, vasarad käes,
naelad suletud hammaste vahel —
nii mööda läks tellinguil õõtsudes päev
neil kahel.

Vineer — see on painduv ja jonnakas kraam,
lae all väänleb kui madu.
Hoia siit, toeta sealt — ja kui vääratad —
ongi lauad su jalge alt kadund.

Need kaks — need ei kuku. Üks pilgust näeb,
kuhu rusikas toeks vaja panna.
Ja teine väikese haamriga käes
kohe naelapea pihta annab.

Ja nii kogu päeva nad vaikivad
ja tahveldist paigale säevad.
Ümber käratseb noorus. Kaks vaikivad.
Laeruudud neist rääkima jäävad.

Võta aega ja tule õppima,
noorte meistrite tööd tule kaema:
lagi, jumalik lagi! Võiks võrrelda
kas või Sixtuse kabeli laega!

Ruum on endise külmuse kaotanud,
soe helendus ulatub maani
laest, mille on ruutudeks jaotanud
pruunid liistude meridiaanid.

Poeg, õpi neist kahest! Me määratul maal,
ükspuha, kus paigal ja millal,
võta üle neilt loosung eluks ja tööks:
vähe kisa ja palju villa!

*

Paul Haavaoks . . . Vaikne ja kinnine.
Aga temast veel rääkida laske,
kuigi temani, temasse leida on teed —
pean ütlema — vägagi raske.
— — — — — — — — — — — —

Aga «Laulude vihikust» ulatab laul
nagu toetava käe sulle vastu.
Üks nendest on sellest, kuidas Haavaoks Paul
kommunistlikuks nooreks astus:

«. . . Kaua kuulasin teda. Ja kaalusin.
Kuigi südames tundsin ma ammu,
et seista on võimatu seal ja siin,
et ma astuma pean selle sammu.

Tulin koju. Ei maganud sellel ööl.
Maha jättis mind rahu ja uni.
Ma mõtlesin, mõtlesin, mõtlesin,
ma mõtlesin hommikuni.

Ma mõtlesin — kaua ma elan siis nii,
kaua kahevahel ma kõigun
ja kuhu ma jõuan, kuhu elu mind viib,
milleks on, milleks pole mul õigust?

Ma mõtlesin elust, mis mööda on läind
ja muljunud mitut kanti,
kus ise ei teadnud, mis rada sa käid,
ja milleks see elu sull' anti.

Tean palju poeete, kus punane joon
nagu rabasse vingerdav rada
käib stroofidest läbi:
«Ah, elu . . . Mis too?
See on — juua ja kannatada.»

Kuid nii ma ei taha. Ei taha! Ei või!
See on roiskunud, vildak ja vale.
Minu parema mina nõukogude võim
võib tuua vaid nähtavale.

Ja nii ma ei maganud sellel ööl.
Maha jättis mind rahu ja uni.
Ma mõtlesin, mõtlesin, mõtlesin,
ma mõtlesin hommikuni.

Enam polnud mul mingeid «aga'sid»,
kõik sai puhtaks kui koiduvalgus.

Sillad põlesid. Teed polnud tagasi.
Täna — see on mu elu algus.

Koit uuele päevale vastu mind viis,
heites aknasse kullaseid kiiri.
Ja koiduga koos mina astusin
üle endise elu piiri . . .»
— — — — — — — — — — — —

12.

Oktoobriöö. Sajab. Ja tuulehood.
Ühtki tähekest taevas ei ole.
Kell tiksub uut päeva. Veel istub koos
komsomoli algorgi koosolek.

Oma poolsada noort, kes kõik valguse eest
tulid kodudest tööle kui sõtta,
viit noorukest, algajat ehitusmeest
täna oma peresse võtab.

«On tulnud avaldus,» sekretär loeb,
«ühelt noorelt, kes Leevakut taastab.
Nimi — Karusoo, Jakob, Jakobi poeg,
sündinud kolmekümnendal aastal.

Ta avaldus:
«Ainsaks ja õigeks teeks
suure Lenini tõde on, tean ma.
Ja kui ainsat õiget ja ausat teed
seda mööda minema pean ma.

Kõigest hingest ja puhtast südamest
sinna teele ma tahan astu'.
Ja seepärast palun võtta mind
kommunistlikuks nooreks vastu.» »

Jakob jutustab eluloo: «Järvesuus
mina sündisin, käisin koolis.
Kool sai läbi. Ma tahtsin õppida muud,
aga isa sest vähe hoolis.

Ei süüdista. Raha ei jätkunud seks.
Maa on vilets ja pere läks suureks.
Möödund aastal ma astusin sulaseks
ühe kuradi kulaku juurde.

Ei sõlminud lepingut. Vedas mind alt.
Ma uskusin, et ta on puhas.
Ka kohus ei päästnud. Jäi saamata talt
väljateenitud poolteist tuhat.

Kirjas olen ma natuke saamatu,
vähe aega jäi lugemiseks.
Ja seepärast rohkem kui raamatud
on õpetand elu ise.

Niipalju kui nõukogude võimust tean
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.

Mis siin rääkida. Enam ei ela ma,
nagu elasin — pimedalt, varem.
Ta on pannud mind õppima, elama.
Tunnen — ma olen kuidagi parem.»

Temast kõneleb brigadiir:
«Niipalju tean —
kõva töömehe nime ta väärib.
Ja selle eest anda võin oma pea —
oma piletit tema ei määri.

Tal on puudusi: kergesti vihastab,
tikub kaklema, natuke vannub.
Kuid kordan — töömehena ennast ta
brigaadi on austama pannud.»

Jakob:
«Õigus on, olid sellised lood —
vahel vihastad, kaklema tikud.
Aga tunnistan — säärane tegumood
distsipliini ja rahu rikub.

Ma tõotan — neid kombeid ma üle ei too,
need tõesti on halvad ja toored.
Mu ellu peab tulema õige joon
kui kommunistlikul noorel.»

Valvsas vaikuses toimus hääletus.
Jakob ootas ärevalt vastust:
kas jah või ei?
Noormees Järvesuust
võeti noorsooühingu vastu.

Võeti ühel häälel.
Näe, tuba on soe,
järsku lamp annab heleda leegi.
On Karusoo, Jakob, Jakobi poeg
nii õnnelik kui ei keegi.

*

Paul Külvija jutustab eluloo:
«Just palju mul ütelda pole.
Ma sündisin Järvesuus, seal oli kool,
kuus klassi. Kõik. Rohkem ei ole.»

Kohe raksatab sõnavõtt:
«Seleta, Paul,
meile ära üks udune asi —
minu arust on edev ja pole aus —
kolm korda end paluda lasid!»

Paul tõuseb ja tormavas mõtete räos
käte vahel ta kortsutab mütsi.
Suur hämmastus on tema punavas näos
ja ta meenutab koolijütsi.

Aga siis löövad silmad tal leekima,
puna näos hakkab lainetama.
Kõrge, murduva lapsehäälega
hakkab Külvija kõnelema:

«Luba, seltsimees ... Säärane sõnavõtt,
nagu sinu, on vale, sa lahmid!
Sa lahmid! Sa väänad õigust ja tõtt
nagu kõverat paragrahvi!

Sa ütled, et mina, Külvija Paul,
edevusest end paluda lasin,
et ma olen e d e v, et ma pole a u s,
ja ütlesid — udune asi.

Kommunistlikuks nooreks ei paluta
ega minda kui lasteaeda.
Seepärast mu süda valutas,
ja sellepärast läks aega.

Sa tead ju, et kommunistlik noor
on eesrindlik, ausam ja parem.
Sellest kõneles Andrus Ojasoo,
mitte täna, vaid mitu kord varem.

Ja tal olid säärased sõnad — eliit,
ütles — avangard! Mida see näitab?
Tööta nii nagu avangard! Alles siis
ankeedi võid ära täita!

Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
ela õigesti, tööta ja tõtta!
Kommunistlikuks nooreks võid astuda siis,
kui midagi kaasa on võtta —

nimelt töömehe nimi. Ei tahtnud ma muud,
sellest mõttest end juhtida lasin.
Ütle, seltsimees, kas see on edevus,
ütle, kas see on udune asi?!»

Ta kõneles, pingul kõik lihased,
tuba lainetas, udusse kastus.
Nõnda võeti ta uljalt ja vihaselt
kommunistlikuks nooreks vastu.

*

Neid Järvesuu poisse on kokku kaksteist.
Mõni tuletab vahest ehk meelde:
mispärast ei kõnelda kõigist neist,
miks ei astu nad minu teele?

Võin vastata:
nendel on ühine tee
ja ühine arengurada.
Nii Jakob kui Paulid on koondportreed,
neid võib teistega samastada.

Leevaku-Tallinn 1947—1948 Kogust «Järvesuu poiste brigaad» (1948)

HÄLLILAUL

Rannas pihelga all nagu karu
magas rügasse loobitud jää.
Kaldal jürikuu-maru
tantsis, vilistas, kergitas häält,

halli, liikuva jää kohal keerles
tema tuhandepiuline piits.
Aga Ruhnu poolt tumedalt veerles
mere tohutu oreli viis.

Väikses, merele vaatavas majas,
jäämineku mürinat täis,
noorik kasuka õlule ajas,
läks randa ja vaatama jäi.

Käes kohmakas kaptenikiiker,
juuksed valged kui murdunud jää —
oma nooruse siniseid riike
meheisa toast vaatama jääb.

Jää ragiseb, keerleb ja ruttab.
Kiiker valetab — puri ja mast? . . .
Kätkis, selja taga laps nutab.
Vana kiigutab lapselast.

Näkku jätnud oma kortsud ja armid
iga laiuskraad tormisel veel.
Tema hääl aga kähiseb karmilt,
kui ta jutustab eluteest:

«Maga. Mida sa kisendad? Maga!
Ole vait, sinu elu on hää!
Kas sa kuuled, kuis akende taga
sulle laulavad raju ja jää.

Kuula, kuidas seal taplevad tuuled:
— miks sa oled veel kätkis, mu poiss? —
Parem on, kui neid undamas kuuled
raudsel dekil või kõikuvas kois! —

Nõnda, magad. Nüüd kõnelen endast.
Läinud aegu see tuppa ei too.
Elulind varsti lõpuni lendab,
kuigi tahaksin olla veel noor.

Mina . . . Elult ma paljugi tahtsin,
tahtsin õnne ja õigust ma talt.
Aga minule otsa ta vahtis
nagu hunt öiste metsade alt.

Head tuult mina ootasin purje,
kuigi hällilaul nõnda mul käis:
— vähe häid päevi, palju on kurje,
ilm on kurjust ja kavalust täis! —

Mind on Sund ja Gibraltari kaljud
saatnud vaatama tundmatuid maid.
Vaevalt isegi tean ma, kui palju
ahtri taha jäi sadamaid.

Aga see, mida igal pool nägin,
oli vaesuse hallikas lõim.
Ilma kohale kerkis kui mägi
rahvaid pigistav rikaste võim.

Kümne lipu all roolisin laeva,
aga ainus neist armsaks ei saand.
Olid pea kohal tuuled ja taevas,
puudus jalge all — kodumaa.

Ma jäin muidugi rikkusest ilma.
Teiste jaoks tegid tööd minu käed.
Ja nii, nagu läksin maailma —
tulin tagasi tunkede väel.

Kuid kõik, mida süda mul tahtis
ja mis püüdmatult põgenes eest,
sulle pakub end, ootab, on lahti
sinu algaval eluteel.

Maga, poiss ... kuhu viivad su rajad?
Ei näe nendel ei otsa, ei äärt.
Oled sündinud toredal ajal,
— ole siis oma aja väärt!»

Jää nagises, raksus ja keerles.
Vana mõtted ta merele viis.
Sest et Ruhnu poolt tumedalt veerles
mere tohutu oreli viis ...

1948 Kogust «Et õunapuud õitseksid» (1951)

RAHU RAHVASTELE!

Meie kordame,
kordame,
kordame
loosungit,
mis on käskiv ja kindel,
loosungit, milles võitlev on iga täht,
need kui sõdurid
seisavad rindel:
«Rahu rahvastele!»

Tõesti hea on, kui voodis saad magada,
kui su elu käib päikselist rada,
kuid üht karmi ja lühikest sõna ei pea

ega tohi me unustada:
sõna — «sõda»!

Olles rahusõdurid, oleme need,
kes ei kasvanud triiphoone varjus.
Meid on ristinud dzotid ja rinneteteed,
surm ja tuli. See, milles ei harju:
sõda . . .

Võib olla, et mõningad varem meist
küllalt kallina rahu ei hinnand.
Pärast lahinguid, möödudes varemeist,
meile karjusid põlevad linnad:
«Maha sõda!»

Meie taastatud linnu ei luba nüüd me
anda aatomipommide alla.
Ei või, et ameerika eksport-surm
möllaks rikaste külade kallal!

Mitte aralt, vaid käskivalt vastame:
«Ei!»
Rahvad vastavad ühiselt:
«Jätta!
See käputäis kaabakaid ei tohi meid
iial paisata sõtta ja hätta!
Rahu rahvastele!»

Ja me seisame,
seisame,
seisame
rahu eest nagu sõdurid rindel.
Ja me kordame,
kordame,
kordame
teos ja sõnas, mis käskiv ja kindel:
«Rahu rahvastele!»

1949 Kogust «Et õunapuud õitseksid» (1951)

LÄKSID KALURID HOMMIKUL HÄMARAL

Läksid kalurid hommikul hämaral,
neli kalurit raskesse paati.
Lained laksusid külmana parda all,
mere lõputa müha neid saatis.

Paati pillutas kevadest turris väin,
nõrgalt raputas mootori tuige.
Kaelad õieli, rahutust hääled täis,
Põhja lendasid hilised luiged.

Enne koitu väin ikka on rahutu,
lained läigivad tumedalt vahust.
Vana asi.
Kuid paadis mõeldi muust, —
neli kalurit rääkisid rahust.

«Kuidas on,»
küsis nooruke kalamees,
«sõda tuleb või enam ei tule?»
Kippar vastas:
«Eks sinustki ripub see,
kas ta tuleb või enam ei tule.

Ikka ühte pea meeles, et püügiplaan
rahuplaanina anti su kätte.
Õiget sõdurit rahu eest sinust ei saa
oma tonnisid täitmata jättes.

Tahad sõjata — ausasti, sõber, tee tööd,
— ega tugevus sünni ju vahust.
Plaani ületad — sellega vaenlast lööd,
sina sellega kaitsta saad rahu.

Meie plaanid — see mõiste on väga lai,
mõtle järgi — need pühaks sul saavad.»
Kippar, rääkija, ordeni Lukis sai,
kuid enne ta rindu sai haava.

Koitis. Sammhaaval lahkuvat hämarust
väsiv tuul ainult hooti saatis.
Laine hari on valge, vall — rohekasmust.
Laine õõtsutas mehi ja paati.

Tulid mõrrad. Noor kalamees kippari käest
äkki küsis nüüd, kohale jõudes:
«Kuhu kohta siit vaadates Moskva jääb?»
Kippar vastas:
«Kust päikene tõuseb.»

1950 Kogust «Et õunapuud õitseksid» (1951)

Esimene osa

3.

MEIE IGAPÄEVAST LEIBA ANNA MEILE TÄNAPÄEV

Igal hommikul minu isa
pannud suurtele kätele halli raugapea,
palus tundmatut ja kurja jumalat:
«Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev.»

Kuidas elas mu isa?
Ta elas kui mees.
Polnud raud, aga polnud ka vaha.
Elas õieti?
Ei.
Ausalt?
Jah.
Selle eest
mütsi nüüdki ta ees võtaks maha.
Merest raha tõi.
Rikkaks sai?
Kuidas sa saad!?
Leib ja puudus jäid kõrvuti majja.
Kõik ta kapitalid — need magavad
all põllukividest aia.
Maasse mattis ta kõik. Ahne, kivine maa
kiskus kooldu ta vägevaid õlgu.
Mina pärisin talu, ja maa, selle maa . . .
ja kuussada krooni võlgu.

Vahel isa mul jõi. Siis tas leekima lõid
heldus, headus ja laiutav uljus.
Kõike lubas, kõik andis, kõik suutis ja võis,
rõõm tas laulis kui hõbedast kuljus.
Hall pea oli korraga kavasid täis,
jutud hulkusid Riias ja Poolas.
Kuidas Viiburis käis, kuidas Meemelis käis,
kompassita Rootsist tõi soola.
Elu oli üks ääretu imede laas, —
(kuidas vanasti kakeldi Kotkas!).
Jah, ta oli rikas kui kevadel maa
ja tugev ja uhke kui kotkas.

Tema mõtteile kitsaks jäi tuuline saar.
Kõik, mis oli, ta unustas ära.

Kõik, mis saamata jäänud, see vikerkaar
säras ees nagu taevane värav.
Kõik lõpeb.
Päev koidab.
See värav ta ees
nagu noorus läks kriginal lukku.
Vea! Elu on raske kui tuisanud tee!
Vea! Peksetakse, kui kukud.

Kaks vokki ja pingid. Laud, voodi ja luud.
Paat rannas. Ja raha peab hoidma.
Meid, igas pikkuses lapsi, on kuus,
neid kõiki peab katma ja toitma.

Ja irvitab mure. On tugev ta samm,
sinu unnegi sisse ta vaatab.
Ta on usust ja inglitest vägevam,
ta on kaval ja tugev kui saatan.

Isa oli mul tore ja inimlik mees.
Suri talvise koidu hakul.
Tema mured jäid mulle, kui,
jalad ees,
laastud padjaks ja kuusepuust kuue sees,
vaikselt läks üle lävepaku.

Kolmas osa

5.

K. L. STEPANOVILE

Kes meist ei mäleta, ei tea
sind, neljakümne teise aasta
must kevad kevadete seas?!
Pruun katk siis Valgevene laastas,
ja seisis, ahelais ning tumm,
all kalgi taeva Baltikum.

Ja surmaunest sügavam
näiv vaikus, rusuv, valvas, painav,
on mähkind endasse Ukraina.
Kuid vaikne partisanisamm
käib mööda metsi, stepimaid
ja kütib Kochi timukaid.

Leib, leivakene, kallim kullast,
sind nagu relvi vajab maa.
Ukraina rikkast stepimullast
nüüd enam ivakest ei saa.

Suur Siber, karm ja kaunis maa!
Nüüd pead Ukraina kohust kandma.
Armeele mehi, leiba andma
sa sõjaaegselt p e a d ja s a a d!

Su kohalt üksnes päev ei koida.
Suur Siber, praegu rinnet toidad
ja toidad kogu Kodumaad!

Sovhoos.
Sovhoos?
Ei, ääretus,
noor, rohetav ja kevadine.
Sa ainult mine, mine, mine,
kolm päeva mine, aga kus
on äär, on lõpp, sovhoosi piir?
Ei jõua selleni sa minna.
Sa väsid enne, kui saad sinna.
Siin vahus täkul brigadiir
toob käsud.

Aga põlluvagu
sel väljal, mis on meie jagu,
on neli kilomeetrit pikk.
... On traktor, nimeks «Stalinets».
Suur, võimas masin.
Murdub mets,
kui läbi läheb.

Kümme nina
ta järel kümmet vagu viib.
Ja selle juures töötan mina —
ma olen sahapoisiks siin.
Nüüd, maha jätnud laiad veed,
on madrus siin mu peremees.
Kirill Leontjevitš on nimi,
Stepanov — perekonnanimi,
ja teise grupi invaliid.
Jutt Inimesest algab siit.

Odessat, kangelaste linna,
Stepanov kaitses.

Oli nii:
— Arm, sinuni on kauge minna,
kuid neli sammu — surmani.
Ta tihti kordas seda viit,
neid mõnda sõna.

Aga siit
need s i n n a tagasi ta kandsid
ja mälestuste kätte andsid
ta hinge, keele, südame.
... Ta roomas, tulistas ja kaevus,
ta karjus kähedalt «hurraa!»,
ta jonnakana, raskes raevus
seal kaitses iga meetrit maad.
Rood kokku kuivas, veri voolas,
ja hõredaks jäi täägivall.
Kuid valusalt kui haaval soola
maad tundis oma rinna all.
Maa värises kui elusolend,
maa palus seal, Stepanov, sind:
«Stepanov, madrus, jää, kus oled,
Stepanov, madrus, päästa mind!»
Ta jäi, kus oli.

Ära minna
ei saanud. Teda viidi siit.
Kild lõhki käristas ta rinna,
Stepanov, madrus, see jäi sinna ...
Kuid ära kanti — invaliid.

Siis tulid kuud, kus võõrad muret
ta pärast tundsid.
Aga ta
üht ise soovis: magada.
Üks doktor ütles:
«Madrus sureb.»
Kuid teine:
«Ta jääb elama.»
Jäi elama. Ja valu soikus.
Kuid puhkekodu pehme koiku
ei tapnud umbset rahutust.

On väike invaliidi-raamat.
Vaid mõne grammi kaalub ta.
Kuid tuhat korda tuhat draamat
ta kannab ühes endaga.

Talv oli.
Lumi kattis välju,
kui madrus puhkekodust väljus.
Ja nagu veskikivi raskus
ta sammu lohisema viis
see väike raamat rinnataskus:
praak, erumadrus, invaliid ...

Kaks kuud ta rändas.
Alma-Ata,
Omsk, Tomsk.
Kuid hingel pole hea.
Ta elas ilmas elamata,
ta päevad läksid hallis reas,
ta kustus, tigestus.
Ja vingelt
kui põhjast tormav stepituul
see elu närtsitas ta hinge.

Ta tuli siia jürikuul.
Direktor pakkus:
«Toa ma annan.
Saad paiuki. Ja raha saad.
Siin nagu kõikjal muret kannab
su eest kui ema Kodumaa.»

Stepanov:
«Seltsimees, ma vajan
tööd traktorile — oma tööd.»
Direktor:
«Annan omal ajal.
Nüüd, madrus, maga, puhka, söö.»

Stepanov vaikis. Hädavaevu
ta varjas raevu enda sees.
Ta nägi nagu musta kaevu
neid puhkepäevi enda ees.
Siis laia lainena lõi valla
kõik kibedus, mis hinges kees.
Direktor — see jäi laine alla.
Küll on sul sõnu, Venemaa!
Su keele särav, kaunis lõim
on nagu laul.

Su sõna võim
kui kallim käed lööb ümber kaela.
Su pilge nagu poomispaela
veab ümber kõri.
Sinu sõim...
Direktorit Stepanov «ristis».
See kahvatas. Ja traktoristiks
mu madrus tehti sedamaid.

*

Soe, kevadine öö on lai.
Ja taevas sinihallilt tukub,

vaid tähekesi säravaid
sealt vahelt harva kukub.
Tuhm stepp on tumm.
Ei linnukarjet,
ei ulukeid näe enda ees.
Vaid kujuta ja pehmeid varje
on liikvel noore rohu sees;
kuu uinub kuskil taiga taga;
tuul hingab tasa, magusalt,
ja näib, et kogu Siber magab
kui lapsukene vagusalt,
et front on kauge, mure kauge,
et need sind riivata ei saa.
Kas tõesti tukastad sa raugelt,
suur Siber, karm ja kaunis maa?

On traktor, nimeks «Stalinets».
Suur, võimas masin.
Murdub mets,
kui läbi läheb.
Öö on sume,
ja stepp on ääretu ja tume,
kus traktor roomab.
Laulab diisel
öös oma mürisevaid viise
ja stepirohtu kümme nina
end surub vaiksel sahinal.
Maa keerdub saha hõlma all.
Lai vööt, öö värvi, mustjas-sinav,
kus õine valgus väreleb,
nii läikiv, et seal tähekesed
kord peegelduvad vähekese,
käib traktorile järele.

Ma istun sahal.
Kamar keerleb
ja nutab sahanina ees.
Ja kogu õine stepp, see veerleb
nüüd kaasa minu silmades.
Kaks korda linnud unne jäävad,
kaks korda eha ahetub.
On sõda.
Kestab öö ja päeva
siin stepis meie vahetus.
Kaks korda kaksteist tundi langeb
stepp näoli mulda kümnes reas.
Öö-päeva raudseid juhikange
kabiinis madrus hoidma peab.
... Ees tuhmilt helendavad tuled,

stepp läikleb tumehallina,
ta traktorile vastu tuleb
just nagu lainevallina.
Tund enne vahetuse lõppu
sahk nõrgalt vabiseb ja võppub
ja traktor seisab.
Laulab diisel
veel oma müriseväid viise.
Kuid piduritel krambis jalad,
Stepanov hoiab juhikange,
ja kahvatule näole langeb
külm vaevahigi.
Tal on palav,
ta särgi rinnal lahti lööb.
Ning korraga ta näib nii vana
ja üle rinna punavana
käib kinnikasvand haavavööt,
lai, hirmus.

Võtan juhihoovad
ja jälle lauldes stepis roomab
pool-tank, pool-traktor
«Stalinets».
Ta istub kõrval kahvatuna,
näos iga joon on tarduv-karm.
Ja üle rinna punavana
kui kaevik jookseb haavaarm.
Vist hirmsat väsimust ta talub,
ja valu rebib armi all.
Ta sõimab tasa oma valu
ja hingab raskelt, kähinal.
Ja traktor roomab, aina roomab,
stepp taga näoli mulda vaob.
Ja minu käes on juhihoovad,
ja minu küntud on need vaod.

Stepanov õpetas mind kündma
neil päevil, kui tal oli hea,
neil öödel, millal valu ründas
ja väsimus tas tõstis pead.
Ta valusalt võis õpetada,
head sõnakest ei öelnud ta.
Nii viis vist poegi oma rada
suur kasakas Tarass Bulba.

Nüüd minu käes on juhihoovad,
ja minu küntud on need vaod.
Mu juhituna traktor roomab,

kuid rõõmu pole minu jaoks.
Ja vahel nagu leeriplika
ma usun:
äkki aitab soov?
Kui langeb täht, siis palun ikka:
Stepanovile tervist too.
Ja väga tihti nendel öödel,

kui tähti tukkus taevalael,
kui põhjataevas külmalt vöötles
ja paigal seisis Põhjanael, —
suurt soojust tundsin tema vastu,
end tundsin väiksena ta ees.
Ja kangelasena siis astus
mu ette vene meremees.

On õigus — nagu kangelane
ta võitles kord Odessa all.
Kõik hinge lahingusse pani
ja surm seal oli lähedal.
Kuid siin:
tal tuleb maha matta
ja võita valu enda sees
ja selle vastu lakkamata
ta vihaseid atakke teeb
ja võidab enda.
Ta ei näita,
ta üksi enda kriisist teab,
ta teab, et koht on vaja täita
kui rivis, ja ta sammu peab.
Ja nagu lahingusse minnes
ta rinnaga seal kattis maad —
nii siingi hoiab meie rinnet
ta raudselt, kümne küünega.

Stepanov virgub.
Nõrgalt punab
veel läänetaeval kustuv päev.
Ta kisub vaikselt, kahvatuna
nüüd juhihoovad minu käest
ja ütleb:
«Tuleb nagu laine
see valu — kurat, küll on truu!
Nii truu, kui olema peaks naine.
Kuid sinu kohta — sa pea suu!»

Pean suu. Ja õhtu steppi kuldab,
ta peale tuhat värvi laob.

Ja näoli vastu niisket mulda
noor, pehme stepirohi vaob.
Ja iga vahetuse ajal
ta näitleb, näitleb kavalalt.
Stepp tema naerust vastu kajab,
pilk välgub musta tuka alt.
Ja ainult mina, olles talle
töö tõttu liialt lähedal,
suurt rasket küsimust näen selles,
näen valu rõõmsa naeru all.
On kangelasena mu ees
Stepanov — vene meremees.

*

Peaks veidi endast kõnelema,
kuid nüüd on mulle raske see.
Mu kõrval seisab hiiglasena
Stepanov — vene meremees.

Kuid seks, et ise n ä i d a suurem,
ei aita meie ajal sest,
et minna küürakate juurde
ja kirjutada kääbustest.
Ei rahvas ennast petta lase,
ei aita laulikut see nõu.
Poeedi teevad kangelased,
ta kangelastes on ta jõud!

Nüüd minust.
Eru-meremeest
ma armastasin nagu venda.
Ja kaua, kaua kandsin endas
ta häält, ta silmi, ta portreed.
Et ma ei suutnud olla enam,
siis püüdsin olla nagu tema —
niisama kinnine ja karm.
Truult üle võtsin tema jooni,
ta kõnnaku, ta kõnetooni
ja et mul puudus haavaarm,
sest oli kahju.
Ma ei salga —
hulk tunde minult võttis see,
et keerutada «kitsejalga»
nii nagu minu meremees.
Nii, enesele üle kandes

ta jooni — kõike,
halba, head,
sai minust juba õige pea
Stepanov väikses väljaandes.
... Soe, kevadine öö on lai,
ja taevas sinihallilt tukub.
Vaid tähekesi säravaid
sealt vahel harva alla kukub.

Ei näe ma ööd, ei taevasina,
ei lainelisi stepimaid.
Muld ummistab mu sahaninad.
Alt keerleb musti kamakaid,
nii raskeid, kleepuvaid ja märgi,
mis takerduvad hõlmades,
et traktor, kuulen hääle järgi,
veab kogu jõuga saha ees.
Ma nühin hõlmu labidaga
ja tantsin sahal — siin ja seal.
Märg olen higist, püsib aga
see neetud koorik hõlma peal.
Sahk ummistub. On vaja hüüda:
«Stepanov, sõber, pisut pea!»
Kuid veel ei hüüa, püüan, püüan,
taob süda, kergelt pöörleb pea;
ja siis — hõlm hõlma järel valla
sest visast, neetud kitist saab.
Ja sahisedes saha alla
end keerab jälle läikiv maa.
See sõda kestab öö ja päeva,
nii kaua, kui on vahetus.
Ja uneski veel silmad näevad —
maa keerleb, keerleb, kitjas, must,
ja matab hõlmad.
Kuid on vaja,
et vagu läigiks, traktor veaks
ja et see seisma m e i e ajast
mu pärast minutit ei peaks.

Ma püüan nõnda.
Madrus, tema
ei pilla kiiduks sõnagi,
ei hakka laitu kõnelema.
Võib olla, et vaid tundub nii:
on rahul.
Mõtleb:
«Hea, et võtad
eeskuju sa Stepanovist.

See mees kui kommunist läks sõtta
ja töötab nagu kommunist.»
Ja mulle näib —
ta vastu raiub
veel laineid vete sinav ring.
On temas, Kodumaa, su laius,
ja sõjamehe «mere hing».

Kõik päevad pühapäevad pole.
Ja raskematel mõtlen sind:
«Stepanov, madrus, kus sa oled?
Stepanov, madrus, aita mind.»

Tean, vastaksid:
«Käi oma rada,
ja ainus, mis sul vaja on:
mu oskus elu armastada
ja minu tugevus ja jonn.»

Neljas osa

4.

MINA — KOMMUNISTLIK NOOR

Aeg suur ja karm kui kotkatiivul lendab,
on võimas tema rütm ja tema sõud.
Ta armastust ja valu kannan endas
ja minus on ta vihkamise jõud.

Detsember.
Nelikümmend kaks.
Ees on meil Luki,
kus tuli oma orgiat nüüd peab.
Tuhk, leegid, korstnajalad, suits ja tukid
ja rõngas olev vaenlane on seal.

Kui palju, meie põlvkond, oled näinud
sa haudu, lahinguid ja varemeid!
Ning need, kes meist on rindeteedel käinud,
on kümme korda rohkem näinud neid.

Ka siis, kui Luki alla marssisime,
öömaja otsisime raskel teel,
eest leidsime me ainult külanimed,
kuid külasid — me neid ei leidnud eest.

Me katuseks sai talvetaevas tume,
ja tuisu valge vaip siis kattis meid,
kui magasime külmal, märjal lumel

kesk tuhka, tukke, majavaremeid;
või taevas tähed sädelesid külmalt,
ja igaüks, kes oli seal, see teab,
neil öödel ütlesime:
«Aitab!
Küllalt!
Lõpp!
Purustajad purustama peab!»

Ees põleb Luki.
Välja vahetama
eesliinilt öösel polgu peame me.
Ja hommikul, kui koit lööb ahetama,
meid ootab lahing — seda teame me.

Meid tulev päev viib esimesse tulle.
On õhtu. Hämardub. Tuul suitsu toob.
Kuid pidulik ja range on ta mulle:
sel õhtul saab must kommunistlik noor.

Tee pole olnud lihtne siiamaani,
vaid raske, rööplik, kõverustega.
Komsorgi väiksest, varjatud blindaažist
kaks sammu eemal kutset ootan ma.

Meid siin on mitu.
Vaikselt suitsetame.
Külm, niiske õhtu. Ainult harva maa
tuhm plahvatus all värisema paneb.
Ja rinnal ripub laetud automaat.

Mind kutsutakse. Kohe sisse astun,
nii ärevus kui julgus rinnus koos.
Blindaaži hämarusest vaatab vastu
karm, sõjaaegne, vormides büroo.

Sepp istub hämaruses nari serval.
Ja äkki on mul tunne — nad on siin,
mu selja taga seisavad ja kõrval
Stepanov, Veerakene, Karamzin;

kõik need, kes õpetasid raskel ajal
mind armastama oma Kodumaad,
kes andsid mulle selle, mida vajan
ja milleta ma elada ei saa.

Just nende abil, nende juhituna
suur samm mul edasi on astutud.
Ja nüüd, kus samas Luki tules punab,
tean enda kohustust ja vastutust.

Ja näib — Stepanov otsa vaatab mulle
ja selget käsku tema silmist loen:
«Sa mine julgelt ellu, julgelt tulle,
ja ela puhtalt, kirglikult, mu poeg!»

Blindaaž.
Ta kohal sõjataevas lamab.
Käed külgedel, ma valvel seisan siin.
Pean enda elulugu jutustama.
Ja algan nõnda:
«Mina sündisin . . .»

1948—1953 Teosest «Mina — kommunistlik noor» (1953)

DEBORA VAARANDI

(Sünd. 1916)

KASAHSTANI NOORUS

Päev ei tule hallina
stepis siin, kui ao algel
tõusmas päike suur ja kuum.

Pihus puuvill juba,
pehme, soe ja valge,
keerleb pallina.

Kõikjal üle hiiglapõllu
ruskeid kätekiirte vilkeid.
Kõikjal noori kilkeid
tärkab nagu lilli.

Kaugel põhjas heinamaade
varjuliste vete kohal
kaunimalt ei õõtsu vesiroosid,
kaunimalt kui puuvill valge
vohab
stepis Kasahstanis.

Melonpehme pruuni palge
Agman pesi
kanalis veel enne valget,
enne teisi
ruttas põllule,
ema kirju salli
sidus õlale.

Sinna sisse poetas
räitsme järel räitsme,
laia lumevalli
siidset taimevilla.

Päev nii kuumalt voolab
Agmanile.
Mõte ikka püsib vennal kallil,
vennal kaugel rindel.
Saab sest, saab sest sulle abi?

Kas sest abi sai
kallil Buharbail?
Kaunimalt ei vahulemmed
lendle põhja jahedatel vetel,
kaunimalt kui puuvill stepis
lõunalaste kuumil kätel
õhtus tumenevas.

Ammu öö nii suur ja selge
võtnud sülle väiksed jurtad.
Jäi vaid helendama mägi
põllu küllust valget.

Kaua voolab laagri üle
jutuvada soe.
Sealt, kus võitleb Punavägi,
Punavägi julge,
Agman kaaslastele lugu
kangelastest loeb.

Kas ka minust, kas ka minust
sõdalane saab?
Millal minul lastaks' minna?
Käsi kaua nukrat põske toeb.

Nõnda Agman uinub
selges Kasahstani öös,
meeles sõdur-veli Buharbai.

Ta ei teagi,
kuidas temast endast
päeval stepis laias
kärmes, kärmes töös
sõdalane sai.

Kogust «Põleva laotuse all» (1945)

LENINI RAAMATUKOGUS

On võimsa biblioteegi väike kõrvalhoone
saand kunagisest vürstide paleest.
Veel säilind mänglevad ja ilutsevad jooned
ning tiivulised aamorid fuajees.

Maast laeni peeglid kord end imetleda lasid
vaid paljasõlgseid daame, härraseid.
Nüüd ruumid avarad täis uusi moskvalasi:
töömehi, teadlasi ja õppureid.

Nii palju rahvusi, nii palju eri keeltes
on mõtteid selle maja vaikuses.
Suur sisurikas rahu asub kõigi meeltes,
suur, puhas ilu päikselaikudes.

Siin tihti käin sel karmil sõjatalvel.
Kui kojuigatsus mu hinge poeb,
siis leian oma osa hiigla-varasalves —
taas «Mahtra sõda», «Vana kannelt» loen.

Ja Liivi hapraid värsse kolletanud nõmmest —
kui imeteisiti kõik kõlab nüüd!
Mis ükskord näis vaid maaliline pintslitõmme,
on praegu nagu kirglik võitlushüüd.

Neil lehekülgedel kes rõõmus, mures astub,
see rahvas on. Nii kajab tema samm
teel tulevikku. Ja mu armastus ta vastu
nüüd suurem on. On mõistvam, avaram.

Kogust «Kohav rand» (1948)

EMALE

See ei ole kangelanna, sirgepihtne,
kõigist väärikam, suursugusem,
kes seal läheb. Vaid mu kühmas, lihtne,
kõigist armsam soojasilmne memm.

Siiski lapsemeel ei üksi hinda
kortse neid, mis kaevund silmaveest.
Vaata, vaprusmedal sulle rinda
pandi töö ja tubliduse eest!

Memm, kas mäletad veel murerohkeid
möödund aastaid kaugeil sõjamail,
laste, omaste, ah, kõigi pärast ohkeid,
milleks ainult öösel mahti said?

Ei, sust iga ärakantud koorem
maha jääb. Ja sul on aina rutt
võtta uus. Su silmad on nii noored,
sest seal puudub minevikunutt.

Keskpäev minu üle kuumust valab,
sind ju riivab tema längus kiir.
Kas sa tead, ma vahel mõtlen sala —
meie vahelt kadunud on piir.

Ükskord oli vaene, ükskord oli pime,
väsiti ju elu alguses.
Ei, me ühteaegu sündisime
Suure Juunipäeva valguses!

Nõnda noorelt vaatavad su silmad,
sest nii kuumalt haaravad su peod
igast tööst. Ja kogu suurt maailma
oma lihtsa eluga sa seod.

Kord su uni kergelt, rõõmsalt tuleb
nagu kevadine linnukoor.
Aga süda, kuni silmad suled
püsib ikka kuum ja ikka noor!

1947 Kogust «Kohav rand» (1948)

VIRU KAEVURID

Olid endised ajad ja endine kord,
kui uue koloonia näljas
oli ristind üks inglise rahalord
me Virumaa kullaväljaks.

Kiviõlisse saksa kapital,
ja Sillamäele rootsi . . .
Aga iseseisvuse ikke all
meie kaevurid neile tootsid.

Oma mustade kätega tootsid nad
Vahemeresse valgeid jahte.
Nad orjasid isandaid võõral maal
ja omamaa vangivahte.

Oli elavaid haudu täis Virumaa pind,
et nendele tulu vaid tooks ta.
Aga kaevuri palk oli kähisev rind,
tühi tasku ja liigese-jooksva.

Kui inglane jahiga sõitma viis
oma kõrgestisündinud leedi,
siin kuskil Virumaa kaevur siis
oma sündimispäeva needis.

Kui Tallinnas kerekas pangamees
dividendisid taskusse pistis,
siis kaevur pimedas, porises vees
surus vihaga hambaid risti.

Surus hambaid risti ja oli tumm,
kui palka kärbiti maha.
Käed pigistas rusika meestesumm,
keda visati värava taha.

Ta ootas ja kannatas. Parlament
aga kulutas Toompea toole.
Oli härraste parlament. Kaevurid ent
lootes vaatasid piiri poole.

Seal oli ju töörahva õigusemaa,
suur vabade rahvaste pere.
Ühtekuuluvust nendega murda ei saa,
see töölisel on juba veres.

Ja kaevurid võitlesid. Hüvesid muid
siin riik neile maitsta andis —
iga streikija jaoks leidus kumminui,
käed rusikas — raudu pandi.

See vabariik oli ju õigluse tipp!
Nõnda enese tähtsust tundes
ta tänavail välkus kui riigilipp
potisinine politseimunder . . .

Kuid siiski tõusid need rusikas käed,
lipud punased löödi valla.
Ja siiski kord saabus ka seegi päev,
kus jäädigi nende alla,

kus punaste lippude rongikäik
tuhamägede vahel astus.
Ja härraste nägudel rasvaläik
halli hirmuhigisse kastus.

Tulid kaevurid pimedaist tunneleist,
esmakordselt kui astudes ellu.
Pilk tehaste peale äratas neis
senitundmata uhkust ja hellust.

See hellus jäi hinge ja vallandus siis,
kui hävitav sõda algas.
Kui vaenlase vastu Virumaa viis
oma punased rahvaväe salgad.

Kui padrikust vihises reeturi kuul,
maad verise rinnaga kaitsti.
Kui hingati lahingus lõõskavat tuult
ja võitude joovastust maitsti.

Vasknarva, siis Lenini linna blokaad,
Velikije Luki ... Ja jõudis
aeg viimaks, kus laastatud Virumaa
neid uuesti tööle nõudis.

Nõudsid veega täidetud šahtidesuud,
surnud rongid ja roostetand roopad,
tehashoonete paljakspõlenud luud,
nende mustavad silmakoopad.

Siis nagu lahingus võidu eest
neil varemeil koondusid rivid.
Ja lõhutud strekkidest, õlisest veest
hakkas tulema põlevkivi.

*

Nüüd jälle kannavad valgusetuld
seal kõrgepingeliinid.
Ja jälle me pruunide kivide kuld
saab õliks ja kalliks bensiiniks.

Ja jällè on kaevurid tahmased tööst
koju tulles nii ühises summas.
Aga uute plaanide tuline sööst
nende kõikide mõtteid lummab.

Kus kiduraid mände ja kartulimaad
varem kandis see kivine pinnas,
nüüd juba kaugele kuulsaks on saand
me uued kaevanduslinnad.

Siin kõik on lennul. Kus täna vaid
on vundament, homme juba
on müürid. Ja möödub veel nädalaid, —
valgusküllane töölisetuba.

Siin kõik on lennul. Kes võõras siin käib,
seda raputab otsekui maru.
Kõik segi paisatud, tormavat näib,
kõik rüsib, ei otsa, ei aru.

Siin on õhulgi raua ja tellise maik,
ikka kipitab kõris ja keelel.
Aga maailma kõige kodusem paik
see on ehitustööliste meelest.

Lõikub suvise maastiku panoraam
risti-rästi raudtalade võrgus —
tema silmale tore elektrijaam
nende talade ümber kõrgub.

See kasvab ta kätes, on tema teos.
Ja ta silmis on uhkusetuli.
Oma saatust kõvasti hoiab peos
eilne «kullaväljade kuli».

Hoiab saatust peos, kui ta kätes puur
tungib särinal pruunjasse paasi.
Me lähim eesmärk on uhke ja suur —
anda Lenini linnale gaasi!

See on lahing, mis sügaval punkrites keeb,
siingi sünnivad vapruseimed.
Ja võit oma säraga kuulsaks teeb
Kopli, Lahtma, Smirnovide nimed.

Veerand sajandit vana on veetnud all,
poole elu on jätnud maapinda.
Aga alles nõukogude ajal tal
auorden on ehtimas rinda.

Rahntugevad mõlemad — isa ja poeg,
ja suur on ka kividekandam.
Iga päev siin loeb, iga tund siin loeb —
gaasi kiiremalt, kiiremalt anda!

Ülal tunnelahjude lõõmavaid suid
noored tüdrukud toidavad söega.
Seljal pakse tumedaid palmikuid,
roosad palged koos higi ja nõega.

See nõtke ja õrn — kuis küll kontoritöö.
puhta ameti hüljata võis ta?
Aga milline süda ta rinnus lööb,
õige kaevandusnoor suudab mõista.

Karm aeg teda kasvatas, karastas ja
ei harjutand teistele lootma.
Nüüd kodulinnale gaasi ta
oma kätega õpib tootma.

*

Nõnda raevukas heitluses kerkivad maast
siin hiiglased-agregaadid.
Pea abistab, soojendab Virumaa gaas
linn-kangelast Leningradi.

Ja poleks see üksnes tänuvõlg
ning ühise võitluse hõimlus.
Leningrad! Selles nimes on surmapõlg
ja me suure Kodumaa võimsus.

Energiat vajab me määratu maa,
ei üksnes aadete üllust.
Me riik on veel vaenlastest piiratud saar, —
üheks relvaks on varadeküllus.

Nõnda Virumaa ranniku põlisest paest
lahti murtakse kullakambad.
Ööd-päevad ta tuulisest taevalaest
läbi puurivad suitsusambad.

Ööd-päevad ahjudest välja vaob
šlaki-, õli- ja gaasijõgi.
Terastrosside ragin kõrvust ei kao
ega vagonettide lõgin.

Ning Virumaa kaevurid päevad ja ööd
ainsaks ägedaks heitluseks tehes
uhkelt mõtlevad, karmilt murravad tööd
nagu tõelised peremehed.

Kogust «Kohav rand» (1948)

— — —

Artelliga valisin raske aine,
kuid mööda ma temast ei taha, ei saa.
Oh tulge, tuuled, ja laulge, lained!
Suurest murrangust aidake kõnelda!

Kord kolme kehva Saaremaal tunti:
ei leia lahjemaid ilma seest
kui sügisest turska ja nälginud hunti
ja kolmandana veel Tagamõisa meest.

On endiseks jäänud need kivised rannad,
ja Läänemeri on tormiselt suur.
Ja nagu enne, maa miskit ei kanna,
pae vastu kõliseb kadakajuur.

Ja ikka see poolsaar, nii tuuliselt ilus,
on punaseks kõrbend ju juunikuus.
Ja meres on üksnes lesta ning kilu.
Aga aeg on uus ja kolhoos on uus.

*

— — —

Siin on tore käia. Kruusane, jahe,
tee hargneb hüva ja vasakut kätt,
kuni südamaa poole viib põldude vahelt.
Teed mööda usinalt läheb üks ätt.

Tal rätik on kaelas, kummikotad on jalas,
nokkmüts on sügavalt silmadel.
Paks pintsak on seljas — et kuigi on palav,
siiski on oma mõte sel.

Nii naistest, kes hobuse-adra taga
tee ääres kartuleid vaotavad
või laupäevaõhtuse tuhinaga
veel kesamaal sõnnikut laotavad,

jääb mõni seisma ning salaja uurib
või teeb, nagu rangisid kehitaks —
et kuhu see Nuka Mihkel nüüd tuurib,
et on teine ennast nii ehitand!

Kuid Mihkel läheb. Ta tõusis vara
ja tuult juba õuel vaatamas käis.
Oli ilus hommik ja tuul oli paras,
kuid midagi muud ta südamel näis.

Ja sellest, mis südamel, eidega juttu
ta päris õigeks ei saanudki vist.
Ehk oli seal pisut ka naistenuttu,
üht ammu alanud nääklemist.

Miks muidu ta praegu veel mõttes kirub
poolkuuldavalt, meelepahaga:
«Su kolmenisaga lehmaniru
kolhoosi üldse ei taha nad!

Et kui sa ei tea, siis ära räägi,
kuid mina olen meestega pidanud nõu.
Kui teised on platsis, ei mina siis jäägi.
Ja hulgal on teadagi suurem jõud.

Merepüüki ma mitte maha ei pane,
artellis ma pole ju ainuke taat,
on Jürise Toomas minust veel vanem.
Ja mul on ikkagi oma paat.»

On oma paat, ja mootori sisse
ta mullu veel ühistu abiga tõi...
Aga siinkohal Mihkli mõtlemisse
mingi valus virvendus lõi.

Jah, mootor... Kui palju aastaid see talle
ja pojale täitmatuks sooviks jäi!
Oleks poeg nüüd siin, oleks Robert veel alles,
kuidas nad koos siis merel käiks!

Oli palju rõõmsam kord Nuka tuba,
poiss isaga kaasas käis igal pool.
Neljakümnendal aastal ta plaanitses juba,
kas valida mere- või kalanduskool.

Siis algas sõda. Ta kasvas liialt,
ja liiga ruttu said aastad täis,
et püssi alla ja tappa viia
ta sakslase meelest paras näis.

«Ei meri saa meie meestele hauaks,
me vaatame pisut Rootsimaad,» —
nii Robert naeris, et — «ega's me kauaks!»
Ja varsti tagasi lootsid nad.

«Tule tagasi, poeg, kui sa kuskil veel oled,
kui pole sind matnud ju võõramaa pind.
Sest seal on su südamel külm ja kole,
aga siin su isa on ootamas sind.

Sa vaata, kuis jaanitulede lõke
lööb rõõmsalt punama kodused veed.
Su soovidel poleks nüüd ühtki tõket!»
Kuid taat käib üksinda oma teed.

Taat astub ja astub. Ei kaua püsi
ta töömehehinges lein ega piin.
Kõik ümber on uus ja vastust küsib.
Ta viibis pisut. Kuid nüüd on ta siin.

*

Ta istub trepil ja piipu imeb,
ja ligidal kohiseb tuuline rand.
Aga uksele keegi Kalinini nime
kohmaka käega on kirjutand.

Kalinin, Kalinin! Su nimi kostab,
kui seisaksid nende keskel sa.
Suur, avar süda, mis alati oskab
nõu anda ja sõbrana vestelda!

Nii oma sa oled nende meelest,
kuigi ehk lugend on vähe nad.
Ja usaldavalt uuele teele
su nimega kalurid lähevad.

Nad istuvad siin. Ja ägedalt pureb
vahel esimees huuli ning seletab.
Ta omagi hingest mitmed mured
nõnda juhatust andes peletab.

Et vähe on paate ja vanad on noodad,
et maa on vilets, kes seda ei tea.
Aga midagi uut ju kergelt ei looda!
Ja lestameri on tänavu hea.

«Põld praegu jääb rohkem naiste hooleks,
võib öelda, et tubli on nende brigaad.
Halb aga, et paatidest ainult pooled
on kindlad meeskonnad kätte saand.

Lest ootab meres, siin aga jõude
on näiteks kalur Tõrila Jaan.
Sa mõtle, et paremat paarimeest nõudes
jääb täitmata sinu ja meiegi plaan!»

Jaan istub kui kivi: «Ei taha ma Vanjat.
Olgu tubli kui tahes, ei oska keelt.
Ta võõras on siin, — minu silmad on vanad,
maamärkisid tema ei tunne veel.»

Ivan aga naeratab laialt ja helgelt,
valged tukad otsmikul tagasi lööb.
Et Tõrila jonnib, on kõigile selge.
See poiss tunneb ammugi kaluritööd.

Oi, Vanja, Vanja, ons tõesti tõsi,
et Volgale enam ei sõida sa?
Sind naerulohud su nooriku põsil
selle kivise rannaga köidavad?

Ah, ega sõjameest suigutaks unne
küll ühegi nooriku õrnus ja arm.
Ivan aga siingi end kodumaal tunneb,
ja meeldib see rahvas mehine, karm.

Kas või Nuka taat, kes siin piipu kisub
ja oma silmi ei pööra talt.
«Mul, esimees, oleks asja pisut,»
too alustab viimati kõhklevalt.

«Et räägime täna need jutud klaariks —
kolhoosi toon paadi, loomad ja maa.
Noota kiskuda võiksime Vanjaga paaris, —
kui mind aga vastu võtta veel saab?

Ma algul end põlgasin vanaks, sest minul
on seitsmekümneni aastaid kaks.
Kuid,» Mihkli näkku lööb naeruvinu,
«artellis ehk lähen ka nooremaks.

Ma vanem küll olen Tõrila Jaanist,
maamärkisid aga veel hästi näen.
Ka kevadel täitsin ma püügiplaani,
Ja Vanjal on ikkagi noormehekäed.»

See, mida nii pikalt ja laialt mõeldi,
teed tulles veel kõvasti tuulati,
nii äkki paari lausega öeldi, —
ja ärevalt vastust kuulati.

Ja esimees rõõmsalt, et — «tule või homme.
Meil mehi on tarvis. Hea nimi on sul.»
Kätt surub kauem kui nõuab komme.
Ja Mihkel on jällegi minekul.

Kaks pead veel paistis värava taga,
üks helkivalt valge ja teine hall.
Taat jättis Vanjaga jumalaga,
kuid palju jäi ütlemata tal.

Ta sellest mõtles veel koduteelgi:
«Ei leia ma paremat paarimeest!
On süda õige, ei sega siis keelgi.
Ja eks ta siis ole ka poja eest . . .»

*

— — —

Seal esimees astub — viimaks ka tema
on kodu poole nüüd minemas.
Ta väsind on vaidlemast, kõnelemast,
näol habemetüügas sinetab.

Ta mõtleb, et Undvasse tagasi tuli
ja tasa urgitseb Vikimäe Tiit.
Ära olles on läinud veel suuremaks suliks
see ehtne kulak ja rannabandiit.

Käib ringi kui vaikne kannataja —
et töökus on olnud ta ainuke süü.
«Mult ära võeti mu paadid ja majad,
aga eks nad teiltki võetakse nüüd!»

Ta sosinad elavad metsade kurus
ja kõnnivad ringi pimedal ööl.
Kuid tõde kolhoosist nad peksab puruks,
nad hävitab kõikjal, nad lõplikult lööb!

Ja esimees tahtmatult kiirendab sammu,
käed rusikas, ägedalt vehivad.
Nüüdsama, kui tõttaks katsuma rammu,
sel vaiksel öötunnilgi istub ta.

Kolhoosile uued hooned ja mõrrad,
traallaevad — need meelest ei lähe tal.
Kõik tuleb! Neid juba mõnevõrra
ka möödunud päev on lähendand.

Ja üle kõige on rõõmu ning rahu,
ja üle kõige on teotsemiskihk!
Nii uuele majale seinu tahub
sitke ning rakkudest tuline pihk.

*

— — —

Peavad heldemaks muutuma lahtede süled
ja heldemaks kivised kaldapaed.
Need ranna nukrusest, vaesusest üles
pea tõstab vabade töömeeste aeg!

Ja laulavad lained, ja tulevad tuuled,
ning valjusti tervitavad neid.
Ma tahaksin, et nii kuumalt mu luule,
nii kirglikult, tormiselt tervitaks neid!

Tagamõisas,
juuni 1948

Kogust «Selgel hommikul» (1950)

ALLA MARI

Sõrmed kooldund adrakure järgi,
käib ta oma kehval künnivaol.
Rannas räimevõrke raskeid,
märgi
vinges tuules vabudele laob.

Läheb kroonuküüti üle väina,
sõidab veskiteel või palgiveos.
Sammub mõisateole, ikka käivad
sukavardad väledasti peos.

Väsimatu, visa, kõike talub,
suudab raskemadki meestetööd.
Aga vokilauda, kätkijalust
tallab oma üksildased ööd.

Saare naine — nii ta meie ette
astub sajandite hallilt teelt.
Nagu rahvas, kandes orjakette,
aga rinnas murdumata meelt.

Aastaid kestnud unustusevari
rebeneb ja silme ette toob
ühe naise kuju — Alla Mari,
saare rahva pikast võitlusloost.

*

Lai väli ehakumas leegib,
tolm maanteelt tõuseb vihuna.
Ses punakuldses vihus keegi
noor neiu ratsa kihutab.

Päev möödus töös, ja nüüd on
õhtu.
Ta hobust karjamaale viib.
Käib lõbus kabjaplagin. Õhku
lakk kerkib nagu tume tiib.

Võik hirnub. Kaugelt vastus
kajab.
Näe, omi igatseb ka loom!
Ja valjult huikab ratsutaja,
näos pehmeks muutub iga joon.

Karm nägu on sel tütarlapsel,
nii Alla Marit kujutan.
Ja temast külas räägitakse:
järsk sõnas, uhke, tujukas . . .

Kuid tugev — töös või talgus
jõuab
ta väljas olla mitme eest.
Ta äge on. Kui õigust nõuab,
siis annab kas või hinge seest!

Käib kõrtsi saksakambrist sisin:
«. . . Kõik Ellamid on punased.
Neid kuradima mässulisi
on vaja õpetada veel!»

See oli küla, nagu ikka
neid saartel tollal näha võis.
Kõik hallid, vaesed, lasterikkad,
Ja siin- ning sealpool mõis ja
mõis . . .

Vaid mõni puumaatalu katus
end kõrgemale upitas.
Pukkveskid, põllud lapitatud,
soo, kruusarähk ja kadakas.

Ja see on kõik. Veel kirik kingul,
kõrk, kohmakas kui kivipakk . . .
Kuid — Mari käes on suitsed
pingul,
ja õhku kerkib tume lakk.

Lai väli, kuidas kutsub, huikab!
Täis rahutust on neiu põu.
Noor veri kärsituna tuikab,
ei tea, mis teeks — nii suur on jõud!

Maailma otsa nõnda sõidaks!
Või — siin kõik hoopis uueks teeks.
Kõik, mis siin rõhub, ära võidaks.
Kuis elu neilgi väljul keeks!

Ja viies aasta meelde tuleb.
Suur, ärev, tules taevaga.
Ta, väike tüdruk, seisab lumes
ja vaatab — mõisad põlevad.

Need vihatud! Eks lapski ruttas
neist mööda hirmuvärinal.
... Sai tollel aastal veelgi nutta
maa kasakate nuudi all.

Ta mäletab, kuis mehi viidi.
Nad läksid raudus, püsti päi.
Kuid karedad ning võimsad viisid
neist küladesse maha jäid.

Ja nagu nende uhked sõnad,
karm, trotslik, lootusrikas toon,
sestsaadik Mari hinges kõlab
see sõna — revolutsioon.

See sõna kustumatult põleb,
on vabadus, on rahvavõim.
Sest tulvil venna julged kõned
ja raamatud, mis linnast tõi.

Teab Mari, juba Peterburis,
ju Venemaal on võitnud ta.
Kuid iial veel nii ränk ja kuri
aeg pole olnud Saaremaal ...

Saar mitmekordset iket kannab —
on mõisnik, kroonu ametmees
ja preisi okupant ta kallal.
Mis ootab ees, mis ootab ees?

Lai väli, kuhu hõikad, kutsud?
Tee — kuhu, Mari, viib ta sind?
Ju Mari teab. Nii julgelt tuksub,
nii võitlusvalmilt tuksub rind.

Ja valjult lendab suveõhus
laul üle välja lageda:
«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!»

*

Siis tuli talv. Ja okupandid
röövsaaki viies läksid siit.
Kuid klassisõjaks käsu andis
noor valge härrasvabariik.

Ei nähtud kirkaid talvetähti,
ei tulnud lõbus vastla-aeg.
Vaid saartel sellel aastal nähti
suurt, verist risti taevalael ...

Miks mitte! Viirastusteks valmis
on rahva vintsutatud meel.
Loeb pereisa söögisalmi —
näeb: keegi lauas istub veel!

Ja see on nälg. On surm ja häda.
Nad käivad mööda kõiki teid.
Ja rahvas vaevleb, vihas ägab —
meil puudub õigus, maa ja leib.

Meilt muud kui elu pole võtta.
Kuid kodanlased kisavad:
«Kõik enamlaste vastu sõtta,
kõik kaitsma valget isamaad!» —

*

Aastasadu on imend
verd meilt timukapaar
usu ja isamaa nimel —
mõisnik ja tsaar.

Nende eest voolas me veri
kuskil Karpaatides,
võõrsil. Kuid Saaremaa meri
tühjaks jäi paatidest.

Polnud meist toitjat ja katjat
perele. Viimse veel siis
sakslane, teotaja-tapja,
õuedest viis.

Troonisid purustav maru
üle maailma käis.
Aga härrad ja parun
meie kukile jäid.

Sini-must-valge plagu
ustavalt teenib neid.
Võim on härrade jagu.
Võim ei arvesta meid.

Riigi nad toppisid tasku.
Aga meid sundida
sõtta tööliste vastu —
seda ei saa!

Omade vastu ei lähe!
Need on me vennad ja õed.
Ja nende punase tähe
all on meiega tõed.

Püssid las tulistada
sundijat ennast siis.
Viimse võitluse rada
otsustav lahing meid viib!

*

Nõnda see kääris, ja küünlakuus Kuivastus algas.
Hukati valgete käsikud. Saaremaa ülestõus
plahvatas lõkkele. Vallast ta kihutas valda,
vihane, äge ja murdev kui loodusejõud. —

Astusid sulased, kehvikud, kaluritaadid,
astusid mehed, veel sõdurisineleis,
oma armeesse. Ja juhidki endi seast saadi.
Külades töörahva võim. Vaata, kui palju on meid!

Ellamid, vennad ja õde, Kahutsist, Alla perest,
algab te võitlusetee, ohvriterohke ja pikk.
Seisate töörahva õnne eest, ja teie tulisest verest
selgena tõuseb me õnnele tulevik.

Mari neil päevadel otsekui kasvas ja sirgus,
ühiseks võitluseks jäägitult andis ta end.
Suutis ja oskas. Kõik varjatud jõud temas virgus,
selgeks kõik muutus, mis ähmaselt igatsend.

Küünlakuu külmas ta külasse kihutab ratsa.
Suurmatsi uhkesse õue. Ja klaasitud uksele taob.
Karm on ta nägu, ja sõna kui piitsaga laksab:
«. . . Meestele vaja on moona, ja sidemeid haavade jaoks.

Kus on te perepoeg? Varjab end haiguse taha,
küliti voodis? Jah, pehme on kulakusäng!
Homme peab olema platsis! Hoiatan, laseme maha!»
Eit aga sisistab: «Kalliks sul läheb see mäng!

Kallilt sa maksad, et sidemeiks palakaid peeni
suurtalu kirstust, ja mõisate vara ning maad
rahvale nõuad. Et punase lipu all teenid!» —
pilgud veel aknastki õelaina saadavad.

Saadavad Marit. Kuid tee pole üksinda minna:
põletav vabadusiha on vallanud saart.
Ülestõus kestab, ja mehed ju piiravad linna,
sakste ja mõisnike pesakest Kuressaart.

Piiravad linna . . . Neil pihus on roostetand vindid,
või nagu Mahtras ja Anijas — tammepuust nui.
Sama on viha. Kuid käistel on punased lindid,
ühte mis liidavad maailma rõhutuid.

Ülestõus kestab . . . Kuid võitu ei ole tal loota —
mandril on kammitsas omade, kaaslaste käed.
Verine arveteõiendus Saaremaa töörahvast ootab.
Kuivastus maabusid valgete karistusväed.

*

Vihates undavad traadid,
taevas on kõle ja kalk.
Õieli automaadid,
ratsutab karistussalk.

Vihates haarab neid turjast
Muhumaa tuul.
Jälgib kibedalt, kurjalt
iga põõsas ja puu.

Vihates vaatavad hütid,
kõmiseb jalge all maa:
nurjatud verekütid,
needus on teiega!

Inglise sigari suhu
vajutab leitnant Klaar:
ääretult piinlik, et Muhu,
see on ta kodusaar.

Siin on rahvas ju sõge,
millestki aru ei saa.
Neile ka lihtsamat tõde
kätega seleta.

Seletavadki täägid
Kuivastu teel.
Kuuliprits raginal räägib
kõigile selget keelt:

«Saarlane, imetle saksu,
mustasajalist uut!
Tunne, kuis turjal plaksub
omade härraste nuut!

Kullimäel kruusa-augus
kõike, mis ihkasid, saad.
Annavad kogupaugud
rahu, leiba ja maad . . .»

*

— — —

Mis sündis seal? Nii Klaari peenes laadis
arhiividokumendist märkme toon:
«Sai Muhu taltsaks tehtud. Kätte saadi
muu hulgas keegi tähtis naisspioon.»

Ja õhtuhakul ratsameeste-kari
postmaanteel läheneb. Üks nendest veab
poollohistades järel Alla Marit...
Kas, Mari, kindlaks jääd? Kas vastu pead?

Ta pea on püsti, piitsavorbid palgel,
tuul rebib lahtihargnend juust.
Ta ettepoole kooldub, tuigub jalgel,
ja needeid kostab hingeldavast suust.

Kuid neid ei kuule kirikmõisa seinad
sel öösel enam. Sajatused, peks.
Ja vaikus. «Ärge kummardage leinas!»
kui saaks, ta sõpradele kõneleks.

Kuum viha, uhkus vaikima ta paneb.
Ei palu vaenlast, värise ta ees!
Nõrk naine pole ta — on enamlane,
on väärne sõdur vaprate armees.

Paks orduaegne kirik kõmab mornilt,
kui vastu müüri kajab üksik lask.
Parv hakke kohkununa sööstab tornist,
loik lumme sulab verest palavast.

Ja palju kordi saare rahva kange,
kuum veri sulatab sel talvel lund...
«Au kõigile, kes võitluses on langend!
Küll ükskord saabub teie tasutund!»

Nii mõtleb Ellam-isa koju kandes
ja mulda mattes oma esiklast.
Seal haual vargsi käidi. Vennad vande
seal andsid, et ei lakka võitlemast.

*

Seal kaua üksi kaasik urbus, lehtis
ja kolletas ning kohas tuulehoos.
Ma ütlen lihtsalt: sellel aastal tehti
ta kodukülas Ellami kolhoos.

Nüüd tuleb kevad... Sulab, soojalt tuksub
end lumest vabastades künnimaa.
Ja Ellamite nimel kõiki kutsub
töövõitlusesse tubli noor brigaad.

Märts 1949 Kogust «Luuletused» (1953)

UUS PAAT

Seda paati tehtud pole linnuluust,
kaared ise painutasin tammepuust.

Ei ma pannud pilliroogu mastideks
ega punapõllekesi purjedeks.

Tugev mootor tuksub nagu süda tal,
lained müriseved tema täävi all.

Ja ta endas kannab kolme kanget meest,
kes on läbi käinud mitme mere veest.

Kõige nooremal on üle valla ramm,
vanem võrke laskma kõige osavam.

Kolmas aga väga palju laule teab,
kalad teda kuuldes merest tõstvad pead.

Igal mehel noorik randa maha jäi,
igaühel kallis paadi vastas käib.

Aga harva näen ma oma päiksekiirt,
tema on ju tähtis, karjabrigadiir.

Küll ta kaunis on, kuid kibe nagu sool.
Ütleb — sina merest kehva kala tood.

Rohkem kasu toovad minu kirjakud
kui su lahjad tursad, lestad kõversuud.

Oota, oota! Tulgu kagutuuled vaid,
näha toon sull' iludusi-angerjaid.

Sihvakad ja sirged, sabakuubedes,
tulevad ja kummardavad sinu ees.

Oota, küll sa minu karja näha saad!
Lõhed laiad, laugud otsas säravad.

Seljauimed vikerkaarest värvitud,
küljed hõberahadega kirjatud.

1949 Kogust «Selgel hommikul» (1950)

LAUL KOMBAINERIST

Kord siin orjas popsipere,
vaarus vabatmehe naine,
küürus sirbil kõveral.
Nüüd ses laias viljameres
sõidab tütarlaps-kombainer
kõrge päevavarju all.

Juhib oma sinist laeva
läbi ruske rukkivalli,
üle küpse kaeramäe.
Reheliste rasket vaeva,
higisoolast, tolmuhalli
kauges minevikus näeb.

Tema elab ajal suurel.
Hoida oskab juba noorelt
kindlalt rooliratast ta.
Hiiglase-kombaini juurest
veereb koorma järel koorem
kotte puhta teraga.

Üle põllu käivad tuuled,
libisevad kuldsed lained,
kahisevad rukkipead.
Mootorite taktis kuuleb,
kuuleb tütarlaps-kombainer
laulu õnnelikku, head.

Sõida, tütrekene, sõida!
Kuula, kuidas kutsub, hõikab
suur ja rikas elutee!
Mis sa kõik veel kätte võidad,
millist vilja sa veel lõikad,
isegi ei aima veel!

1950 Kogust «Luuletused» (1953)

LAISAD POISID

Laisad poisid — küll on häda,
küll on risti nendega!
Seljast läbi kasvab ädal,
seni kui nad magavad.

Lind neil mütsi pesa punub,
pojad munast välja toob.
Sitikas neil ronib suhu,
ämblik võrgu ette koob.

Pealt nad ammu mustaks kõrbend,
altpoolt hoopis hallitand.
Viiks nad pesta suurde tõrde —
sedagi tööd ei salli nad.

Ilmarahvas mõistatagu:
vinka-võnka vingerdab?
See on laisa poisi vagu,
see on laisa heinakaar.

Ei ta oska hobust hoida,
traktorit ei tunnegi.
Õppusele käega heidab —
elati ju ennegi!

Ninad viltu viina poole,
õlle poole õieli.
Kaelad kiiva kapa poole,
toobi poole toruli.

Neiud väiksed peksku rehed,
pisikesed tehku tööd.
Venivorstid noored mehed
lulli lööksid päevad-ööd.

Ärge meie hulka tulge,
kui te end ei paranda.
Kes teist kosja tulla julgeks,
vana korvi vastu saab.

Teil on normipäevad napid,
häbil pole otsa-äärt.
Naine teile tulgu appi,
kuid te pole seda väärt.

Kiik on katki, pill ei hüüa.
Poistest abi pole meil.
Viiks need laisad turgu müüa —
aga tahtjaid pole neil.

1951 Kogust «Luuletused» (1953)

KEVAD LINDUDEGA

Nüüd sulisevad vee ja veed,
ööd nendest helisevad.
Ja mööda märga, rõõmsat teed
me juurde tõttab kevad.

On tähtsaid tellimusi talt
ja palju töid me lastel —
kuldnokkadele usinalt
nad löövad pesakaste.

Hea laululind, ükskõik kus maalt
sa tuleksid me juurde,
eest püüniseid ei leia sa,
ei trellitatud puure.

Aed varsti haljendama lööb,
me hoolitsetud, hoitud.
Siin leidub kõikidele tööd
ja poegadele toitu.

Sest meil on võimas rahumaa,
ta võitleb rahurindel.
Seepärast hoiab, kaitseb ta
ka kevadet ning linde.

1951 Kogust «Luuletused» (1953)

LÖÖ PURUKS NEETUD SÕJA KÄED!

Ju noored tammed, kallid rahutammed
kolonnidena stepimulla seest
on sirgunud. Ja mööda orulamme
neid hellitavad noored jõed ja veed.

Jõed noored rändu alustavad kõrbes,
täis tabamatut laulu iga piisk.
Aed lõhnab. Tasa kahisevad kõrred.
Ja igas kõrres kordub sama viis.

Sest rahupäevi armastavad niidud,
õhk, põllud, metsad, linnad, tehased...
Kuid inimesed, ehitajad-hiiud,
neid kõige rohkem armastavad veel.

Ju higi läbi sõi me sõjapluusid.
Rind kannab töö- ja rahumedaleid.
Me loome helkjaid sildu, taimi uusi,
me avastame uusi maid ja teid.

Päev tõttab, lendab. Koidukumas leegib
ja voogab vili nagu kuldne vall.
Ei ole iial kasvatanud keegi
veel sellist vilja meie taeva all.

Kuid selles päevas, laulust kumisevas,
nii sõbralikul, maasikasel mäel
üks süütekapsel varitsedes lebas.
Ta varitses. Ja lõhkes laste käes.

Ja kustus valgus, kumin kõrges rohus.
Kõik kadus — paitamiseks pehme juus,
lind pesal, marjatopsid kasetohust,
poolavakile uudishimus suud.

Ja hävis maailm, piiritu ning rikas,
noor männik, viivu tuules kohisend,
kõik uurimused, merereisid pikad,
kõik kaunid värsid, stratosfäärilend.

Ja loendamatut, hindamatut palju...
Vaid ema karjatus, ta valu jääb.
Ei lakka see, ta kasvab, paisub valjuks.
Ja teda kordab miljonite hääl.

Ei tohi vaikida sa, valukandja!
Ka sina, õnnelik, uut vaenlast näe!
Pead elu kaitsma, sina, eluandja!
Löö puruks, murra neetud sõja käed!

Nad põletasid, rüüstasid ja tapsid,
haakriste kandes veres varrukal.
Ja kurjalt nende seatud süütekapslid
me lapsi varitsesid mulla all.

*

Need neetud igaveseks puruks löö!
Nad jälle tõusnud on, vaid kesta muutes.
Neil sama verised on kuritööd.
Needsamad! Ainult varrukates uutes...

Need küüsjad käed on kullast sõrmuseis,
nad kuldseist nõudest söövad, joovad.
Täis kirge kahlavad nad dollareis.
Ja külmalt neegreid silmusesse poovad.

Need ilged käed vaid koeri paitavad.
Nad üksnes toorustele plaksutavad.
Kummikindaid kandes kaasa aitavad,
et teadus muutuks katku taimelavaks.

Et vaba Saksa toibuda ei saaks,
et töökad tšehhid kiratseksid näljas,
röövmardikaile teeksid tallermaaks,
kui ainult suudaksid, me õitsvad väljad.

Neil rusikad on seks, et sulgeda
suu laulikul, ta vabadusetahe.
Ja kõigil neil, kes nõuda julgevad
au, sõprust, rahu inimeste vahel.

Wall Streetil, Valge Maja saalides
kui kätlevad need käed, uut reetmist oota
siis tööline Ameerikas. Su ees
uus koorem seisab, Marshalli-Euroopa.

Kui haaravad nad sulepea, siis seks,
et muuta maailm ainsaks orjaturuks,
et kõikjal nälg ja terror märatseks,
et mürsud kisuksid me lapsi puruks.

Nad, kägardades taevassinist lippu,
ju avalikult tapavad Koreas.
Uus sõjatont maailma kohal ripub.
Häält tõstma pead! Sa rahu kaitsma pead!

Te värisege, neetud sõja käed!
Lõpp tuleb verejanul, saagiihal.
Sest palju võimsamad on rahuväed,
on rahuinimeste püha viha.

1950 Kogust «Selgel hommikul» (1950)

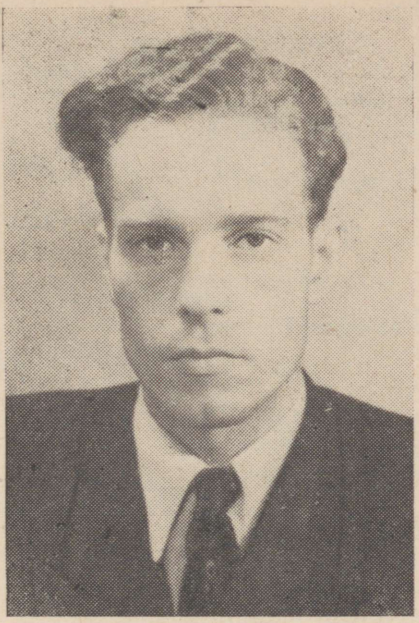

UNO LAHT

(Sünd. 1924)

JÄRELEHÜÜE ÖISTELE ISTUNGITELE

Laias,
Pargi ja
Suur-Karja tänavas,
Lomonossovis,
Tõnismäel,
sajad aknad
kui päikeses
säravad
— kesköö näib
valgem
kui päev.
Unised trammid
ju tuduma veeresid
— trammidki
naudivad
ööd.

Aga
ei magata veel
ministeeriumis
— siin
alles algas
töö . . .
Väikesed ülemad
hommikul tulevad,
päevad
neil
askeldust täis.
Suuremad ülemad
töötavad tulega,
töö
nendel
öösiti käib!
Väikesed ülemad,
suuremad ülemad
siis,
kui lööb
kesköötund,
kohtuvad istungil,
istuvad üleval,
raisates
ühiselt und.
Laieneb süda
ja hõõguvad närvid
just nagu lampides
vool.
Igatseb
isegi
puhkuse järgi
istme all
higistav tool.
Õhtuti
lapsed
ei näe
oma papakest,
naine
jääb ootama meest.
Autojuht
diivanil
tukkuma hakates
kirub
neid
— kõikide eest!
Nõnda nad istusid
— hinge ja ihuga

luitudes
laudade ääres.
Lõpuks neid
ometi
voodisse kihutab
Ministrite
Nõukogu
määrus!
Magage välja!
Eks hommikul
varakult
istuge,
kui just on vaja,
pidage istungeid
vähem
ja arukalt
— loodusest
määratud
ajal!

1953 Kogust «Piimahambad» (1954)

KUUSEOKAS

(Lauakõne)

Seltsimees Tuim, kes ammuli sui
just suvatses visata topka,
läkastas äkitselt
seltsimees Tuim,
suust õngitses kuuseokka ...
Eks igal naljal on paras piir.
Tuim märkas, et muigasid mõned ...
Tuim turri läks,
pähe lõi
lauaviin,
vimm
välja lõi
lauakõnes:
«Ah naerate!
Keda te naerate?
Oma ülemust!
Leivaisa!!!
Minu jaoks
teie
hauda kaevate,
aga minul on silmas
pisar ...

Mul on kahju teist . . .
uskuge, praegugi
— minu sõber on
seltsimees Vaal!!!
Iga päev teie kadedaid kaebusi
ministeeriumis lugeda saan!

Ei üldsegi ülemast hoolita
— muudkui mustate autoriteeti!
Kes teid kasvatas?!
Kes teid koolitas?!
Tuim
tõstis te
kvaliteeti!
Ah või mina terroriseerin teid
ja ähvardan käskivas toonis?!
Kes kaebas, et
. . . Tuim generaatoreid
peab vihma käes vabrikuhoovis?!
Kes laimas mind lehes,
et seltsimees Tuim,
kellel olevat terasest närvid,
et iga närviga
saeb kas või puid
ja et kangad meil annavad värvi?
See on,
esiteks,
sihilik vale ja laim
— mina
närviga
puid ei saagind!
Ja, teiseks,
ma ümber värvida sain
vaevalt
viiskümmend protsenti praagist!
Kõik nurgad teil läbi on nuusitud . . .
Kas see üldse on tööliste asi,
et jagades kuurordituusikuid
ma ei unustand sugulasi?
Mõni kirjatark pilkab mu haridust
— näe,
Tuimal
kõik kõvad peed . . .
Pole viga
— käskkirjaga karistus
kõik need peed
päris pehmeks teeb!
Kes ässitas rahvast, et
«Austusemärk»,

mis varem mu pintsakut ehtis,
olla tööliste vaevaga teenitud värk,
mida õieti
hoidma peaks
tsehhis?!
Või arvate — teened mul puuduvad?
Fašistid
tapsid mul
... tädi!
Ka praeguse kaheksa puudaga
olen tööline
läbi ja läbi!
Ja kui kriitikast rikutud
kiuslik mass
minu isikut laimab
kui võimu,
siis mina
kui ülemus,
mina
kui klass,
proletaarselt
ja teadlikult
sõiman!»

. . . . . .
. . . . . .

Kas Tuim väsis sõimust
või millestki muust,
ta kõikudes
kinni sai oksast
ja raputas
jõuludest kuivanud
puust
oma topkasse
tosina
okast ...

1953 Kogust «Piimahambad» (1954)

ELLEN NIIT

(Sünd. 1928)

KEVADE LAUL

Kaks on kõrgel pilvelaeva
rännul üle laia taeva.
Rõõm on nendest päikesel.

Kaks on nõlval nõtket kaske,
sest et üksi väga raske
oleks olla kevadel.

Kaks on kõrget kuuske palus,
kaks on õitsvat toome salus,
linde kaks on igal puul.

Kaks on kivi männi juurel,
valgeid laineid merel suurel
kahekaupa tõukab tuul.

Kas on see siis mingi ime,
et me kokku sattusime
kahekesi kevadel,

et me kahekesi käime,
et me hoopis ühte jäime
ja et hea on südamel.

1953

SISUKORD

Juhan Sütiste.

Hommik sepikojas 3
Vaevamägede mailt 5
Matus 6
Riigilipu all 7
Ohtulaul 8
Tares 9
Sõit 10
Puškinit lugedes 10
Tuhas ja tules (Katkendeid) 12
Tartu (Katkendeid) 23
Maakera pöördub itta 27
Gruusiale 31
Arm (Katkendeid) 33
Tervitus teile, võidukad väed 35

Jaan Kärner.

Tööorjade rünnulaul 38
Unelaul 39
Lapse suvi 40
Liitumine 41
Kaarnamäe ballaad 42
Luule kohus 44
Kauges linnas 44
Sangarlus 45

Johannes Vares-Barbarus.

Värsijutt surijast tütarlapsest (Katkendeid) 46
Aeg on saabund 48
Leningrad kevadõites 49
Me elame 50

Johannes Semper.

Puhastus 52
Nad röövisid 53
Sel hommikul 54
Käskjalg 55
Nad arvavad 55

Mart Raud.

Surematus 58
Kaks kuuske 59
Laulud ei lõpe 61

August Jakobson.

Oskar Tiitus astub üle läve (Katkendeid) 63
Elu tsitadellis (Katkendeid) 75
Võitlus rindejooneta (Katkendeid) 109

Aadu Hint.

Kuhu lähed, seltsimees direktor? (Katkendeid) 157
Tuuline rand (Katkendeid) 174

Juhan Smuul.
Järvesuu poiste brigaad (Katkendeid) 293
Hällilaul 300
Rahu rahvastele 302
Läksid kalurid hommikul hämaral 303
Mina — kommunistlik noor (Katkendeid) 305

Debora Vaarandi.
Kasahstani noorus 318
Lenini raamatukogus 319
Emale 320
Viru kaevurid 320
Tagamõisa randadel (Katkendeid) 325
Alla Mari 330
Uus paat 335
Laul kombainerist 336
Laisad poisid 336
Kevad lindudega 337
Lõö puruks neetud sõja käed 338

Uno Laht.
Järelehüüe öistele istungitele 341
Kuuseokas 343

Ellen Niit.
Kevade laul 346

ЭСТОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
ХРЕСТОМАТИЯ ДЛЯ XI-ГО КЛАССА
На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ, 10
*
Toimetaja V. Rummel
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid E. Toots ja H. Viljamaa
Ladumisele antud 1. II 1957. Trükkimisele antud 27. III 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 22. Arvutuspoognaid 22,30. Trükiarv 2500. MB-01936. Tellimise nr. 311. Trükikoda „Pioneer", Tartu, Kastani tn. 38.
Hind rbl. 3.65
6—6

Rbl. 3.65

0 37

A
21477
7564380

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00756438 0